

INTERNATIONAL
JOURNAL OF
ECONOMICS
POLITICS
HUMANITIES AND
SOCIAL SCIENCES

Volume: 06
Issue: 4

Autumn 2023

e-ISSN: 2636-8137

www.ijephss.com

Sayfa
(Page)

İçindekiler (Table of Contents)

ii-iii	Dergi Hakkında (About Journal)
iv	Editör Ekibi (Editorial Team)
v	Alan Editörleri (Subject Editorial Board)
vi	Yayın Kurulu (Editorial Board)
vii	Bilim ve Danışma Kurulu (Science and Advisory Board)

Araştırma Makaleleri / Research Articles

216-235	Harem’de Sultan Efendiler: III. Mustafa’nın Kızları Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar <i>Sultans in the Harem: III. Mustafa's Daughters Shah, Beyhan and Hatice Sultans</i> Sena Sezen ÖZEN
236-250	Sektörel Paydaşlar Perspektifinden Alanya'da Medikal Turizm <i>Medical Tourism in Alanya from the Perspective of Sectoral Stakeholders</i> Ümit KUZKAYA, Fikret IŞIK, Mehmet Enes SÖZEN
251-264	Development of Distribution Channels in Finance Industry: Evidence From Banking and Insurance Sector in Turkey Ebru BİLGİN KOCATÜRK
265-274	“Deprem Vergisi” Söyleminin Teorik ve Hukuksal Açından İncelenmesi <i>An Examination of the 'Earthquake Tax' Discourse From Theoretical and Legal Perspectives</i> Onur UÇAR, Cevat TOSUN
275-285	Bir “Yavaş Şehir” (Cittaslow) Olarak Göynük’ün Bolu Yerel Basımında Temsili <i>Coverage of Göynük as a “Slow City” (Cittaslow) in the Bolu's Local Press</i> Zeynep Esra ABAY ÇELİK
286-307	Makroekonomik Şokların Tüketim Harcamalarına Etkisi: Türkiye Örneği <i>The Affect of Macroeconomic Shocks on Consumption Expenditures: The Case of Turkey</i> Ferhan ARSLAN
308-336	Türkiye’de Sağlık Turizminin Finansal Piyasalara Etkisi <i>The Impact of Health Tourism on Financial Markets in Turkey</i> Serkan DEMİREL, Ayşenur ŞAHİN

Derlemeler / Reviews

337-345	Distopik Romanlarda Yiyeceğin Kullanımı: Açlık Oyunları Serisi, Maddaddam Üçlemesi Ve Sineklerin Tanrısı <i>Perception of Food in Dystopic Novels: The Hunger Games, Maddaddam Trilogy and Lord of the Flies</i> Fatma KOÇ, Esra YAŞAR
346-365	Suçun Faili Olarak Kadın <i>Woman as Perpetrator of Crime</i> Gülçin ORHAN

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences

IJEPHSS

ISSN: 2636-8137

Dergi Hakkında

Dergi Adı	: International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences (IJEPHSS)
E-ISSN	: 2636-8137
Yayın Aralığı	: Yılda 4 Sayı (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)
Dergi Web Sitesi	: www.ijephss.com https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijephss
Yayına Başlangıç	: 15.04.2018
Baş Editör	: Doç. Dr. Halil İbrahim AYDIN
İmtiyaz Sahibi	: Doç. Dr. Onur OĞUZ
Yayımlandığı Ülke	: Türkiye
Yayın Modeli	: Açık Erişim
Yayın İçeriği	: Web of Science Core Collection tarafından yapılan sınıflandırma kapsamındaki Sosyal Bilimler, Sanat ve İnsani Bilimler alanındaki seçilmiş bilim dallarında akademik yaklaşımla üretilmiş özgün çalışmalar
Okur Kitleleri	: Akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşlar.
Yayın Dili	: Türkçe ve İngilizce
Hakkında	: IJEPHSS (e-ISSN: 2636-8137), yılda dört defa yayımlanan, uluslararası, çift taraflı kör hakemlik sistemini benimsemiş, açık erişimli, bilimsel ve akademik bir dergidir. IJEPHSS, araştırma ve yayın etiğini önemsemektedir ve etik kurallara uygun şekilde çalışmalara yer vermektedir. IJEPHSS açık erişimin etkili bir şekilde çalışması için lisanslama yoluyla kullanıcı haklarının ve telif hakkı sahipliğinin açık olması gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle yayımlanan makaleler, Creative Commons Atıf-Gayrı Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır. IJEPHSS’de yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir. Yayınlanan tüm makalelere, kalıcı makale tanımlayıcısı olarak DOI atanır. IJEPHSS’e gönderilen makaleler iThenticate programı kullanılarak benzerlik taramasından geçirilmektedir. Tüm çalışmalarda benzerlik oranının %20’den az olması şartı aranmaktadır.
Ücret Politikası	: IJEPHSS, ücretli bir dergidir. Yükseköğretim Kurulu’nun 07.03.2019 tarihli Genel Kurulunda alınan karar gereği, makalelerin kabul ya da red durumuna bakılmaksızın ücret alınmaktadır. Bu ücret ön değerlendirme, editörlük inceleme, dil kontrolü hizmeti, sekreterlik, yazım imla, mizanpaj, kontrol, yayınlama vb nedenlerden dolayı talep edilmektedir. Hakemlik ücrete tabi değildir. IJEPHSS, yazarlara, hakemlere, editörlere ve yayın kuruluna herhangi bir ücret ödememektedir. Bununla birlikte IJEPHSS’de yayımlanan makalelerin okunması ve indirilmesi ücretsizdir. Ücret politikasına yönelik güncel bilgiler dergimizin internet sitesinde yer almaktadır.
Arşiv Politikası	: IJEPHSS Baş-Editörü, yayımlanan materyalin güvenli bir şekilde arşivlenmesini sağlar. IJEPHSS yayınladığı makaleleri açık erişim esasına göre yazar(lar)ın herhangi bir işlem yapmasına gerek olmaksızın elektronik arşivlere gönderir ve tam erişime açık hale getirir. Arşivleme ve veri dağıtım politikası ile ilgili detaylı bilgiler dergi web sitesinde yer almaktadır.
Hakemlik Türü	: Çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır.
İnceleme Süresi	: Ortalama 8 hafta
İntihal Kontrolü	: iThenticate programı aracılığıyla yapılmaktadır. Benzerlik oranının %20’nin altında olması beklenmektedir.

International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences

IJEPHSS

ISSN: 2636-8137

About Journal

Journal's Title	: International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences (IJEPHSS)
E-ISSN	: 2636-8137
Publishing Period	: Yılda 4 Sayı (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)
Journal's Web Sites	: www.ijephss.com https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijephss
First Publishing Date	: 15.04.2018
Editor-in-Chief	: Assoc. Prof. Dr. Halil İbrahim AYDIN
Concession Holder	: Assoc. Prof. Dr. Onur OĞUZ
Country	: Türkiye
Publishing Model	: Open Access
Subjects	: Original studies produced with an academic approach in selected subjects in the field of Social Sciences, Arts and Humanities within the scope of the classification made by the Web of Science Core Collection
Readership	: Academics, researchers, professionals, students and the relevant institutes and organizations
Publishing Languages	: Turkish and English
About	: IJEPHSS (e-ISSN: 2636-8137), is a double anonymous peer reviewed, open access e-journal which is published quarterly (January-April-July-October) IJEPHSS cares about research and publication ethics rules and accepts the studies in accordance with ethical rules. IJEPHSS has embraced open access, and non-commercial scientific publishing. Because of that the articles in the journal are licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license. The copyrights of the works published in the IJEPHSS belong to their authors. All published articles are assigned DOI as the permanent article identifier. IJEPHSS checks for plagiarism in studies submitted for review: Pre-checked articles are scanned for plagiarism using iThenticate software. High similarity rates can cause an article to be rejected before or even after it is accepted. This rate is expected to be less than 20%.
Price Policy	: IJEPHSS is a paid journal. According to Higher Education Council decisions, charges are taken before submission of article. IJEPHSS charges a fee for pre-evaluation, language control service, secretariat, spelling, layout, control, publishing etc. Referee evaluation is free of charge. IJEPHSS does not pay a fee to reviewers, authors, editors or the editorial boards. No fee is charged for downloading and reading. Journal's updated price policy information is announced on the official web site.
Archive Policy	: Editor-in-Chief of IJEPHSS ensures secure archiving of published material. IJEPHSS sends the articles it publishes to electronic archives on an open access basis, without requiring any action from the author(s), and makes them available for full access. Journal's updated archive policy information is announced on the official web site.
Reviewing Type	: Double-Blind Peer-Reviewing
Evaluation Period	: 8 weeks (average)
Plagiarism Checking	: iThenticate. Similarity rate must be under 20%.

EDİTÖR EKİBİ (THE EDITORIAL TEAM)

Baş Editör (Editor-in-Chief)	: Doç. Dr. Halil İbrahim Aydın (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration and Political Sciences hiaydin12@gmail.com ORCID: 0000-0001-6783-4905
Yardımcı Editör (Associate Editor)	: Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics onur@ijephss.com ORCID: 0000-0001-5492-0038
Editör Yardımcıları (Assistant Editors)	: Doç. Dr. Merve Tuncay (Assoc. Prof.) Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Finance and Banking mtuncay@cumhuriyet.edu.tr ORCID: 0000-0002-2379-1314 Doç. Dr. Özgür Kanbir (Assoc. Prof.) Giresun University, Dereli Vocational High School, Department of Office Services and Secretariat ozgur.kanbir@giresun.edu.tr ORCID: 0000-0001-5696-4077
Dil Editörleri (Language Editors)	: Dr. Öğr. Üyesi Berivan Can Emmez (Assist. Prof.) Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature bcan@atu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9336-7455 Dr. Öğr. Üyesi Emrah Işık (Assist. Prof.) Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Western Languages and Literatures emrah.isik@batman.edu.tr ORCID: 0000-0003-4417-4304
İstatistik Editörü (Statistical Editor)	: Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics mucahit.cayin@batman.edu.tr ORCID: 0000-0002-6470-5531
Hukuk Editörü (Law Editor)	: Dr. Öğr. Üyesi Sadullah Özel (Assist. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations sadullah.ozel@batman.edu.tr ORCID: 0000-0003-4053-873X
Web Editörü (Web Editor)	: Dr. Öğr. Üyesi Aytaç Uğur Yerden (Assist. Prof.) İstanbul Gedik University, Faculty of Engineering, Department of Industrial Engineering aytac.yerden@gedik.edu.tr ORCID: 0000-0002-3886-802X
Ön Kontrol Editörü (Precheck Editor)	: Doç. Dr. Halil İbrahim Aydın (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration and Political Sciences hiaydin12@gmail.com ORCID: 0000-0001-6783-4905
Sosyal Medya Editörü (Social Media Editor)	: Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate) Bursa Uludağ University, Institute of Graduate Studies omerduman6054@gmail.com ORCID: 0000-0001-9570-4171
Etik Editörü (Ethical Editor)	: Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.) Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics onur@ijephss.com ORCID: 0000-0001-5492-0038
İndeks Editörü (Indexing Editor)	: Havva Özgün Yazım Desteği Akademik Yayın ve Danışmanlık info@yazimdestegi.com
Sekreteryaya (Secretaria)	: Ömer Duman (Doktorant, PhD Candidate) Büşra Doğan (Doktorant, PhD Candidate)

ALAN EDİTORLERİ (FIELD EDITORS)

Doç. Dr. Ahmet İlyas (Assoc. Prof.)

Harran Universtiy, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
ahmetilyas@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9578-9160

Doç. Dr. Magdalena Ziolo (Assoc. Prof.)

University of Szczecin, Faculty of Economics and Management, Department of Economics and Finance, Poland
magdalena.ziolo@usz.edu.pl
ORCID: 0000-0003-4136-046X

Doç. Dr. Ömer Yalçinkaya (Assoc. Prof.)

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
oyalcinkaya@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1210-2405

Doç. Dr. Mehtap Nasıroğlu Aydın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
mehtap.nasiroglu@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4411-0784

Dr. Öğr. Üyesi Berivan Can Emmez (Assist. Prof.)

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Türkiye
bcan@atu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9336-7455

Dr. Öğr. Üyesi Esra İşbilen Duru (Assist. Prof.)

Istanbul Gedik University, Gedik Vocational High School, Department of Banking and Finance, Türkiye
esra.isbilen@gedik.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2936-6957

Dr. Giorgi Benashvili

Caucasus Universtiy, School of Economics, Georgia
giorgi.benashvili@tsu.ge
ORCID: 0000-0001-6757-8817

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Doç. Dr. Abdullah Kutalmış Yalçın (Assoc. Prof.)

Düzce University, Faculty of Business Administration, Department of International Trade and Financing, Türkiye
kutalmisyalcin@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3176-6749

Doç. Dr. Halil İbrahim Aydın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration and Political Sciences, Türkiye
hiaydin12@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6783-4905

Doç. Dr. Mehtap Nasıroğlu Aydın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Türkiye
mehtap.nasiroglu@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4411-0784

Doç. Dr. Mücahit Çayın (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
mücahit.cayin@batman.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6470-5531

Doç. Dr. Nevin Karabiyik Yerden (Assoc. Prof.)

Marmara University, Social Sciences Vocational High School, Department of Marketing and Advertisement, Türkiye
nkarabiyik@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1114-2672

Doç. Dr. Onur Oğuz (Assoc. Prof.)

Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
onur@ijephss.com
ORCID: 0000-0001-5492-0038

Doç. Dr. Ömer Yalçınkaya (Assoc. Prof.)

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
oyalcinkaya@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1210-2405

Doç. Dr. Özgür Kanbir (Assoc. Prof.)

Giresun University, Dereli Vocational High School, Department of Office Services and Secretariat, Türkiye
ozgur.kanbir@giresun.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5696-4077

Doç. Dr. Türker Şimşek (Assoc. Prof.)

Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Türkiye
turker.simsek@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7581-7590

BİLİM VE DANIŞMA KURULU (SCIENCE AND ADVISORY BOARD)

Prof. Dr. Ana-Gabriela Babucea	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Arshi Khan	Aligarh Muslim University	Hindistan / India
Prof. Dr. Avtandil Silagadze	Tbilisi State University	Gürcistan / Georgia
Prof. Dr. Diana Mihaela Pociovalișteanu	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Prof. Dr. Gerald Friedman	University of Massachusetts at Amherst	ABD / USA
Prof. Dr. Isabel Novo Corti	University of Coruna	İspanya / Spain
Prof. Dr. Jean Vasile Andrei	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Kosta Sotiroski	Prilep, University “St Kliment Ohridski”	Makedonya / Macedonia
Prof. Dr. Marian Zaharia	Petroleum- Gas University of Ploiești	Romanya / Romania
Prof. Dr. Min Wei	Chinese Academy of Social Sciences (CASS) IWAAS	Çin / China
Prof. Dr. Nadir Eroğlu	Marmara University	Türkiye / Türkiye
Prof. Dr. Sandrina Francisca Teixeira	Polytechnic of Porto	Portekiz / Portugal
Doç. Dr. Aniela Balacescu	“Constantin Brancuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Doç. Dr. Anukrati Sharma	University of Kota	Hindistan / India
Doç. Dr. Christian Ruggiero	Sapienza University of Rome	İtalya / Italy
Doç. Dr. Daria Vystavkina	Odessa I.I. Mechnikov National University	Ukrayna / Ukraine
Doç. Dr. Manuel Vicente Nieto Mengotti	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Doç. Dr. Nazenin Huseynova	Judicial Academy of the Ministry of Justice of Azerbaijan	Azerbaycan / Azerbaijan
Dr. Carmen Gago-Cortés	Universidade da Coruña	İspanya / Spain
Dr. Filip Fidanoski	Bologna University	İtalya / Italy
Dr. Loredana Ciurlau	“Constantin Brâncuși” University of Targu Jiu	Romanya / Romania
Dr. Marwa Ben Ghoul	Independent Researcher	Belçika / Belgium
Dr. Marzieh Khakifirooz	Tecnologio de Monterrey	Meksika / Mexico
Dr. Raluca Iorgulescu	Romanian Academy	Romanya / Romania
Dr. Salomeh Tabari	Cardiff University	İngiltere / England
Dr. Seval Özbalcı	University of the People	ABD / USA

Harem'de Sultan Efendiler: III. Mustafa'nın Kızları Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar***Sultans in the Harem: III. Mustafa's Daughters Shah, Beyhan and Hatice Sultans**Sena Sezen ÖZEN¹

DOI: 10.59445/ijephss.1324019

Atf / Cite: Özen, S. S. (2023). Harem'de sultan efendiler: III. Mustafa'nın kızları Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 6(4), 216-235, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1324019>

Araştırma Makalesi / Research Article**Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First):** 07.07.2023**Makale Kabul Tarihi / Accepted:** 09.08.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Osmanlı hanedan kızları olan sultan efendiler, harem hiyerarşisi içerisinde ayrıcalıklı, harem diğer tüm mensuplardan ayrı bir konumdaydılar. Sultan efendilerin, Avrupa saraylarındaki ve kraliyet ailelerindeki dengi ise prenseslerdir. Ancak Sultan efendilerin Avrupalı prensesler gibi, taht üzerinde herhangi bir hakkı ve iddiası bulunmamaktaydı. Zira tüm Müslüman devletler ve yönetimlerde olduğu gibi Osmanlı örneğinde de soy, erkekten devam etmekteydi. Dolayısıyla tahta hanedanın erkek mensupları geçmekteydi. Taht üzerinde hakkı bulunmayan sultan efendilerin toplumsal yaşamda görünürlükleri de daha ziyade giriştikleri hayır faaliyetleri ile olmuştur. Bu çalışmanın amacı da III. Mustafa'nın kızları Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar örneği üzerinden, Osmanlı hanedan kızlarının gündelik yaşamlarını, gelir ve giderlerini, hayır işlerini ele almaktır. Aynı zamanda, tarihi süreçte hanedan kızlarının yaşamlarının nasıl şekillendiği hususuna da değinilecektir. Zira edindiğimiz bulgular ışığında, kuruluş dönemindeki bir hanedan kızı ile III. Mustafa'nın kızlarının yaşam biçiminin aynı olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak elbette, sultanların saray ve toplum hiyerarşisinde statüleri hiçbir zaman değişmemiştir. Toplumun ve sarayın diğer kadınlarından farklı olarak, onların soydan gelen bir ayrıcalıkları bulunmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Sarayı, Osmanlı Haremi, Sultan Efendi, Hayır İşleri.

Abstract

Sultans, the daughters of the Ottoman dynasty, were in a privileged position within the harem hierarchy, separate from all other members of the harem. The equivalent of sultans in European palaces and royal families are princesses. However, Sultans did not have any rights or claims on the throne, unlike European princesses. Because in the Ottoman case, as in all Muslim states and administrations, the lineage continued from the male. Therefore, the male members of the dynasty were ascending to the throne. The visibility of the sultans, who had no right to the throne, in social life was mostly due to the charitable activities they undertook. The purpose of this study is to discuss the daily lives, income and expenses, and charitable works of the daughters of the Ottoman dynasty, through the example of Mustafa III daughters, Shah, Beyhan and Hatice sultans. At the same time, how the lives of the dynasty's daughters were shaped throughout the historical process will also be touched upon. Because, in the light of our findings, a dynasty daughter from the founding period and it is concluded that the lifestyle of Mustafa III daughters is not the same. But of course, the status of the sultans in the palace and social hierarchy never changed. Unlike other women of the society and the palace, they had privileges that came from their lineage.

Keywords: Ottoman Palace, Ottoman Harem, Sultans, Charitable Works.

* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Cengiz Parlak danışmanlığında 21/08/2023 tarihinde Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde sunduğumuz "Harem'de Soydan Gelen Ayrıcalık, Hanedanın Kızları: III. Selim'in Kız Kardeşleri Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / *This study has been generated from the thesis titled "Harem'de Soydan Gelen Ayrıcalık, Hanedanın Kızları: III. Selim'in Kız Kardeşleri Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar" authored by the author, which was presented on 21/08/2023 at Çanakkale Onsekiz Mart University Institute of Graduate Studies, under the supervising of Cengiz Parlak, PhD.*

¹ Graduate Student, Çanakkale Onsekiz Mart University, Institute of Graduate Studies, Department of History, senasezen.ozenn@gmail.com, ORCID: 0009-0008-5486-8944.

1. Giriş

“Harem” kelimesi, kutsal, korunan mekân anlamına gelmektedir. Evlerin kadınlara ait olan bölümünü tanımlamak için de kullanılmaya başlanmıştır (Özaydın ve Bozkurt, 1997: 132-135). Osmanlı haremimi tanımlamak için ise, Harem-i Hümayun tabiri kullanılmaktadır ve padişahın haremi manasını taşımaktadır (Yazıcı, 1998: 479-480). Osmanlı haremi, devletin kuruluşundan beri mevcuttur. Saray ve devlet hizmetlisi yetiştiren Enderun’u da kapsamaktadır. Enderun erkeklere, Harem ise kızlara eğitim veren bir saray okuludur. Aynı zamanda Harem, padişahın annesi, kız kardeşleri, kızları ve kadınlarının da yaşadığı bir mekandır. Bu niteliği ile padişahların evidir. Harem, önce Edirne Sarayı’nda, İstanbul başkent olduktan sonraki süreçte de devlet merkezi olarak inşa edilen Yeni Saray’da değil, Eski Saray’da yer almaktaydı (İpşirli, 1997: 135-138).

Bahsi geçen bu saray ise günümüzdeki İstanbul Üniversitesi binasının yerinde bulunmakta idi. Yeni Saray’ın inşasından sonra ise bu saray, Saray-ı Duhterân yani Kızlar Sarayı olarak da anılmıştır. Bunun sebebi, padişahın kadınları ve ailesinin burada yaşamaya başlamasından ileri gelmektedir. Padişah ise Yeni Saray’da ikamet etmekteydi (Akyıldız, 2017: 49-51). Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren Harem, Yeni Saray’a taşınmaya başlamıştır (Uzunçarşılı, 1984: 21). Bu dönemden itibaren Harem mensupları ve padişahın tüm ailesi Yeni Saray’da ikamet etmiştir. Harem’in idaresi, padişahların annesi olan Valide Sultan’a aittir ve kendisi hiyerarşi bakımından en yetkili, en üstün konumdaki harem mensubudur. III. Murat’ın annesi Nurbanu Sultan, III. Mehmet’in annesi Safiye Sultan ve IV. Murat’ın, Sultan İbrahim’in anneleri Kösem Sultan devlet işlerine olan müdahaleleri ile ön plana çıkmış valide sultanlardır (Uluçay, 1992: 65).

Valide sultanların yanı sıra, padişahın kadınları da Harem hiyerarşisi içerisinde önemli bir yere sahiptirler. Özellikle bu kadınlardan, şehzade annesi olanlar, benzerlerine kıyasla çok daha itibarlıydı. Bu tanımın en güzel örneği ise I. Süleyman’ın nikahlı eşi Hürrem Sultan’dır. Nüfuzunu, eşi Sultan Süleyman’dan almıştır (Peirce, 1996: 77-86). Padişahın kendisine tanıdığı maddi imkanlar sayesinde Hürrem Sultan, haremde diğer nüfuz sahibi kadınları gibi hayır eserleri inşa ettirmiştir (Sakaoğlu, 2015: 242-243). Görüldüğü üzere valide ve haseki sultanlar, harem hiyerarşisinin önemli iki figürüdür. Haremde diğer sakinleri ise, çalışmamızın esas konusu olan hanedan kızlarıdır ve onlar, herkesten farklı bir statüye sahiptir. Buna karşın, Osmanlı haremi ile ilgili çalışmalar çoğunlukla valide ve haseki sultanlar üzerine yapılırken, hanedan kızlarını işleyen çalışmalar nispeten azdır. Bu sebepten çalışmamızda, haremdeki sultan efendileri tarihsel bağlamda değerlendirdikten sonra III. Mustafa’nın kızları Şah, Beyhan ve Hatice Sultan örnekleri üzerinde durulacaktır. Nitekim kendileri ile ilgili arşiv kaynakları ve birinci el kaynaklar, nispeten fazladır. Ayrıca literatürde, bu kız kardeşlerden sadece Beyhan Sultan üzerine monografik nitelikte çalışmalar yapılmıştır. Şah ve Beyhan Sultanlar ile ilgili monografik ve detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu sultanlar ile ilgili detaylı ve kapsamlı bir monografik çalışma yapılması, kendilerinin hayat öykülerinin aydınlatılması yönünden de faydalı olacaktır.

Kız kardeşler, babaları Sultan III. Mustafa, amcaları I. Abdülhamid ve kardeşleri III. Selim döneminde rahat ve keyifli bir yaşantı sürmüşlerdir. Kendilerine tahsis edilen gelirler ile kişisel ihtiyaç ve isteklerini karşılar iken, hayır işlerine bütçe ayırmayı ihmal etmemişlerdir. Doğumları gibi evlilikleri de büyük bir gösteriş ile kutlanmış, boğazi süsleyen sarayları ile dönemin yenilik furçasına uyum sağlamışlardır. Özellikle Beyhan ve Hatice sultanlar, kardeşleri Sultan III. Selim’in Nizam-ı Cedid çalışmalarında, en önemli destekçileri idiler. Kız kardeşler, gezilere çıkarak sosyalleşmiş, inşa ettirdikleri hayır eserleri ile toplumsal yaşamda da görünürlük kazanmışlardır. Elbette onların tüm bu özgürlükleri ve ayrıcalıkları, Osmanlı hanedan kızı olmalarından ileri gelmektedir.

2. Sultan Efendiler

Sultanlar, Osmanlı harem hiyerarşisinde gerek valide ile haseki sultanlardan gerek ise harem diğer tüm mensuplarından ayrı konumda bulunan tek bir kişidir Nitekim bahsi geçen sultan efendiler, bizzat Osmanlı soyundan gelmektedirler. Hak ve statü bakımından, haremdaki valide ve haseki sultanlar da dahil hiç kimse ile eş tutulamazlar. Zira haremdaki valide sultanlar, hasekiler, hizmetliler ve cariyeler Osmanlı soyuna mensup olmayıp, hukuki bakımdan da hür değil idiler. Bu noktada, sultanlar ile harem diğer tüm sakinleri birbirlerinden keskin biçimde ayrılırlar. Harem idaresinin en üst noktasında yer alan bir valide sultan bile, esasen cariyeye kökenlidir. Yalnızca padişah öldükten sonra azat olarak, valide sultan makamına eriştiği sırada hür bir kadın haline gelmektedir (Akyıldız, 2017: 334). Ancak yine de valide sultanlar dahi hem Osmanlı soyundan gelmemeleri hem de cariyeye kökenli olmaları sebebiyle sultan efendiler ile eş tutulamazlar. Harem en yetkili mensubu valide sultanlardan verdiğimiz bu örnekle, hanedan kızlarının statüleri daha net biçimde anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, özellikle XVI. Yüzyıldan itibaren padişahların yanı sıra, Osmanlı saray kadınlarına da Sultan unvanı ile hitap edilmeye başlanmıştır. Osmanlı saray kadınlarından kasıt elbette padişahların anneleri, kızları ya da kız kardeşleri ile kadınlarıdır. Bu unvan, erkek hükümdarlarda ismin önünde, saray kadınlarında ise isimden sonra telaffuz edilmiştir. Otorite ve güç gibi anlamlar taşıyan bu unvan, Osmanlılarda kadın-erkek fark etmeksizin kullanılmıştır (Özgüdenli, 2009: 496-497). Ancak bu hitap, devletleşme ile birlikte görülmektedir. Örneğin Osman Bey'in kızları Fatma ve Hatice için "Hatun" tabiri kullanılmıştır. II. Mehmet dönemine dek tüm Osmanlı hanedan kızları için aynı unvanın kullanıldığını ifade edebiliriz. II. Mehmet'in kızı Gevherhân ise Sultan olarak anılmıştır ve bu dönemden sonra hanedan kızlarına bu unvan ile hitap edilmiştir (Sakaoğlu, 2015: 59-178). Sultan efendi tabirine ise daha geç dönemlerde rastlamaktayız. Örneğin 1761 senesinde, çalışmamızın esas karakterlerinden olan Şah Sultan'dan bahsederken, "Sultan efendimiz" tabiri kullanılmıştır. Kız kardeşleri Beyhan ve Hatice sultanlara da bu şekilde hitap edildiğini görmekteyiz (BOA, C..SM., 13-653.,1; BOA, C..SM., 25-1262.,1; BOA, AE.SSLM.III, 106-6409.1).

Sultanların doğumu da evlilikleri de büyük şenlikler ile kutlanmaktadır. Düzenlenen törenler, onların toplum içerisindeki ve harem hiyerarşisindeki ayrıcalıklarını gözler önüne seren nitelikteydi. Ancak doğum şenlikleri, şehzadelerin doğum şenliklerinden farklıdır. Örneğin, bir şehzade doğduğunda darüssaâde ağası doğumu, bir hatt-ı hümayun ile sadrazama iletirdi. Sultan doğumlarında ise bu haberi sadrazama ileten kişi rütbeli bir ağadır. Enderun odalarında şehzade doğumu için beş, sultan doğumu için üç kurban kesilir, sarayın ardından müjdenin, halka duyurulması için de top atışları ile gösteriler düzenlenmiştir. Top atışlarının sayısı bile şehzade ve sultan doğumlarında farklılık göstermektedir. Örneğin şehzade doğduğunda yedi defa, bir sultan doğduğunda ise üç kez top atılmaktaydı (Baykal, 2008: 99). Böylelikle halk da doğan çocuğun cinsiyetini öğrenmekteydi. Bu durumda, sultanlar ve şehzadeler için ayrı teşrifat kuralları geçerlidir. Sultan ve şehzade doğumlarında, valide sultanlar ve sadrazamlar tarafından beşik alayları da düzenlenmiştir (Cenkmen, 1948: 72-74).

Doğumları gibi sultanların evlilikleri de törenler ile kutlanmaktaydı. Şehzadeler için düzenlenen sünnet düğünlerindeki ihtişam, hanedan kızlarının evlilik merâsimlerinde görülmektedir. Osmanlı hanedan kızlarının evlilik merâsimleri, günümüzde de geçerli olan nişan, kına ve nikâh törenlerinin sıralanması ile gerçekleştirilmekteydi. Sultanların evlilik merasimlerinde nişan adetlerine ise, 6 Ocak 1749'dan bir örnek sunabiliriz. Bu tarihte Şah, Beyhan ve Hatice sultanların halaları Zübeyde Sultan'ın Selanik Mutasarrıfı Numan Paşa ile evlendirilmesine karar verilmiştir. Derhal nişan hazırlıklarına başlanmıştır. Sultanın nişan takımlarında elmaslı taşlar, sorguçlar ve bilezikler bulunmaktaydı (BOA, TS.MA.e. 156-60.1).

Günümüzde uygulanan gelin alma geleneği de Osmanlı kültüründe "Arûs Alayı" olarak düzenlenmekteydi Osmanlı hanedan kızları ise, saraydan bir tören ile çıkar, belirli sokakları alay ile

gezer, kendi sarayına ulaşırdı. Gelin Alayı'ndan önce bir Çeyiz Alayı da düzenlenir ve çeyizler sultandan önce sarayına götürülürdü (Önal, 2015: 444).

Sultan efendilerin gelinlikleri de toplumdaki diğer kadınlardan farklıdır. Reaya içerisinde evlenen kızlar farklı renklerde gelinlikler giyerken, Osmanlı hanedan kızları kırmızı renkte gelinlik giymekte idiler. Bu durum, sınıfsal farklılıktan ileri gelmektedir (Aktepe ve Erol, 2019: 40). Zira kırmızı rengine eski çağlardan beri çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Örneğin Antik Yunan kültüründe evlilik, Roma ve Yunan'da saygıyı temsil etmekteydi. Hindistan, Mısır ve yine Yunan kültüründe ilahi bir renk olarak biliniyordu. Ayrıca mutluluğun da simgesidir. Orta Çağ'da ise dişilik ve bereket ile bağdaştırılmıştır. Savaşı ve gücü de temsil etmektedir. Avrupa'da papa ve krallar da kıyafetlerinde bu rengi tercih etmişlerdir (Yıldırım, 2017: 1-9). Bu kadar yoğun anlamları olan bir rengin, Osmanlı'nın soylu hanedan kızlarının düğünlerinde tercih edilmesi de olağandır. Zira sultanlar hem Osmanlı toplumundaki kadınlardan hem de saraydaki diğer tüm kadınlardan ayrı bir konumdaydı. Bizzat Osmanlı soyundan gelmeleri, onları ayrıcalıklı kılmıştır.

Sultan efendilerin düğünleri ise, genellikle Yeni Saray Meydanı ve At Meydanı'nda yapılmaktaydı. Zamanla mekân olarak Kağıthane, Okmeydanı, Boğaziçi, Haliç ve Haydarpaşa civarı tercih edilmiştir (Baykal, 2008: 88). Diğer bir önemli konu ise hanedan kızlarının kimlerle evlenecekleridir. Nitekim sultanların evleneceği kişiler, hanedana damat olmaları nedeni ile yüksek mevkide bulunmalıydılar. Bu kişilerin güvenilir ve sadık olmaları da önemlidir. Zira sultanlar da tıpkı şehzadeler gibi mirasın ve gücün ortaklarıydı. Sadece taht üzerinde hak sahibi değillerdir. Dolayısıyla onların kimlerle evlilik yapacağı da hanedanın çıkarlarına zarar gelmemesi için önemlidir. Çünkü bu damatlar, eşleri olan sultanlar sayesinde Osmanlı hanedanının özel yaşamına dahil olabilmekte idiler (Peirce, 1996: 21-87). Kuruluş döneminden XV. yüzyıla kadar sultanlar, komşu beyliklerin oğulları ya da beyleri ile evlendirilmişlerdir. Ayrıca damat tercihleri içerisinde, Osmanlı bürokratlarından beyler de yer almaktaydı (Uzunçarşılı, 1984: 159-166).

Bu sayede, Anadolu'da henüz Türk siyasi birliğinin sağlanmadığı dönemlerde, Osmanlı lehine ittifaklar kurulmuştur. Rakip devletlere ya da beyliklere karşı Osmanlılar güç kazanmıştır. Zira siyasi birliğin olmadığı bir ortamda, her beylik birbiri için potansiyel bir tehdit unsuruymuştu. Ancak birlik sağlanınca ve komşu beylik kalmayınca, devşirme sisteminden gelen paşalar ve beyler içerisinde seçimler yapılmaya başlanmıştır (Uluçay, 1992: 40). Nitekim devşirme sistemi de artık daha sık uygulanmaktaydı (Özcan, 1994: 254-257). Sultanlar evlendirilirken, damat seçimlerinde kendilerinin rızaları alınmamıştır (Uluçay, 1992; 90). Padişah kızlarının ya da kız kardeşlerinin evlilikleri, aracılık yaptıkları takdirde devlet adamlarına da çıkar sağlayabilecek kadar önemlidir. Sultanın evliliği sayesinde nüfuz kazanabilecek bir kişi daha bulunmaktadır ki, o kişi de sultanın annesidir. Bu evlilik sayesinde harem dışında da güçlü kontaklar kurulacaktır (Parlaz, 2013: 85). Bunların yanı sıra, sultanların ve damatların evlilik hayatında sahip olduğu haklar da farklıdır. Örneğin, bir sultan ile evlenmesine karar verilen damat, mevcut eşini boşamalıydı. Sultan ile evlendikten sonra ise cariyeler ile ilişkisini kesmeli, bir başkası ile evlilik yapmamalıdır. Sultan'a hürmette kusur edemez ve kendisinin sözünden çıkamazdı. Her türlü geçimsizliğe rağmen, alttan almak damatların göreviydi ve memnun olmasalar bile sultanları boşayamazlardı (Uluçay, 1992: 92). Evlilik tercihleri konusunda rızası alınmayan hanedan kızlarının ise, eşlerini boşama hakkı bulunmamaktadır (Peirce, 1996: 278). Ancak boşanma konusunda sarayın haricinde, Osmanlı toplumuna baktığımızda, bu durumun tam tersi uygulamaları görmekteyiz. İslam hukuku baz alındığı için, toplumda boşanma hakkı erkeğe aittir (Maydaer, 2007: 300-301).

Bu durumda, toplum içerisindeki sıradan bir kadın ile saraydaki hanedan kızının durumu ve hakları birbirlerinden farklıdır. Hanedan damadı ile toplum içerisindeki sıradan bir erkek de boşanma konusunda birbirlerinden farklı durumdadır. Hanedan damatları, pek çok konuda olduğu gibi boşanma

konusunda da eşleri olan sultanlara bağlıdır. Sultanların boşanma konusunda hak sahibi olmaları ise, esasen onların statüleri ile ilişkilidir. Sultanlar, hanedan mensubu ve bizzat Osmanlı kanı taşıyan kadın bireylerdir. Dolayısıyla eylemler ve haklar bakımından sultanların, toplumun diğer kadınlarından ayrıcalıklı konumda olmaları doğaldır.

Sultanların diğer kadınlardan ayrıcalıklı olmaları, yalnızca haklar ve gündelik yaşama ilişkin değildir. Bu ayrıcalık, elbette giriştikleri hayır işlerine de yansımaktadır. Sultanlar, toplum yararına imar faaliyetlerini üstlenir, toplumsal yaşamda görünürlük kazanırlardı. Şah, Beyhan ve Hatice Sultanlar da bu tür hayır işlerine girişmişlerdir (Uluçay, 2011; 154-158). Netice olarak, doğumları, evlenmeleri, kendine ait sarayları olması, alışverişleri ve kendilerine ayrılan gelirler, statülerinin göstergesidir. Mutsuz bir evlilikleri var ise boşanma, diledikleri gibi mahremiyeti korumak şartı ile seyahat edebilme, kendi saraylarında yaşayabilme özgürlükleri de bulunmaktaydı. Hayır işlerinde bulunmaları ise, toplumsal görünürlüklerini artıran etkenlerdendir. Hayır eserleri ile toplumda, adlarından söz ettirmiş ve hayır duaları almışlardır.

Nitekim hayır işleri, Osmanlı ailesinden kadınların sıklıkla giriştiği faaliyetlerdir. Bu kadınlar içerisinde hanedan kızları olan sultanlar, XVI ile XVIII. yüzyıllar arasında mali durumlarının giderek iyileşmesi sayesinde toplumsal yaşantıda, giriştikleri bu hayır işleri aracılığıyla daha da görünür hale gelmişlerdir. Gelirlerindeki artışın yanı sıra, gelirlerindeki çeşitlilik de artmıştır (Başarır, 2018: 5). Çalışmamızda ele aldığımız Şah, Beyhan ve Hatice sultanlar hayır eserlerinin yanı sıra kendilerine pek çok saray da inşa ettirmişlerdir. Bu durum ise sultanların ekonomik durumlarının giderek iyileştiğinin ve gelirlerinin arttığına bir göstergesidir. Sultan III. Selim’in saltanatı ise, bu üç kız kardeşin mali açıdan en rahat oldukları dönemdir.

2.1. Şah Sultan (1761-1803)

Sultan III. Mustafa’nın Mihrişâh Kadın’dan dünyaya gelen kızıdır. Şah Sultan’ın doğduğu sene 1761 olarak kabul edilmektedir. Ancak doğumun gerçekleştiği güne dair farklı görüş ve bilgiler mevcuttur². (Hammer, 2010; Vasıf, 1959; Irmak, 1991). Topkapı Sarayı Arşivi’nde yer alan doğum listelerine göre Şah Sultan, aynı sene, 21 Nisan (H. 16 N. 1174) Pazartesi gecesini dünyaya gelmiştir (BOA, TS.MA.d. 6364/1). Ayrıca Şah Sultan doğduğu gece Sultan Mustafa, çok sevilen “zer-i mâhbûb-u nısfıyye” cinsi altından dağıtmak yerine yalnızca 3062,5 kuruş dağıtmıştır. Aynı gece, 500 kuruş pâre daha dağıtmıştır. Nitekim daha önce, bu altın cinsinden dağıtılmaktaydı (BOA, TS.MA.e. 125-47).

Şah Sultan’ın doğumu Ramazan’a denk geldiği için bayramda kutlanmıştır. Saray, sokaklar, caddeler ve dükkanlar rengarenk süslenmiştir. Şenliklerde sergilenen saz ve dans gösterileri de ortama neşe ve renk katmıştır. Orada bulunan herkes mest olmuş bir şekilde, birbirinden ilginç gösterileri seyretmiştir. Kutlamalar, güneş batana dek sürmüştür. Ahmed Vâsıf Efendi, “*Sultân-ı müşârünileyha hazretlerinin velâdet-i ba-saadetlerine Tevfik Efendinin inşâd eylediği tarihtir Şâh Sultân tâli’ oldu müjde nesl-i şâhdan*” ibaresi ile Tevfik Efendi isimli bir şairin kaleme aldığı tarihe de yer vermiştir (Vasıf, 1959: 196).

Şenliklerde, eskiden olduğu gibi, doğum müjdesini duyurmak için Donanma-yı Hümâyûn hazırlanmıştır. Donanma gösterilerinin beş gün beş gece süreceği de tellâller tarafından herkese duyurulmuştur. Sürecin sonunda, talep üzerine şenlikler dört gün daha uzatılmıştır. Ancak hali hazırda yapımı süren kalyonun inşası bittiğinden, donanmanın denize açılması gerekmekte idi. Bu sebepten şenlikler de son ermiştir (Güngör, 2019; 1003). Dört gün boyunca saray ve çevresinin, şehir halkının bu şenlikler sayesinde eğlendiğini ve saray ile halkın bütünleştiğini görmekteyiz.

² Örneğin Avusturyalı tarihçi Hammer aynı seneyi işaret etmekte iken, sultanın 19 Nisan günü doğduğunu ileri sürmektedir. Vasıf Efendi Tarihi’nde ise Şah Sultan’ın doğumu, 20 Nisan Pazartesi olarak belirtilmiştir. III. Mustafa Ruznâmesi’nde de aynı gün kayıtlıdır.

Bunların yanı sıra, Şah Sultan’ın doğumunu kutlamak adına, sarayın haremde meyveler dağıtılmıştır. Ayrıca bu ikram, bayramdan sonra gerçekleştirilmiştir. Muhtemelen Şah Sultan’ın doğumu, Ramazan’a denk geldiği için böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Meyveler, kuru ve yaş olmak üzere iki ayrı türdür. Badem, kuş üzümü, kuru üzüm, Amasya elması, siyah erik, armut, kurutulmuş vişne, kurutulmuş nar, iğde, zerdâli, kayısı, kurutulmuş fındık, hurma, bademli sucuk ve cevizli sucuk, ceviz içi, elma, üzüm pestili gibi meyvelerdir (BOA, C.SM. 13/653). Şah Sultan’ın validesi Mihrişâh Kadınefendi’ye ise çeşitli hediyeler takdim edilmiştir. Listenin sonuna “*Mezbûr İsmetlî Şâh Sultân efendimizin ... vâlide-i muhteremlerine ihsân-ı hümâyûn olunmuşdur...*” şeklinde bir not düşülmüştür. Hediyelerin tümü ise ez-mevcûd, yani mevcut hazineden temin edilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2405; 12.11).

Bunların yanı sıra, Şah Sultan’ın annesinin kimliği hususunda, görüş birliği açısından belirsizlik durumu söz konusudur. Bazı kaynaklarda Sultan Selim’in annesi Mihrişâh Valide’nin, Şah Sultan’ın da annesi olduğu ileri sürülmektedir³ (Uluçay, 1992; BOA, TS.MA.d. 6364/1). Tüm bunların yanı sıra, diğer bölümlerimizde de ele alındığı üzere Şah Sultan’ın annesi Mihrişâh Kadın’ın sandukası, Eyüp’teki Şah Sultan Külliyesi’ndedir (Parlak, 2010: 258-260). Oysa Sultan Selim’in annesi Mihrişâh Valide Sultan’ın Eyüp’te kendisine ait bir külliyesi vardır ve sandukası da burada yer almaktadır (Parlak, 2020: 42-44). Dolayısıyla aynı kişi olmaları olanaksızdır.

Şah Sultan, babasının saltanatı döneminde küçük yaşta iki kez nişanlanmış, amcası I. Abdülhamid’in padişahlığı döneminde ise evlenmiştir. İlk iki nişanı, damatların idamı sebebi ile bozulmuştur. Evlendiği kişi ise Seyyid Mustafa Paşa’dır (Uluçay, 1992: 101). I. Abdülhamid yeğeni Şah Sultan’ı evlendirmeye karar vermeden önce ise bir müneccime danışmıştır. Müneccimden kıyılacak olan nikahın, yılın hangi ayı ve kaçınıcı günü olması gerektiği ile ilgili yorum yapması istenmiştir. Müneccim de bir “Sûret-i Felek” hazırlamıştır. Ayrıca paşanın Şah Sultan ile evlilik için uygun kişi olduğu da belirtilmiştir. Kendisinin dini bütün ve olgun bir devlet adamı olduğu vurgulanmıştır (BOA, TS.MA.e. 1298.36). Görünen o ki, geleceğe merak duymak ve fal baktırmak, bahsi geçen zaman diliminde de rastlanılan bir durumdur. Bu evlilikten, 1780 yılında Hatice Hanım Sultan dünyaya gelmiştir (Sakaoğlu, 2015: 468-472). Şah Sultan, evlenirken gösterişli bir alay ile sarayına ulaşmıştır. Gelin alayı, Peykhâne Sokağı’ndan devam ederek, Divân Yolu’ndan geçmiş, buradan da Cigalaoğlu Konağı civarında bulunan Şah Sultan Sarayı’na gelmiştir. Herkes, Şah Sultan’ın arabasını karşılamak ve selamlamak için kenarda beklemekte idi. Ardından, bir kutlama yemeği düzenlenmiştir (Çiçek, 2018; 761-762). Şah Sultan’ın izdivacı sırasında bazı hizmetlilere hediye olarak kürkler de verilmiştir (BOA, TS.MA.e. 9961/450-451). Şah Sultan’a, kendi sarayında kullanması için sırma işlemeli perde, minder, kadife örtü gibi eşyalar da verilmiştir. Başına takması için yakut, elmas, zümrüt ve incilerle bezeli bir sorguç da takdim edilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2427).

Gelir olarak, dünyaya geldikten 4 ay kadar sonra, 11 Ağustos 1761 tarihinde padişah tarafından kendisine bazı şaphane mukataaları verilmiştir. Bunlar, Şah Sultan’ın ilk gelir kaynaklarıdır (BOA, C.EV. 375/19025). Mukataa, belirlenen miktar ile devlete ait mülk ya da vakıfların şahıslara kiralanması sistemidir (Genç, 2020: 129-132). Gediz ve Marunya şaphaneleri, kendi uhdesinde bulunmakta idi (BOA, AE.SMST.III. 183/14402). Şah Sultan’ın bir diğer gelir kaynağı da Şarkî Karahisar’daki şaphanelerdir. 1767 senesinde Şarkî Karahisar mukâtaası ile ilgili bir usulsüzlüğün kayda geçmiştir. Buna göre Karahisar Kadısı İsmâil Efendi, âyân, eşrâf ve ulemâ ile olan sözleşmeye uymayıp zengin kimseler ile ittifak kurmuştur. Bahsi geçen zenginler ise voyvodalardır ve bu voyvodalara sekiz bin kuruşluk ikrâmiye vermiştir. Salyâne yani yıllık hisse ayırma işleminde ise kendisi için deftere beş bin

³ Ancak Şah Sultan 21 Nisan 1761 tarihinde, III. Selim ise 24 Aralık 1761 tarihinde dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla iki kardeşin doğumları arasında 8 ay 3 günlük bir süre bulunmaktadır. Mihrişâh Kadın’ın iki çocuğu da bu süreler ile dünyaya getirmesi biyolojik olarak mümkün değildir.

beş yüz kuruş eklemiştir (BOA, C.ML. 38/1738). Şah Sultan'ın tasarrufunda, Üsküp Mukâtaası dahilinde tütün resmî mukâtaası da bulunmaktadır. Kendisi, 1779 yılında bu mukâtaa üzerinde “nısf-ı semân” yani dört hisse ile sınırlandırılan bir paya sahiptir. Hisse bedeli ise, yüz altmış dört kuruş sekiz pâredir (BOA, C.ML. 663/27119).

Gelirlerinin yanı sıra, 1774 senesinde, Şah Sultan'a, yaklaşık 13 yaşlarındayken yapılan bazı kıyafet harcamalarını görmekteyiz. Örneğin bu sene, 3 adet kakım kürk, 9 adet de samur kürk diktirilmiştir. 3 adet kakım kürk için toplamda 60 kuruş, 9 adet samur kürk için ise 1.030 kuruş ödenmiştir. Ardından 1 adet tulum kakım kürk daha sipariş edilmiş olup, karşılığında 105 kuruş ödenmiştir. Sonradan 13 adet samur kürk de aylık olarak verilmiştir. Tüm kürklerin ederi ederi ise 789 kuruştur. Kürklere yaptırılan eklemeler için de İsmail Ağa'ya 1000 kuruş ödeme yapılmıştır. Tüm alışverişin masrafı ise, 2.984 kuruş tutarındadır (BOA, TS.MA.e. 286.021.2). Şah Sultan, 1792 tarihinde bugünkü Fatih semtine bir çeşme inşa ettirmiştir. Çeşmenin karşısında ise Hoca Kasım Günani Camii yer almaktadır (Tanışık, 1943: 212-214). Şah Sultan'ın, 1803 senesine ait harcamaları arasında, ilaçlara yönelik harcamaların kaydını da görmekteyiz. İlaçların sayısı fazladır ve İtalyan bir hekim tarafından hazırlanmışlardır. Daha ziyade akciğer hastalıkları ile ilgili ilaçlardır (BOA, TS.MA.e. 152.1-2). Şah Sultan, 1800'de İstanbul'un, bugünkü Eyüp semtinde bir Külliye inşa ettirmiştir. Mektep, sebil ve çeşme, bu külliye dahilindedir. Şah Sultan, eşi ve annesi Mihrişah Kadın da bu külliyedeki türbe içerisinde meftundur (Parlak, 2010: 258-260). Günümüzde ziyarete açık değildir. Yalnızca, Ramazan Ayı'nda kermesler düzenlenince, alan olarak kullanılmaktadır. Kendisinin, Cağaloğlu'nda bir sarayı da bulunmaktadır. Sarayın Arz Odası, Bağdadî, Mavili ve Ayvanî olarak isimlendirilen odaları, Divân-hâne, Sarılı, Leylakî, Camekân, Yeşilli, Telli adında farklı odaları vardır. Ayrıca odalara ait sofalar, Arz Odası'na açılan bir bahçe de mevcut idi. Sarayın bahçesinde, büyük bir kasır da yer almaktadır (BOA, TS.MA.e. 38.9/1-4). Şah Sultan, 11 Mart 1803 tarihinde hastalıklarının ilerlemesi sebebi ile vefat etmiştir (Sakaoğlu, 2015: 471).

2.2. Beyhan Sultan (1766-1824)

Sultan III. Mustafa'nın, Adilşâh Kadın'dan dünyaya gelen kızıdır. Annesi ve babasının öz olduğu tek kardeşi Hatice Sultan'dır. Diğer kardeşleri Şah Sultan ve Sultan Selim ile anneleri aynı değildir. 15 Aralık 1765 tarihinde dünyaya gelmiştir (Uluçay, 1992: 155-156). “*Velâdet-i Beyhân Sultân / sene [1179] / fi 2 recep / yevm-i isneyn*” başlığı ile doğumuna tarih düşülmüştür. Beyhan Sultan'ın doğum tarihine ilişkin farklı arşiv kayıtları da bulunmaktadır.⁴ Örneğin bir belgeye göre doğum tarihi, 13 Ocak 1766'dır (BOA, TS.MA.d. 2410.49.1). İlginçtir ki Beyhan Sultan vasiyetnâmesinde, 1769 yılında (H. 1172) doğduğunu kendisi yazmıştır: “*Ve târih-i velâdetim 1172 senesi olmağla...*” (BOA, TS.MA.e. 173.25). Arşiv metinlerinde “Bighan olarak da kaydedilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2410.49.1).

Beyhan Sultan'ın doğumu, İstanbul'da donanma gösterileri ile kutlanmıştır. Ardından adet gereği Sultan Mustafa, ulemâyı huzuruna kabul etmiştir. Orada bulunan herkes Fâtîha Sûresi'ni okumuştur. Yeni doğan kız çocuğuna Beyhan ismi verilmiştir. İsim koyma eylemi için bir merasim düzenlenir ve “tesmiye” olarak bilinmektedir. Bu doğum herkeste sevinç yaratmıştır. Ardından çarşılar, pazarlar, dükkanlar, evler kusursuzca süslenmiş, ziynetler ile donatılmıştır (Vasîf, 1959: 196). Her tarafta sazlı eğlenceler düzenlenmiştir. Bu şenlik sayesinde halk da mutlu olmuştur. Bunun yanı sıra Enderûn-u Hümâyûn'da bulunan odalar da resimler, ipekler ve sarkıtlarla süslenmiştir (Aktepe, 1978: 79). Görüldüğü üzere Beyhan Sultan'ın doğumu da ablası Şah Sultan'ınki kadar gösterişli bir biçimde kutlanmıştır.

⁴ Beyhan Sultan'ın doğumu, “*şehr-i mezbûrun birinci günü*” olarak kayıtlıdır ve Şâbân ayıdır. Aynı belgede “*Bin yüz yetmiş dokuz senesi şâbân-ı şerifinde hazine-i enderûn-u hümâyûna irâd-ı kaydolan...*” ifadesi ile başlamaktadır.

Şenlikler sırasında Sultan III. Mustafa, bazı gruplara ve şahıslara ihsân olarak paralar dağıtmıştır. Buna göre Enderûn ağaları ile Taşra Ocaklarına toplamda 3 bin kuruş, Hasodabaşı ağası ile üç kethüdaya toplamda 1.200 kuruş dağıtılmıştır. Birinci ve ikinci imamlara, Bâbüssaâde ağasına dağıtılan miktar ise toplamda 1.500 kuruşu bulmuştur. Çuhadâr ve Rikabdâr ağalarına dağıtılan miktar ise toplamda 400 kuruştur ve toplamda, 5.700 kuruş dağıtılmıştır (BOA, TS.MA.d. 2410.49.2). Şenlikler için Yeni Saray çeşitli ışıklar ve kandiller, rengârenk ve türlü türlü avizeler ile süslenmiştir. Yeniçeri Kapısı ve odaları, Cephâne ve Tophâne de tıpkı diğer yerlerdeki gibi süsler ile donatılmıştır. Düzenlenen bu şehriyânlarda sazendeğân ve dansçı gruplar da bulunmakta, insanları eğlendirmekte idi. Bir şehriyânde yapılması lüzum gelen her adetin yerine getirilmiştir (Güngör, 2019: 1195-1196).

Kutlamaların altıncı günü ise Sultan Mustafa, İncili Köşkü'ne gittiğinde Ceyb-i Hümâyûn'a 200 adet yarım altın dağıtmıştır (BOA, TS.MA.d. 2410.0049/2). Ayrıca doğumda, Beyhan Sultan'ın halası Esmâ Sultan da bohçalar hazırlamıştır (Aykan, 2019: 28). Esmâ Sultan hazırladığı bu bohçaları önce kardeşi Sultan Mustafa'ya, sonra yeğenleri Şehzade Selim, Şah ve Mihrişah sultanlara, Başkadın, ikinci, üçüncü ve dördüncü Kadınefendilere, Kethüdâ ve Ebe kadınlara, Hazinedâr Usta'ya, Dârüssaâde Ağası ile kadınlara ve yeğeni Beyhan Sultan'a göndermiştir. Bu bohçanın içeriğinde çiçekli, pesend işlemeli, altın oyalı, telli, taraklı atlas ve takayı ve iğne oyası ile süslenmiş kumaşlar bulunmaktadır (BOA, TS.MA.d. 3251.1). Tüm eşya ve bohça malzemelerine 10.522 kuruşluk 20 para yekûnunda ödeme yapılmıştır. Esmâ Sultan, Ebe Kadını da pahası 180 olan 24 adet ipek kumaş vermiştir. Masraflar ise tamamen, Esmâ Sultan'ın eşi Sadrazam Muhsinzâde Paşa'nın bütçesinden karşılanmıştır. Bohçalar, sahiplerine verilmek üzere Enderûn-ı Hümâyûn'a teslim edilmiştir (BOA, TS.MA.d. 3251.1).

Beyhan Sultan'ın Silahtar Mustafa Paşa ile evliliği ise, Padişah ve sultanın annesi Adilşâh Kadın arasında yaşanan ilginç bir olay sayesinde gerçekleşmiştir. Adilşâh Kadın, Sultan I. Abdülhamid'e, Beyhan Sultan'ın evlilik yaşının geldiği, ancak henüz evlenmemiş olmasından dert yanmaktadır. I. Abdülhamid'den kızını bir an önce evlendirmesi ricasında bulunmaktadır. Adilşâh Kadın, kızının sık sık baygınlık geçirip hastalandığından da dem vurmaktadır. Sultanın adeta feryat figan bir halde evlenmek istediğinden söz etmektedir. Bu konuşmanın üzerine padişah bir karar vermiştir. Bu karara göre Beyhan Sultan, Silahtar Mustafa Paşa ile evlendirilecektir. Aynı zamanda Hatice Sultan'ın evlendirilmesi hususunda da bir karar verilmiştir. Padişah Muharrem ayı içerisinde, iki yeğeninden birini evlendirmeyi, birini de nişanlamayı düşünmektedir. Evlenme önceliği Beyhan Sultan'a verilmiştir (BOA, TS.MA.e. 807.90.1/2). Kararın ardından haber, ulaklar aracılığıyla valilik görevi icabı Halep'te bulunan müstakbel damada ulaştırılmıştır. Damat Mustafa Paşa, İstanbul'a davet edilmiştir ve 29 Nisan 1784 tarihinde atı ile İstanbul'a ulaşmıştır. Hazırladığı nişan takımlarını da takdim etmiştir (Sarıkaya, 2013: 138). Nikah günü geldiğinde, Silahtar Mustafa Paşa adet olduğu üzere Beyhan Sultan'a mehir vermiştir ve nikah kıyılmıştır. Dualar eşliğinde, orada bulunanlara samur kürkleri ve hilâtlar giydirilmiştir. Bazı kimselere de para dağıtılmıştır (BOA, TS.MA.e. 1282.11/3).

Bunların yanı sıra düğünden sonra Sultan Abdülhamid, Cuma namazından çıktığında çifti ziyaret etmiş ve akşama dek burada kalmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 2018: 129). Padişahın, bu ziyaretinde 1.500 kuruş yekûnunda ihsanda bulunduğunu da görmekteyiz (BOA, TS.MA.d. 2432.1). Beyhan Sultan, evlendikten sonra, ablası Şah Sultan'a yakın bir yerde ikâmet etmeye başlamıştır. Zira, Şah Sultan'ın düğününde düzenlenen alay da hemen hemen Beyhan Sultan'ın alayı ile aynı yolu takip etmiş idi. Ayrıca padişah da bu güzergahta yeğeninin çeyiz alayını tedbil ile izlemiştir (Sakaoğlu, 2015: 474). Şah Sultan'ın sarayının yeri tarif edilirken bu sarayın, "Cigalaoğlu Konağı" yakınında olduğu belirtilmekte idi. Dolayısıyla bu iki kız kardeş, komşu olmuşlardır. Bu sarayı, Beyhan Sultan'ın yapmış olduğu evlilikten sonra ikâmet ettiği saray olarak tanımlayabiliriz. Ayrıca kendisinin bu civarda kira geliri sağladığı bir sarayı daha bulunmakta idi (BOA, TS.MA.e. 395.72/1). Ablası ile yakın civarda ikâmet etmeleri de bir tesadüf değildir. Padişah muhtemelen, yeğenlerinin Yeni Saray'dan ayrıken, yalnızlık çekmemelerini amaçlamıştır.

Beyhan Sultan ile Silahtar Mustafa Paşa’nın evliliğinden, tek çocukları olan Hatice Hanım Sultan dünyaya gelmiştir (Sakaoğlu, 2015: 474). Beyhan Sultan kızının düğün masraflarını kendi cebinden karşılamıştır (BOA, TS.MA.d. 3033.0001). Eşi Silahtar Mustafa Paşa ise, 1799 senesinde vefat etmiştir (Süreyya, 1996: 1192). Dolayısıyla paşanın ömrü, kızı Hatice Hanım Sultan’ın evliliğini görmeye yetmemiştir. Görüldüğü üzere Beyhan Sultan ile evli kaldıkları süre boyunca Paşa, sık sık farklı görev yerlerine atanmıştır. Ayrıca kendisi, geçici olarak Sadaret Kaymakamlığını üstlenmesinin haricinde hiçbir zaman İstanbul’da görevlendirilmemiş, burada kalmamıştır. Nitekim I. Abdülhamid’in, damadından pek de hazzetmediği açıktır. Padişah, 1788 (H.1202) senesine ait bir Hatt-ı Hümayûn’da vezirine: “*Bighân Sultân zevcî silâhdâr Mustafâ Paşa ben guruşa mâlik değildir mansabı dahi galiba bî-hâsıldır deyu mesmû’umdur...*” sözlerini sarf etmiştir (BOA, HAT, 22.1080).

Evlilik hayatının yanı sıra ekonomik durumuna baktığımız zaman Beyhan Sultan, gerçekten de zengin bir Sultan idi. Beyhan Sultan’ın gelir kaynaklarına baktığımız zaman kendisine, 1766 yılında aylık bağlanmaya başlanmıştır ve 363 kuruş 45 pâre tutarındadır. Kasım ayından itibaren 5 ay boyunca aynı miktarlar verilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2411.87-89). Beyhan Sultan yaklaşık 6 yaşına gelene dek kendisine, düzenli ve düzensiz olacak şekilde aylıklar verilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2414.0073-84). Aylıkların haricinde Beyhan Sultan, mukâtaa gelirlerine de sahip olmaya başlamıştır. 1775 senesinde kendisine Rumeli’deki Livâ-i Paşa’nın Şehirköy kazasında bir mukâtaa tahsis edilmiştir. Ayrıca Beyhan Sultan bu mukâtaayı, 1775-1783 yılları arasında Abdülaziz Efendi ile ortak olarak işletmiştir (BOA, TS.MA.d. 2842.0001-7). 1794 senesine ait bir kayıta ise, bu mukâtaa sınırlarındaki çiftliklerden de gelir elde edildiğini görmekteyiz. Zira bahsi geçen yıl çiftlik sahipleri, 257,5 kuruş 1 pâre tutarındaki hisse bedellerini ödememişlerdir. Bu bedelin tahsili için verilen emir, Beyhan Sultan’ın kethüdâsı aracılığıyla taraflara iletilmiştir (BOA, C.ML. 723.29586.1). Bu mukâtaa ile ilgili bir başka sorun ise 1799 senesinde yaşanmıştır. O sene Şehirköy Mukâtaası’nın voyvodaları olarak, Osman ile Mahmud ağaları görmekteyiz (BOA, AE.SSLM.III., 399.23003.3).

1810 senesine ait bir kayıta, Şehirköy mukâtaasının gelirinin 40.500 kuruş tutarında olduğu görülmektedir (BOA, TS.MA.e. 175.8/1). 1235 senesinde ise, bu mukâtaadan 15 bin kuruş gelir elde edilmiştir. Esasen, toplamda 30 bin kuruş olan gelirin 15 bini mültezimin sarrâfi olan Agop’a verilmek üzere ayrılmıştır. Ayrıca mukâtaanın hârc-ı bâb kethüdâsı 12 bin kuruş toplamıştır. Hârc-ı bâb hizmetlilerinin topladığı 5.250 kuruş ve temessük olarak kayıtlı 3 bin kuruş da diğer gelirlerdir. İlaveten Şehirköy’den yine aynı sene 8.250 kuruşluk gelir daha elde edilmiştir (BOA, TS.MA.e. 172.16/12). Beyhan Sultan, ölmeden önce bu mukâtaayı iltizama vermiştir ve ilgili mültezimi de tam yetkili kılmıştır. Mültezime, giriştiği faaliyetlerde kendisine asla müdahale edilmeyeceğini, hiçbir şekilde engel olunmayacağını da özellikle belirtmiştir. Görünen o ki, Beyhan Sultan bu önemli mukâatasını güvenilir ve otoriter bir kimseye emanet ettiğinden emin idi (BOA, TS.MA.e. 173.41).

Beyhan Sultan’ın uhdesinde bulunan bir diğer gelir kaynağı ise Mora Yarımadası mukâtaasındaki muhalefât çiftlikleridir. Sultan III. Mustafa 21 Aralık 1768’de kızı Beyhan’a bu çiftliklerin “nisf” yani yarım hissesini vermiştir. Bu çiftlikler, merhum Moralı Osman Bey’den kalmıştır. Çiftliklerin kalan hissesi, Beyhan Sultan’ın kız kardeşi Mihrişah Sultan ve halası Zeynep Sultan’a verilmiştir. Ayrıca varislere de pay ayrılmıştır. Hisse olarak paylaştırılan çiftliklerin toplam sayısı ise 39’dur (BOA, AE.SMST.III. 19.1285/1). Beyhan Sultan’a yarım hisse verildiğine göre, yaklaşık 19 adet çiftlik tahsis edilmiştir. Beyhan Sultan bu çiftlikler kendisine tahsis edildiği zaman, yaklaşık 7 yaşında idi. Ayrıca, çiftliğin bulunduğu Mora Yarımadası’nda, Beyhan Sultan’ın başka mukâtaa çiftlikleri de mevcut idi. Bunlar Kalamata, Androsa ve Londar kazalarındaki çiftliklerdir. 1778’de reayanın cizye mallarına emanetçi olarak Bostanlı Halil atanmıştır. Mora’da Hatice Sultan’ın çiftlikleri de bulunması sebebi ile bu kararı, iki ayrı kethüda vermiştir. Bostanlı Halil’in ise sultanlara, 6.400 kuruş vermesi gerekmekte idi. Aynı sene Bostanlı Halil’in sultanlara teslim etmek üzere hazırladığı miktarın tahsili için, sadrazam bir emir buyurmuştur (BOA, AE.SABH.I, 146-9897/1). Görüldüğü üzere Beyhan Sultan,

yüksek gelir sahibi bir kadın idi. Kendisine en çok da kardeşi Sultan Selim tarafından gelir bağlanmıştır. Babasının saltanatında ise, henüz küçük bir yaşta bile kendisine aylık bağlanmıştır. Bu aylıkların, beş yaşlarına geldiğinde kesilmesi üzerine kendisine yine gelir kaynağı olarak mukâtaalar tahsis edilmiştir (Başarı, 2018: 31-32).

Beyhan Sultan, 9 Şubat 1779-31 Mart 1784 tarihleri arasında renkli bir kıyafet, mobilya ve bir takım eşya alışverişi yapmıştır. Dolama ve kürk kabı bu dönemde de tercih ettiği kıyafet türleridir. Mobilya ve eşya olarak ise kanatlı perde, oturak, yastık ve örtü hazırlanmıştır. Kumaş, model ve renk tercihleri ise siyah ve turuncu kadifeler, çiçekli alaca renkli kumaşlar, seraser, sandal, nefli renginde bükmeli ve sırmalı kermesud kumaş, telli mor çitari kumaş, mavi işlemeli şal kumaş olmuştur. Tüm bu harcamalar tek tek kayıtlıdır. 5 yıllık bu harcamaların genel toplamı ise 1.453,5 kuruş 10 pâredir (BOA, TS.MA.d. 871/0001/34-68). Beyhan Sultan, Eylül 1792 ile Ağustos 1793 yılları arasında toplamda 303.467,5 kuruşluk borç almıştır (BOA, TS.MA.e. 171.10/13-1). 2 sene sonra, Yorgancı Mehmed Emin'den saçak, ipekliler ve şeritler satın almıştır. Saçaklarda beyaz, pembe, yeşil, sarı, mavi, elvanî renkler kullanılmıştır. Sarı, saçaklarda en çok tercih edilen renktir. Şeritlerde ise beyaz, sarı, alaca ve maviye rastlanmaktadır. İpeklilerde ise güz renk, tür olarak Frenk, kadife, sakangur kumaşlar görülmektedir. Beyhan Sultan, bu ürünleri muhtemelen hem kıyafetlerinde hem de sarayının dekore edilmesinde kullanmak amacı ile almıştır. Nitekim özellikle şeritler, saray giyim kuşam ve dekorasyon kültüründe yaygın kullanılan motiflerdir (BOA, TS.MA.d. 863.0001/2-4).

Yine aynı sene, Beyhan Sultan sarayında bir eğlence düzenlemiştir. Bu eğlence için, 7 Eylül günü Valide Mihrişah Sultan tarafından 1.500 akçe gönderilmiştir. Valide Mihrişah Sultan kethüdasına önce selam etmiş, ardından balo için bu akçelerin gönderilmesini emretmiştir. Emrin hemen altında "Vâlide Sultân" imzası bulunmaktadır. Düzenlenen bu balonun en az 1.500 akçeye mâl olduğunu da ifade edebiliriz (BOA, AE.SSLM.III., 418.23980/2-1). Mihrişah Valide Sultan, üvey kızı Beyhan Sultan'a maddi bir yardımda bulunmuştur. 1798 senesinde Beyhan Sultan, sarayının dekorasyonu için kumaşlar ısmarlamıştır. Mabeyn odası için 580 kuruşluk kumaş, 900 kuruşluk dibâ, 160 kuruşluk bir pullu, gümüş işlemeli kumaşlar da vardır. 170 kuruşluk telli ustufa, 550 kuruşluk pullu şal puşide de alınmıştır. Dekorasyonun yanı sıra 365 kuruş karşılığında şal kumaştan yapılmış bir seccade de harcamalar arasında kayıtlıdır. 1799'da 45 kuruş 20 pâre tutarında mor, sarı ve beyaz renklerini aynı anda üzerinde barındıran şeritli bir şal ile beyazlı kırmızı ipek şal alınmıştır (BOA, TS.MA.d. 864.0001). Beyhan Sultan, giyim kuşamda olduğu gibi, dekorasyonda da canlı renkleri tercih etmiştir. Beyhan Sultan'ın harcamaları yalnızca giyim, mutfak ve dekorasyon alanlarına yönelik değildir. Arnavutköy'e bağlı Akıntıburnu'nda bir sahil sarayın inşa edilmesi için emir vermiştir. Bu sarayın inşasında duvarcı, kârgirci gibi işçilikleri ve kum, kireç, derz gibi malzeme masrafları için hesaplanan meblağ, 49.160 kuruştur (BOA, TS.MA.e. 173.3/3). Bebek'e bakan ocak odası ve diğer işler için tamirat faaliyetlerine girişilmiştir. Söz konusu tamirat masrafı 14.823 kuruştur (BOA, TS.MA.e. 173.1).

Beyhan Sultan'ın sağlığı git gide bozulmaya başlamıştır. Bunu ilaç kayıtlarından anlamaktayız (BOA, TS.MA.d. 860.0001/2). Bu durumun farkına varıp, vasiyetini de yazmıştır. Bu vasiyetinde, sadece oruç ve namaz borçlarının hesaplanarak, kefâret bedellerinin fakirlere dağıtılmasını istemiştir. Ayrıca vasiyeti için ayırdığı 20 bin kuruşun tamamı harcanmadığı takdirde, kalan meblağ ile hayır işlenmesini buyurmuştur (BOA, TS.MA.e. 173.25). Vasiyetinden yaklaşık on sene sonra, 7 Kasım 1824 tarihinde vefat etmiştir. Üvey annesinin Eyüp'teki türbesine defnedilmiştir (Sakaoğlu, 2015: 477). Beyhan Sultan sağlığında, kendisine tahsis edilen gelirlerinden, hayır eserleri ve saray inşası gibi mimari faaliyetlere de bütçe ayırmıştır. Hayır eserleri arasında en çok çeşme bulunmaktadır. Dolaylı olarak bir cami ve bir mektep de hayratı dahilindedir. İnşa ettirdiği sahil saraylar ise İstanbul'un hem Haliç hem de Boğaziçi kıyılarını süslemiştir. Yaptırdığı saraylar, Avrupalı tarzda idi ve dönemin Nizam-ı Cedit hareketlerini de yansıtmakta idi.

Arnavutköy’deki çeşmesi en meşhurlarındandır. Arnavutköy’ün Akıntıburnu Sahili’nde yer alması sebebiyle Akıntıburnu Çeşmesi olarak da bilinir. Ayrıca bugün üç adet musluğu bulunmakta, ancak yalnızca biri işlev görmektedir. Çeşme 1804 (H. 1219) senesinde faaliyete geçmiştir ve Rokoko tarzında ve kabartmalı süslemeler kullanılarak inşa edilmiştir (Tanışık, 1945; 165). Dönemin ünlü şairi Şeyh Galip de Beyhan Sultan’ın bu çeşmesine kaside yazmıştır. Kaside, Beyhan Sultan’a övgüler ile doludur: “...*Hem-vâre mevc-i nağmesi medh-ü senâsıdır / Tanbûr edince lûle-i mızrâb-ı selsebil*7 *Sultân lafzı Hazret-i Beyhâna yaraşır / Kim bu ceyb-i lütfu kıldı zer-i nâb-ı selsebil...*” (Kalkışım, 1994: 140-141). 1950’lerde Bebek sahil yolu genişletme çalışmaları sırasında yıktırıldığı bilinmektedir. Bu durumda günümüzdeki çeşme, yeni baştan yaptırılmış hali ile karşımıza çıkmaktadır (Egemen, 1993; 203). Oymaları, ön cepheden üç ayrı parçaya bölünmesi ile simetrik bir görüntü elde edilmiştir. Ayrıca, yan cephesi de aynı şekildedir. Üstelik yan cephede de kullanılmayan bir musluk yeri görülmektedir. Zarif tarzı ile ilk görüşte bir kadın tarafından yaptırıldığı belli olmaktadır. Günümüzde var olmayan sahilsarayın devamı niteliğinde inşa edilmiştir (Eyice, 1992; 65). Yine Arnavutköy’de, Kuruçeşme’de bir çeşmesi daha bulunmaktadır. Kuruçeşme’de bir su sıkıntısı çekildiği ve Beyhan Sultan’ın bu bölgeye çeşme yaptırma nedeni aşıkardır. Semtin ismi de yaşanan su kıtlığının sinyallerini verir niteliktedir. 31 Ocak 1816 ile 1823 yılları arasında, bu çeşmenin hem gelir hem de giderleri olmuştur. Taskeşlik görevi için de bütçe ayrılmıştır (BOA, TS.MA.e. 215-54/10-16).

Beyhan Sultan Kasımpaşa’da da bir çeşme yaptırmıştır (BOA, TS.MA.e. 173.38). Beyhan Sultan’ın, İstanbul’un bugünkü Mahmutpaşa semtinde, Mahmutpaşa Cami yakınlarında kurduğu bir de mektebi vardır. Cami, Yeşillioğlu Sarayı ile Hatice Sultan Sarayı’na da yakındır. Mektebin idari işlerini Beyhan Sultan yürütmekte idi. Mektebi, kız kardeşi Hatice Sultan ile birlikte anneleri Adilşah Kadın’ın ruhuna adamak için faaliyete geçirmişlerdir (Ersöz, 2020; 93). Ayrıca mektep, son derece işlek bir konumdadır ve ulaşım kolaylığı da mevcuttur. Bölge, günümüzde de aynı işlevini ve revaçta olma durumunu korumaktadır.

Hayrat türü yapılarının inşasının yanı sıra, Beyhan Sultan Haliç ve İstanbul boğazlarını süsleyen pek çok saray inşa ettirmiştir. Bunlar sahilsaraylardır. Beyhan Sultan zaman zaman farklı farklı saraylarda ikamet etmekte idi. Bunlardan bir tanesi, Eyüp’teki sahilsarayıdır (BOA, C.SM. 30.1507). Arnavutköy’deki sarayı ise 1824’te kapsamlı bir tadilat geçirmiştir (BOA, TS.MA.d. 2250). Saray, üç katlı idi ve giriş katı kağır yapıdan oluşmakta idi. Beyhan Sultan Çeşmesi’ne de yakın bir konumdadır. Ayrıca Arnavutköy Sahilhanesi olarak bilinmektedir. Beyhan Sultan burada uzun seneler boyunca ikamet etmiştir (Şehsuvaroğlu, 1948; TT. S0126). Kardeşi Sultan Selim de zaman zaman bu saraya uğramakta idi. Bir ziyaretinde, burada kız kardeşi ile vakit geçirdikten sonra yakında bulunan Beşiktaş Mevlevihanesi’ne de uğramıştır (Arıkan, 1988; 35-36). Akıntıburnu’nda da sarayı bulunmakta idi ve burayı da zaman zaman tamir ettirmekte idi (BOA, TS.MA.e. 173.6-8). Bebek’te, Eyüp Defterdar İskelesi’nde de sarayları vardır. 1804 yılında Bebek’teki sarayına 1.636,579 kuruşluk bir masraf yapmıştır. Defterdar İskelesi’ndeki sarayı için 1824 yılında 2.218 kuruş 52 pârelik harcama kayıtlıdır (BOA, TS.MA.e. 173.5/3-18/1.19).

Beyhan Sultan’ın giriştiği hayır eserleri, kardeşi III. Selim’in en yakınlarından biri olan, şair Şeyh Galib’in şiirlerine de konu olmuştur. Doğumu da evliliği de şenlikler ile kutlanan Beyhan Sultan’ın renkli bir hayat yaşadığını ifade edebiliriz. Yaptığı alışverişler, sahip olduğu saraylar ve bu saraylarda düzenlendiği eğlenceler, onun renkli kişiliğinin bir göstergesidir. O, kardeşi Sultan Selim’in yenilik hareketlerine kolay uyum sağlamış ve bu yenilikleri desteklemiş bir kadın sultandır. Nizam-ı Cedid döneminin ruhunu yansıtmaya, özellikle bir saray kadını, hem de hanedan mensubu bir saray kadını olarak son derece önemlidir. Kendisi, giyim kuşam ve dekorasyonda tercih ettiği renkler sebebiyle, Avrupalı bir kadın olarak nitelendirilebilir. Ayrıca inşa ettirdiği saraylar, düzenlediği balo da eğlence ve lükse olan düşkünlüğünü yansıtmaktadır.

2.3. Hatice Sultan (1768-1822)

Sultan III. Mustafa ile Adilşâh Kadın Efendi’nin kızıdır. Beyhan Sultan’ın da aynı anne ve babadan dünyaya gelen kardeşidir. III. Mustafa’nın dokuz çocuğu içerisinde, sekizincidir. 13 Haziran 1768 tarihinde dünyaya gelmiştir (BOA, TS.MA.d. 6364.0001). 1786 senesinde ise Hotin muhâfızı Seyyîd Ahmed Paşa ile evlenmiştir. Hatice Sultan, çocuk sahibi olmamıştır. 1822 senesinde vefat eden Hatice Sultan, ablası Beyhan Sultan gibi, ağabeyinin öz, kendisinin de üvey annesi olan Mihrişâh Vâlide Sultan’ın Eyüp’teki türbesine defnedilmiştir (Uluçay, 1992; 157-158).

Bahsi geçen türbe günümüzde de ziyarete açıktır. Türbenin imaretinde ise aşevi ve kütüphane bulunmakta olup, halen işlevini sürdürmektedirler. Yaşı ilerledikçe zevk sahibi, yenilik sever ve eğlenmekten büyük keyif alan, iletişimi güçlü, dış dünyaya açık bir kadın profili çizmiştir. Ablası Beyhan Sultan gibi o da ağabeyi Sultan III. Selim’in yenilik ve çağdaşlaşma hareketlerine, giriştiği çeşitli mimari faaliyetler ile destek vermiştir. Ayrıca kendisi, Latin Alfabesini kullanan ilk Türk Kadını olarak tarihte kendisine yer edinmiştir. Osmanlı Sarayı’nı, Fransız sanatı ve kültürü ile tanıştırmıştır. Fransız Ressam A. I. Melling, kendisinin ricası üzerine Osmanlı Sarayı’na gelmiştir (Sakaoğlu, 2015; 477-482). Ressamın gelişinden itibaren bu ikili, İstanbul’un silüetini Avrupalı tarzda saraylar ile süslemiştir. Ayrıca giyim-kuşamda da saraya, bu ikili sayesinde yeni ve farklı bir soluk gelmiştir.

Doğumunun ve kendisine Hatice ismi koyulduktan sonra, doğum şenliği hazırlıkları başlamıştır. Bu şenliklerde üç gün boyunca top atışı yapılmış, havaî fişek gösterileri ile gece dahi doğum müjdelenmiştir. Avrupa’dan gelen heykeller ise görenleri hayrete düşürmüştür. Her yer rengârenk, insanlar da hallerinden memnun idi. Bahsi geçen top atışları ise, donanma gösterilerinin bir parçasıdır (Vasıf, 1959: 311). Gümrük ve Tersane emirleri, Topçubaşı ve Cebecibaşı gibi görevliler, dört takım sal hazırlamışlardır. Kutlama sırasında ise bu sallar gece gündüz çeşitli oyunlar sergilemişlerdir. Sallardan fişekler atılmıştır. Çeşmîzâde Mustafa Efendi bu gösterileri “*Rûy-ı deryâda meserretle donanmalar olub nice san’atlerin arz etdi fişenk-endâzân...*” dizeleriyle aktarmaktadır (Kütükoğlu, 1993: 93). Şenlikler sırasında III. Mustafa’nın, biniş ile Yalı Köşkü’ne gidererek buradaki pehlivan güreşlerini seyretmiştir. Yalı Köşkü’ne gelmeden hemen önce ise, haremde Tomak Oyunu’nu izlemiştir.⁵ Sultan Mustafa, kutlamaların sürdüğü diğer kalan günlerde biniş gerçekleştirerek hem Eski Saray’a hem de Yalı Köşkü’ne gitmiştir. Buralarda farklı günlerde düzenlenen eğlencelere katılıp, pehlivan güreşleri ile fişek gösterilerini seyretmiştir. Gittiği yerlerde ve katıldığı her eğlencede bol bol ihsânda bulunmuştur. Kutlamalar altı gün boyunca sürmüştür. İlk gün Harem’de izlediği Tomak gösterisi için tokmakçılara 500 ve güreşen pehlivanlara 22 kuruş ve iki tam altın verilmiştir. Duacı da ihmal edilmemiştir. Ertesi gün Yalı Köşkü’ndeki fişek gösterilerinde baş çavuş, vekil-i harc ve odabaşı ve diğerlerine de toplamda 70 kuruş verilmiştir. Eski Saray ve Yalı Köşkü ziyaret edilmiştir. Fişekçi Süleyman ile askerlere 150 kuruş verilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2413.0050.3; Gençay, 2004: 65).

Evlilik yoluna attığı adım ise, yine annesi Adilşâh Kadın’ın ricası ile olmuştur (BOA, TS.MA.e. 807.90/1). Hatice Sultan’ın, Hotin Muhâfızı Seyyîd Ahmed Paşa ile nişanlanması uygun görüldükten sonra çifte, bir kutu içerisinde 2 adet nişan yüzüğü verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, TS.MA.e. 807.90/2-3). O sırada Hotin’de bulunan Seyyid Ahmed Paşa’ya da nişan haberi verilmiştir. Bu sayede Paşa, Hatice Sultan’a resmen namzet tayin edilmiştir (İlgürel, 1978; 18). Sultan I. Abdülhamid yeğeni Hatice Sultan’a, Yeni Saray’ın da bulunduğu meydandaki Zeynep Sultan Sarayı’nı yeğenine düğünde hediye etmek istemektedir. Bu sarayın ne durumda olduğunun kontrol edilmesinin ardından, harap bir halde olduğunun tespiti ile tamiri için emir vermiştir (BOA, HAT, 1451.61/1). 1786 senesine gelindiğinde, Hatice Sultan’ın çeyizi için hazırlıklar başlamış ve çeyizdeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan oturacağı sarayın tadilatı da sürmekte idi.

⁵ Tomak Oyunu, rakibin sırtına vurulan tomaklardan ismini alan bir oyundur.

Hatice Sultan’ın çeyizi, altın ve gümüş eşyalardan oluşmaktadır. Tuzluklar, fincan tabakları, tepsi çeşitleri, şamdan, taslar, sahanlar, kahve tepsisi ve sahan çeşitleri, altın olan bazı eşyalardandır. Leğen çeşitleri, kadehler, tavalalar, buhurdan ile gülebdan ve tepsi çeşitleri ise gümüş eşyalardan bazılarıdır. Görüldüğü üzere Hatice Sultan’ın çeyizi bir hayli zengin bir içeriğe sahiptir. Gümüş eşyalar ise çoğunluktadır (BOA, TS.MA.d. 4918.0001). 1785 senesinde Hatice Sultan’ın çeyizi artık hazırdır. Ancak kendisi, evlenmek için bir sene daha beklemiştir. 1786’da Anadolu Valisi Seyyid Ahmed, evlilik merâsimleri için İstanbul’a davet edilmiştir. Hatta kendisine, günü ve saatinde İstanbul’a varması için emir buyrulmuştur. Bu emre göre Paşa’nın 30 Ekim günü, saat sabaha karşı beş iken İstanbul’a gelmesi gerekmektedir. Paşa geldiğinde çifte kayığa binecektir. Ardından, Sadrazam tarafından iki donanmış at ve takım hazırlanacaktır. Çuhadâr, şatırân ve matrakçı ise Paşa’nın ayakkabılarını Ahırkapı’da hazır halde bekletecektir. Ahmed Paşa kayığına, saat dört buçukta bindirilecektir. Paşa, Ahırkapı’ya vardığında, kendi sarayına gidecektir. Ertesi gün, hazırlanan damat takımları, Paşa’yı Sadrazam Konağı’na davet etmek amacı ile kendisine gönderilecektir. Ahmed Paşa, Sadrazam Konağı’na gittiğinde ise adet olduğu üzere, Sadrazam’ın eteğini öpmesi gerekmektedir. Sadrazam ise Damat Paşa’ya donanmış bir at ve elbâs takdim edilecektir, ardından Damat Ahmed Paşa kendi sarayına dönecektir. Görüldüğü üzere tüm teşrifat, en ince ayrıntısına kadar planlanmıştır. Hatta, bu teşrifat sırasında Damat Ahmed Paşa tarafından kimlere hangi hediye takdim edileceği de önceden bellidir. Bunlar mücevher, altın ve gümüş cinsinden saatlerdir. Altın saatleri Çuhadâr ağa, Hasoda başı ağa, imam, rikabdâr gibi kimselere hediye edecektir. Kethüda, Dârüssaâde ve Hazinedâr ağası gibi hizmetlilere de mücevher saat, Has ahır görevlileri, şerbetçi, başkullukçu, baş müzahibe gümüş saat, Silahtar ve diğer ağalara da altın saat hediye edilecektir (BOA, TS.MA.d. 10101.3-1).

Hatice Sultan’ın Cihâz ve Arûs alaylarının güzergâhı da belirlenmiştir. Alay, önce Bâb-ı Hümayûn’dan, Cephâne önüne ve oradan da nakkâşhâne önüne gelecektir. Ayasofya Hamamı önüne varıldığında, Sepetçi köşesinden Soğuk Çeşme yolu ile Alay Kasrı’na ulaşılabilecektir. Bu kasrın altından geçerek, Şengül Hamamı’nın yokuşundan çıkılacaktır. Yerebatan Sarnıcı köşesinden devam edilecek ve Yeni Hamam önüne gelinecektir. Şeyhülislam Efendi’nin Konağı’ndan Terlikçiler Çarşısı’na geçilecektir. Kapıcılar Karhânesi köşesinden Çalak Tepesi’ne doğru çıkılacaktır. Nûr-i Osmanî Cami’nin Şekerci Kapısı’nın önünden Vezîr Hâmı kapısı önüne varılacaktır. Dikili Taş başından, Köprülü Dârül-hadîs köşesine giden yol takip edilecektir. Peykhâne önüne çıkıldığında alay, bu yol üzerinden At Meydanı’na bağlanacaktır. Meydanda ilerleyerek yeniden Ayasofya Hamamı, Nakkâşhâne ve Cephâne önlerinden geçerek Yeni Saray meydanına gelinecektir. Sebîl⁶ yanından Hatice Sultan’ın sarayına ulaşılabilecektir (BOA, TS.MA.d. 10101.0002).

Tüm hazırlıklardan sonra 2 Kasım 1786’da çiftin nikahı kıyılmıştır. 8 Kasım günü ise Cihâz Âlâyı düzenlenmesi için talimat verilmiştir. Bu alaya katılmak için, devlet erkânından ileri gelen devlet büyükleri ve divan üyeleri hazır halde beklediler. Atları üzerinde bir alay geçişi yaparak, gelin Hatice Sultan’ın çeyizlerini kendi sarayına nakletmişlerdir. Perşembe günü ise Sadrazam ile sadâretten kimseler, Şeyhülislam, ocaklılar ve devlet ricâlinin tümü mükemmel bir “Gelin Alayı” düzenleyerek Hatice Sultan’ı kendi sarayına ulaştırdılar. Ertesi gün ise sultanın amcası I. Abdülhamid, Cuma namazından sonra yeni evli çiftin sarayına giderek onları tebrik etmiştir (İlgürel, 1978: 370-371). Bu ziyaret sırasında çift Sultan I. Abdülhamid’e, 1.200 kuruş hediye etmiştir. Ziyaretin, “Leyl-i velîme” ertesi, yani çiftin zifâf gecesinden sonra gerçekleştirildiği bilgisi, arşiv kayıtlarında da yer almaktadır (BOA, TS.MA.d. 2432.0001). Bu ziyarette Sultan Abdülhamid’e sunulan hediyeler, yalnızca nakit paradan ibaret değildir. Burada kendisine, yuvarlak elmaslar, inciler ve zümrütler ile bezenmiş bir kıt’a sorguçu da hediye edilmiştir (BOA, TS.MA.d. 2432.11/2). Ayrıca Hatice Sultan’a pembe elması, zümrütlerle bezeli bir düğme, entariler ve samur kürk hediye edilmiştir. Damat Ahmed Paşa’ya ve

⁶ Sebîl ise, Hatice Sultan’ın dedesi III. Ahmed’in yaptırdığı çeşmedir.

Şeyhülislam'a da erkan samur kürk verilmiştir. Hatice Sultan'ın sarayının dekorasyonu için yastıklar, minderler hediye edilmiştir. Cihâz ile Arûs alaylarında görevli Dârüssaâde Ağası ile Kâtip Efendi'ye ise çeşitli kumaşlar verilmiştir (BOA, TS.MA.e. 263.3/1).

Evlendikten sonra kendi sarayında ikamet etmeye başlayan Hatice Sultan'ın Teke Sancağı'nda 4/1'lik yani rûb' oranında hissesi bulunmakta idi (BOA, C.ML., 780.31834/1). Hatice Sultan'a çeyrek hisse verildiğine göre, kendisi buradan 13.750 kuruşluk bir kazanç sağlamaktadır. Diğer yandan tıpkı ablası Beyhan Sultan gibi, Hatice Sultan'ın da Mora Yarımadası'nda, Kalamata, Androsa ve Longar kazalarında çiftlik gelirleri bulunmaktadır. Bedeli ise 6.400 kuruştur. Tahsilât işlemlerinde Bostani Halil Ağa'yı görevlendirmişlerdir. Bu karar, ikisi tarafından alınmıştır (BOA, AE.SABH.I., 146.9897/1). Diğer yandan Mora Yarımadası'nda bir Liman kenti olan Gördüs'ün korunması adına, bu bölgeye muhafız olarak 1790 senesinde, Seyyid İbrahim ve kardeşi Mustafa Ağalar atanmıştır. 50 nefer ile muhafızlık görevini üstlenen bu ağalar daha önceden, Hatice Sultan'ın uhdesinde bulunan Salina kazasında voyvoda olarak hizmet görmekte idiler Mora Yarımadası'nın, özellikle limanlarının korunması, elbette burada pek çok mukâtaası bulunan Hatice Sultan için önemlidir (BOA, HAT, 267.15523).

Hatice Sultan'ın Zıştovi'de de bir mukâtaa geliri bulunmakta idi. Bu mukâtaanın kendisine sağladığı gelir, 60 bin kuruştur. 1798 senesinde mukâtaanın voyvodası Mehmet Tayyip Efendi vefat etmiştir ve Hatice Sultan'a olan borcunu ödeyememiştir. Ardından, kalan borcun dört taksit ile reaya tarafından ödenmesine karar verilmiştir. Bu taksitlerden ilki 50.190,5 kuruş, ikincisi 1.554 kuruş, üçüncüsü 8.244,5 kuruş ve sonuncusu da 1.554 kuruş olarak belirlenmiştir (BOA, C.SM. 914587/1). Diğer yandan Hatice Sultan, Erzurum Eyaleti'ndeki Hınıs ve Tekman sancaklarından da 3 bin kuruş üzerinden senelik 15.257 kuruş gelir elde etmekte idi. Hatta 1796 senesinde bu gelirlerin tahsili için İshak Paşa görevlendirilmiştir. İshak Paşa tahsil ettiği meblağı Erzurum gümrük emini ile birlikte sultana gönderecek idi (BOA, C.ML. 344.14199/1). Diğer yandan 1822 senesinde, Zıştovi ve Niğbolu'da mukataaları, Malkara'da ise çiftlikleri vardır. Diğer çiftlikler ise Yenişehir'dedir. Selanik, Midilli, İzmir, Emtia Ocaklığı ve Harîreden de gelir sağlamakta idi. Ayrıca, yine Sofya'dan 13.028 kuruş geliri bulunmakta idi (BOA, HH.d. 21517/3). Hatice Sultan'ın gelirlerine ilişkin başka kayıtlar da mevcuttur. Bu kayıtlar da Hatice Sultan'ın vefatından sonra tutulmuştur (BOA, HH.d. 21516/2).

16 Temmuz 1822 tarihinde vefat eden Hatice Sultan, üvey annesi Mihrişâh Valide Sultan'ın Eyüp'teki külliyesine defnedilmiştir. Ölümü Cevdet Paşa Tarihi'nde kısaca anlatılmıştır: "27 Şevval [1237] günü hüdevendigâr-ı esbak Sultan Selim Han hazretlerinin hemşireleri Hatice Sultan dâr-ı ukbâya gitdi..." (Sakaoğlu, 2015; 482). Sandukası ise, ablası Beyhan Sultan ve üvey annesi Mihrişâh Valide Sultan'ın sandukası ile yan yanadır.

Hatice Sultan'ın birçok hayratı bulunmaktadır. Bunlardan biri de İstanbul/Eminönü'ndeki Mısır Çarşısı'nın Tahmis Kapısı girişindeki büyük bir çeşmedir. Çeşmenin yapımı iki sene sürmüştür. 1806 senesinde yapımı tamamlanan çeşme, barok tarzını yansıtmaktadır (Eyice, 1993; 277-287). Hatice Sultan'a 1810 yılında çeşmenin giderleri sunulmuştur (BOA, C.EV. 655.33019). Çeşme son derece merkezi bir yerde, Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı'nın çok yakınındadır. Yaklaşık iki sene önce bir restorasyon geçirmiştir. Üzerindeki motifler ince işçilik ile işlenmiştir. Eminönü'nde hemen göze çarpmaktadır. Eski hali ile bakımsız kalmış idi. Çatısı üzerinden elektrik kabloları dahi geçmekte ve yabancı otlar yetişmekte idi. Ancak geçirdiği bu son restorasyon sayesinde altın varaklı motiflerin renkleri daha canlı hale getirilmiştir. Mermeri de yenilenmiştir. Çeşmenin duruşu, bir kadının zevkine göre yapıldığının göstergesidir. Son derece zarif ve şık bir izlenim sunmaktadır. Ancak ne yazık ki sağ yanına ve arkasına inşa edilen yapılar, estetik görünümü olumsuz etkilemektedir.

Hatice Sultan, annesi Adilşah Kadın'ın Edirnekapı'da yaptırdığı camiyi yeni baştan inşa ettirmiştir. Caminin yapıldığı alanda önceden St. J. Baptiste Kilisesi yer almakta idi (Sakaoğlu, 2015:

476-482). Cami, Şişhane Mescidi, Adilşah Kadın Mescidi ve Hatice Sultan Camii olarak da bilinmektedir. (Görür, 2020: 64) Çaprazında ise eski Bizans Tekfur Sarayı yer almaktadır. Blekherhernai Sarayı olarak da bilinen Tekfur Sarayı'nın İmparator Konstantin döneminde inşa edildiği düşünülmektedir (Tanrıverdi, 2019: 142-149). Cami, daha önceleri bir mescit olup, kız kardeşlerin anneleri Adilşah Kadın tarafından yaptırılmıştır. 1794-1796 yılları arasında, Seyyid Ahmed Halife'nin hâtib olarak görevlendirilmesi ve minare eklenmesi ile camiye çevrilmiştir. Bu tarihten itibaren, Cuma ve Bayram namazlarının kılınmasına da izin verilmiştir (BOA, C.EV., 304.15478). 1805 senesinde Hatice Sultan, kız kardeşinden de destek alarak camiye yeniden inşa ettirmiştir. Bu defa daha sağlam bir malzeme olan kagir, yani tuğladan yapılmıştır. 1942-1943 yılları arasında ise tamamen yıktırılmış ve bir süre daha bu halde kalmıştır. Mektebi ise 1946 senesinde yıkılmıştır. Ayvansarayî Hüseyin Efendi'nin Hadîkatü'l Cevâmi isim eserinde cami hakkında bilgiler yer almaktadır (Eyice, 1981: 135-147).

Hayratının yanı sıra Hatice Sultan'ın Ressam Melling'e yaptırdığı Neşâtâbad Sarayı meşhurdur. Hatice Sultan bir gün, Danimarkalı ıslahatçı Baron de Hubsch'un yalısını ziyaret etmiştir. Yalının bahçesini çok beğenmesi üzerine Hubsch kendisine, Fransız ressam ve mimar Anton Ignaz Melling'i önermiştir (Sakaoğlu, 2015: 478). Ressam Melling ise, sultan ile tanışmasının ardından, sarayını dekore ettiği gibi sarayın bir tasvirini de çizmiştir. Ressam Melling'in çalışmaları Sultan Selim tarafından da takdir edilmekte idi. Hatice Sultan'ın Melling tarafından yaptırılan sarayını ve sarayın bahçesini çok beğenmiştir. Bahçe akasya, leylak ve güller ile süslenmiştir ve labirent şeklindedir (Demir, 2021: 1554). Melling, "Sultan Mimarı" olmuş ve Hatice Sultan'ın sarayında kendisine bir daire tahsis edilmiştir. Melling artık, bu sarayın mimarı ve Hatice Sultan'ın da en yakını idi. Hatta Sultan'a Latin Alfabesi'ni öğretmiş ve bir Osmanlı kadının ilk kez Latin harfleri ile Türkçe mektup yazmasına vesile olmuştur. Hatice Sultan, Latin harflerini kullanarak Türkçe mektuplar da yazmıştır (Koçu, 2016: 179-183). Melling'in resimleri ve mimari eserleri, Sultan Selim döneminin Nizâm-ı Cedit hareketlerine, yenilik furçasına son derece uygun idi. Melling, Hatice Sultan'ın ve Sultan Selim'in desteğini alması sayesinde, İstanbul'un silüetine yenilik ve Avrupai bir hava katmıştır. III. Selim döneminin Nizam-ı Cedit hareketleri, sanatsal ve mimari alanlarına da etki etmiştir. Hatice Sultan için yaptığı Neşetâbâd Sarayı, esasen bu dönemin önemli bir sembolüdür. 11 Temmuz 1822 tarihinde üst katı ve müstemilatının inşası tamamlanmıştır. Saraya saçaklar ve Malta taşından süslemeler yapılmıştır (BOA, TS.MA.d. 8845). Hatice Sultan'ın Neşetâbâd Sarayı, Şeyh Galip'in bir şiirine de övgü konusu olmuştur: "...*Hoşâ kasr-ı müzerkeş tâk-ı bî-mâmend-i müstesnâ / Ki eyler ser-fürû evvânına bu künbed-i minâ / Meğer bu kasr-ı reng-â-reng bir simûrg-ı ma'nâdır / İki şeh-perîdir güyâ iki bâğ-ı Behişt...*" Dizeleriyle sarayın güzelliğini aktarmaktadır (Kalkışım, 1994: 140-141).

Ayrıca saray, her yanının rengarenk olması sebebiyle Simurg kuşu ve cennet bahçelerine benzetilmektedir. Altın sırmalar ile işlenmiş, eşsiz bir yapı olduğu vurgulanmaktadır. Dizelerin devamında sarayın kristal aynalar ile dolu olduğundan söz edilmektedir ve gül tarhı olan bahçeler betimlenmektedir. Görenlerin altın ve gümüşler ile büyüleneceğini, sarayın bir mücevher denizi olduğunu zannedeceği ifade edilmektedir. Hatice Sultan'ın şahsiyeti de övülmektedir (Kalkışım, 1994: 140-141). Ressam Melling noktasında, Avrupalı bir mimarın, padişah ve sultanlara bu denli yakın olabilmesi, onların özel yaşantılarının içerisinde yer alabilmesi şaşırtıcıdır. Bu durum, Sultan Selim'in gerçek manada yenilikçi ve açık görüşlü karakterini ortaya koymaktadır. Hatice ve Beyhan sultanların da padişahın bu faaliyetlerini desteklemeleri, bu üç kardeşin yenilik arzusunda bulduklarının göstergesidir. Üçü de yeniliklere açık, farklılıklara tutkun yapıdadırlar.

3. Sonuç

Osmanlı hanedan kızlarının kendi hallerinde, renksiz, saraya sıkışıp kalmış bir yaşam sürmemişlerdir Üstelik hanedan kızlarının toplumun ve sarayın diğer kadınlarından ayrıcalıklı bir konumda olduğu kesindir. Bu ayrıcalık özgürlükleri doğurmakta, ortaya çıkan özgürlük ise hem sosyal

hem ekonomik bir niteliğe kavuşmaktadır. Sultan efendiler harem hiyerarşinin dışında kalmaktadırlar. Onları harem ve hatta saray, reâya ve berâya hiyerarşisinden uzak tutan esas, hanedan soyundan olmasıdır. Tıpkı padişah ve şehzadeler gibi, kendisi de Osmanlı soyu mensubudur. Sosyal ve ekonomik ayrıcalıkları, özgürlükleri de bu durumdan ileri gelmektedir. Ancak elbette sultanlar ya da diğer hanedan kadınları, topluma bu ayrıcalıklarını yansıtmazlar. Nitekim onlar da kendilerini, tıpkı padişah ve mensubu oldukları aile gibi, halkın bânisi ve yardımcısı olarak görmektedirler. Kamusal yapılar inşa ederek, vakıflar kurarak toplum yararına hizmet görürler. Nitekim sultanlar, Osmanlı ailesinin de temsilcisi olarak bu görevi üstlenirler.

Girişilen hayır faaliyetleri saray ile toplum arasında bir köprü görevi görmektedir. Kendilerine tahsis edilen gelirlere bütçe ayırarak bu tür faaliyetlere girişirler ve toplumsal yaşantıda bu şekilde var olma imkânı elde ederler. Onları haremdaki ve toplumdaki diğer kadınlardan ayrıcalıklı kılan diğer hususlardan biri, boşanma hakkını ellerinde bulundurmaları; diğeri de evlenerek kendi saraylarına sahip olmalarıdır. Toplum içerisindeki kadınlar, istisnalar dışında boşanma hakkına sahip değil iken, Sultanlar hanedan mensubu olmaları sebebi ile eşlerini boşama hakkına sahip olmakta idiler.

Yaptıkları evlilikler, karı-koca ilişkisinden ziyade, efendi ve hizmetli ilişkisi gibi yorumlanabilir. Zira hanedan kızları, evliliklerini de kuruluştan beri, komşu beyliklerin yanı sıra, devlet yararına çalışacak görevliler ile yapmışlardır. Makamları ne olursa olsun bu damatlar, sultan eşlerine bağlı ve sadık olmak zorunda idiler. Sultanlar evlendikleri zaman kendi saraylarında yaşamaya başlayıp, harem kurallarından da uzak kalmakta idiler. Ancak harem terbiyesi ile yetişmiş olmaları, muhtemelen kendi saraylarında da aynı usul ve kaideleri devam ettirmeleri sonucuna yol açacaktır. Ancak yine de gerek aileleri ile yaşadıkları sarayda, gerek ise evlendikten sonra yaşamaya başladıkları kendi saraylarında ekonomik ve sosyal özgürlüğe sahiptirler. Osmanlı hanedan kızı olan sultan efendiler, III. Mustafa'nın kızları Şah, Beyhan ve Hatice Sultan örnekleri üzerinden ele alınmıştır. Kendilerine, babalarının saltanatında, daha beşikte iken bile maaş ve mukataa bağlanmaya başlamıştır. Belli bir yaşa gelene kadar dairelerinin alışverişleri, onların adına ve ihtiyaçlarına yönelik başkaları tarafından yapılmıştır. Ancak büyüyüp belirli olgunluğa gelmeye başladıktan sonra sultanların, bu alışverişleri yönlendirmeleri yüksek bir ihtimaldir. Özellikle kendi saraylarında yaşarken yaptığı çeşitli mutfak, gıda, mobilya, tekstil, hijyen alışverişleri, doğrudan kendi tercihlerini yansıtmaktadır. Sultanların doğumları da düğünleri de büyük merasimlerle kutlanmıştır.

Kız kardeşlerden Şah Sultan, 20 Nisan 1761 tarihinde dünyaya geldiğinde teşrifat gereği ön kutlamalar yapılmış, padişah ihsanlarda bulunmuş ve müjde önce saraya sonra tüm şehre duyurulmuştur. Ramazan dolayısıyla doğum şenlikleri bayrama ertelenmiş, bayramda ise şehrin her yerinde büyük kutlamalar, ikramlar ve gösteriler düzenlenmiştir. Aynı gelenek, 1765'te Beyhan Sultan ve 1768'de Hatice Sultan'ın doğum şenliklerinde de uygulanmıştır. Şehir kandil ve donanma, müzik ve dans gösterileri ile şenlenmiş, sokaklar, dükkanlar ve evler rengarenk süslenmiştir. Şehirde gerçek anlamda bir eğlence ve neşe ortamı tesis edilmiştir. Şah, Hatice ve Beyhan sultanlar, ikamet ettikleri saraylarının yanı sıra farklı saraylarda inşa ettirmişlerdir. Bu saraylarını çeşitli, renkli kumaşlar ve değerli mücevherler ile kaplanmış eşyalar ile donatmışlardır. Haliç kıyıları ve Boğaziçi, kız kardeşlerin en çok tercih ettiği yerleşkelerdir. Maddi durumları iyi, zaman zaman tahsilatta ve idarede çıkan sorunlara rağmen mukataa gelirleri yüksektir. Sultanların kişisel harcamaları da maddi durumlarının iyi olduğunun birer göstergesidir. En çok, mobilya, tekstil ve kıyafet harcamaları kayıtlıdır. Sahip oldukları sarayların inşa ve zaman zaman girişilen tadilat faaliyetleri de bu hususta hatırı sayılır bir bütçe ayırmalarına neden olmuştur.

Şah Sultan'ın küçüklüğünde kendisine tahsis edilen ve evlendiğinde yerleştiği sarayı, pek çok odaya sahiptir ve dekorasyonu oldukça renklidir. Beyhan Sultan'ın Eyüp, Defterdarburnu, Bebek, Arnavutköy hattındaki sarayları ise Avrupalı tarzda inşa edilen sarayların önemli örneklerindedir. Aynı

yorum, Hatice Sultan’ın Neşetâbâd Sarayı için de yapılabilir. Saray inşa ettirmelerinin yanı sıra Sultan efendiler, gelirleri ile cami, çeşme ve mektep gibi hayır eserleri de inşa ettirmişlerdir. Şah Sultan’ın Eyüp’teki Külliyesi’nde çeşme ve mektep bulunmaktadır. Yeşildirek’te de bir çeşme yaptırarak kamu yararına hizmet görmüştür. Beyhan Sultan’ın çeşmeleri sayıca fazladır. Arnavutköy, Kuruçeşme, Kasımpaşa’da son derece zarif çeşmeler inşa ettirmiştir. Mahmutpaşa’da ise bir mektep kurarak eğitim-öğretim faaliyetlerine katkı sağlamıştır. Hatice Sultan’ın Eminönü’ndeki çeşmesi ve Edirnekapı’da kardeşinin de yardımlarıyla yeniden onardığı Adilşah Kadın Camii, bugün hala kendi adında hizmet vermektedir. Kız kardeşlerin inşa ettirdikleri tüm hayır eserleri, İstanbul’un nüfus bakımından kalabalık yerleridir. Dolayısıyla kamuya yarar sağlanması bakımından, seçilen bölgeler uygundur. Bunların yanı sıra kız kardeşler içerisinde Beyhan Sultan’ın, sahil saraylarını sık sık tamir ve bakım işleminden geçirdiğini ifade etmiştik. Bu noktada bir hususun altını çizmekte fayda vardır. Özelden genele bir değerlendirme yaptığımız zaman, bir sultanın kendisine ait sarayı onarması, sarayın ömrünü de uzatacaktır. Dolayısıyla saray, kendisinden sonra başka sultanlara ya da diğer hanedan üyelerine de tahsis edilebilecektir. Örneğin, Beyhan Sultan’ın Akıntıburnu’ndaki sahil sarayı ölümünün ardından II. Mahmud’un kızı Mihrimah Sultan’a tahsis edilmiştir.⁷ Nitekim sahil sarayların dönem dönem el değiştirmesi ve farklı sultanlara verilmesi, sık görülen bir durumdur (Eruz, 2008; 530-532).

Neticede, evlendikten sonra kendi saraylarında daha rahat bir yaşam sürdürdüklerini ifade edebiliriz. Kendilerine ayrılan gelirler ile ihtiyaç ve isteklerini karşılamışlardır. Gelirlerini, hayır işlerinin yanı sıra, lüks ve rahat bir yaşam için kullanmışlardır. Kaliteli kumaşlar ile diktirilen kıyafetler giyinmişler, değerli mücevherler ile bezeli takılar takmışlar, saraylarını değerli ve kaliteli eşyalar ile donatmışlardır. Uzaklaşmak, dinlenmek amacı ile birden çok saray inşa ettirerek, istedikleri saraylarda, farklı zamanlarda ikamet etmişlerdir. Bu durum, sultanların diledikleri yerde tatil yapma ya da ikamet etme özgürlüklerinin göstergesidir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that they have no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgment)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author’s Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

⁷ Ancak Beyhan Sultan’ın sakındığı bu saray yol yapımı sırasında yıkılmış ve günümüze ulaşamamıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi (BOA)

TS.MA.e. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları), 125/47, 156/60/1, 1298/36, 9961/450.451, 286/021/2, 152/1.2, 38.9/1.4, 173/25, 807/90/1.2,3, 1282/11.3, 395/72.1, 172/16.12, 175/8.1, 171/10/13.1, 173/1-3-6, 173/3.3, 173.25, 215/54/10.16, 173.38,41, 173.5/3-18/1.19, 263.3/1.

TS.MA.d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri), 2405; 12.11, 6364/1, 2427, 2410.49.1, 2410.49.2, 2432.1, 3033.0001, 2411.87-89, 2414.0073-84, 2842.0001-7, 871/0001/34-68, 863.0001/2-4, 864.0001, 860.0001/2, 2250, 2413.0050/3, 4918.000, 10101.3-1, 10101.0002, 2432.0001, 8845.

C.SM. (Cevdet Saray), 13/653, 25-1262, 30.1507, 914587/1.

C.ML. (Cevdet Maliye), 38/1738, 663/27119, 723.29586.1, 780.31834/1, 344.14199/1.

C.EV. (Cevdet Evkaf), 375/19025, 655.33019.

AE. SSLM.III. (Ali Emiri Sultan Selim III), 106-6409.1, 399.23003.3, 418.23980/2.1

AE. SMST.III. (Ali Emiri Sultan Mustafa III), 19.1285, 183/14402

AE.SABH.I. (Ali Emiri Sultan Abdülhamid I), 146.9897/1, 146-9897/1

HAT. (Hatt-ı Hümayûn), 267.15523, 22.1080, 1451.61/1.

HH.d. (Hazine-i Hassa Defterleri), 21517/3, 21516/2

Birincil Kaynaklar

Ahmed Cevdet Paşa. (2018). *Târîh-i Cevdet*. (3. Cilt). Abdülkadir Özcan (haz.). TTK Yayınları: Ankara.

Ahmed Vâsıf Efendi. (1978). *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*. Mücteba İlgürel. (yay). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi: İstanbul.

Ahmed Vasıf Efendi (1959). *Târîh-i Vâsıf*. Marmara Üniversitesi İ.F. Kütüphanesi: Şişli.

Çeşmî-zâde Mustafa Reşid. (1993). *Çeşmî-zâde Tarihi*. Bekir Kütükoğlu (haz.). İstanbul Fetih Cemiyeti. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi: İstanbul.

Mehmed Hâkim Efendi. (2019). *Hâkim Efendi Tarihi*. (2. Cilt). Tahir Güngör (haz.) T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. (1978). *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi Mür'î't-tevârih*. M. Münir Aktepe (haz.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. Edebiyat Fakültesi Matbaası: İstanbul.

Şeyh Gâlib (1994). *Divân*. Muhsin Kalkışım (haz.). Akçağ Yayınları. Feryal Matbaası: Ankara.

İkincil Kaynaklar

Aktepe, Ş. Erol, E. (2019). *Osmanlı Dönemi Gelinlikleri ve Gelin Başlıkları*. 3(5). 339-349.

Akyıldız, A. (2017). *Haremin Padişahı Valide Sultan Harem'de Hayat ve Teşkilat*. Timaş Yayıncılık: İstanbul.

Arıkan, S. (1988). *Selim'in Sirkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruznâme*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı. İstanbul.

Aykan, E. (2019). *III. Ahmed'in Kızı Büyük Esma Sultan (1726-1788)*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Balıkesir Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Balıkesir.

Başarı, Ö. (2018). *Hanedan Kızları ve Gelirleri XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyılın İlk Çeyreği*. Kriter Yayınevi: İstanbul.

Baykal, E.. (2008). *Osmanlılarda Törenler*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Edirne.

- Cenkmen, E. (1948). *Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri*. Türkiye Basımevi Türkiye Yayınevi. 500. Yıl İstanbul Serisi.
- Çiçek, H. (2018). *(Vekâyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)*, Doktora Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.
- Demir, R. (2021). Şeyh Galip ve Diğer III. Selim Dönemi Şairlerinin Beyhan Sultan ve Hatice Sultan İçin Yazdığı Şiirler. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8-4. 1547-1555.
- Egemen, A. (1993). *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*. Arıtan Yayınevi: İstanbul.
- Ersöz, B. (2020). *III. Mustafa'nın Kızı Beyhan Sultan ve Hayatı*. Doktora Tezi. T.C. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. İstanbul
- Eyice, S. (1992). “*Beyhan Sultan Çeşmesi*”. DİA. (C 6, 65). TDV Yayınları: İstanbul.
- Eyice, S. (1993). “*Çeşme*”. DİA. (C 8, 277-278). TDV Yayınları: İstanbul.
- Eyice, S. (1981). İstanbulun Ortadan Kalkan Bazı Tarihi Eserleri. *Tarih Dergisi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası: İstanbul. 135-147.
- Genç, M. (2020). “*Mukâtaa*”. DİA. (31, 129-132). TDV Yayınları: Ankara.
- Gençay, S. (2004). “Osmanlı'da Saray Eğitim Kurumu Olarak Enderûn-u Hümayun'da Spor Faaliyetleri”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1). 65.
- Görür, C. (2020). *Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri*. Doktora Tezi. T.C. Bilecik Şeyh Üniversitesi. Sosyal Bilimleri Enstitüsü. Tarih Anabilim Dalı. Bilecik.
- Hammer, J. V. (2010). *Büyük Osmanlı Tarihi*. (C. 9-10). Mümin Çevik (haz.). Hürriyet: İstanbul.
- Irmak, Y. (1991). *III. Mustafa Rûznâmesi (H.1171-1177/M.1757-1763)*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- İpşirli, M. (1997) “*Harem*”. DİA. (C 16, 135-138). TDV Yayınları: İstanbul.
- Koçu, E. R. (2016). *Hatice Sultan ile Ressam Melling Tefrikalaşmış Hikayeler*. Doğan Kitap: İstanbul.
- Maydaer, S. (2007). Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre). *T.C. ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ* (1). (C 16, 299-320)
- Önal, A. (2015). *Payitaht İstanbul'da Osmanlı Merasimleri. Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. III. Coşkun Yılmaz (ed.). 404-449. İstanbul.
- Özaydın, A. Bozkurt, N. (1997). “Harem”. DİA. (C 16, 138-152). TDV Yayınları: İstanbul.
- Özcan, A. (1994). “*Devşirme*”. DİA (C 9, 254-257). TDV Yayınları: İstanbul.
- Özgüdenli, O. G. (2009). “*Sultan*”. DİA. (C 37, 496-497). TDV Yayınları: İstanbul.
- Parlak, S. (2010). “*Şah Sultan Külliyesi*”. DİA. (C 38, 258-260). TDV Yayınları: İstanbul.
- Parlak, S. (2020). “*Mihrişah Vâlîde Sultan Külliyesi*”. DİA. (C 30, 42-44). TDV Yayınları: Ankara.
- Parlaz, S. (2013). *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)*. 6(XV). 57-89.
- Peirce, L. P. (1996). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*. Ayşe Bertkay (çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Sakaoğlu, N. (2015). *Bu Mülkün Kadın Sultanları*. Alfa Tarih: İstanbul.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1948). *Tarihten Sahifeler Arnavutköy Sahihsarayı*. Boğaziçi Lisesi. Akşam. TT-S0126.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmani*. (2,4,5,6). Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.

- Tanişık, İ. H. (1943). *İstanbul Çeşmeleri I*. Maarif Matbaası: İstanbul.
- Tanişık, İ. H. (1945). *İstanbul Çeşmeleri II*. Maarif Matbaası: İstanbul.
- Tanrıverdi, Ü. (2019). Bizans ve Osmanlı'nın Buluştuğu Yer: Tekfur Sarayı. *Üsküdar Kültür, Sanat ve Medeniyet Dergisi* 9(1). Üsküdar. 142-149.
- Uluçay, M. Ç. (1992). *Harem II*. Baskı 3. TTK Basımevi: Ankara.
- Uluçay, M. Ç. (2011). Padişahların Kadınları ve Kızları. Ötüken: Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII (15). Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Yıldırım, C. (2017). Rengin Arkeolojisi – Kırmızının Simge Tarihi. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat* 3(3). 1-9.

Sektörel Paydaşlar Perspektifinden Alanya'da Medikal Turizm***Medical Tourism in Alanya from the Perspective of Sectoral Stakeholders**Ümit KUZKAYA¹, Fikret IŞIK², Mehmet Enes SÖZEN³

DOI: 10.59445/ijephss.1340238

Atf / Cite: Kuzkaya, Ü., Işık, F., Sözen, M. E. (2023). Sektörel paydaşlar perspektifinden Alanya'da medikal turizm, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 6(4), 236-250, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1340238>

Araştırma Makalesi / Research Article**Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First):** 09.08.2023**Makale Kabul Tarihi / Accepted:** 12.09.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bu çalışma; Alanya'nın medikal turizmini sektörel paydaşların bakış açısıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, nitel araştırma yöntemleriyle, olgubilim desenine uygun olarak yürütülmüştür. Araştırmada, katılımcılar amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme ile belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu; Alanya'da görev yapan 11 yöneticiden oluşmaktadır. Araştırmada birincil veri setini oluşturmak üzere yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Katılımcıların izniyle gerçekleştirilen mülakatların ses kayıtları alınmıştır. Araştırma kapsamında görüşmelerin ses kayıtları herhangi bir elemeye tabi tutulmadan, ham veri olarak dijital ortama aktarılmıştır. Araştırmada her bir transkript, satır-satır analiz yaklaşımı ile incelenmiş ve görüşme verileri tümevarımsal betimsel analiz yöntemiyle yorumlanmıştır. Verilerin analizi sonucu bulgular; Medikal Turizm açısından ülke ortamına ilişkin değerlendirmeler, Turizm Destinasyonuna İlişkin Değerlendirmeler, Medikal Turizm Maliyetlerine İlişkin Değerlendirmeler, Tesis ve Hizmetlere İlişkin Değerlendirmeler, Medikal Turizm konusunda genel değerlendirmeler olmak üzere beş ana tema etrafında toplanmıştır. Araştırma sonucunda Alanya'nın önemli medikal turizm destinasyonlarından biri olduğu ancak potansiyelinin yeterince değerlendirilemediği tespit edilmiştir. Alanya'nın potansiyelini gerçekleştirebilmesi için medikal turizmin bütüncül bir yaklaşımla uygulanması ve kayıtdışı faaliyetlerin rekabet ortamını bozmasına engel olunması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Medikal Turizm Endeksi, Sağlık Turizmi, Alanya.

Abstract

This study aims to evaluate Alanya's medical tourism from the perspective of sectoral stakeholders. The study was conducted in accordance with qualitative research methods and phenomenological design. In the study, the participants were determined by maximum diversity sampling from purposive sampling methods. The study group of the research consists of 11 managers working in Alanya. A semi-structured interview form was used to create the primary data set in the study. Audio recordings of the interviews were taken with the permission of the participants. Within the scope of the research, the audio recordings of the interviews were digitized using MS Word program as raw data without any screening. Each transcript was analyzed with a line-by-line analysis approach and the interview data were interpreted with inductive descriptive analysis method. As a result

* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Enes Sözen ve Dr. Öğr. Üyesi Fikret Işık danışmanlığında 04/09/2022 tarihinde Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde sunduğumuz "Sağlık Turizmi Paydaşlarının Sağlık Turizmi Potansiyel ve Uygulamalarına Yönelik Tutum, Yaklaşım Ve Önerileri: Alanya Örneği" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / *This study has been generated from the thesis titled "Sağlık Turizmi Paydaşlarının Sağlık Turizmi Potansiyel ve Uygulamalarına Yönelik Tutum, Yaklaşım Ve Önerileri: Alanya Örneği" authored by Umit Kuzkaya, which was presented on 04/09/2022 at Alanya Alaaddin Keykubat University Institute of Graduate Studies, under the supervising of Mehmet Enes Sözen, PhD and Fikret Işık, PhD.*

¹Graduate Student, Alanya Alaaddin Keykubat University, Institute of Graduate Studies, Department of Health Tourism, umit@alanya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2613-6793.

² **Sorumlu Yazar / Corresponding Author**, Assist. Prof. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat University, Gazipaşa MRB Vocational High School, Department of Hotel, Restaurant and Catering Services, fikret@alanya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5471-5381.

³Asist. Prof. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat University, Faculty of Medicine, Department of Basic Medical Sciences, enes.sozen@alanya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5007-6631.

Ümit Kuzkaya, Fikret Işık, Mehmet Enes Sözen
Sektörel Paydaşlar Perspektifinden Alanya'da Medikal Turizm

Vol: 6 Issue: 4
Autumn 2023

of the analysis of the data, the findings were grouped under five main themes: Evaluations on the country environment in terms of medical tourism, Evaluations on Tourism Destination, Evaluations on Medical Tourism Costs, Evaluations on Facilities and Services, General evaluations on Medical Tourism. As a result of the research, it was determined that Alanya is one of the important medical tourism destinations, but its potential is not sufficiently utilized. In order for Alanya to realize its potential, it is recommended that medical tourism should be implemented with a holistic approach and unregistered activities should be prevented from disrupting the competitive environment.

Keywords: Medical Tourism Index, Health Tourism, Alanya.

1. Giriş

Bir yanda zevk ve eğlence çağrışımları taşıyan turizm ve diğer yanda hastalığa ilişkin çağrışımlarıyla medikal kavramlarından oluşturulan (Whittaker, 2008:272) medikal turizm kavramı çok disiplinli bir kavramdır. Medikal turizm, paydaşlarına sağladığı faydalara karşın tıp ve ticari kâr bağlamında içerdiği riskli alanlarla güncelliğini korumaktadır. İhraç edilen ürün ve hizmetlerin katma değerinin yükseltilmesi ülkelerin ve işletmelerin stratejik amaçları arasında bulunmaktadır (Ağazade, 2020:33; Şeker, 2020). Medikal turizm katma değeri en yüksek ihracat pazarlarından biridir ve turizm gelirlerinin dörtte birinden fazlasına kaynaklık etmektedir (Carrera ve Bridges, 2006:450). Genel olarak Türkiye ve özelde Alanya birim karlılık düzeyi açısından potansiyelinin altında turizm geliri elde eden destinasyonlar arasındadır (Öztürk, 2021:9). Medikal turizm birim ve toplam geliri artırmanın yanında turizm talebini mevsimselliğin olumsuz etkilerinden de korumaktadır (Özkan, 2019:62-63). Yaz sezonunda taşıma kapasitesi aşılrken sonraki aylarda kepenk kapatan ve birim turizm geliri yetersiz olan Alanya çeşitli çözüm yolları arayışındadır. Yayla turizmi, festival turizmi ve spor turizmi gibi alternatif turizm türlerinden sonra medikal turizm de önemli bir alternatif olarak gündemdedir. Turizm türleri içerisinde sağlık turizmi diğer türlere göre insan kaynaklarından tesis ve donanımına kadar bütün faktörler için daha yüksek kalite standartları gerektirir (Üstün ve Uslu, 2022:350). Sağlık turizmi türleri içinde ise medikal turizm için aynı kıyaslama geçerlidir. Medikal turizmin sunduğu avantajlardan içerdiği potansiyel risklerden korunarak faydalanmak için birçok farklı faktörde eş zamanlı ve entegre bir başarı düzeyi sağlanmalıdır.

2. Amaç ve Kapsam

Bu çalışmanın amacı sektörel paydaşlar perspektifinden Alanya'nın medikal turizm destinasyonu bileşenlerini değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, sektöre ilişkin verilerin bulanık olduğu medikal turizm konusunda, destinasyon bileşenlerinin mevcut durumu, potansiyeli, üstünlük ve zayıflıkları tespit edilerek öneriler sunulacaktır.

3. Literatür Taraması

Sağlık turizmini en yalın haliyle “bireyin zihin ve beden sağlığının korunması, geliştirilmesi ya da eski haline getirilmesi amacıyla kendi yerel çevresinin dışına yaptığı organize seyahat” (Carrera ve Bridges, 2006:450) olarak tanımlamak mümkündür. Öte yandan sağlık turizmi kavramı literatürde yaygın bir şekilde içine her şeyin dahil edildiği şemsiye kavram (Henderson, 2003:113) olarak kullanılmaktadır. "Rahatlama egzersizi, masaj, kozmetik cerrahi ve hatta ölüm turizmine (Connell, 2013:2), engelli turizminden çocuk ve yaşlı turizmine kadar bütün turizm uygulamaları sağlık turizmi şemsiyesi altında ele alınabilmektedir. Benzer tartışmalar medikal turizm kavramı için de geçerlidir. Medikal turizm “tıbbi müdahale yoluyla bireyin sağlığının iyileştirilmesi ya da restorasyonu için kişinin kendi doğal sağlık yetki alanının dışına organize bir şekilde seyahat etmesidir” (Carrera ve Bridges, 2006:450).

Sağlık turizmi türleri içinde medikal turizmi diğerlerinden ayıran nokta turistlerin seyahat motivasyonu ile açıklanabilir. Pazarlama yönlü bir bakış açısı ile medikal turizm “insanların tatil yaparken aynı zamanda tıbbi, diş ve cerrahi bakım almak için deniz aşırı ülkelere seyahatini kapsayan endüstri haline gelmiş bir niş pazar” (Connell, 2006:99) olarak tanımlanmaktadır.

Sağlık turizmi ve onun şemsiyesi altındaki medikal turizmin kavramsallaştırmasına dönük tartışmalar etik, hukuk, sosyal, vergilendirme vb. birçok açıdan kritik öneme sahiptir. Bu araştırma kapsamında araştırmanın amacına uygun olarak pazarlama yönlü kavramsallaştırma çabalarına odaklanılmıştır.

Sağlık turizmi türleri içinde tıbbi hizmetlerin en yoğun olduğu tür medikal turizmdir (Debata, Sree, Patnaik ve Mahapatra, 2013). Dolayısıyla medikal turizmde en önemli hizmet sunucusu hekim, hizmetin sunulduğu tesis olarak da hastaneler (ikinci-üçüncü basamak sağlık kuruluşları) ön plana çıkmaktadır. Cerrahi ve tıbbi işlemler medikal turizmin tıbbi boyutunu, dinlenme ve boş zaman aktiviteleri ise turistik boyutunu oluşturur (Gümüş ve Büyük, 2008:435). İnsanları bir sağlık hizmetini başka bir ülkeden almaya sevk eden çekici ve itici faktörler bulunmaktadır (Fetscherin ve Stephano, 2016:540). Tüketici yönlü bakış açısıyla yani sağlık turistlerinin beklentileri açısından % 68 ile hekim kalitesi ve % 62 ile sağlık işletmesinin standartları en etkin belirleyicilerdir (Debata vd., 2013:719).

Ulaşım ve iletişim olanaklarının artması gibi küreselleşmenin genel sonuçlarının sağlık turizminin gelişiminde de etkisi vardır (Ağazade ve Ergün, 2022:1; Tengilimoğlu, 2021). Nüfus yaşlanması, yaşam tarzı değişiklikleri (Garcia-Altes, 2005:265), sağlık ve sigorta sistemlerinin özellikleri (Yiğit, 2016:116) gibi sağlık turizminin gelişimini etkileyen daha doğrudan faktörler de bulunmaktadır. Medikal turizm birçok ülke tarafından teşvik edilmektedir. Türkiye de medikal turizm destinasyonu olmak isteyen ve sektörün kamu tarafından teşvik edildiği (Tengilimoğlu, 2021:6-8) ülkeler arasındadır.

Medikal turizm ülkeler ve işletmeler tarafından stratejik bir endüstri olarak görülmektedir (Connell, 2006:99). Böyle görülmesinin nedeni sağlık turizminin sağladığı faydalardır. Tıp endüstrisine yatırım yapmak, gayri safi yurtiçi hasılayı artırmanın, hizmetleri iyileştirmenin, döviz yaratmanın, daha elverişli bir ticaret dengesi yaratmanın ve turizmi canlandırmanın yollarından biridir. Sağlık profesyonellerinin beyin göçünü engellemek ve uluslararası iyi niyet satın almak ise önemli soyut faydalar arasındadır (Ramírez de Arellano, 2007:195). Medikal turizm gelirlerinin yükselmeye devam eden hacmi ülkeleri ve işletmeleri bu gelirden daha yüksek bir pay almak için arayışlara itmektedir. Tercih edilen bir medikal turizm destinasyonu olmak için ihtiyaç duyulan bilgiler oldukça bulanıktır. Bilgilerdeki bulanıklık ortak bir tanımda uzlaşa sağlanmaması, resmi veri üretimindeki aksaklıklar, yasal sorunlar ve muhtemelen en önemlisi de bazı işletme ve destinasyonların spekülasyon amaçlı manipülasyonlardan kaynaklanmaktadır (Connell, 2013:5). Öte yandan bir lokasyonun medikal turizm destinasyonu olarak tüketiciler yönünden çekiciliğini etkileyen faktörlere ilişkin literatürde önemli bilgiler bulunmaktadır. Ülkenin bir turizm destinasyonu olarak genel çekiciliği (Moghimehfar & Nasr-Esfahani, 2011:1432), hukuk sistemi (Carrera ve Bridges, 2006:451) düşük maliyetler, kültürel yakınlık, ünlü doktorlar (DeMicco, 2017:23) gibi onlarca faktör medikal turizm destinasyonu konusunda etkilidir. Bu faktörleri birbiriyle ilişkileri ve ağırlıklarını da kapsayacak şekilde bir araya getirerek Medikal Turizm Endeksi oluşturulmuştur. Medikal Turizm Endeksi dört boyut altında toplanan 34 göstergeden oluşmaktadır. Bu dört boyut genel ülke ortamı; sağlık hizmetleri maliyetleri, turizm çekiciliği ile tıbbi tesis ve hizmetlerin kalitesidir. (Fetscherin ve Stephano, 2016:540). Anketlerle elde edilen nicel verilere dayanarak ölçüm yapan bu endeksin dayandığı kavramsal çerçeve ile ortaya konan medikal turizm bileşenleri, bu çalışmanın temalarını oluşturmaktadır. Medikal turizm sektöründe nicel veri elde etmenin zorlukları, mevcut nicel verilerin bulanıklığı ve çalışmanın amacına uygunluğu gibi nedenlerle nitel bir yaklaşım tercih edilmesi bu çalışmanın farkını oluşturmaktadır.

Medikal turizmin işletme, ülkeler ve tüketiciler tarafından önemli görülmesi onun tüm boyutlarıyla daha iyi anlaşılmasına ihtiyaç doğurmaktadır. Medikal turizm talebini anlamak, talep miktarını arttırmak ve talebi kendi destinasyonuna çekmek için çekme faktörlerinin anlaşılması gerekmektedir. Medikal turizm çok boyutlu olması birden çok göstergenin bir araya getirilerek bir endeks oluşturma arayışına neden olmuştur. Fetscherin ve Stephano (2016) bu amaçla medikal turizm endeksini geliştirmişlerdir. Buna göre bir ülkeyi cazip bir medikal turizm destinasyonu yapan otuz dört değişkenin oluşturduğu dört ana boyut bulunmaktadır. Bunlar; ev sahibi ülkenin genel ortamı, turizm destinasyonu, medikal turizm maliyetleri, tesis ve hizmetler şeklinde sıralanmaktadır (Fetscherin ve Stephano, 2016).

Tablo 1: Bir Ülkeyi Cazip Bir Medikal Turizm Destinasyonu Yapan Faktörler

Faktör 1: Ülke Ortamı	Faktör 2: Turizm Destinasyonu	Faktör 3: Medikal Turizm Maliyetleri	Faktör 4: Tesis ve Hizmetler
İstikrarlı döviz kuru	Popüler turistik yer	Düşük tedavi maliyeti	Doktor eğitimi Doktor uzmanlığı
Düşük yolsuzluk	Egzotik turistik yer	Daha düşük sağlık hizmeti maliyetleri	Yüksek sağlık hizmeti kalite göstergeleri Doktorların itibarı
Kültürel benzerlik	Hava koşulları	Düşük konaklama maliyeti	Yüksek kalite standartları Yüksek bakım kalitesi
Genel olarak olumlu ülke imajı	Ülkenin bir turizm destinasyonu olarak çekiciliği	Seyahat için düşük maliyetler	Son teknoloji tıbbi ekipman Tedavi ve malzemelerde kalite
Dil benzerliği	Birçok kültürel ve doğal cazibe merkezi	Uçak biletlerinin uygun fiyatlı olması	Tıbbi tesisin akreditasyonu Hastanenin/tesisnin itibarı
Ülkeye seyahat etmek güvenli			Ülke tıbbi itibarı Uluslararası sertifikalı doktorlar Uluslararası sertifikalı personel
İstikrarlı ekonomi			Uluslararası eğitilmiş doktorlar Personel ve doktorların güler yüzlülüğü Doktorların aile tavsiyesi Hastane/tesis için aile/arkadaş tavsiyesi

Kaynak: Fetscherin, M., & Stephano, R.-M. (2016). The medical tourism index: Scale development and validation. *Tourism Management*, 52, 539-556.

4. Yöntem ve Veri Seti

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemleriyle, olgubilim desenine uygun olarak yürütülmüş, çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme ile belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu; Alanya'da medikal turizm alanında görev yapan 11 yöneticiden oluşmaktadır. Araştırmada birincil veri setini oluşturmak üzere yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmanın deseni, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin analizi, araştırmada geçerlik ve güvenilirlik, araştırmanın varsayımları ve sınırlılıkları ilgili daha ayrıntılı bilgiler bu bölümde verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma Alanya'nın medikal turizm endeksini paydaşların bakış açısıyla değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Konunun derinlemesine incelenmesine olanak sağladığı için nitel yaklaşım tercih edilmiştir. Alanya'da faaliyet gösteren sağlık turizmi kurumlarındaki yöneticilerin paydaşları temsil edeceği düşünülmüştür. Birincil verileri elde etmek amacıyla nitel yöntemlerden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir.

Literatür taraması sonucunda Baltacı'nın (Baltacı, 2019:379) ifade ettiği betimsel analiz sürecine uygun olarak ilk aşamada betimsel analiz için bir çerçeve oluşturulmuş, ikinci aşamada tematik çerçeveye göre veriler işlenmiş, ayrıca daha sonra sonuçlar yazılırken kullanılacak doğrudan alıntılar ve güçlü örnekler seçilmiş, üçüncü aşamada doğrudan alıntılarla desteklenerek bulgular tanımlanmış ve son aşamada bulguların açıklanması, ilişkilendirilmesi ve anlamlandırılması yapılmıştır.

4.2. Araştırmanın Deseni

Bu araştırmada, Alanya'nın medikal turizm endeksi göstergelerine uygunluğu paydaşların görüşlerine göre derinlemesine incelemek amaçlanmıştır. Olgubilim araştırmalarında bir durum veya olayın tüm boyutları olduğu gibi derinlemesine incelenmesi amaçlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Nitel araştırmada farklı örnekleme biçimleri bulunsa da genellikle inceledikleri olguyu en iyi yansıtan dolayısıyla araştırma probleminin çözümüne en iyi katkıyı sunacak örneklerle ulaşılmaya çalışılır (Baltacı, 2018:234).

Bu araştırmada Alanya'nın medikal turizm endeksi ortaya çıkarılmak istenmiştir. Anketlerle elde edilen verileri nicel yöntemlerle analiz etmek üzere geliştirilen endeksin dayandığı kavramsal çerçevedeki temalarla ilgili paydaş görüşlerinin derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır. Olgu bilim deseni bir fenomene ilişkin görüşlerin tüm boyutları olduğu şekliyle derinlemesine incelenmesi için en uygun araştırma desendir.

4.3. Çalışma Grubu

Nitel araştırma sürecinde, oldukça karışık bir veri çeşitliliği içinde araştırmacının, incelenen olguyu açıklamasında en çok yardımcı olacak, bu olgunun anlaşılmasına yönelik zengin bilgiler sunabilecek nitelikteki kaynakları seçmesi gerekir (Baltacı, 2018:266; Hennink, Kaiser ve Weber, 2019). Bu çalışmada incelenen olgu hakkındaki görüşleri incelenecek olan kişileri belirlemek üzere amaçlı örneklem seçim yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Ölçüt örnekleme, 'önceden belirlenmiş bazı önem ölçütlerini karşılayan tüm vakaların' gözden geçirilmesini ve incelenmesini içerir (Quinn Patton, 2002:238). Dolayısıyla katılımcı sayısının ne zaman yeterli olduğuna görüşmeler sırasında veri doygunluğuna ulaşılan noktada araştırmacının karar vermesi gerektiği (Gill, 2020:580; Tracy, 2019) belirtilmektedir.

Paydaş görüşlerinin incelendiği bu araştırmada sahada birincil verilere en yakın kişiler olduğu düşünülerek medikal turizm faaliyeti yürüten kurumların yöneticileri ile görüşülmek istenmiştir. Dolayısıyla katılımcılar için aranan ilk ölçüt Alanya'da medikal turizm faaliyeti gösteren kurumlarda yönetici olarak aktif çalışan olmaktır. Gönüllü katılım bu tarz çalışmaların olmazsa olmaz şartlarından biri olduğu için katılımcılarda aranan diğer bir ölçüttür. Araştırma amacı doğrultusunda öncelikle Alanya'daki potansiyel katılımcıların listesi çıkarılmıştır. Bu amaçla medikal turizm ile ilgili kurum ve kuruluşların internet siteleriyle basılı yayınları incelenmiştir. Araştırmalar sonucunda konuyla ilgili zengin bilgi ve tecrübeye sahip olduğu düşünülen 21 kurum yöneticisi tespit edilmiştir. Medikal turizmin farklı türlerini de kapsamak amacıyla kurumların farklı türlerde olmasına dikkat edilmiştir. Listesi çıkarılan potansiyel katılımcılara öncelikle telefonla, telefon ile ulaşılabilenlere e-posta yoluyla irtibat kuruldu. Telefon ve e-posta iletişimleri bizzat araştırmacı tarafından yürütüldü. Öncelikle araştırmacı kendisini ve araştırma konusunu özlüce tanıttı. Daha sonra kabul etmesi durumunda bir görüşme yapmak istediğini, görüşmenin konusu, tahmini süresi gibi bilgiler verilerek randevu istendi. Katılımcıların tamamı kurumların üst düzey yöneticilerinden oluşmaktadır. Kurum türüne göre hastane baş hekimi, otel müdürü gibi yönetici ünvanları değişebilmektedir. Kurumların tamamı fiilen medikal turizm faaliyeti yürüten hastane, dış kliniği, sağlık kuruluşu veya medikal turizm konusunda faaliyet gösteren seyahat acentesi, otel ve bir tanesi de medikal turizm araştırma kurumudur. Tespit edilen yirmi bir yöneticiden on sekiziyle iletişim sağlanmış ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden yedi tanesi sağlık turizminin bazı alanlarıyla ilgili olmakla birlikte medikal turizmle ilgili olmadığı için analiz dışı bırakılmıştır.

Tablo 2: Katılımcılara Ait Ayrıntılı Bilgiler

Rumuz	Cinsiyet	Yaş	Eğilim Durumu	İşletmenin Faaliyet Alanı	İşletme/ Kurum Yaşı
K1	Kadın	40-49	Doktora	Sağlık kuruluşu	4
K2	Kadın	40-49	Doktora	Sağlık kuruluşu	10
K3	Erkek	50+	Yüksek lisans	Sağlık kuruluşu	18
K4	Erkek	50+	Yüksek lisans	Sağlık kuruluşu	20
K5	Erkek	40-49	Doktora	Seyahat acentesi	7
K6	Erkek	40-49	Yüksek lisans	Sağlık kuruluşu	30
K7	Erkek	30-39	Doktora	Sağlık kuruluşu, klinik	7
K8	Kadın	35-40	Yüksek lisans	Kamus hastanesi	10
K9	Erkek	50-55	Doktora	Sağlık Turizmi Araştırma Kurumu	7
K10	Erkek	40-49	Yüksek lisans	Diş kliniği	8
K11	Erkek	50-55	Yüksek lisans	Diş kliniği	5

4.4. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmanın birincil verileri önceden hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formu kılavuzluğunda yapılan görüşmelerle toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda 7'si katılımcı ile ilgili demografik bilgiler, 3 tanesi kurumla ilgili ve 23 tanesi de katılımcının medikal turizm ile ilgili görüşlerini derinlemesine öğrenmek üzere hazırlanmış sorular bulunmaktadır. Yirmi üç tane açık uçlu soru yapılan literatür taraması sonucunda oluşturulmuştur. Bilimsel ve etik ilkelere uygun olarak görüşme formunda sorulara geçmeden önce araştırmacı araştırma konusu ve süresi gibi bilgiler verilerek görüşme için ve görüşmenin ses kaydı için katılımcının açık rızası istenmiştir. Ön izin alınarak gidilen randevularda görüşme ve ses kaydı için katılımcıların tamamı açık rızasını beyan etmiştir. Hazırlanan görüşme formu, bu çalışma yüksek lisans tezi kapsamında yapıldığı için tez danışmanı iki öğretim üyesi tarafından incelenerek bazı düzeltmeler yapılmıştır. Görüşmeler katılımcıların görev yaptığı kurumlarda yüz yüze gerçekleştirilmiş, her biri ortalama 30 ila 60 dakika arasında sürmüştür.

4.5. Verilerin Analizi

Yapılan görüşmelerle elde edilen verilere betimsel analiz uygulanmıştır. Verilerin sınıflandırılması için Fetscherin ve Stephano (2016) tarafından geliştirilen Medikal Turizm Endeksi'ni oluşturan temalar kullanılmıştır. Görüşmecilerinden elde edilen veriler içerisinde temaların dışında kalan fakat araştırma konuyla ilgili önemli bulguları raporlamak üzere Alanya ve Sağlık Turizmi konusunda genel değerlendirmeler başlıklı bir tema araştırmacılar tarafından eklenmiştir. Araştırma süresince 18 görüşme gerçekleştirilmiş, görüşmelerin ses kayıtları herhangi bir elemeye maruz bırakılmadan olduğu gibi MS Word programı ile çözümlenmiş, ortaya çıkan transkriptler satır satır okunarak belirlenen tema çerçevesinde kodlanmıştır. Bu aşamada görüşmelerden 7 tanesi medikal turizm alanında faaliyet göstermek kriterini yeterince taşımadığına karar verilerek analiz dışı bırakılmıştır. Verilerin yorumlama sürecinde tümevarımsal betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Gerekli görülen yerlerde temanın geçerliliğini kanıtlayacak Somut, çarpıcı ve inandırıcı doğrudan alıntı örnekleri sunulmuştur (Braun ve Clarke, 2019:890).

4.6. Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik

Bu araştırmada ortaya konan bulguların geçerlilik düzeyini artırmak için her aşamada bilimsel ve etik ilkelere dikkat edilmiştir. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanı Bilimsel Araştırma Etiği Kurulunun 11.04.2022-61813 yazısı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Öncelikle çalışma grubu oluşturulurken paydaş grupları içinden bilgi derinliği en yüksek farklı alanlardaki paydaş temsilcileri amaçlı örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Randevuların alınması,

görüşmelerin yapılması, ses kayıtlarının alınması, ses kayıtlarının çözülmesi bizzat araştırmacı tarafından yapılmıştır. Hataların önüne geçmek amacıyla ses kayıtları ile metin dosyaları çapraz kontrolden geçirilmiştir. Araştırmacının yanlı olabileceği olasılığı bütünüyle yadsınamamaktadır. Bu çalışmaya kaynak teşkil eden ilk araştırma bir yüksek lisans tezi olduğu için iki danışman öğretim üyesinin sürekli gözetimi altında yürütülmüştür.

4.7. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Bu araştırma sürecinde veya bu araştırmanın dayandığı yüksek lisans tez çalışması sürecinde hiçbir finansal destek kullanılmamıştır. Bu çalışma araştırmacılardan Ümit Kuzkaya'nın kişisel imkanlarıyla yürütülmüştür. Zaman ve bütçe olanakları doğrultusunda tanımlanan kriterlere uyan 11 görüşme yapılmıştır. Metodolojik açıdan bu sayının yeterli olacağı düşünülmektedir. Katılımcılara gizlilik konusunda güvence verildiği, görüşme sırasında herhangi bir yönlendirme yapılmadığı ve açık rızalarının alındığı için gerçek görüşlerini beyan ettikleri varsayılmaktadır.

5. Bulgular

Verilerin analizi sonucu; 1. Medikal Turizm açısından ülke ortamına ilişkin değerlendirmeler, 2. Turizm Destinasyonuna İlişkin Değerlendirmeler, 3. Medikal Turizm Maliyetlerine İlişkin Değerlendirmeler, 4. Tesis ve Hizmetlere İlişkin Değerlendirmeler, 5. Alanya ve sağlık turizmi konusunda diğer değerlendirmeler olmak üzere beş ana tema ortaya çıkmıştır.

5.1. Ülke Ortamına İlişkin Değerlendirmeler

Katılımcılarla yapılan görüşme verilerinin betimsel analizi sonucunda genel olarak katılımcıların ülke ortamına ilişkin değerlendirmelerinin olumlu olduğu, ülke ortamının medikal turizm destinasyonu olma konusunda çekiciliği artıracak nitelikte buldukları tespit edilmiştir. Ülke ortamına ilişkin göstergelerden biri de dil benzerliğidir. Alanya'nın hedef pazarları Orta Doğu ülkeleri, Rusya, İngiltere, İskandinav ülkeleri gibi çok farklı dillerin konuşulduğu geniş bir coğrafyadır. Hedef pazarın dil konusunda bu kadar heterojen yapıda olması dil benzerliği engelinin yabancı dil yeteneği ile aşılmasını gerektirmektedir. Yabancı dil yeteneği konusunda katılımcıların neredeyse tamamı doktorların ve diğer sağlık personelinin yeterli düzeyde olduğu görüşündedir. Katılımcıların bir kısmı (4) doktorların yabancı dil seviyesinin yeterli olduğunu, buna karşın diğer sağlık personelinin yabancı dil seviyesinin yeterli düzeyde olmadığını; katılımcıların çok azı ise (2 Kişi) doktorların yabancı dil seviyesinin de yetersiz olduğunu beyan etmiştir.

5.2. Turizm Destinasyonuna İlişkin Değerlendirmeler

Görüşmeler sonunda elde edilen veri setinin analiz edilmesi sonucunda katılımcıların tamamının Alanya'nın popüler bir turizm destinasyonu olduğunu vurguladığı tespit edilmiştir. Katılımcılar Alanya'nın bir turizm destinasyonu olarak popülerliğine, çekiciliğine, coğrafi ve tarihi kaynaklarına atıf yapmıştır.

Katılımcı-5 bir yandan Alanya'nın turizm destinasyonu olarak ne kadar olumlu koşullara sahip olduğunu diğer yandan da bu olumlu koşullardan yeterince yararlanılmadığını nedeniyle birlikte şu şekilde ifade etmiştir:

“Bunun yanında turizm potansiyeli yerleşik yabancı sayısının fazla olması ulaşımın kolay olması açısından Alanya sağlık turizmi açısından çok iyi lokasyondandır. Sağlık turizmi anlamında Alanya'da bir birliktelik maalesef yok, Alanya iki havaalanının arasında bulunması, ulaşımın kolay olması, turizm tesislerinin sayısının fazla olması, turizm mevsim süreçlerinin uzun olması... Bu anlamda sağlık turizminin etkileri olabilecektir, ancak bir birliktelik olması durumunda başarı sağlanabilecektir.”

5.3. Medikal Turizm Maliyetlerine İlişkin Değerlendirmeler

Katılımcılarla yapılan görüşme kayıtlarının analiz edilmesi sonucunda katılımcıların Alanya'nın medikal turizm maliyetlerinin düşük olduğunu beyan ettikleri tespit edilmiştir. Alanya'da hem tedavi maliyetlerinin hem de seyahat-konaklama gibi diğer maliyetlerin rakip pazarlara kıyasla düşük olduğu katılımcılar tarafından beyan edilmektedir.

Katılımcı-3 bu konuda farklı düşünmektedir. Katılımcı-3 Alanya'yı sağlık turizmi maliyet üstünlüğü konusunda zayıf görerek "büyük şehirler ve şehir merkezleri maliyet yönünden daha rekabetçi olabiliyor" şeklinde sözlerini sürdürmüştür.

5.4. Tesis ve Hizmetlere İlişkin Değerlendirmeler

Görüşme verilerinin analizi sonucunda katılımcıların Alanya'daki tesis ve hizmetlere ilişkin değerlendirmelerinin olumlu olduğu tespit edilmiştir. Tesis ve hizmetlere ilişkin en dikkat çekici bulgu hekim kalitesinin çok yüksek olduğu yönündedir.

Katılımcıların çoğu Alanya'daki medikal turizm tesislerinin son teknoloji tıbbi ekipmana sahip olduğunu beyan etmektedir. Tesis ve hizmetlerin JCI, ISQUA gibi sağlık turizm sertifikalarına sahipliği konusundaki cevaplar analiz edildiğinde, Alanya'daki tesislerin genelde sertifikasının olmadığı tespit edilmiştir. Bu olumsuz bulguya karşın görüşme yapılan yöneticilerde sertifikasyon konusunda önemli bir farkındalık olduğu gözlenmiştir. Tüm yöneticiler sertifikasyonun çok önemli olduğunu, bazıları da sertifikasyon sürecini başlattıklarını ifade etmiştir.

Tesis ve hizmetlere ilişkin en önemli eleştirinin ileri düzey medikal tedaviler konusunda yapıldığı tespit edilmiştir. Katılımcıların beşi Alanya'da medikal turizm işletmelerinin saç ekimi, implant gibi medikal işlemlere yoğunlaştığını, ileri düzey tıbbi işlemler konusunda ise altyapının yetersiz olduğunu düşünmektedir.

Katılımcı-5 bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Türkiye'ye kıyasladığımızda Alanya'nın da kendine has turizm özellikleri açısından değerlendirildiğinde maalesef yeterli düzeyde değildir, özellikle kanser organ transplantasyonları ve radikal cerrahi açısından yeterli seviyede değildir."

5.5. Alanya ve Medikal Turizm konusunda diğer değerlendirmeler

Dört tanesi doktor, yedi tanesi de yüksek lisans mezunu olan katılımcıların tamamının medikal turizm konusunda oldukça donanımlı olduğu gözlenmiştir. Görüşme verileri analiz edildiğinde katılımcıların tamamının medikal turizmi gelir yaratıcı etkisi ve diğer sektörleri canlandırması açısından çok önemli bulduğu tespit edilmiştir. Katılımcı-5 bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

"(Medikal turizme yönelik) bir talep bulunmaktadır. Bu da sektörel bazda ulaşım, turizm transfer anlamında sekonder kazançların sağlanabileceği bir konumdur."

Bazı katılımcılar medikal turizm sayesinde turizm sektörünün mevsimsellikten kurtulacağını ve on iki ay boyunca sektörün canlılığını koruyabileceğini ifade etmiştir.

Katılımcı-2 boş geçen sezon dışı dönemlerin medikal turizm ile değerlendirilebileceğine işaret ederek "turizm faaliyetlerinin yılın 12 ayına yayılabileceğini" ifade etmiştir.

Katılımcıların tamamının Alanya'nın medikal turizm potansiyelinin çok yüksek olduğunu fakat bunun yeteri kadar değerlendirilmediğini düşündüğü tespit edilmiştir. Katılımcı-4 bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bizim ülkemiz açısından düşünüldüğünde çok ciddi gelir getirebilecek bir sektör. Alanya'nın medikal turizminde potansiyeli çok iyi ancak şimdiye kadar hep turistin sağlığı şeklinde olmuş.”

Alanya'daki yerleşik yabancılar hem kendileri hem de referans çevreleri itibariyle önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir.

Alanya'nın medikal turizm potansiyelinin yeterince değerlendirilememesinin nedenleri olarak birkaç farklı görüş beyan edildiği tespit edilmiştir.

1. On bir katılımcıdan üç tanesi reklam ve tanıtım çalışmalarının yetersiz olduğunu söylemiştir.

2. Katılımcılardan bir kısmı medikal turizm konusunda mevzuat ve denetleme eksikliği yaşandığına dikkat çekmiştir.

Katılımcı-8 bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Sağlık turizmi Alanya'da yeni başladı, bir İstanbul ve Ankara gibi değil ama bulunduğu lokasyon gereği çok gelişebilir. Havaalanlarına yakın olması, doğası ve deniz güneşli gün sayısının fazla olması bu konuda etkili, ancak Alanya'da kurumları destekleyecek ya da yol gösterecek aracı kurumların yol gösterici olmadığını düşünüyorum, daha bireysel çabalar var potansiyelin tam anlamıyla kullanılmıyor.”

Alanya'da medikal turizmin geleceği konusunda medikal turizm yöneticilerinin ikisi hariç tamamının olumlu görüş beyan ettiği tespit edilmiştir. Olumsuz görüş beyan eden Katılımcı-7 bunu tam teşekküllü hastane eksikliğine, Katılımcı-6 ise medikal turizmin yapısal sorunlarına bağlamıştır.

Medikal turistlerin Alanya'da kalış süresinin yedi ila on beş gün arasında değiştiği, ortalama kalış süresinin 11 gün olduğu tespit edilmiştir.

Verilerin analizi sonucunda elde edilen önemli bir bulgu ise medikal turizm maliyetlerinin sigorta kurumları tarafından karşılanmadığıdır. Sigorta kurumları tarafından yalnızca akut tedavi masrafları karşılanmaktadır. Yabancı ülkelerdeki bazı sigorta kurumlarının medikal turizm maliyetlerini karşılamaya dönük poliçeleri bulunmaktadır. Ancak bunların bir kısmı kapsam itibariyle çok yetersiz, bazı yabancı sigorta kurumlarının ise ülkeler arası anlaşmalarının yetersizliğinden dolayı Türkiye'ye gelen medikal turistlerin faturalarının ödenmediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla Alanya'da tedavi gören medikal turistlerin maliyetleri sigorta kurumları tarafından değil kendi imkanlarıyla karşılanmaktadır.

Katılımcı-3 sigorta konusunda entegrasyonu sağlayan ülkelerin rekabette avantajlı duruma geçtiğini de ekleyerek bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“En büyük engel diğer ülkelerin sigorta sistemlerine yapılacak olan entegrasyonlar. Aslında sigorta sistemleri güçlü olsa ve SGK ile entegrasyonu sağlanırsa ameliyatlar anlamında gelişme olabilecektir. Birçok ülke bu entegrasyonu sağladığı için bizden daha ilerideler.”

Tedavi ile birlikte tatil/dinlenme imkânı sunulmakta mıdır şeklindeki soruya katılımcıların ikisi hariç tamamının olumsuz cevap verdiği tespit edilmiştir.

Alanya'daki medikal turizm hizmetlerinde estetik, saç ekimi ve diş-implant tedavilerinin yoğunluk gösterdiği tespit edilmiştir. Katılımcılardan bir kısmı tüp bebek, kalp damar tedavileri ve bazı cerrahi tedavilerin yapıldığını ifade etmiştir.

En çok hangi ülkelerden medikal turist geldiğine ilişkin cevaplar analiz edildiğinde İngiltere, Rusya ve İskandinav ülkelerinin başı çektiği tespit edilmiştir. Almanya ve Orta Doğu ülkelerinden gelenler ikinci sırada yer almaktadır. Türk devletleri içinden en çok medikal turist Kazakistan'dan geldiği elde edilen tespitler arasındadır.

Yapılan analizlerden sonra katılımcılardan bazılarının Alanya'nın medikal turizmi konusunda en önemli sorun olarak simsar veya hanut olarak ifade ettikleri kayıt dışı çalışan komisyoncuları gördükleri tespit edilmiştir. Katılımcı 1, Katılımcı 2, Katılımcı 6 ve Katılımcı 10 simsarların sağlıklı bir rekabet ortamını engellediğini ifade etmiştir. Hatta Katılımcı-2 hanutçuluğun kayıt dışı bir piyasa olduğunu, medikal turizme ilişkin sağlıklı verilere ulaşmayı engellediğine de işaret ederek bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Özellikle dış tedavileri çok güçlü ancak en büyük tehlike hanutçuluk, bunun kaydı yok kaydı olmadığı için bu yönde maalesef Alanya'da bir veri havuzu oluşmuyor. Bunun yanında bu hanutçuluk sisteminden dolayı kayıt dışı ekonomik faaliyetler yapılıyor. Bu da Alanya'da sağlık turizminin gelişmesinde bir engel olarak görüyorum.”

Katılımcı-1 ise hanutçuluğun dış sektöründe geldiği noktayı “merdiven altı bir sektör” benzetmesiyle çarpıcı bir şekilde ifade etmiştir.

Katılımcı-6 hanutçuların organ nakli tedavilerinin fiyatları konusunda etkili olduğunu, sonuç olarak piyasada fiyatlarla birlikte kalitenin de düştüğünü çok çarpıcı bir şekilde ifade etmiştir:

"Burada en çok sıkıntı çantacı dediğimiz hanutçuların piyasaya anlamsız müdahale etmesi, özellikle organ nakilleri konusunda bu simsarlar yönlendirmekte, sağlık turizmi doğru süreçlerle yapılırsa ve maliyetlerde düşüklüğü gidilmeden yapılırsa daha profesyonel ve kaliteli hizmet verebilir hale gelecektir. Örnek olarak bir organ nakil ameliyatı 60-70 bin dolar civarlarında iken bunun 15-20 bin dolar seviyelerinde yapıldığını görüyoruz, bu da kalitenin giderek düşmesi anlamına geliyor. Rekabet ortamının dengesiz olduğunu düşünüyorum kalite düşüyor."

6. Sonuç

Literatür taraması ve bu araştırma kapsamında yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonrasında ortaya çıkan bulgular birlikte değerlendirildiğinde Alanya'nın önemli bir turizm destinasyonu olduğu fakat bu potansiyelini medikal turizm endüstrisine yeterince yansıtmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Bir lokasyonun medikal turizm destinasyonu olarak çekiciliğini etkileyen ev sahibi ülkenin genel ortamı, turizm destinasyonu, medikal turizm maliyetleri, tesis ve hizmetler şeklindeki dört ana boyutunun tamamına Alanya'nın potansiyel olarak sahip olduğu ama bu potansiyeli değerlendiremediği anlaşılmaktadır. Katılımcılar Alanya'nın potansiyeline uygun bir medikal turizm destinasyonu olmasına engel olan nedenleri şu şekilde belirtmişlerdir.

1. Denetim eksikliği
2. Komisyoncular
3. Kayıt dışılık
4. Eksik rekabet ortamı
5. İleri medikal operasyonlar için yetersiz altyapı
6. Turizm ve medikal süreçlerin koordinasyonsuzluğu

Belirtilen nedenlerden ilk dördü birbirini etkileyen bağlantılı konulardır. Mevzuat ve denetim eksikliğinin olduğu karlı bir piyasada kayıt dışı çalışan komisyoncular piyasadaki rekabet ortamını bozmakta, kalite ve fiyatların aşağı çekilmesine neden olmaktadır. Medikal turizmin kayıt dışı uygulamalarına literatürde atıflar bulunmaktadır. Kürtaj, tüp bebek, cinsiyet değiştirme operasyonları, kök hücre tedavileri ve kendi ülkelerinde yasadışı kabul edilen bazı uygulamalar medikal turizmi ortaya çıkaran faktörlerden biridir. Bazı medikal turizm destinasyonu ülkelerin bu faktörden faydalandığını

ilişkin literatürde kayıtlar bulunmaktadır (DeMicco, 2017:22). Alanya için bahsedilen kayıt dışılık ise bunlardan farklı olarak düzenleme ve denetleme eksiklerinden kaynaklanan mali kayıt dışılık örnekleridir. Bu tür faaliyetlerin vergi kaybından başka piyasadaki rekabet ortamını bozarak kalite ve fiyat düzeylerini düşürdüğü bilinmektedir. Kalite düzeyi medikal turizm destinasyon bileşenlerinden “Tesis ve Hizmetler” boyutunu oluşturan kodlardandır (Fetscherin ve Stephano, 2016:547). En önemli bileşenle ilgili müşteri değerinin düşürülmesi işletmeler ve ülke açısından çok sakıncalıdır.

Tüketicilere düşük maliyetle hizmet sunabilmek medikal turizm destinasyonu bileşenlerinden biridir. Satış fiyatlarını düşürerek maliyet üstünlüğü sağlamak kâr marjını da düşürdüğü için sürdürülebilir değildir. Bu yolu seçen işletmeler kısa vadede bir kar elde etseler bile hem kendi karlılıklarını hem de sektör karlılığını önemli ölçüde düşürürler. Düşük fiyatların kalitesiz hizmetten kaynaklandığı algısı en önemli tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır.

İleri medikal operasyonların yapılabilmesi için önemli kamu yatırımları Alanya’da mevcuttur. Ancak katılımcılar mevcut kamu yatırımlarının yetersiz olduğunu, onkolojik ve cerrahi tedaviler gibi önemli medikal hizmetlerin yapılamadığını belirtmektedir. Özel sektör yatırımları ise ileri medikal tedavilerden ziyade estetik, saç ekimi, diş ve implant tedavileri gibi daha az yatırımla yürütülebilecek alanlara yönelmektedir. Özel sektörün bu davranışında yukarıda ifade edilen eksik rekabet ortamının etkili olduğu düşünülmektedir.

İleri medikal operasyonlar yerine saç ekimi, diş-implant, estetik, kozmetik cerrahi gibi alanlarda öne çıkmak bazı katılımcılar tarafından bir sorun olarak algılanmaktadır. Medikal turizm kendi içinde birçok türe ayrılmaktadır ve her bir türün tüketicilere sunduğu farklı hizmetler bulunmaktadır. Farklı bir ifadeyle, medikal turistlere sunulan farklı medikal ürün ve hizmetler bulunmaktadır. Ürün sepetinin çeşitlendirilmesi arzu edilir bir durumdur, ama kaynak verimliliği açısından düşünüldüğünde tüm ürün gruplarında aynı anda rekabet üstünlüğü sağlamak verimli olmayabilir. Saç ekimi, dental implant, estetik ve kozmetik cerrahi alanlarında Alanya’nın tercih edilen bir medikal turizm destinasyonu olduğu anlaşılmaktadır. Farklı alanlardaki yatırımlar dışlanmamakla birlikte, öncelikle halihazırda rekabet üstünlüğüne sahip ürün ve hizmet kalemlerinde tespit edilen sorunların çözülmesi daha karlı ve uygulanabilir görülmektedir. Ayrıca bu sorunların çözümü yeni yatırımlar için de daha uygun bir rekabet ortamı hazırlayacaktır.

Alanya’da medikal turizm uygulamalarının medikal ve turizm ayaklarının birbirinden bağımsız faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Medikal turizmin gelişmesi kabaca bir ifadeyle ya bir medikal kurumun ürün-hizmet sepetine barınma, konsiyerj hizmetleri, seyahat gibi turizm hizmetlerini eklemesiyle; veya bir turizm işletmesinin ürün-hizmet sepetine medikal hizmetleri eklemesi yoluyla mümkündür (DeMicco, 2017:41). Halihazırda medikal ve turizm hizmetleri bütünleşmiş bir paket olarak sunulmamaktadır. Bütünleşmiş hizmet konusunda en iyi örnek; aynı seyahat acentesinin hastane, otel ve seyahat randevularını birlikte aldığı uygulamalardır. Ürün-hizmet konusunda entegrasyon olmaması uygulamanın mutlak anlamda medikal turizm olmadığı anlamına gelmese de medikal turizm ürünlerinin pazarlama aşamalarının aksaması, müşteri değerinin kaybı, işletmeler için kar kaybı gibi kayıplara neden olacaktır. Bu sorun düzenleyici-denetleyici bir kurum tarafından çözülebileceği gibi daha uygun olanı bizzat işletmeler tarafından çözümlenmelidir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu anılan sorunlara rağmen Alanya’nın gözde bir medikal turizm destinasyonu olacağına inanmaktadır. Bununla birlikte mevcut sorunların çözülmesi durumunda potansiyelin daha iyi değerlendirileceğini beklemektedir. Katılımcılardan bir kısmı ise mevcut sorunların Alanya’daki medikal turizm kalitesini ve karlılık düzeyini düşürdüğünü, medikal turistlerin güveninin kaybedildiğini iddia ederek daha olumsuz bir gelecek beklemediklerini ifade etmiştir.

Sonuç olarak Alanya'nın bir medikal turizm destinasyonu olarak ülke ortamı, Turizm Destinasyonu, Medikal Turizm Maliyetleri ile Tesis ve Hizmetler temaları açısından hedef pazarlardaki tüketiciler tarafından tercih edilen bir destinasyon olduğu, değinilen sorunların çözülmesi durumunda turist sayısı ve özellikle birim karlılık bakımından daha yüksek performansa ulaşma potansiyelinin varlığı anlaşılmıştır. Medikal ve turizm işletmelerinin kamu kurumlarıyla iş birliği içinde entegre medikal turizm ürün ve hizmetleri geliştirmesi, kayıt dışı faaliyetlerin engellenmesi, sağlıklı rekabet ortamının oluşturulması için gerekli tedbirlerin alınması önerilmektedir.

Alanya'da uzun yıllardır medikal turizm alanında üst düzey yönetici olarak çalışan; hastane, dış kliniği, otel, seyahat acentesi gibi medikal turizmin farklı alanlarındaki katılımcılarla yapılan bu görüşmelerden elde edilen bulguların genellenebilir ve mutlak doğrular olduğu iddia edilemez. Bununla birlikte sektörle ilgili önemli işaretler verdiği düşünülmektedir. Genelde Türkiye, özelde Alanya için stratejik sektör olarak görülen medikal turizm için kamu ve özel sektörün birlikte kapsamlı düzenlemeler yapması kaçınılmazdır.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that they have no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgment)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Çalışma, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Rektörlüğü'nün 17.03.2022 tarih ve 17 sayılı kararı kapsamında ve 11.04.2022-61813 sayılı kararı ile etik olarak uygun görülmüştür.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The study was deemed ethically appropriate within the decision of Alanya Alaaddin Keykubat University Rectorate dated 17.03.2022 and numbered 17 and with the decision numbered 11.04.2022-61813.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Çalışmaya birinci yazar % 40, ikinci yazar % 30 ve üçüncü yazar % 30 oranında katkı sağlamışlardır.

The first author contributed 40%, the second author 30% and the third author 30% to the study.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Ağazade, S. (2020). İhracatın Çeşitlendirilmesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Avrasya Etüdlere*, 57(1), 33-54.

Ağazade, S. ve Ergün, A. (2022). Health Tourism Revenues and Real Exchange Rate Relationship in Türkiye. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 1-18.

- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2019). Psikolojide tematik analizin kullanımı. *Journal of Qualitative Research in Education*, 7(2).
- Carrera, P. M. ve Bridges, J. F. (2006). Globalization and healthcare: Understanding health and medical tourism. *Expert review of pharmacoeconomics & outcomes research*, 6(4), 447-454.
- Connell, J. (2006). Medical tourism: The newest of niches. *Tourism Recreation Research*, 31(1), 99-102.
- Connell, J. (2013). Contemporary medical tourism: Conceptualisation, culture and commodification. *Tourism management*, 34, 1-13.
- Debata, B. R., Sree, K., Patnaik, B. ve Mahapatra, S. S. (2013). Evaluating medical tourism enablers with interpretive structural modeling. *Benchmarking: An International Journal*, 20(6), 716-743.
- DeMicco, F. J. (2017). *Medical tourism and wellness: Hospitality bridging healthcare (H2H)*. CRC Press.
- Fetscherin, M. ve Stephano, R.-M. (2016). The medical tourism index: Scale development and validation. *Tourism Management*, 52, 539-556. doi:10.1016/j.tourman.2015.08.010
- Garcia-Altes, A. (2005). The development of health tourism services. *Annals of tourism research*, 32(1), 262-266.
- Gill, S. L. (2020). Qualitative sampling methods. *Journal of Human Lactation*, 36(4), 579-581.
- Gümüş, F. ve Büyük, Ö. (2008). Sağlık turizminde yeni açılımlar: Tıp turizmi. III. *Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi*, 17-19.
- Henderson, J. C. (2003). Healthcare tourism in southeast Asia. *Tourism Review International*, 7(3-4), 111-121.
- Hennink, M. M., Kaiser, B. N. ve Weber, M. B. (2019). What influences saturation? Estimating sample sizes in focus group research. *Qualitative health research*, 29(10), 1483-1496.
- Özkan, M. E. (2019). Sağlık Turizmi Kapsamında Türkiye'nin Medikal Turizm Potansiyeline Yönelik Bir Değerlendirme. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 50-64.
- Öztürk, Ş. (2021). Türkiye'de Turizm Sektöründe İstihdam Sorunları. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 12(2), 1-38.
- Quinn Patton, M. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. London: Sage.
- Ramírez de Arellano, A. (2007). Patients without borders: The emergence of medical tourism. *International Journal of Health Services: Planning, Administration, Evaluation*, 37(1), 193-198.
- Şeker, A. (2020). Türkiye'de ihracat ve yatırım teşvikleri arasındaki ilişki: ARDL sınır testi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2311-2326.
- Tengilimoğlu, D. (2021). Sağlık turizmi ve devlet teşvikleri. *Journal of Life Economics*, 8(1), 1-10.
- Tracy, S. J. (2019). *Qualitative research methods: Collecting evidence, crafting analysis, communicating impact*. John Wiley & Sons.
- Üstün, U. ve Uslu, Y. D. (2022). Türkiye'nin Sağlık Turizminde Tercih Edilme Nedenleri Üzerine Bir Çalışma: Medikal Turizm Endeksi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (33), 344-353. doi:10.31590/ejosat.1020647

- Whittaker, A. (2008). Pleasure and pain: Medical travel in Asia. *Global Public Health*, 3(3), 271-290.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (6. Baskı). *Ankara: Seçkin Yayıncılık*, 188.
- Yiğit, V. (2016). Kamu hastanelerinde medikal turizminin gelişimini etkileyen faktörler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(15), 107-119.

Development of Distribution Channels in Finance Industry: Evidence From Banking and Insurance Sector in Turkey

Ebru BİLGEN KOCATÜRK¹

DOI: 10.59445/ijephss.1340941

Atf / Cite: Bilgen Kocatürk, E. (2023). Development of distribution channels in finance industry: Evidence from banking and insurance sector in Turkey, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 6(4), 251-264, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1340941>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 10.08.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 02.10.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Abstract

The purpose of this study is to review the development of distribution channels in finance industry with reference to banking and insurance. Distribution as a marketing function is of great importance for all businesses regardless of the main separation of production economy and financial economy in view of the fact that businesses can continue their activities in condition that their goods and services are marketed. This is dependent on the marketing performance of companies. This very fact accounts for the significance of this line of business. The paper covers Turkey as an emerging country where banking industry and –in particular- insurance industry have been growing remarkably despite global and local financial turbulences. In this study, change in distribution channels is analyzed for the years after 2002 when Turkish Financial Markets –especially banking and insurance sector- went through a considerable transformation in the aftermath of 2001 economic crisis. Analyzing comprehensively the figures about marketing line of business, this paper suggests that -as far as Turkish market is concerned- there exists much room for the development of distribution channels in finance industry. The paper also argues that banc-assurance, private-banking and digital distribution channels have great potential to grow in banking and insurance market.

Keywords: Marketing, Distribution Channels, Finance Industry, Banking, Insurance.

JEL Classification: M31

¹Asisst. Prof. Dr., Kırklareli University, Faculty of Applied Sciences, Department of International Trade and Logistics, ebru.bilgen@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9845-6871.

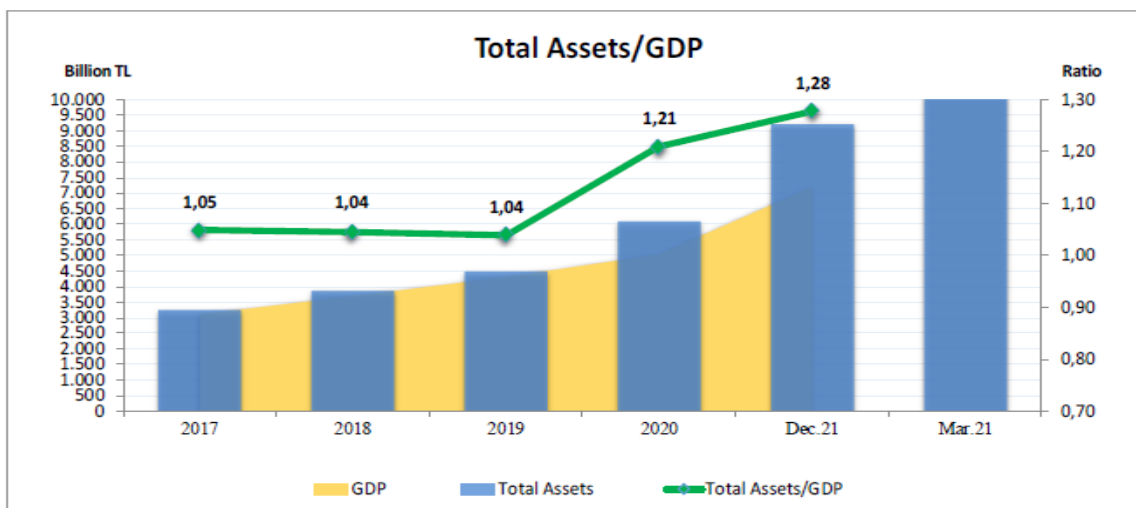
1. Introduction

Distribution channels in businesses have changed recently throughout the new millennium as far as Turkish Finance Industry is concerned. The motivation of the study stems from this very fact. Marketing function is vital for all businesses regardless of the main separation of real economy and financial economy since businesses continue their activities in condition that their products are sold. This largely depends on the marketing performance of companies. This very fact sheds lights on the significance of this line of business. Known as front offices, distribution channels are considered to be one of the most significant lines of business for banking and insurance industry. Therefore, knowing their changing structure (especially in changing economic environment) is crucial.

The reason behind our choosing the year of 2002 as the start of this study is that Turkish economy partly recovered from the effects of the economic crisis (2001) which had profound impact on Turkish economy. The crisis affected both real economy (production of goods) and also financial industry to a considerable extent. Beginning from 2002, a new financial structure started to prevail in the country in line with establishment of BRSA-Banking Regulatory and Supervisory Agency. 2008-Global Financial Crisis had adverse effect on world economy and Turkey partly recovered from this crisis after 2010. Then, Turkey experienced a 11-year of economic, financial, political turbulences/difficulties that resulted from global and local difficulties.

Considering this, this study reviews the development of marketing functions of finance industry (banking and insurance in particular) taking into account the economic circumstances between 2002 and 2021 for Turkey. It is a well-known fact that approximately 90 percent of Turkish financial industry is made up of banking and insurance sectors. As such, banking assets themselves have been greater than gross domestic product of the country for a couple of years.

Figure 1: Total Assets / GDP (Turkey)

Source: BRSA, Turkish Banking Sector Main Indicators Report, March 2022

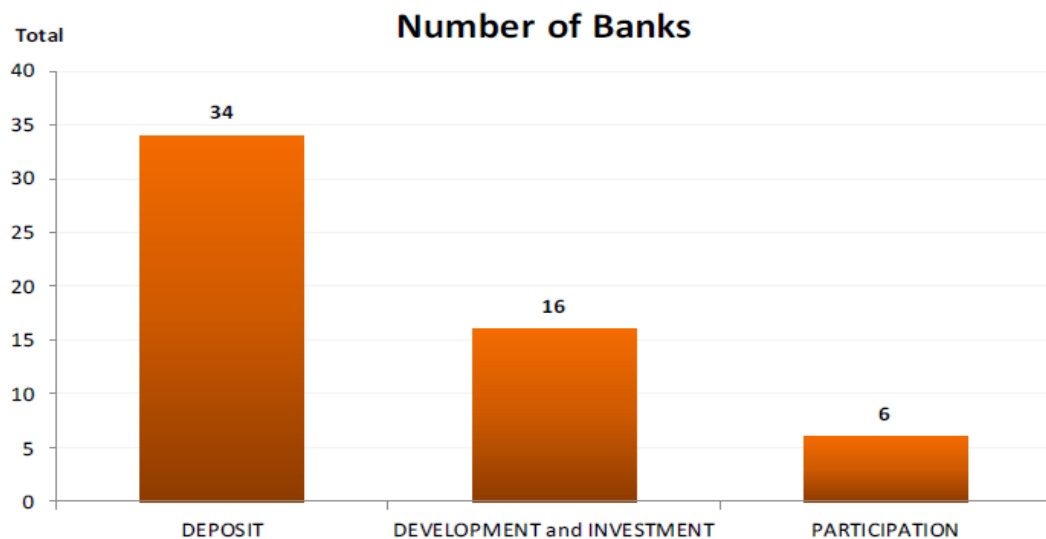
It can be seen from Figure 1 that as of the end of 2021, the ratio of Turkish Banking Industry's asset size to Gross Domestic Product of the country turned out to be 1.28. That verifies the importance of the banking industry itself. The contribution of the study to the literature is that this paper provides a comprehensive and recent overview of development of distribution channels within the framework of banking and insurance in Turkey in the aftermath of new millennium. The study is composed of the following parts: The second part reviews generally the marketing line of business in Turkish Finance Industry, particularly banking and insurance. The third part includes literature review. The fourth chapter

comprises aim and methodology of the study. The fifth chapter includes structural changes in figures and findings. The last part, the sixth part, concludes the paper.

2. General Outlook of Marketing in Turkish Banking and Insurance Sector

Marketing line of business is one of the most significant parts of banking and insurance industry. In this part, firstly banking industry and marketing & sales divisions in this industry is analyzed. Secondly, insurance industry is examined. Banking sector is classified into 3 groups with respect to functionality: Commercial (Deposit Banking) Banking, Participation Banking (Non-Interest Banking) and Investment and Development Banking. These three types of banking operate through certain divisions: Operations departments (Loan Operations, Treasury Operations, Branch Operations), Marketing & Sales departments, Loan-Allocation and Credit Follow-Up department, Fund Management (Treasury), Internal Systems (Audit Department, Internal Control, Risk Management, Compliance department), Legal department and Support functions (Call Center – Customer/Client Service, Accounting, Budget & Planning department, Human Resources, Information Technologies, Administrative). Marketing divisions/channels (front offices) are in general made up of *Corporate Marketing Department, Commercial Marketing Department, Retail Banking* (SME Banking and Individual Banking) (Ziraat Bankası, 2023). The difference between corporate, commercial and SME divisions has to do with the turnover of the clients (and client profile). On the other hand, the difference between real persons and legal persons is in line with the separation of marketing divisions: Individual banking (Retail Banking) divisions are formed in order to serve *real persons* (loans and other-services); corporate/commercial/SME divisions are organized in order to serve *legal persons*. Branches (Corporate/Commercial/Private and Retail Branches) and internet-branch are the leading marketing & sales instruments of banks.

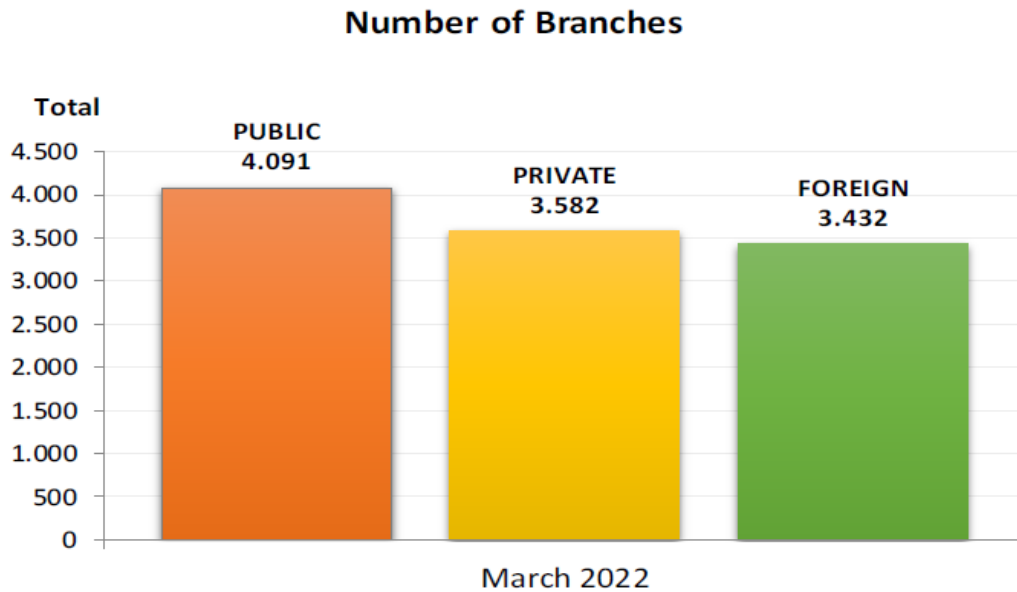
Figure 2: Number of Banks (Turkey) With Respect to Functions

Source: BRSA, Turkish Banking Sector Main Indicators Report, March 2022

Figure 2 shows that as of March 2022, there exist 56 banks operating in Turkish Banking Sector: 34 Deposit (Commercial) banks, 16 Development and Investment banks, 6 Participation (Non-Interest) banks.

Figure 3: Number of Branches (Turkey)

Source: BRSA, Turkish Banking Sector Main Indicators Report, March 2022

Figure 3 indicates that number of branches and personnel in banking sector went up by 7 percent and 547, respectively when the figures are compared to the December 2021.

When it comes to insurance industry, in Turkey, two main branches exist: Life & Pension Branch and Non-Life branch (when Reassurance sector is also considered, the number of branches can be seen as totally 3). In both branches of insurance industry, Operations departments, Marketing & Sales departments, Technical department, Actuary, Finance Department (Fund Management, Accounting, Budget and Planning, Collection), Internal Systems (Audit Department, Internal Control, Risk Management, Compliance department), legal department and support functions (Budget Human Resources, Information Technologies and Administrative Departments). Marketing departments (channels) are composed of those divisions: Banc-assurance, Agency, Corporate Solutions, Call-Center, Customer Care Center, Individual Marketing. Marketing divisions are also known as ‘Front Offices’.

Bank-assurance can be considered as a collaboration between banks and insurance companies, where banks act as agents of insurance companies. Bank-assurance has been the leading distribution channel after 2010 with close technical cooperation of these industries. Mutual cost-cutting is also a benefit for the banks and insurance companies that result from cost-effective use of personnel and location. Insurance companies make use of comprehensive branch and location facilities of banks; in this way they find opportunity to market their insurance products with the help of bank branches that have very skilled marketing structure. Banks receive commission from bank-assurance cooperation and then they can increase revenues. When it comes to agency channel, very specialized personnel work in agencies and increase the chance of marketing. Agency marketing function is known to be a successful channel for marketing since in crisis period agency clients have more tendency to continue to get insurance services.

3. Literature Review

Finance industry is one of the most crucial sectors in service marketing. Finance industry is mostly composed of banking and insurance sectors. Especially in developing countries banking and insurance sectors make a great contribution to the progress of the countries. Service companies will be

successful if they use marketing mix strategies accurately. Marketing mix which was described by McCarthy as the four Ps of marketing (product, price, place, promotion) in 1964, is extended because of the increasing service industry and in 1981 Booms and Bitner proposed a 7-P service marketing mix or in other words extended marketing mix (people, physical evidences and process) (Blythe, 2005:7-9). Kotler and Keller (2006) identified the product as “a product is anything that can be offered to a market to satisfy a want or need”. So a marketed product can be a physical good, service, experience, event, person, place, property, organization, information, and idea (Kotler and Keller, 2006:372). In insurance sector product is the insurance policy while banking sector product can be loan, credit card or deposit account. Price is the only element in marketing mix that generates income for the company. In the insurance sector, the price appears as the premium or commission, while in banking the price appears as interest. Promotion is composed of advertising, public relations, personal selling, sales promotions activities used to give information, induce or convince to consumers to buy the product and create a positive image about the brand or the company to the environment. All individuals involved in the delivery of the service, constitute the people element of the expanded marketing mix such as the employers of the company, customers, and the other customers in the service environment, thus influence the perceptions of the service buyers. Since the service is intangible, it is difficult to promote and sell. Physical evidence is tangible elements that represent the service and facilitate the promotion and sale of the service. Physical evidence is the tangible items that can be seen or touched, such as the company building, lighting, color match, furniture, logo and brand name. Process management is the procedures that ensure the delivery of the service, the flow of the activities and operation systems.

Place is one of the most important ways to reach the customers and communicate to them. It is expected that the target customer group reaches the product or service of the company in the shortest and the easiest way (Blythe, 2005:7). So place consists of the marketing or distribution channels that are used to reach the customers. Distribution channels are some interconnected structures that are organized to provide the availability of the product or service to the customers (Kotler and Keller, 2006:468). Intermediaries in distribution channels can be wholesaler, retailer for tangible products, or they can be agencies, brokers or representatives for intangible products (services). In service marketing, as the number and range of these intermediary institutions increase, so do the customers.

In finance industry, the distribution channels are classified into two segments: direct distribution and indirect distribution. According to Kotler and Keller (2006) “direct distribution channel (also called a zero level channel) consists of a manufacturer selling directly to the final customer”. In direct distribution, finance companies sell their products to the consumers with their own sales organizations directly. In indirect distribution, the buying and selling relationship between the producer and the consumer is provided by intermediaries. Intermediaries in insurance and banking sectors are different from each other. In insurance industry, the most seen intermediaries are the agencies and brokers that are assumed as traditional channels. Insurance agencies are intermediaries who are affiliated with the insurance company with a contract, negotiate on behalf of the insurance company with the customers, issue policies within the framework of their authority, and provide various consultancy services to the insurance holders. Agencies in insurance sector are classified into two segments: exclusive agencies and independent agencies. Exclusive sales agencies offer products of only a single company which are also called tied sales agencies. On the other hand, independent sales agencies can represent different companies under independent contracts (Regan and Tennyson, 1996:637). Unlike an agency, a broker is not bound to the insurance company by any contract. In addition, brokers are not long-term agents of buyers and sellers.

Nowadays new channels are mostly used in insurance sector. New channels in insurance sector are banc-assurance shop-assurance and e-insurance. Banc-assurance is the marketing of insurance

products in distribution channels within the bank or by bank personnel. Shop-assurance is the sale of insurance products at the sales points of existing retailers with a wide sales network or using these points as intermediaries. For example, in the UK, Marks & Spencer sells life and pension insurance in some of its stores. E-insurance is the execution of insurance sales activities on the internet. Sigortam.net in Turkey is a very successful example in this regard.

In banking sector, the direct distribution it is mostly used. The most preferred method within the scope of direct distribution is the distribution of all services, which are performed through widespread branch networks and the self-service distribution method, which is carried out with the help of technology-based channels. With the developing technology, the distribution of banking services has diversified and banking services have been used apart from branches. Today the most popular banking services in this regard are self-service terminals (ATM and kiosks), telecom channels (voice response systems, call centers, telephone and mobile phone), electronic channels (internet banking, PC banking, TV banking) and electronic payment systems (such as POS-devices, credit cards). At the beginning of 1970s ATM machines started to change the relationship of the consumers with the banks. In the 1980s the credit scores started to be calculated, thus the credit decisions were being made based on some electronic data analysis software. Such technological developments played a significant role in optimizing the lending cost, and in increasing the liquidity and the volume of the loans. Following to those innovations, online banking took the stage in the mid-1990s and became more and more popular with an increasing rate. Despite this fast and high adaptation of the banking industry to the digital environment, it cannot be said that the insurance companies could catch this level of usage in their industry (Allen et al., 2002:6).

Conventional retail banks try to canalize their customers to e-banking with an increasing rate for the purpose of reducing labor and operation costs, increasing their focus on primary services and functions, and in some ways, trying new methods of online marketing. As we have seen the classifications above, digital technologies are used both in insurance and banking industries. Increasing usage of internet reduced the dependency and interactions between the services and operations, and triggered the elimination of the intermediaries causing a significant change in the organizational structure of distribution channels (Allen et al., 2002:8). Most of the studies made on self-service technologies like online banking, indicate that the companies tend to use online technologies to reduce cost, increase service quality, revenue and customer retention rates (Meuter et al., 2000:55; Hitt and Frei, 2002:746; Barbesino, 2005: 343; Campbell and Frei, 2010:4).

Dumm and Hoyt (2003) stated that the insurance companies tend to use multiple distribution channels for distributing the needs of different customer segments in order to balance their product and service costs. They made another classification on insurance companies' distribution channels. Accordingly, these classifications of the insurance companies' distribution channels are classified into four segments: Internet-led channels, company-led channels, bank-led channels, and agent-led channels (Dumm and Hoyt, 2003: 27). Before the advancement of internet, most of the insurance customers were using the conventional agency-based distribution channels such as direct sales or independent agencies. After the increase on the use of internet and digital services, the insurance business showed a more dramatic growth. Parallel to this, despite its comparably less frequent use, the company-based direct channel activities such as emailing or cold-calling showed an increasing growth as well.

Hughes (2006) also stated that most of the companies in finance sector use both traditional channels and new channels together which is called multi-channel approach. The addition of new channels to the current ones causes modifications on organizational structures in customer relationships and brings new approaches for the personnel and the processes that are involved with the customers

(Hughes, 2006:113). Channel integration is also a vital process not only for organizational changes but also for the approach and attitude of the customers.

Companies should also define the distribution strategies for their channel range, especially for the scope of their channel extension on the market coverage and the number of branches and the personnel at each channel level. At this point, three strategies can be considered; intensive distribution, exclusive distribution and selective distribution (Kotler et al., 1999:920). In intensive distribution, companies stock their products in a maximum number of outlets aiming for the maximum availability of the products for the customers. Exclusive distribution is a strategy is where the company provides only a limited number of channels, and give the rights to these channels for distribution in their regions. Selective distribution can be considered between intensive and exclusive distribution, providing a hybrid channel model.

These distribution strategies are also available for insurance and banking companies. Intensive distribution in insurance sector is the case where the insurance service is provided to all distribution channels in the market by the mother company. On the other hand, selective distribution is the situation where only a limited number of insurance services are provided to intermediaries in some certain market regions. The reason of this limitation may be the specific content of the service, shortage on personnel, the maturity level of the channel network, etc. Exclusive distribution is only used in a specific market regions or businesses, for example in marine or naval freight business which operate mostly on coastal areas or on wider transport hubs (Curcic et al., 2019:25).

When we make a literature review on distribution channels, we have seen that some of the studies investigated direct and indirect channels (Scovotti and Spiller, 2006:188; Thomas, 2007:6; Fan and Cheng, 2009:343). While Fan and Cheng (2009) in their research compare direct and indirect channels in finance industry, Scovotti and Spiller (2006) and Thomas (2007) mostly focused on direct marketing not only as a distribution channel but also as a promotion element. In recent years researches on dual channels or multiple channels in finance industry are increasing (Stone et al., 2002:39; Dum and Hoyt, 2003:27; Hughes, 2006:113; Deng et al, 2018:1; Yang et al, 2018; Yan et al., 2020:138; Yan et al, 2021:1). Yan et al. (2020:138; 2021:1) focused on small and medium-sized enterprises (SMEs) and discussed the issue from a supply chain perspective. Deng et al. (2018) and Yang et al. (2020) also handled the topic from the supply chain perspective. Stone et al. (2002) investigated multi channels from customer relationship management point of view.

The crises experienced in many countries deeply affected banks and insurance companies. For this reason, some of the studies investigated companies' activities after crises (Worthington and Welch, 2011:190; Jeon et al., 2013:952; Nitescu et al., 2017:103). Worthington and Welch (2011) indicated that after crises some new models as “non-banking” started to be used in the finance industry with Tesco Bank and Virgin Money examples in U.K. (Worthington and Welch, 2011:191). Jeon et al (2013) discussed the issue in terms of international banking activities and foreign bank subsidiaries. Nitescu et al (2017), examined post-crisis banking activities in Bulgaria and Romania comparatively in terms of products and distribution channels.

Lately (in particular after 2000) for most of the industries (and for all scales of companies) there have been many developments in marketing and distribution channels in Turkey and the World; and one of the key factors that bring about these changes is considered as digital transformation. The impact of digital transformation upon the marketing structure of firms is reviewed by Kurter et al. (2021).

When the national literature is reviewed, it is seen that there are some studies on distribution channels in banking and insurance (Çakar and Yıldırım, 2015:424; Akpınar, 2017:45; Kartal 2017:22). While Çakar and Yıldırım (2015) and Akpınar (2017) investigated in their study insurance distribution

channels and insurance agents, Kartal (2017) examined alternative distribution channels in banking sector in Turkey.

When the national and foreign literature are reviewed, gaps in the literature are identified, it is decided to examine the changes experienced by the distribution channels in banking and insurance sectors in Turkey due to the economic crises.

4. Aim and Methodology of the Study

In this study, it is aimed to examine the distribution channels of the banking and insurance sectors, which have the most important place in the financial sector, in connection with the effects of the economic crises in Turkey from 2002 to the present.

Within the scope of the study, the distribution channels of the banking and insurance sectors, was discussed conceptually and a literature review was conducted. Then, tables and graphs regarding the development of the banking and insurance sectors in Turkey were examined and interpreted in support of the literature. According to the tables and graphs taken from BRSA and IPRSA, the number of businesses, intermediaries and employees in the banking and insurance sectors in Turkey by year is revealed. The results have been interpreted, especially in relation to financial crises.

5. Structural Changes in Figures and Findings

As explained in the literature, distribution channels in finance industry are divided into two: direct distribution channel and indirect distribution channel (Kotler and Keller, 2006). In banking sector, direct distribution it is mostly used. Direct distribution is also carried out through branches and self-service distribution method, which is carried out with the help of technology-based channels. For this reason, in order to examine the banking sector in Turkey in terms of distribution, the number of branches and employees were discussed. In the insurance sector, direct distribution includes insurance companies' headquarters, regional directorates and the employees working there. However, the most common form of distribution in the insurance industry is agencies and brokers within the scope of indirect distribution. Accordingly, in order to examine the insurance sector in Turkey in terms of distribution, the numbers of insurance companies, intermediaries and employees were examined. The distribution structure of both sectors was discussed on a yearly basis and the changes resulting from the effects of the crises were analyzed.

First of all, the figures below show the changes in the number of bank branches and personnel by year.

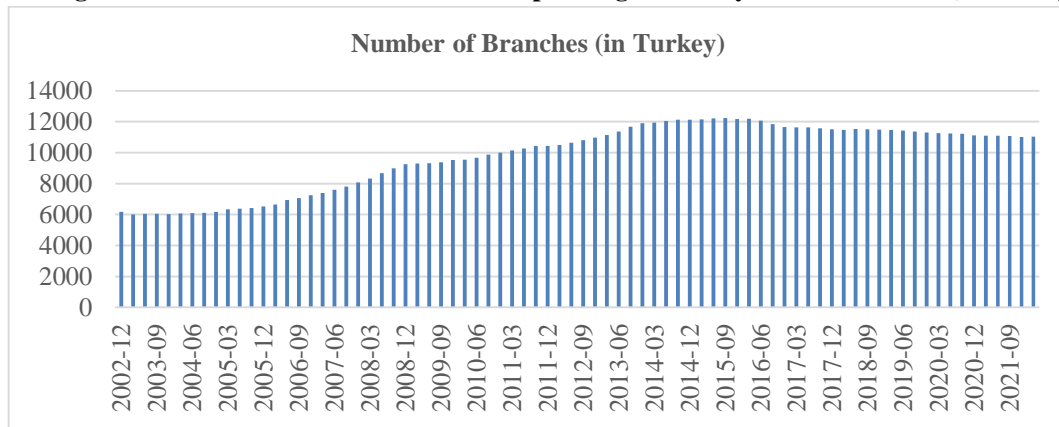
Table 1: Number of Banks Operating in Turkey

Years	Number of Banks	Years	Number of Banks
2022	55	2015	50
2021	52	2014	47
2020	51	2013	49
2019	51	2012	48
2018	50	2011	48
2017	49	2010	49
2016	51	2003	51

Source: BRSA

In Table 1 a gradual decrease was seen until 2014; then there has been a gradual increase in the number of banks in Turkey. As of 2022 May, totally there are 55 banks operating in Turkey.

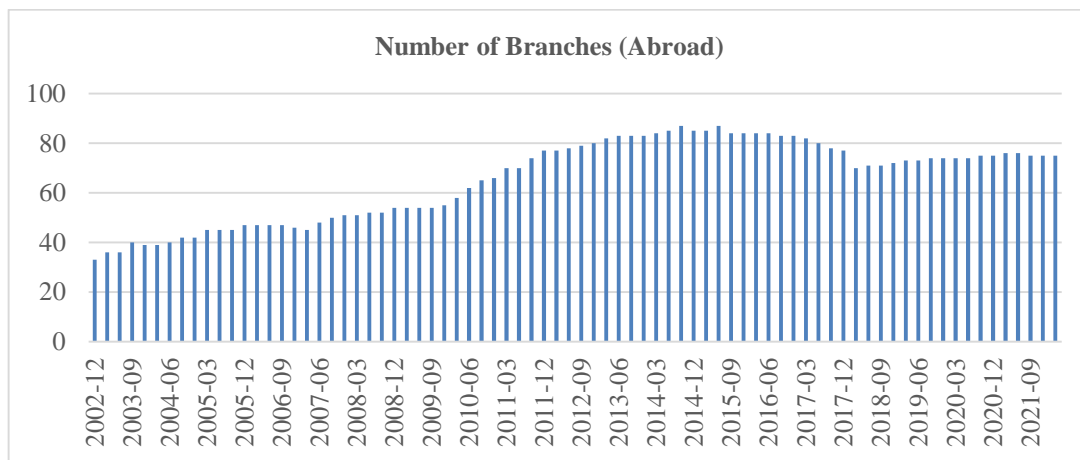
Figure 4: Number of Branches of Banks Operating in Turkey- Local Branches (in Turkey)

Source: BRSA

It is clearly seen that it was 2013 when total number of branches started to decline. Branch has been a predominant channel of service distribution for corporate/commercial/retail and private banking. Number of branches –in a way distribution channel- seems to be affected by economic conditions of the country since 2013 was the year when Turkish economy and financial markets went through a considerable change due to global monetary conditions.

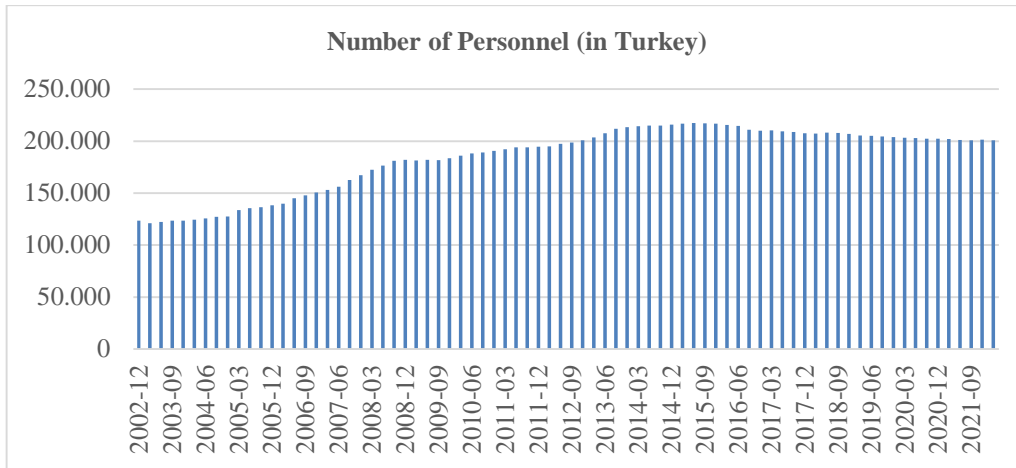
Figure 5: Number of Branches of Banks Operating in Turkey- Branches Located Abroad.

Source: BRSA

Similar to the previous figure, in figure 5, it is apparent that number of branches abroad reached its peak in 2014, then started to go down parallel to those located in local country.

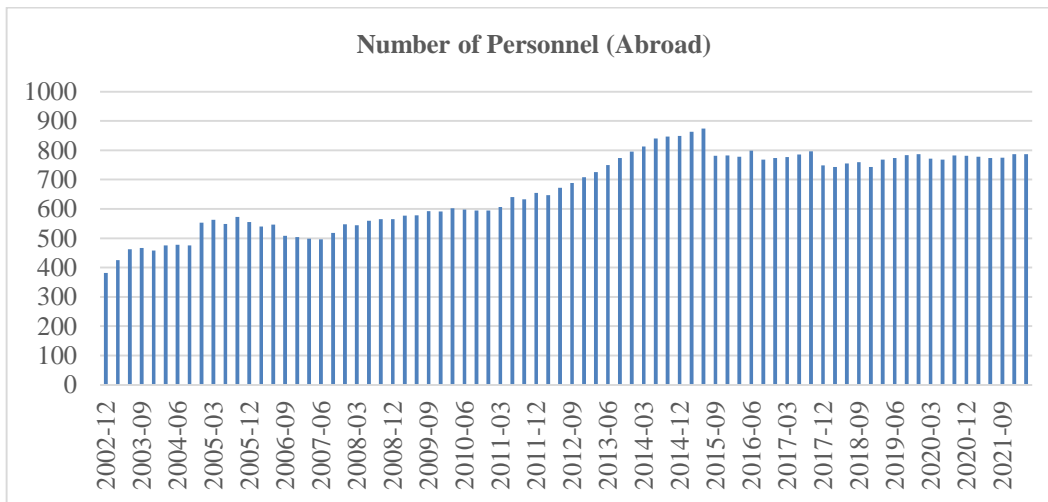
Figure 6: Number of Personnel of Banks Operating in Turkey- Personnel in Turkey.

Source: BRSA

In regard to the number of personnel in Turkish banking industry, Figure 6 shows that there is a general upward trend but after 2015 there has been a gradual increase in line with number of branches.

Figure 7: Number of Personnel of Banks Operating in Turkey- Personnel Located Abroad

Source: BRSA

As far as number of personnel-abroad are concerned, Figure 7 indicates that starting from 2015 there has been a decline similar to Figure 6.

The changes in last decade can be explained as follows in banking industry marketing and sales:

- Despite the number of increase in branches and personnel, starting from 2013-14 there has been decline in line with global and local economic financial conditions.
- There have been organizational changes in Head Office Marketing Departments. More marketing divisions have been set up when compared to years before 2000.
- Transformation of Front Office Concept: Marketing oriented changes took place in Bank Branches.
- Internet Banking, E-Branches: A New Marketing Tool for Banks became prevalent.

- Private Banking gained significance in conformity with the principle of ‘segmentation of clients’.

The table below lists the numbers of businesses, intermediaries and employees in the insurance sector.

Table 2: Insurance Industry in Numbers (Turkey)

Number of Companies	2019	2020	2021
Non-Life Insurance	38	39	41
Life Insurance	5	6	6
Pension	17	15	15
Number of Employees	2019	2020	2021
Non-Life Insurance	10.600	11.205	11.725
Life Insurance Co.	626	615	626
Pension Co.	7.591	7.569	7.805
Number of Brokers	146	152	164
Number of Agencies	15.942	16.346	16.751
Pension Intermediaries	51.149	68.015	69.251

Source: Insurance and Private Pension Regulation and Supervision Authority, 2021 Annual Report About Insurance and Private Pension Activities

Table 2 clearly indicates high growth potential of insurance line of business that draws attention of foreign investors to this industry. Approximately Twenty-Thousand people are employed in this industry.

Regarding the pension reforms that started in 2001 and entered into force in 2003, Turkey has implemented a voluntary private pension system. In addition, the government announced the state contribution program that came into effect in 2013 to the participants (Kayhan, 2021:587). Despite the crises, these developments in the insurance industry led to an increase in distribution channels and the number of employees. The increasing growth of the life insurance and private pension in insurance sector since 2000 has also enabled the development of fields such as actuary (Kayhan, 2022:71). In addition, development of Banc-assurance marked the change in insurance sector. Also, e-branch has been prevalent as a new distribution channel in the insurance products.

6. Conclusion

This paper discusses development of distribution channels within the context of finance industry –in particular banking and finance- after 2000 when Turkey experienced economic, social, political turbulences and Turkish financial structure changed considerably. Especially after economic crisis of 2001 in Turkey, banking system was subjected to important changes: Banking regulatory and supervisory agency (BRSA) was set up as the main regulatory institution. After its establishment BRSA took active role in controlling banking system in an effort to refrain from risks that appeared before 2001 due to deregulation environment. In addition to the new and effective regulatory and supervisory board, after 2001 crisis, new rules and regulations (together with new banking law) came into existence to ensure that all the activities of banks should be carried out in accordance with the rules and regulations in force. A new risk-management approach was adopted by the regulation authorities and also banks themselves. Banks operating in Turkey started to strengthen their internal systems and risk management

activities so that problems that gave rise to economic and financial crisis would never arise in the future of banking system.

The last 10 years (after 2010) witnessed the rise of financial technology that changing nature of financial industry. In this vein, marketing tools, divisions and structure of marketing and sales has changed remarkably.

As well as Turkish banking industry is concerned, at the beginning of 2000, marketing lines were made of mostly corporate marketing and retail banking (covering SME companies and individuals). For the last 10 years (approximately after 2010) marketing divisions enlarged and more marketing divisions appeared. Organizational structure of head office & branch of banks changed and new marketing tools and divisions improved: Internet banking/internet branches, private banking and direct marketing: In addition to corporate marketing, commercial marketing, retail marketing divisions, new distribution channels (lines of business) gained importance: Internet Banking (marketing via internet branch) plus Private Banking (marketing for wealthier segment of clients).

The similar developments were seen in insurance industry –both life and pension branch and non-life branch. At the beginning of 2000, agents were the most dominant distribution channel. Corporate solutions, direct marketing were other distribution channels. Recently, distribution channels have changed and improved (portion of agencies in all marketing lines declined). The new distribution channels are banc-assurance and internet-branch in parallel to enhancements in financial technologies. Banc-assurance improved remarkably as the joint distribution channel of banking and insurance and prevailed in this industry. Bank became the distribution channel of insurance products for life and non-life branches. Especially those financial group of companies that are working as financial supermarkets used banks as the primary distribution channel of their subsidiary of insurance.

Considering these and figures in the field of marketing in banking-insurance industry, this paper argues that distribution channels changed considerably after 2000 in line with global and local developments in fin-tech and changing-business environment. This study suggests that in Turkish market there is still much room for further growth of marketing in finance industry. The paper also contends that banc-assurance, private-banking and digital distribution channels are the leading new marketing and distribution channels with great potential to grow in banking and insurance business.

Fundings and Acknowledgements

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Competing Interests

There is no conflict of interest in this research.

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Author's Contribution

This entire article is the author's own product.

REFERENCES

Akpınar, Ö. (2017). Sigorta sektöründe pazarlama süreci: Acentelerin rolü ve önemi, Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1): 45-61.

- Allen, F., McAndrews, J., & Strahan, P. (2002). E-finance: an introduction, *Journal of financial services research*, 22(1): 5-27.
- Barbesino, P., Camerani, R., & Gaudino, A. (2005). Digital finance in Europe: Competitive dynamics and online behaviour, *Journal of Financial Services Marketing*, 9(4): 329-343.
- Blythe, J. (2005). *Essentials of Marketing*. (Third Edition). Pearson Education Limited, England.
- BRSA, Turkish Banking Sector Main Indicators Report, March 2022.
- Campbell, D., & Frei, F. (2010). Cost structure, customer profitability, and retention implications of self-service distribution channels: Evidence from customer behavior in an online banking channel, *Management Science*, 56(1): 4-24.
- CBRT Financial Stability Report, May 2022.
- Ćurčić, N., Piljan, I., & Simonović, Z. (2019). Marketing concept in insurance companies, *Ekonomika: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, 65(3): 21-33.
- Çakar, R., & Yildirim, İ. (2015). Türkiye’de Sigorta Dağıtım Kanalları Ve Sigorta Acentelerinin Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (51): 424-435.
- Deng, S., Gu, C., Cai, G., & Li, Y. (2018). Financing multiple heterogeneous suppliers in assembly systems: Buyer finance vs. bank finance, *Manufacturing & service operations management*, 20(1): 53-69.
- Dumm, R. E., & Hoyt, R. E. (2003). Insurance distribution channels: markets in transition, *Journal of Insurance Regulation*, 22(1): 27-48.
- Fan, C. K., & Cheng, S. W. (2009). An efficiency comparison of direct and indirect channels in Taiwan insurance marketing, *Direct Marketing: An International Journal*.
- Hitt, L. M., & Frei, F. X. (2002). Do better customers utilize electronic distribution channels? The case of PC banking, *Management Science*, 48(6): 732-748.
- Hughes, T. (2006), New channels/old channels: Customer management and multi-channels, *European Journal of Marketing*, 40(1/2): 113-129.
- IPRSA, Insurance And Private Pension Regulation And Supervision Authority, Annual Report 2021.
- Jeon, B. N., Olivero, M. P., & Wu, J. (2013). Multinational banking and the international transmission of financial shocks: Evidence from foreign bank subsidiaries, *Journal of Banking & Finance*, 37(3): 952-972.
- Kartal, M. (2017). Alternative distribution channel usage in banking: an analysis upon member banks of turkish bank association, *Social Sciences Research Journal*, 6(1): 22-44.
- Kayhan, F. (2022). An Overview of Actuarial Profession in Insurance Industry: The Case of Turkey, *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 6(10): 71-79.
- Kayhan, F., & Eğrican, A. T. (2021). An overview of voluntary private pension funds in Turkey, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(25): 586-607.
- Kotler, P. & Armstrong, G. & Saunders, J. & Wong, V. (1999). *Principles of Marketing*. (Second European Edition). Prencite Hall Inc., New Jersey.
- Kotler, P. & Keller, K. L. (2006). *Marketing Management*. (Twelfth Edition). Prencite Hall Inc., New Jersey.
- Kurter, O., Temizkan, V., Yılmaz, K., Yetgin, M.A. (2021). *İşletmelerde Dijital Dönüşüm*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Meuter, M. L., Ostrom, A. L., Roundtree, R. I., & Bitner, M. J. (2000). Self-service technologies: understanding customer satisfaction with technology-based service encounters, *Journal of Marketing*, 64(3): 50-64.

Nitescu, D., & Kazandzhieva-Yordanova, I. (2017). Post-crisis developments in banking products and distribution channels in Romania and Bulgaria, *Izvestiya Journal of Varna University of Economics*, 61(2): 103-127.

Regan, L., & Tennyson, S. (1996). Agent discretion and the choice of insurance marketing system. *The Journal of Law and Economics*, 39(2), 637-666.

Scovotti, C., & Spiller, L. D. (2006). Revisiting the conceptual definition of direct marketing: Perspectives from practitioners and scholars. *Marketing Management Journal*, 16(2).

SEDDK, Insurance and Private Pension Regulation and Supervision Authority, 2021 Annual Report About Insurance and Private Pension Activities.

Stone, M., Hobbs, M., & Khaleeli, M. (2002). Multichannel customer management: The benefits and challenges. *Journal of Database Marketing & Customer Strategy Management*, 10(1), 39-52.

Thomas, A. R. (2007). The end of mass marketing: or, why all successful marketing is now direct marketing. *Direct Marketing: An International Journal*.

Worthington, S., & Welch, P. (2011). Banking without the banks. *International Journal of Bank Marketing*.

Yan, N., Liu, Y., Xu, X., & He, X. (2020). Strategic dual-channel pricing games with e-retailer finance. *European Journal of Operational Research*, 283(1), 138-151.

Yan, N., Zhang, Y., Xu, X., & Gao, Y. (2021). Online finance with dual channels and bidirectional free-riding effect. *International Journal of Production Economics*, 231, 107834.

Yang, Z., Hu, X., Gurnani, H., & Guan, H. (2018). Multichannel distribution strategy: Selling to a competing buyer with limited supplier capacity, *Management Science*, 64(5): 2199-2218.

Ziraat Bankası. (2023). Genel Müdürlük, 20.06.2023, <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz/hakkimizda/organizasyon-yapimiz/genel-mudurluk>.

“Deprem Vergisi” Söyleminin Teorik ve Hukuksal Açıdan İncelenmesi**An Examination of the 'Earthquake Tax' Discourse From Theoretical and Legal Perspectives**Onur UÇAR¹, Cevat TOSUN²

DOI: 10.59445/ijephss.1350149

Atf / Cite: Uçar, O., Tosun, C. (2023). “Deprem Vergisi” söyleminin teorik ve hukuksal açıdan incelenmesi, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 6(4), 265-274, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1350149>

Araştırma Makalesi / Research Article**Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First):** 25.08.2023**Makale Kabul Tarihi / Accepted:** 05.10.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Büyük bölümü aktif fay hatlarıyla kuşatılmış olan Türkiye’de sıklıkla depremler meydana gelmektedir. Bu depremlerin bazıları düşük şiddetli gerçekleşirken, bazılarının şiddeti çok sayıda can ve önemli ölçüde mal kaybına sebebiyet verebilecek derecede yüksek olabilmektedir. 17 Ağustos 1999 yılında gerçekleşen Marmara Depremi de birçok insanımızı hayattan koparıırken hayli fazla sayıda haneyi, işletmeyi ve fabrikaları kullanılamaz hale getirmiştir. Söz konusu depremin ardından ihtiyaç duyulan mali kaynak, bir taraftan mevcut vergiler üzerine ilave yükümlülükler getirmek, diğer taraftan bazı yeni mükellefiyetler tesis marifetiyle giderilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında esas alınan özel iletişim vergisi de bu gerekçeyle Türk vergi sistemine dahil olan ve bu sebeple “deprem vergisi” olarak nitelendirile gelen vergilerdendir. Özel iletişim vergisi için, tabiri caizse mahlas niteliğini almış olan “deprem vergisi” söylemi, yaşanan ve hasar veren her depremin akabinde verginin akıbetinin kamuoyunca sorgulanmasına sebebiyet verir olmuştur. Peki, adından müstakil olarak ya da ismiyle örtüşse dahi bir vergi geliri belirli bir gidere özgülenebilir mi? Çalışmanın kaleme alınma motivasyonunu da teşkil eden bu soru, teorik ve hukuki açıdan değerlendirilmiş ve “deprem vergisi” söyleminin yerindeliği hususunda tartışma götürmez kanaatlere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Deprem, Deprem Vergisi, Özel İletişim Vergisi, Devlet Bütçesi, Adem-i Tahsis İlkesi.

Abstract

Türkiye is etched by active fault lines for the most part and frequently experiences earthquakes. While some of these earthquakes are of low intensity, others can be of significantly high intensity, causing numerous casualties and extensive property damage. The Marmara Earthquake that occurred on August 17, 1999, caused high number of casualties, and rendered a considerable number of homes, businesses, and factories unusable. In the aftermath of this earthquake, the required financial resources were sought by imposing additional obligations on existing taxes and establishing new liabilities. In this context, the special communication tax, included in the Turkish tax system, is a tax that came into existence due to these reasons and is therefore referred as "earthquake tax." The term "earthquake tax" used for the special communication tax leads to public scrutiny of the fate of the tax after each earthquake that is experienced and causes damage. Can a tax revenue, even if named independently or correspondingly, be earmarked for a specific expenditure? This question, which also constitutes the motivation for writing this study, has been evaluated from theoretical and legal perspectives, and indisputable conclusions have been reached regarding the appropriateness of the term "earthquake tax."

Keywords: Eartquake, Earthquake Tax, Special Communication Tax, Government Budget, Principle of Non-earmarked.

¹Assist. Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, onorucar@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2294-2168.

² **Sorumlu Yazar / Corresponding Author**, Assist. Prof. Dr., Hitit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance, cevattosun@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0179-9582.

1. Giriş

Devletin yetkili organlarınca çıkarılan ve halen yürürlükte olan hukuk kurallarının tamamı hukuk dilinde mevzuat olarak adlandırılmaktadır. Mevzuat, anayasa, kanunlar, uluslararası antlaşmalar, Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, Cumhurbaşkanlığı kararı, yönetmelikler ile halen yürürlükte bulunan bakanlar kurulu kararları, kanun hükmünde kararnameler ve tüzüklerden oluşmaktadır. Ayrıca söz konusu normlar, önemli bir parçasını teşkil ettikleri hukuk düzeni içerisinde gelişigüzel değil, normlar hiyerarşisi olarak isimlendirilen ve anayasanın en üstün kabul edildiği bir astlık-üstlük ilişkisi temelinde düzen almış bulunmaktadır (Gözler, 2020: 32-33). Nitekim yükümlü açısından vergi ödevi, yasama organı bağlamında ise vergilendirme yetkisi de kaynağını Anayasa’dan almaktadır (Anayasa, Md. 73).

Anayasa’nın Vergi Ödevi başlıklı 73/3. maddesinin “Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konular, değiştirilir veya kaldırılır.” Hükmünden ötürü vergiler ancak kanunla salınabilen mali yükümlülüklerdir. O halde, vergi bir kanundur ve kanunlara özgü özellikleri taşıması zorunluluk arz etmektedir. Öyle ki her kanun gibi vergi kanunları da yazılı olup ve süreklilik arz etmektedir. Fakat belirtmek gerekir ki süreklilik, kanunların ayırıcı özelliklerinden değildir (Gözler, 2020: 173-174). Zira bütçe kanunları yıllıktır ve geçerliliği ilgili yılın sonuna kadardır. Vergi özelinde örneklendirmek gerekirse, her ne kadar bazı haberleşme hizmetlerinin, 18.11.2005 tarihli Özel İletişim Vergisi Genel Tebliği marifetiyle 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu’nun 39. maddesinin kapsamına alınmasıyla sürekli hale gelmiş olsa da özel iletişim vergisini ilk kez ihdas eden 26.11.1999 tarihli 4481 sayılı kanunun³ 8. maddesinde söz konusu verginin 31.12.2003 tarihi sonuna kadar uygulanacağını düzenlemişti. Son olarak, süreklilik gibi ayırıcı bir nitelik taşımamakla birlikte kanunlara has bir başka özellik genelliktir. Daha açık bir ifade ile kanunların aynı durumu haiz herkesi ilgilendirmesidir. Bu özellik kanun kimliği taşıyan vergiler için de pek tabii geçerlidir. Vergi adaleti ilkesi gereği aynı mali güce sahip, şahsi ve medeni hali benzer olan herkesin aynı vergi yüküne katlanma zorunluluğu da buradan ileri gelmektedir.

Verginin salınması hususunda genellik ilkesinin geçerliliğine dair tereddüt yaşanmazken, vergilerden sağlanan hasılatların sarf edilmesi açısından ilkeye riayet edilip edilmemesi konusunda farklı kanaatler ve beklentiler gündeme gelebilmektedir. Öyle ki 17 Ağustos 1999 Depremi’nin akabinde uygulamaya konulan ve kamuoyunda deprem vergileri olarak tabir edilen vergilerden sağlanan hasılatın, genel olarak depremlerin oluşturduğu maliyetleri finanse etmek ve/veya depremler vukua gelmeden önce alınacak tedbirlerin maliyetlerine harcanmak için bir kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusu hala gündemdeki yerini korumaktadır. Çalışmanın kaleme alınma motivasyonu da bu belirsizlikleri bertaraf etmenin lüzumundan ileri gelmiştir.

Çalışmada, vergilerden elde edilen hasılatların özgülenmesi hususunun teorik ve hukuksal açıdan incelenmesi planlanmıştır. Bu maksatla öncelikle konuya maliye teorisi açısından açıklama getirilmiştir. Akabinde mevzu, deprem vergisi olarak bilinen özel iletişim vergisi özelinde, en üst norm olan Anayasa, vergiler için genel kanun niteliği taşıyan Vergi Usul Kanunu ve özel iletişim vergisinin düzenlendiği Gider Vergileri Kanunu’nun ilgili hükümleri açısından değerlendirilmiştir.

2. Maliye Teorisi Bağlamında Deprem Vergileri

Doğal afetlerin sayısının ve etkilerinin artması doğa bilimlerinin yanı sıra sosyal bilimlerin de bu konuya olan ilgisini artırmıştır. Öngörülemez olmaları sebebiyle afetlerin tahribatının boyutu artmakta ve bu durum bireylerin ve toplumların sosyal ve iktisadi hayatlarını derinden etkilemektedir. Türkiye’de en sık görülen doğal afet türlerinden biri depremlerdir. En aktif deprem kuşaklarından biri

³ 17.8.1999 ve 12.11.1999 Tarihlerinde Marmara Bölgesi ve Civarında Meydana Gelen Deprem yol Açtığı Ekonomik Kayıpları Gidermek Amacıyla Bazı Mükellefiyetler İhdası ve Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun

olarak nitelenen Akdeniz, Alp ve Himalaya deprem kuşağında bulunan Türkiye’de, depremler en tahripkâr doğal afetlerdir. JICA (2004)’ün olasılık yöntemleriyle yaptığı tahminler çerçevesinde Türkiye’de bir yıl içinde VII şiddetinde⁴ bir depremin olma ihtimali %63, beş yılda bir IX şiddetinde yıkıcı bir depremin olma ihtimali de %63 olarak hesaplanmıştır (JICA, 2004: 30).

Mali olayları analiz konusu eden maliye bilimi geneli itibariyle kamu harcamalarını ve kamu gelirlerini incelemektedir. Mali olayların neden ve sonuçları üzerine yapılan analizler, kamu gelirlerinin kamu harcamalarına yetmediği durumlarda açıkların finansmanını da içermektedir. Olağanüstü durumlar, kamu harcamalarının beraberinde kamu gelirlerini de etkilemektedir. Haliyle kamu gelirlerindeki en büyük pay sahibi olan vergilerin kamu harcamalarına yetmemesi, mevcut vergilerde artışlara veya yeni vergilerin ihdas edilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla harcamaların finansmanı için kamu gelirlerinin kapasitesi yeterli olmazsa borçlanma da devletin başvurabileceği bir kamu gelinine dönüşmektedir. Doğal afetler bu olağanüstü durumlara örnek teşkil etmektedir.

Maliye literatüründe sosyal buhran dönemlerinin kamu maliyesine etkileri Peacock-Wiseman Hipotezi’yle açıklanmaktadır. Peacock ve Wiseman (1961), 1890-1955 yılları arasında Birleşik Krallık için kamu harcamalarını analiz etmişlerdir (Peacock ve Wiseman, 1961: 35-59). Bu çalışmada kamu harcamalarında Wagner’in savunduğu gibi bir artış olduğunu, ancak artışın yıllar içinde kalıcı bir artış şeklinde olmadığını, özellikle savaş yıllarında toplumsal buhran dönemlerinde kamu harcamalarında sıçramalı artış gösterdiğini ortaya koymuşlardır (Cullis ve Jones, 1998: 357). Peacock ve Wiseman’a (1961) göre sosyal buhranlar, yer değiştirme etkisi yaratarak kamu gelirlerinin ve kamu harcamalarının yeni bir platoya ulaşmasına neden olur (Peacock ve Wiseman, 1961: 35-59). Hipotez çerçevesinde kamu harcamalarındaki artış savaş gibi olağanüstü nedenlerden kaynaklanmış olsa da doğal afetler de sosyal buhran dönemleri içerisinde değerlendirilebilecek düzeyde olağanüstü durumlardır. Hipotez’de yer değiştirme etkisi sosyal buhranın varlığında ortaya çıkmaktadır.

Devlet, sosyal buhranın etkisini gidermek ve kamu harcamalarını artırmak için vergileri artırmak durumunda kalmaktadır. Bu yer değiştirme etkisi sonucunda yüksek vergiler ve yüksek harcama düzeyi düşük vergi ve düşük harcama düzeyinin yerini almaktadır. Toplum sosyal buhranın da etkisiyle daha ağır vergi yükünü taşıyabilecek duruma geldiği için sosyal buhran dönemi geçtikten sonra dahi (Savaşan, 2015: 46) yüksek vergi oranlarını tolere etmeye hazır haldedir (Bird, 1971: 18-20). Toplumun katlanılabilir vergi yükünün tepkisiz şekilde artması sosyal buhranların bir sonucu olmakla birlikte, vergiler sosyal buhran öncesi düzeyine gerilemez.

Doğal afetler bütçe üzerinden tahsis edilen kaynakların öngörülme sorunlarının çözümüne aktarılmasına neden olmaktadır (Cummins ve Mahul, 2009: 1). Depremler de bütçe kaynaklarının yetersiz kalmasına neden olmaktadır, keza deprem sonrasında ek mali kaynaklara ihtiyaç olmaktadır. Ayrıca depremler vergi kapasitesini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Bütçe üzerindeki yüklerin yanında depremler, gelir ve servet kaybına yol açacağı için ve bunun doğal bir sonucu olarak tüketimin azalmasına neden olacağı için vergi kapasitesi azalacaktır. Vergi kapasitesinin depremlerden olumsuz etkilenmesi bütçede finansman ihtiyacını artırmaktadır. Bu tür unsurların yanında deprem bölgesi olması nedeniyle yüksek riske katlanmak istemeyen yatırımcılar haliyle riski daha az bölgelere yatırım yapmaktadırlar. Dolayısıyla daha az yatırım alan bu deprem bölgelerinde vergi kapasitesi daha sınırlıdır. Bunun bir diğer sonucu da istihdamın diğer bölgelere kayması sonucunda mükellef sayısında yaşanan azalmadır (Ünsal, 2016: 3-4). Bu unsurların tamamı mevcut vergilerde artışa veya yeni vergilerin ihdas edilmesine neden olmaktadır, keza bu dönemlerde finansman ihtiyacı yeniden imar, tahribatın giderilmesi gibi yüksek maliyetli harcama kalemlerine

⁴ Deprem şiddetinin ölçümüne yönelik ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.afad.gov.tr/depremin-buyuklugu-ve-siddeti-ayni-kavramlar-midir>

yönelmektedir. Özel iletişim vergisi de Marmara depreminin ardından yürürlüğü konulması hasebiyle deprem vergisi olarak anılmaktadır.

3. Devlet Bütçesi Bağlamında Deprem Vergileri

Bu bölümde deprem vergisi olarak anılan Özel İletişim Vergisi devlet bütçesi kapsamında değerlendirilecektir. Devlet bütçesi, kamu tüzel kişilerinin gelecek bir yıl içindeki gelir ve giderlerini tahmin eden ve bunların yürütülmesine onay veren hukuki bir tasarruf olarak nitelendirilmektedir (Tüğen, 1999: 31-33).

Devlet bütçeleri Sayar (1970)’e göre içerisinde bazı temel özellikleri barındırmak durumundadır (Sayar, 1974). Bunlar 4T olarak nitelendirilen kavramlar olup şu şekilde sıralanabilir: bütçelerin belirli bir süre ile sınırlı olmasını ifade eden tahdit, tahmin, gelirlerin giderlere denk olmasını ifade eden tevzin ve bütçenin yürürlüğe girmeden önce onaylanmasını ifade eden tasdik kavramlarından oluşmaktadır. Bu kavramlar çerçevesinde kamu harcamalarının yapılması ve bunlar için kamu gelirlerinin toplanması bütçe hakkıyla ilişkili olup yürütme organı eliyle kullanılmaktadır⁵.

Kamu gelirlerinin en başında vergiler, devletin milli gelirden cebir yolu ile aldığı parasal payı ifade etmektedir (Nadaroğlu, 1983: 258). Ödeme gücüne göre ve karşılıksız olarak tahsil edilen kamu geliri (Edizdoğan vd., 2020: 114) olan vergiler fiskal amaç doğrultusunda kamu harcamalarının finansmanı için kullanılırlar. Vergileme ilkelerine uygun olacak şekilde yürürlüğe konulan ve uygulanan bu kamu gelirlerinden sağlanan hasılat bütçe ilkelerinin esasları çerçevesinde kullanılmaktadır. Söz konusu bu bütçe ilkeleriyle bütçenin hazırlık safhasından başlayarak uygulaması sırasında gerekli bir takım kurallar nitelenmektedir. Bu ilkeler aracılığıyla bütçe uygulamasıyla oluşacak çıktıların en iyi şekilde yerine gelmesi hedeflenmektedir.

Maliye teorisi perspektifinde “kanunsuz vergi olmaz” esası kamu gelirleri açısından hukuki dayanağı göstermekle birlikte, devlet bütçesi perspektifinden giderlerin gösterildiği “A” cetveli, gelirlerin gösterildiği “B” cetveli ve gelirlerin dayanaklarını gösteren “C” cetveli ile kamu gelirlerinin kanuni temelleri kendine yer bulmaktadır. Keza, merkezi yönetim bütçe kanununda gelir ve gider tahminleri beraberinde varsa açık ve fazlalar ile bunların nasıl kapatılacağı ile kullanılacağı, vergi harcamaları ve bağlı cetvellerin tümü ile bu hukuki dayanağın çerçevesinin ne kadar geniş olduğuna da işaret etmektedir. Bütçe ilkeleri esasına göre tahsil edilen vergiler, belirli bir gidere tahsis edilmeyerek genel bütçeye dâhil olurlar ve bu vergiler kamu harcamalarının finansmanı için kullanılırlar. 5018 Sayılı Kanun’un bütçe ilkeleri başlığını taşıyan 13. Maddeye göre genellik ilkesi şu şekildedir: “f) tüm gelir ve giderler gayri safi olarak bütçelerde gösterilir, g) belirli gelirlerin belirli giderlere tahsis edilmemesi esastır.” Bu ilke kapsamında genellik ilkesinin iki unsurdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki “f” bendinde ifade edilen gayrisafi usuldür, ikincisi ise “g” bendinde ifade edilen adam-i tahsis ilkesidir.

⁵ Anayasa’da bütçeyle ilgili hükme 161. Maddede yer verilmiştir. Madde 161’e göre “Kamu idarelerinin ve kamu iktisadi teşebbüsleri dışındaki kamu tüzel kişilerinin harcamaları yıllık bütçelerle yapılır. Malî yıl başlangıcı ile merkezi yönetim bütçesinin hazırlanması, uygulanması ve kontrolü ile yatırımlar veya bir yıldan fazla sürecek iş ve hizmetler için özel süre ve usuller kanunla düzenlenir” ifadesi yer almakla birlikte bu ifade, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’na işaret etmektedir. Madde’nin devamında “Bütçe kanununa, bütçe ile ilgili hükümler dışında hiçbir hüküm konulamaz” ifadesi ise sınırlı yetki ilkesini göstermektedir. Maddenin devamında: “Cumhurbaşkanı bütçe kanun teklifini, malî yılbaşından en az yetmişbeş gün önce, Türkiye Büyük Millet Meclisine sunar. Bütçe teklifi Bütçe Komisyonunda görüşülür. Komisyonun elli beş gün içinde kabul edeceği metin Genel Kurulda görüşülür ve malî yılbaşına kadar karara bağlanır. Bütçe kanununun süresinde yürürlüğe konulamaması halinde, geçici bütçe kanunu çıkarılır. Geçici bütçe kanununun da çıkarılmaması durumunda, yeni bütçe kanunu kabul edilinceye kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerlendirilme oranına göre artırılarak uygulanır” ifadesi bütçe hakkının yürütme erkinin uhdesinde olduğunu göstermektedir. Diğer yandan 5018 sayılı kanunda bütçe: “Belirli bir dönemdeki gelir ve gider tahminleri ile bunların uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belge” şeklinde tanımlandıktan sonra, yine aynı kanunda merkezi yönetim bütçe kanununu, “merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin gelir ve gider tahminlerini gösteren, bunların uygulanmasına ve yürütülmesine yetki ve izin veren kanundur” şeklinde tanımlanmaktadır.

Gayrisafî usul, bütçede devletin tüm gelir ve giderlerinin olduğu gibi mahsup yapılmadan gayrisafî olarak ayrı ayrı gösterilmesini ifade etmekte olup, giderlerin arkasına gelir, gelirlerin arkasına gider saklanmaz (Bilici, 2013: 93-94). Devlet bütçelerinde genellik ilkesine uyulması fayda-maliyet analizine imkân verdiği için kamu harcamalarının etkin şekilde kullanılmasına da yardımcı olmaktadır. Ayrıca, bütçe hedefleri doğrultusunda yapılan harcamalar için (Tügen, 1999: 33-35) kamu yönetiminin mevcut durumu hangi faaliyetlerin ne kadar maliyete katlanarak yapıldığı hakkında bilgiler vermektedir (Feyzioğlu, 1976: 58).

5018 Sayılı Kanun’un 13/g bendinde ifade edilen adem-i tahsis ilkesi ise “deprem vergileri” hususunda asıl tartışmaya neden olan ilkedir. Adem-i tahsis ilkesi belirli gelirlerin belirli giderlere tahsis edilmeyerek, tüm kamu gelirlerinin bir havuzda toplanarak yine tüm kamu hizmetleri için yapılacak giderler için tahsis edilmesini ifade etmektedir.

Devletin veya geniş anlamda kamunun çeşitli hizmet birimleri tarafından toplanan kamu gelirleri doğrudan ilgili hizmet birimi tarafından kullanılmaz. Söz konusu bu hasılatların tümü bütçeye gelir olarak kaydedilir. 5018 sayılı Kanun’un Hazine Birliğini ifade eden 6. Maddesinde “*Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin gelir, gider, tahsilat, ödeme, nakit planlaması ve borç yönetimi Hazine birliğini sağlayacak şekilde yürütülür. Bu Kanuna ekli (I) sayılı cetvelde yer alan kamu idarelerinin tüm gelirleri Hazine veznelere girer, giderleri bu veznelere ödenir. Bu idareler özel vezne açamaz*” ifadesi gelirlerinin tamamının hazine birliğini sağlayacak şekilde hazine veznelere girdiği anlamına gelmektedir. Dahası, bir kaynaktan sağlanan hasılatın yine o kaynağa veya özgülenmiş şekilde belirli bir gidere karşılık olarak gösterilmeyeceği de anlaşılmaktadır; keza, giderlerin de yine hazine veznesinden yapıldığı ifade edilmektedir. Öyle ki bir bakanlığa bağlı hizmet biriminin yürüttüğü faaliyetlerin karşılığı olarak harç topladığını varsayalım, söz konusu bu harçlardan elde edilen hasılat, ilgili bakanlığın bütçesine gelir yazılmaz, haliyle bakanlık faaliyetlerinde giderleri karşılamak için kullanılmaz. Söz konusu bu hasılat adem-i tahsis ilkesi gereği, genel bütçeye gelir olarak kaydedileceği için bakanlığın ihtiyacı olan ödenekler de bu gelir üzerinden tahsis edilmektedir. Haliyle adem-i tahsis ilkesi çerçevesinde özgülenmiş giderlere ayrılmayan gelirler tüm kamu harcamaları için kullanılabilir. Ancak bu ilkenin de istisnası olarak döner sermayeli işletmeler ve fonlar sayılabilir. Çünkü döner sermayeli işletmelerde ve fonlarda elde edilen gelirler genel bütçenin gelir kalemleri içerisinde yer almaz; bunun yerine, söz konusu gelirler kendi giderleri için kullanılmaktadır. Ayrıca merkezi yönetim kapsamında⁶, (II) sayılı cetvelde yer alan özel bütçeli idareler ile (III) sayılı cetvelde yer alan düzenleyici ve denetleyici kurumlar ile genel yönetim kapsamında sosyal güvenlik kurumlarının gelirleri de yine söz konusu kurumların giderleri için kullanılmakta olup adem-i tahsis ilkesine istisna oluşturduğu söylenebilir.

Aktan (2012), tahsis ilkesini savunanların da olduğunu belirterek; finansmanı tahsis ilkesine göre sağlanan hizmetlerde devamlılığın olacağını ve bireylerin kamusal mal tercihinin net bir şekilde tespitinin mümkün olabileceğini ifade etmektedir (Aktan, 2012: 23-68). Ancak kamusal malların sahip olduğu özelliklerden ötürü adem-i tahsis ilkesinin, tahsis ilkesinin ve vergi teorisi çerçevesinde fayda teorisinin önüne geçtiği söylenebilir.

Özel iletişim vergisi, vergi mevzuatına uygun halde ihdas edilmiştir. Ayrıca bütçe ilkeleri kapsamında adem-i tahsis ilkesine uygun olacak şekilde genel bütçeye dahil edilmiştir. Uygulama süre uzatımı yoluyla daimi bir vergiye dönüşmesi hasebiyle günümüzde halen tartışılmaktadır. Ancak deprem vergisi olarak nitelenen özel iletişim vergisinin, mülga hale gelmemesinin nedeni Peacock-Wiseman Hipotezindeki katlanılabilir vergi yükündeki artışlarla açıklanabilir. Öyle ki, deprem ve

⁶ Türk bütçe sisteminde belirli gelirlerin belirli giderlere tahsis edilememesini ifade eden adem-i tahsis ilkesi geçerli olsa da üniversite öz gelirleri kanununun belirttiği sınırlar dahilinde harcanabilir. Bunun yanında (II) sayılı cetvel dışında da özel gelirlerin tahsis edildiği amaçlar doğrultusunda kullanılması esastır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Tosun, 2014).

yarattığı tahribatın giderilmesi için getirilen bu vergi sıçrama hipotezindeki sosyal buhran dönemlerinde bireylerin sosyal buhran dönemlerinden önce katlanamadıkları yeni vergi oranlarını kabul etmesiyle açıklanabilir. Sosyal buhran dönemlerinde katlanılabilir vergi yükündeki artış, sosyal buhran dönemi geçtikten sonra yeni vergilerin uygulanması veya yeni vergi oranlarının uygulanmaya devam etmesi mümkün hale gelmektedir. Kalıcı hale gelmesi hasebiyle özel iletişim vergisi, diğer tüm vergi hasılatını oluşturan unsurlar gibi, bu hasılatın elde edildiği kaynaklara değil, kamu harcamalarının finansmanı için kullanılmaktadır. Dolayısıyla tüm vergi gelirleri diğer vergilerde olduğu gibi genel bütçe içerisinde kullanılmaktadır. Bu durum aynı zamanda vergi teorisi çerçevesinde vergilerin karşılıksız olması özelliğinin de bir gereği olarak nitelendirilebilir. Buradan hareketle özel iletişim vergilerini deprem vergisi olarak nitelemek doğru değildir.

Özel iletişim vergisinden sağlanan hasılatın deprem için kullanılması veya bir başka spesifik harcama kalemine tahsis edilmesi, bütçeleme ilkelerine aykırılık oluşturacaktır. Bu durumda deprem gibi bir doğal afet için oluşturulması gereken asıl unsur bir “fon”dur⁷. Kurulacak bir deprem fonu aracılığıyla Türk bütçe sistemine de uygun olacak şekilde deprem için toplanacak fonun yine deprem için kullanılması söz konusu olur ve belirli gelirlerin belirli giderlere tahsis edilememesi engeli de aşılmış olur.

Kurulacak olan deprem fonu, spesifik bir amacın gerçekleştirilmesi maksadıyla gelir toplanması ve yine bu amaç için harcanmasına imkan vermesi sebebiyle öngörülemez durumlarda oluşan finansman ihtiyacına ivedilikle cevap verebilecek halde bulunabilir. İhtiyaca hızlı cevap verebilme özelliği, geleceğe yönelik hizmet planlaması yapma imkânının yanında disiplinsizliğe ve israfa yol açabileceği ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir.

4. Türk Vergi Sistemi Bağlamında Deprem Vergileri

Çalışmanın bu bölümünde kamuoyu nezdinde deprem vergisi olarak kategorize edilmiş olan özel iletişim vergisinin, oluşan beklentiyle örtüşecek şekilde depremin yarattığı ve/veya yaratabileceği giderlerin finansmanı için kullanılıp kullanılmayacağı bahsi hukuksal açıdan açıklanmaya çalışılacaktır. Bu maksatla konu, öncelikle anayasal çerçevede incelemeye tabi tutulacak, sonrasında Vergi Usul Kanunu ve Gider Vergileri Kanunu açısından tetkik edilecektir.

Anayasa madde 73/1 yer alan “Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür.” Hükmünde geçen “herkes” sözcüğü, vergilemede genellik ilkesine riayeti emretmektedir. Aynı fıkra, “mali gücüne göre” tabirini de ihtiva etmektedir. Fakat fıkraya işlenmiş olan bu prensip, genellik ilkesini zayıflatmaktan ziyade, ona özel bir durum kazandırmaktadır. Nihayetinde madde 73/1’den, aynı mali güce sahip olan herkesin aynı vergi yüküne katlanacağı anlamı çıkmaktadır. Görüldüğü üzere vergi, dikey adaleti sağlamak koşuluyla herkesten alınan mali bir yükümlülüğün ibarettir. Söz konusu kriterler esas alınarak toplanan vergilerin belli bir konu, kişi ya da kuruma özgülenmemesi de yine anayasal bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bahse konu fıkrada bulunan “kamu giderlerini karşılamak üzere” ifadesi, toplanan vergi gelirlerinin (ya da bazı vergilerden sağlanan hasılatların) belirli bir gidere yönlendirilmeksizin, kamusal harcamaların tamamının finansmanı için kullanılacağını belirtmektedir. O halde, kamuoyunda deprem vergisi olarak bilinen özel iletişim vergisinden elde edilen hasılatların, depremlerin sebep olduğu maliyetlerin finansmanına özgülenmesinin ya da kentsel dönüşüm gibi deprem kaynaklı hasarları önleyici tedbirlerin giderleri için kaynak gösterilmesinin anayasal hükümler açısından mümkün olmadığı sonucuna

⁷ Doğal afetlerin sonrasında ortaya çıkan tahribatın giderilmesi maksadıyla yapılacak harcamaların finansmanı günümüzde genel bütçe üzerinden karşılanırsa da Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat 2023 tarihli yaşanan deprem felaketinin ardından Afet Yeniden İmar Fonu’nun kurulmasına karar verilmiştir. Deprem vergisi söylemi özel iletişim vergisi için kullanılıyor olsa da, 5018 Sayılı Kanun’un 13/g maddesi gereği spesifik bir maksatla kullanılması mümkün olmadığından; kurulan bu fon sahip olduğu özelliklerden ötürü doğrudan deprem vergisi söyleminin karşılığı haline gelebilir.

ulaşmaktadır. Hatta kanun marifetiyle, özel iletişim vergisinin adının, kamuoyunca bilindiği haliyle “deprem vergisi” ya da “deprem giderleri için alınacak vergi” biçiminde değiştirilmesi dahi, verginin vasfında herhangi bir farklılık yaratamayacağından, ismiyle ilişkilendirilebilen bu giderlere özgülenebilmesi yine söz konusu olamayacaktır.

Sonuç olarak adı her ne olursa olsun, yasal düzenlemenin vergiyi konu edinmiş olması, onun kanunilik ve genellik ilkeleri başta olmak üzere vergilerin tabi olması gereken tüm nitelikleri haiz olmasını zorunlu kılmaktadır.

Kamusal malların fiyatlandırılmamasından doğan üretim ve finansman sorunu, kamu maliyesinin inceleme alanını oluştururken, söz konusu hususların hukuki yönü mali hukukun ilgi alanına girmektedir. Haliyle mali hukuku, kamu giderlerinin yapılmasına ve bu giderleri karşılayacak kamu gelirlerinin toplanmasına dair hukuk kuralları bütünü olarak açıklamak mümkündür. Resim, harç ve şerefiyeleri de konu edinmiş olsa dahi mali hukukun gelire yönelik kısmının “*vergi hukuku*” olarak adlandırılması alışlagelmiştir.

Vergi ödevlerinin özelliğine, vergilendirmeye ilişkin genel esaslara, vergi borcunun doğması ve sona ermesiyle vergi suç ve cezalarına ilişkin maddi ile şekli hukuk kuralları bütünü olarak tanımlanabilen vergi hukukunun en büyük, en mühim parçasını bir nevi içeriği itibarıyla tanımına dayanak teşkil eden Vergi Usul Kanunu oluşturmaktadır (Öncel vd., 2013: 1-2). Her vergi nevi için (gümrük vergileri hariç) genel kanun niteliğinde olan Vergi Usul Kanunu’nun bu vasfı “*Bu kanun hükümleri ikinci maddede yazılı olanlar dışında, genel bütçeye giren vergi, resim ve harçlar ile il özel idarelerine ve belediyelere ait vergi, resim ve harçlar hakkında uygulanır.*” Hükmünü içeren birinci maddesinden ileri gelmektedir (VUK, md. 1). Vergi Usul Kanunu’nun kapsamını belirleyen bu hüküm, kamuoyunda deprem vergisi olarak nitelendirilse dahi özel iletişim vergisinin de genel bütçeye dâhil olduğunu, diğer bir ifade ile sağladığı hasılatların genel bütçede toplanacağını açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan, söz konusu kanunun bütün hükümleri dikkate alındığında, ne özel iletişim vergisine özgü ne de başka herhangi bir vergiye yönelik olarak bahse konu kaideye istisna teşkil eden bir düzenlemenin yer almadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki aksi yönde bir hükmün mevcut olduğunun varsayımında, hukuk doktrininde üst kanun alt kanunu ilga eder manasına gelen ve *lex superior* (üst kanun) olarak adlandırılan ilke gereği, kanun eliyle yaratılmış olan istisna müessesesi, üst norm olan Anayasa’nın ilgili hükmüne (madde 73/1) aykırı olacağından, Anayasa Mahkemesince iptal edilebilecektir.

Verginin belli bir kişi ya da konuya özgülenmeden, ancak tüm kamusal harcamalara finansman sağlamak üzere salınabileceğinin anayasal hükme bağlanmış olmasının, aksi yöndeki mevcut ve muhtemel bütün tereddütleri bertaraf edeceği görüşü hâkimdir. Hatta yukarıda da belirtildiği üzere, özel iletişim vergisi özelinde yer verilen “deprem vergileri” örneğinde olduğu gibi, toplum nazarında söz konusu anayasal hükme tezat teşkil eden bir genel kabulün yerleşmiş olması dahi özel iletişim vergisinin bu vasfında pek tabi bir değişiklik meydana getirmemiştir.

Yapılan bu açıklamaların bir nebze daha belirgin kılınabilmesi adına, Anayasa madde 73/1 göz ardı edilip, sonraki kanun önceki kanunları ilga eder anlamındaki *lex posterior* (sonraki kanun) ilkesi ile yürürlük tarihi aynı olan iki kanundan, özel kanun niteliğinde olan genel kanunu yürürlükten kaldırır manasını taşıyan *lex specialist* (özel kanun) prensibine (Gözler, 2020: 128-129) yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmektedir.

Vergi Usul Kanunu’nun gümrük vergileri dışında genel bütçeye dahil olan tüm vergi resim ve harçlara yönelik hükümler içermesi onu genel kanun niteliğine sokarken, özel iletişim vergisini düzenleyen Gider Vergileri Kanunu, bu kapsamadaki vergilere özgü hükümler içerdiğinden özel kanun statüsündedir. Ayrıca özel iletişim vergisini Gider Vergileri Kanunu’na işleyen yasanın, Vergi Usul

Kanunu’ndan sonra yürürlüğe girmiş olması, bu kanuna sonraki kanun niteliği kazandırmaktadır. Sonuç olarak, Gider Vergileri Kanunu lex posterior ilkesi gereği Vergi Usul Kanunu’na varsa çatışan hükümler bağlamında üstün diğer bir ifade ile onu ilga edici konumdadır. Bu durumda, söylenebilir ki Vergi Usul Kanunu belirli vergi hasılatlarının belirli gidere özgülmesini yasaklayıcı bir hükme yer vermiş olsaydı, bu hüküm 5035 sayılı kanun marifetiyle ilga edilebilecek ve özel iletişim vergisi olarak toplanan gelirler depreme yönelik harcamaların finansmanı için kullanılabilir idi. Fakat bu varsayım altında değerlendirildiğinde dahi özel iletişim vergisinden sağlanan hasılatların genel bütçe dışında tutulmasına yönelik bir tasarrufta bulunmak yine mümkün olmamaktadır. Zira 5035 sayılı kanun da özel iletişim vergisinden sağlanan hasılatların depreme dair giderlere özgülmesini öngören herhangi bir hükme yer vermemektedir.

Son olarak çalışmanın önceki bölümünde açıklama getirildiği üzere, bir kamu kaynağının ya da kamu eliyle toplanan bir gelirin belirli bir amaç uğruna sarf edilebilmesi için ilgili kanunun ona kazandıracığı niteliğin vergi değil fon olması lazım gelmektedir. Nitekim fonu düzenleyen kanunun, fonun amacını ve kaynağını belirtmesi zorunluluk arz etmektedir. Bu hususa dair, çalışmada 3230 sayılı kanunun⁸ örnek olarak yer verilmesinin isabetli olacağı düşünülmüştür. Söz konusu kanunun “Amaç” başlıklı ilk maddesinde düzenlenen “*Bu kanunun amacı, memleketimizi yurt içinde ve dışında çeşitli yönleriyle tanıtmakla görevli kuruluşların kaynaklarını arttırmak, Türk kültür varlığının yayılmasını sağlamak, Devlet arşiv hizmetlerini müessir hale getirmek, milletlerarası kamuoyunu memleketimizin menfaatleri istikametinde yönlendirmeye çalışmaktır.*” Hükmü, ikinci maddesinde “*Tanıtma Fonu*” olarak isimlendirilen fonun maksadını açıkça ortaya koymaktadır. Kanunun “*c)Cumhurbaşkanınca görevlendirilecek bakanlık veya kurum bütçesine bu maksatla konulacak ödenek, d)Kanunla kurulan fonlardan Cumhurbaşkanı Kararı ile belirlenecek miktarda yapılacak aktarmalar, e)Bağış, yardım ve diğer gelirler*” şeklinde olan 3. maddesi Tanıtma Fonu’nun kaynaklarını belirtirken, 4/1. maddesinde yer alan “*Tanıtma fonundan harcamalar, kanunun amacına uygun olarak kullanılmak üzere....*” İbaresini, amaç-kaynak ilişkisinin mutlak aranması gerektiğini ortaya koymaktadır⁹. Nihayetinde vergiler için geçerli olan özgülme yasağının taban tabana zıt hali olan “*tahsis zorunluluğu*” fonların olmazsa olmaz niteliklerindedir.

5. SONUÇ

Hukuksal açıdan genellik ilkesinin teorik yönden ise karşılıksız olma prensibinin bir gereği ve sonucu olarak, vergi gelirleri -ya da belirli vergilerden sağlanan hasılatlar- muayyen bir amaç uğruna sarf edilememektedir.

Deprem bölgesinde olması hasebiyle Türkiye’nin pek çok yerinde sıklıkla yer sarsıntıları vuku bulmaktadır. Söz konusu sarsıntıların bazıları düşük şiddetli gerçekleşirken, bazılarının şiddeti o denli yüksek olmaktadır ki pek çok can ve önemli ölçüde mal kaybına sebebiyet vermektedir. 17.08.1999 tarihinde meydana gelen Marmara Depremi de çok sayıda kişinin hayatını kaybetmesine, birçok hane ve işletmenin yıkılmasına neden olarak, ülke genelinde maddi ve manevi bir kaosun yaşanmasına yol açmıştır. Söz konusu depremin tabiri caizse yaralarını sarmak adına bir taraftan mevcut vergilere ilave yükümlülükler getirilirken, diğer taraftan yeni vergiler tesis edilmiştir. Bu çalışma kapsamında dikkate alınmış olan özel iletişim vergisi de Marmara Depremi’nin ardından, depremin yarattığı maliyetlere finansman sağlamak gerekçesiyle Türk vergi sistemine dâhil olan vergilerdendir.

⁸ Tanıtma Fonu Teşkilî ile 11/07/1939 Tarihli ve 3670 Sayılı Milli Piyango Teşkiline Dair Kanunun 4 üncü Maddesine Bir Bent Eklenmesi Hakkında Kanunun.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3230&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

⁹ Aynı değerlendirme 6741 sayılı Türkiye Varlık Fonu Yönetimi Anonim Şirketinin Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklikli Yapılmasına Dair Kanun için de yapılabilmektedir. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6741&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Yukarıda yer verilen bu açıklamalardan ötürü özel iletişim vergisi, kamuoyu nazarında “*deprem vergisi*” olarak nitelendirilir olmuş, yaşanan ve hasar vererek maddi-manevi maliyetler yaratan her depremin akabinde bu kapsamdaki vergilerinin akıbeti sorgulanır hale gelmiştir. Fakat çalışma kapsamında defaatle açıklandığı üzere, vergiler gerek yasal gerek yapısal nitelikleri gereği depremden kaynaklı maliyetler gibi belli bir gidere özgülenememektedir. Hatta bir verginin adından belli bir amaca özgü olduğu anlamı açıkça anlaşılıyor olsa dahi bu durum o verginin vergi vasfında bir değişikliğe sebebiyet veremeyeceğinden, elde edilen hasılatların genel bütçe dışına tutulması yine mümkün olamayacaktır.

Nihayetinde bir kamu kaynağının ya da devlet eliyle toplanan bir gelirin belirli bir amaç için kullanılması arzu ediliyorsa, onu düzenleyen yasanın ayrıca bir fon tesis etmesi gerekli ve yeterli olacaktır. Nitekim ilgili yasa, söz konusu kaynağa/gelire vergi vasfı kazandırmış ise sağlanan hasılatlar ancak genel bütçenin gelir kalemlerinden birini teşkil edebilecek ve belli bir gidere tahsis edilmeden sadece bütün kamusal harcamalar finansmanında kullanılabilir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarları herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

The authors of the study declare that there is no conflict of interest.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan yazarların imkanları ile hazırlanmıştır. Çalışma herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmamış ve bir lisansüstü tezinden türetilmemiştir.

The study has been prepared with the possibilities of the authors without the support of any public, private, commercial or non-profit institution. The study was not presented at any scientific meeting and was not derived from a master or PhD thesis.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacıların Katkı Oranı (Authors' Contribution Rates)

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamışlardır.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA / REFERENCES

2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). T. C. Resmi Gazete, 17863 (Mükerrer),9 Kasım 1982, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>, erişim tarihi: 20/01/2023

5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Resmi Gazete, Sayı 25326, 10/12/2003.

Aktan, C. C. (2012). “İdeal Vergi Sistemi Tasarımı ve Optimal Vergileme”. (Ed. Çoşkun Can Aktan, Ahmet Kesik, Dilek Dileyici), Yeni Maliye, ss.23-68, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2012/420, Ankara.

Bird, Richard M. (1971). Wagner's o law' of expanding state activity, Public Finance = Finances publiques, , vol. 26(1), pages 1-26.

Cullis, J. Jones. P. (1998). *Public Finance & Public Choice*. Oxford University Press. Second Edition, New York.

Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö. ve Gümüş, E. (2020). *Kamu Maliyesi*. (11. Baskı). Ekin Kitabevi, Bursa.

Feyzioğlu, B. N., (1976). *Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçe*. (5. Baskı). Filiz Kitabevi, İstanbul.

Gözler, K. (2020). *Hukuka Giriş*. (17. Baskı). Ekin Kitabevi, Bursa.

Gözler, K. (2020). *Hukukun Temel Kavramları*. (18. Baskı). Ekin Kitabevi, Bursa.

J. David Cummins & Olivier Mahul. (2009). Catastrophe risk financing in developing countries: principles for public intervention, World Bank Publications - Books, The World Bank Group, number 6289, December.

JICA- Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı. (2004). Türkiye’de Doğal Afetler Konulu Ülke Strateji Raporu, Ankara. Erişim Tarihi: 16.01.2023
https://www.spo.org.tr/resimler/ekler/5d8ce590ad8981c_ek.pdf?tipi=58andtur=Xandsube=0

Nadaroğlu, H. (1983). *Kamu Maliyesi Teorisi*. (5. Baskı). Okan Dağıtım Yayıncılık, İstanbul.

Öncel, M., Kumrulu, A., Çağan, N. (2013). *Vergi Hukuku*. (22. Baskı). Turhan Kitapevi, Ankara.

Peacock, A. T., Wiseman, J. (1961). *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*. Princeton. Princeton University Press.

Savaşan F. (2015). *Piyasa Başarısızlığından Devletin Başarısızlığına Kamu Ekonomisi*. (5. Baskı). Dora Yayıncılık, Bursa.

Tosun, U. (2014). *150 Soruda Devlet Üniversitesi Bütçeleri*. (1. Baskı). Sonçağ Yayınları, Ankara.

Tüğen, K. (1999). *Devlet Bütçesi*. (2. Baskı). İzmir.

Bir “Yavaş Şehir” (Cittaslow) Olarak Göynük’ün Bolu Yerel Basınında Temsili***Coverage of Göynük as a “Slow City” (Cittaslow) in the Bolu's Local Press**Zeynep Esra ABAY ÇELİK¹

DOI: 10.59445/ijephss.1361339

Atf / Cite: Abay Çelik, Z. E. (2023). Bir “Yavaş Şehir” (Cittaslow) olarak göynük’ün bolu yerel basınında temsili, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 6(4), 275-285, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1361339>

Araştırma Makalesi / Research Article**Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First):** 15.09.2023**Makale Kabul Tarihi / Accepted:** 14.10.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Göynük; Bolu'nun 9 ilçesinden biri olup kadim bir geçmişe sahiptir. İpek Yolu üzerinde bulunmasıyla önemli bir ticaret merkezi olan Göynük, kültürel bellek olduğu için ilçedeki yerleşim alanları tümüyle kentsel sit alanıdır. Geçmişin hikâyesini bir kültür elçisi gibi yeni nesillere aktarırken, yerli yabancı turistlerin ilgisine de mazhar olmaktadır. 2017 senesinde “Yavaş Şehir” ağına katılan Göynük, kültür turizmi için potansiyel gücünü tescillemiştir. Ününe ün katan kültür şehrinin, Bolu'nun yerel basınında diğer ilçelere kıyasla nasıl konumlandığı ve marka değerinin basına nasıl yansıdığı araştırılmaya değer gözükmektedir. Bu doğrultuda temel amaç; bir turizm ilçesi olan Göynük'ün mevcut ününe denk ölçüde, yerel basında kendine yer bulup bulmadığının araştırılmasıdır. Araştırma kapsamında; dijital haber arşiv imkânı bulunan Bolu Gündem, Bolu Takip, Bolu Ekspres, Bolu Havadis gazetelerinin 01 Ekim 2021-30 Eylül 2022 tarihleri arasındaki haberleri taranmıştır. Sanayi, turizm, tarım ve hayvancılık olmak üzere toplam 3 kategoride, doküman incelenmesi yöntemiyle ulaşılan veriler/haberler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İnceleme sonucunda, Göynük'ün, Bolu yerel basınında turizm haberleri ile ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Eski bir yerleşim yeri olan Göynük'ün, turizm potansiyelinin medyada görünür olduğu ve bağlamda bir yavaş şehir olarak marka değerinin medyada temsil edildiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bolu, Göynük, Yavaş Şehir, Yerel Basın, Temsil.

Abstract

Göynük is one of the 9 districts of Bolu and has an ancient history. Since Göynük, which is an important trade center due to its location on the Silk Road, is a cultural memory, all residential areas in the district are urban protected areas. While it conveys the story of the past to new generations like a cultural ambassador, it also attracts the attention of local and foreign tourists. Göynük, which joined the "Slow City" network in 2017, has registered its potential power for cultural tourism. It is worth investigating how the city of culture, which has improved its reputation, is positioned in the local press of Bolu compared to other districts and how its brand value is reflected in the press. In this direction, the main aim is to investigate whether Göynük finds a place in the local press that corresponds to its current reputation. In the research, the news of Bolu Gündem, Bolu Takip, Bolu Ekspres, Bolu Havadis newspapers, which have digital news archive, were scanned between 01 October 2021-30 September 2022. The data/news obtained through document analysis method in total 3 categories namely industry, tourism, agriculture and animal husbandry were examined by using the content analysis method. As a result of the analysis, it was found that Göynük is in the forefront of tourism news in the local press of Bolu. It has been understood that the tourism potential of Göynük, an old settlement, is visible in the media and its brand value as a slow city is represented in the media..

Keywords: Bolu, Göynük, Slow City (Cittaslow), Local Press, Coverage.

* Bu çalışma 25-26-27 Kasım 2022 tarihleri arasında gerçekleşen, Göynük Araştırmaları ve Halk Kültürü Sempozyumu'nda sunulan “Göynük'ün Bolu Yerel Basınında Temsili” isimli bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.. / *This study has been generated from the paper titled “Göynük'ün Bolu Yerel Basınında Temsili” authored by author, which was presented on 25-27/11/2022 at Göynük Studies and folk Culture Symposium.*

¹Asisst. Prof. Dr., Sağlık Bilimleri University, Hamidiye Vocational School of Health Services, Department of Medical Promotion and Marketing, zeynepesraabay.celik@sbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2326-4028.

1. Giriş

Bolu; toplam arazisinin %55,3’ü ormanlık olan, dağları, yaylaları, gölleri ve eski kentleri ile doğal, tarihi ve kültürel zenginlikleri bir arada taşıyan tam anlamıyla bir turizm cennetidir. Kış turizminden, sağlık turizmine, göl turizmine, orman turizmine, av turizmine, yayla turizmine ve kültür turizmine varana kadar birçok turizm kollarıyla yerli ve yabancı turistleri ağırlamaktadır. Ayrıca İstanbul-Ankara arasında konumlanmış olması hem günü birlik misafirleri ağırlayabilmesine hem de hafta sonu tatilleri için makul bir tercih olmasına olanak vermektedir. İl merkezi dışında, 8 ilçesi olan Bolu’nun, gelenek ve görenekleri ile eski Türk şehri özelliklerini görece olarak daha çok koruyan ilçeleri Göynük ve Mudurnu’dur. Çarşıları, türbeleri, çeşmeleri, hamamları, tarihi evleri ile bir sonraki kuşağa geçmişin öyküsünü aktarmaktadırlar. Festivaller, anma günleri ve kutlamalar gibi çeşitli organizasyonlarla da kadim geçmişe olan bağ hatırlanır ve hatırlatılır (Özcan, 2005).

Vaktiyle Umur Han Beylik’inin merkezi olan Göynük; Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk fethedilen yerleşim merkezlerinden biri olmasının yanı sıra, İpek Yolu üzerinde bulunan önemli bir ticaret merkeziydi. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, tarihte stratejik bir konuma sahip eski bir yerleşim yeridir. Özgün mimarisi, muhafaza ettiği tarihi ve geleneksel dokusuyla (“tescilli 6 cami, 3 türbe, 1 hamam, 3 çeşme, 1 Hükümet Konağı, 1 kule, ve envanter kaydı olmayan 1 çeşme olmak üzere toplam 16 adet Türk Devri yapısı” ile) bir açık hava müzesini andıran Göynük, coğrafi özellikleri ve güzellikleri ile de turistlerin ilgi odağı olan bir turizm potansiyeline sahiptir (Yıldız ve Özsüner, 2020).

İtalyanca adı Cittaslow olan “Yavaş Şehir” (“Sakin Şehir”) hareketi 1999 yılında İtalyan Belediye Başkanları’nın kurduğu bir dernekle ortaya çıkmıştır. Temel amaç turizm hareketliliğini sağlamaktan öte yerel halkın yaşam standartlarını yükseltmektir. Şehirlerin yavaş şehir ağına katılabilmesi için nüfuslarının 50.000’den az olması ve Cittaslow Birliği tarafından tanımlanmış kriterleri sağlaması gerekmektedir. (Ergüven, 2011:204-205). Bu bağlamda Cittaslow ağına dahil olacak şehirlerin, “insanların birbirleriyle iletişim kurabilecekleri, sosyalleşebilecekleri, kendine yeten, sürdürülebilir, el sanatlarına, doğasına, gelenek ve göreneklerine sahip çıkan ama aynı zamanda alt yapı sorunları olmayan, yenilenebilir enerji kaynakları kullanan” insanlara dinginlik katan şehirler olması beklenmektedir (<https://cittaslowturkiye.org/tr/cittaslow-hareketi/>). Türkiye Cittaslow Birliği’ne 2009 yılında ilk kez Seferihisar ile üye olmuştur. Bugün itibariyle Türkiye’de Seferihisar/İzmir ile birlikte toplam 22 “Yavaş Şehir” (Ahlat/Bitlis, Akyaka/Muğla, Arapgir/Malatya, Eğirdir/Isparta, Finike/Antalya, Foça/İzmir, Gerze/Sinop, Gökçeada/Çanakkale, Göynük/Bolu, Gündül/Ankara, Halfeti/Şanlıurfa, İznik/Bursa, Kemaliye/Erzincan, Köyceğiz/Muğla, Mudurnu/Bolu, Perşembe/Ordu, Şavşat/Artvin, Uzundere/Erzurum, Vize/Kırklareli, Yalvaç/Isparta, Yenipazar/Aydın) bulunmaktadır (<https://cittaslowturkiye.org/tr/uye-kentler/>).

2017 senesinde yavaş şehir ağına katılan Göynük, bu adımıyla yerel kimliğini ve özelliklerini korumakta kararlı olduğunu göstermiş ve kültür turizmi için potansiyel gücünü de tescillemiş ve perçinlemiştir. Zira yavaş şehir ağı, yaşam kalitesini iyileştirmek niyetiyle kentlerin kendilerini değerlendirmelerini ve ulusal boyutta kalkınma modeli geliştirerek özünde sahip olduğu marka değerini fark etmelerini ve korumalarını amaç edinmiştir. Şehirlerin markalaşmasına katkı sağlayan “Yavaş Şehir” ünvanı hem yerelde hem de dünya ölçeğinde şehirlerin bilinirliğini artırmaktadır. Özellikle yavaş şehirlerle ilgili çıkan haberleri takip eden, taşıdığı ve aktardığı somut ve soyut değerleri görmek isteyenlerin varlığı bilinmektedir. Bu manada medyanın her şeyden bağımsız potansiyel gücü ve Göynük’ün markalaşmasına sağladığı katkı yapılan çalışmalarla da açıkça gözükmektedir (Özmen, Birsen ve Birsen, 2016; Zengin ve Genç, 2018). Birçok özelliği ile ön plana çıkan Göynük’ün, Bolu’nun yerel basınında nasıl temsil edildiği ve Göynük’ün diğer ilçelere nazaran yerel basında nasıl konumlandığı konusu merak uyandırmaktadır.

2. Kültür-Turizm İlişkisi Bağlamında İletişim

Turizmin; deniz-kum ve güneş üçlemesinden önce doğa-tarih-gelenek ile var olduğu ve dolayısıyla kültürün, dünyada turizmin doğmasına ve gelişmesine öncülük eden bir unsur olduğunu söylemek mümkündür. Amerika, Avrupa ve Uzak Doğu ülkelerinin kültür turizminden ciddi gelir elde etmekte olduğu ve kültürün, yerel ekonomileri ve yönetimleri güçlendirmesiyle sosyologlar gibi ekonomistlerin de gündeminde olduğu açıktır. Bu doğrultuda kültürel miraslarının korunmasına yönelik düzenlemeler ve bu eksendeki bilinçlendirme çalışmaları, sektörün daha da güçlenmesine zemin hazırlamaktadır. Örneğin Avrupa Birliği'nin, UNESCO'nun Somut (1972) ve Somut olmayan (2003) Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmeleri ile ciddiyet ve özenle değerlerine sahip çıkması, kültürel miras sektörlerinin belirginleşmesine ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Halihazırda şu an kültür, Avrupa Birliği'nin temel gelir kaynaklarından birisine dönüşmüştür. Türkiye'de ise kültür, merkezi konumunu bir süreliğine dönemin politikalarıyla, deniz-kum-güneş temelli kitle turizmine devretmiştir. 1990 sonrası, Batı'da kültür ekonomisinin güçlenmesi ve bu vesileyle kültürün merkezi konumunun pekiştirmesiyle, Türkiye'deki turizm politikaları gözden geçirilmeye başlanmıştır. Hiç şüphesiz kültürel farklılıklara ve özgünlüklere dair farkındalığın oluşması, nesilden nesle bu bilincin muhafaza edilmesi ve aktarılması, yerel kimliğe dair somut ve soyut her değerinin korunması ve tanıtılması kültür turizmini güçlendirecektir (Özdemir, 2010:156-158).

Turizm – Kültür ilişkisini, sadece sürdürülebilir ekonomi için muhteşem bir birleşim ve gereklilik olarak okumamak gerekir. Zira kültür; tek bir tanımı ve işlevi olmayan, disiplinler arası soyut bir kavramdır. Mesala kültür; modernleşme kavramı ile birlikte anılacak olduğunda bir süreci, idealize edilmiş bir istikameti ifade edebilmektedir (Abay Çelik, 2021:277). Antropologların perspektifinden ise kültür, “öğrenilmiş davranışların tamamıdır” (Aslantürk ve Amman, 2009:224). Bu genel yaklaşımın öğrenme-öğretme üzerine odaklanmış olması, kuşaklar arası iletişim sürecinin varlığına işaret etmektedir. Bu manada kültür; dünün ve bugün içinde var olan, somut ve soyut tüm değerleri geleceğe taşıma telaşı ve gayreti olan dinamik bir süreç olarak da tanımlanabilir. Böylece kültürler arası iletişim süreci gibi kuşaklar arası iletişim sürecinin temel mesajının da kültür olduğu söylenebilir. Nitekim Maurice Debesse (1955, Onur 1980:15'ten), kuşak kavramını, kendine benzer bir varlık yaratma eylemi olarak tanımlamıştır. Bu da kuşak kavramının, toplumsal değerleri aktaran ve kültürün devamlılığını sağlayan bir unsur olduğuna işaret etmektedir. Konuya şehirlerin-mekânların taşıdığı değerler üzerinden yaklaşacak olduğumuzda ise; yerel kimlikleri yutan küreselleşmeye, bir duruş olarak ortaya çıkan yavaş hareketinin (1999), yerel duruşları ve yaşantıları ile minimal ölçekte konforlu ve sürdürülebilir bir yaşam biçimini savunarak, sadece sakin ve huzurlu bir hayatı reçete etmediğini vurgulamamız gerekir. Zira şehirlerin-mekânların belleğini muhafaza ederek, yaşanmışlıkları tüm efsaneleriyle birlikte bir sonraki kuşaklara aktararak nesiller arası doğru ve sağlıklı bir iletişim kurulmasına ve sürdürülmesine de dikkat çekmiş olur (Özmen, Birsen ve Birsen, 2016).

Mekân ve zaman iletişimin önemli unsurlarındandır. Yerine göre gücü, imajı, duyulan ilgiyi tanımlar. İkincil bir iletişim kanalı olarak dildekini tasdik ederek anlamı kuvvetlendirir (Tutar ve Yılmaz, 2003: 57-59). Örneğin bir ziyaretçinin nerede ve nasıl misafir edildiği, bu ziyaret için kendisine ayrılan zamanın ne kadar olduğu, doğrudan o kişiye gösterilen ihtimam ve ilgiyle orantılıdır. Bu manada mekân ve zaman iletişim süreçlerinin sessiz ve sözsüz ikincil aktaranlardır. Fakat geçmiş ile kurulan iletişimde fiziki ve doğrudan bir iletişim gerçekleşemediği için sözsüz iletişim ana iletişim biçimidir. Sözlü iletişim ise, dolaylı bir iletişim biçimine dönüştüğü için (sözlü gelenek aktarımı vb. gibi) söz, iletişimin ikincil aracı olur. Bunun için geçmiş ile kurulan iletişim sürecinde mesaj içeriği dolaylı ve biraz soyut kalır. Bu manada şehrin tarihini dokusunu koruması, somut (türbe, çeşme vb.) ve somut olmayan (sözlü gelenekler, efsaneler vb.) kültürün sonraki kuşaklara kesintisiz biçimde mesaj aktarımını sağlar. Diğer bir taraftan bir mekânın-şehrin tarihi izlerinin korunması o ülke insanının tarihine ve

değerlerine bağlılığını gösterirken, mekânsal olarak görünür olmak ve zamansal olarak ölümsüz olmak, o medeniyetin gücünü ve etkisini sembolize eder. Örneğin; cadde ve bulvarlara verilen tarihi şahsiyetlerin isimleri sadece zamansal ve mekânsal olarak o şahsiyeti ölümsüz kılmaz, aynı zamanda gelecek nesillere bahsi geçen şahsiyet üzerinden tüm değerlerin aktarımını sağlar. Türkiye’nin birçok yerinde Cumhuriyet Meydanı-Bulvarı-Caddesi gibi isimlendirmeler, cumhuriyetin önemine, değerine ve vazgeçilmez olduğuna vurgu yaparken; iki kıtayı birbirine bağlayan Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, bir çağı kapatıp bir çağı açan padişah üzerinden, bir istikameti, bir başarıyı ve gücü temsil ederek yeni nesillere bir mesaj aktarır.

“Daha önceki kuşaklar tarafından oluşturulmuş, ulusal ve evrensel öneme sahip olduğuna inanılan tüm maddi unsurlar ile soyut değerler” olarak tanımlanan kültür mirasları, toplumun üyelerini ortak geçmiş etrafında birleştirerek, milli duyguları pekiştirir, toplumdaki birlik ve beraberliği kuvvetlendirir (Gümüşçü, 2018). Bu sebeple, Göynük’te her yılın mayıs ayında gerçekleşen Akşemseddin Hazretleri’ni Anma Günleri sadece turizm açısından bir önem arz etmez; önemli bir tarihi şahsiyet üzerinden 600 yıllık bir medeniyetin değerleri aktarılırken aynı zamanda milli bir duruş ve birliktelik sağlanmış olur.

3. Şehrin Markalaşması ve Yerel Basının Rolü

“Yavaş Şehir” hareketinin felsefesinden de anlaşılacağı gibi, günümüzde kültürel bağlamda yerlilik önem kazanmaya başlamıştır. Şehirlerin geleneksel ve yerel dokularının ön plana çıkarıldığı ve şehirlerin markalaşmasında kültürel mirasların merkezde konumlandığı gözükmektedir (Morley ve Robins, 2011: 161). Kotler her şeyin bir marka değerinin olduğunu söylerken, bir markadaki “anlam” ve “çağırışma” vurgu yapar. Bu manada bir şehri diğer şehirlerden farklı kılan unsurları ile o şehrin imajı, o şehrin marka değeri doğrudan ilintilidir. Zira reklam tek başına bir şehrin markalaşması için yetersizdir. Kolektif bir bilinç ve eylem planıyla, yerel ve merkezi yönetimlerin desteğini alarak, kitle iletişim araçlarını kullanarak, sivil toplum örgütleriyle, resmi kurum ve kuruluşlarla (PR çalışmaları, etkinlikler, sempozyumlar vb.) beraber hareket ederek markalaşma sağlanabilir (Kotler, 2019:77).

Kitle iletişim araçları bir yandan şehrin markalaşmasına aracılık ederken diğer yandan, toplumun algı kalıplarının oluşmasına, manevi ve dini değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasına, dünya görüşünün şekillenmesine katkı sağlamaktadır (Hurrelmann, 2006:254). Böylece kitle iletişim araçları bireyin sosyalleşme sürecinde önemli bir rol oynayarak, bireyin içinde bulunduğu topluma mensubiyet ve aidiyet duygusunun gelişmesine ve pekişmesine katkı sağlar (Lazar, 2009:69). Ayrıca kitle iletişim araçlarının tanıtım faaliyetlerini desteklemesi, düzenlenen etkinliklere yaptığı haberlerle dikkat çekmesi önemli bir sorumluluğudur. Bu noktalardan hareketle, bilhassa yerel basının hem şehrin markalaşmasında hem de kültürel öğelerin yeni kuşaklara aktarılmasında muazzam bir rol üstlendiği açıkça gözükmektedir. (Girgin, 2003: 34-35; Tokgöz, 2003: 66-67).

Yerel basın; ekseriyetle ait olduğu bölgeden haber taşınması beklenen, bu haberlerle bölge menfaatine kamuoyu oluşturan, halk ile merkezi-yerel yönetimler arasında köprü vazifesi gören, bölge halkına haber/bilgi/duygu aktaran, bölge halkının yerel kimliğinin oluşmasına katkı sağlayan yazılı basın organıdır. Bu bağlamda yerel basının temel işlev ve sorumluluğu “yöre halkının kültürel kimliğini korumak”, “haklarına sahip çıkmak” ve “yöreye saygın bir konum kazandırmak”tır (Girgin, 2007:246). Bu sorumluluk kapsamında yerel basının, bölgede gerçekleşen her türlü kültürel faaliyetle ilgi haber yapması, yörenin etnik özelliklerini tanıtmaya ve bu doğrultuda reklam yapması beklenir (Aziz, 2016:128).

İletişim biçimlerinin dijitalleşmesi sınırları ortadan kaldırdığı için, gazete ve okuyucu arasındaki geleneksel iletişim dinamikleri değişmiştir. Artık haber, zaman ve mekândan bağımsız olarak dünyanın bir ucundan ulaşılabilen bir bilgiye dönüşmüştür. Bölgesel ve yerel haberler mahalli haberler olmaktan

çıkıştır (Castells, 2016: 116-117; Bülbül, 2000: 30-31). Bu sebeple yerel basının dijitalleşmesinin şehirlerin markalaşmasına doğrudan ve önemli bir katkı sağladığını söylemek mümkündür.

4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın amacı; Cittaslow Birliği üyesi, bir kültür şehri olan Göynük’ün (Bolu Merkez İlçesi dışında kalan) 8 ilçe arasında Bolu yerel basınında nasıl konumlandığının ve ilçenin marka değerine denk ölçüde yerel haberlerde ne kadar yer aldığının araştırılmasıdır. “Yavaş Şehir” (Cittaslow) olarak kabul edilen şehirler, organik tarımın desteklediği, somut ve somut olmayan kültürel değerlerin korunduğu yerler olarak bilinmektedir (Ergüven, 2011:205); şehirlerin markalaşması da “ilgi ve dikkat çekici bir yer kimliği ve şehir bilinci oluşturmak, mali yatırım ve politik sermayeyi çekmek, ekonomik tabanlı davranışını değiştirmek gibi sosyokültürel tabanlı süreçleri içermektedir.” (Avcılar ve Kara, 2015:90) Bu noktalardan hareketle çalışma; “sanayi”, “turizm”, “tarım ve hayvancılık” içerikli haberlerle sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamında; Bolu merkezli ve dijital haber arşivi bulunan gazetelerden olan; Bolu Gündem, Bolu Takip, Bolu Ekspres, Bolu Havadis gazeteleri (verilerin anlamlı bir bütünlük oluşturabilmesi adına 1 yıla tekabül eden) 01 Ekim 2021-30 Eylül 2022 tarihleri arasında taranmıştır. Çalışma kapsamı sınırlılığı içerisinde gazetelerin sanayi, turizm, tarım ve hayvancılık içerikli haberleri; “Göynük, Mudurnu, Seben, Kıbrısçık, Dörtdivan, Gerede, Yeniçağa, Mengen” şeklinde ilçe ilçe ayrılarak tablo haline getirilmiştir. Bu bağlamda birden fazla ilçeyi ilgilendiren haberlerde, haberler her ilçe için ayrı ayrı girilmiştir. Araştırma sırasında Bolu Takip gazetesinin ekim, kasım, aralık aylarına ait arşivleri görüntülenememiştir. Ayrıca Bolu Havadis gazetesine ait arşivler taranırken de 1 Ekim 2021’den 18 Ocak 2022 tarihine kadar haber paylaşılmadığı, sadece köşe yazarlarına ait yazıların olduğu görülmüştür. Araştırma, yapılan haberlerle sınırlı olduğu için o tarih aralığına ait arşiv çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışma sınırlılığı içerisinde doküman incelemesi yöntemiyle ulaşılan veriler, “sanayi”, “turizm”, “tarım ve hayvancılık” olarak 3 ayrı kategoride içerik analizi yöntemi ile tablolaştırılarak incelenmiştir.

İçerik analizinin ilk adımı verilerin uygun bir biçimde kodlanmasıdır. Strauss ve Corbin (1990)’a göre veriler üç farklı şekilde “daha önceden belirlenmiş kavramlara göre yapılan kodlama”, “verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılan kodlama”, “genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama” olarak kodlanabilmektedir. Çalışma kapsamında “verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılan kodlama” biçimi, verilerin daha detaylı ve çalışma amacına uygun kodlanabilmesine imkân sağladığı için tercih edilmiştir (akt. Yıldırım ve Şimşek, 2016:245-246). Bu doğrultuda öncelikli olarak <https://www.bolugundem.com>, <https://www.boluekspres.com>, <https://www.bolutakip.com>, <https://www.boluhavadis.net> gazetelerinin haber kategorileri incelenmiştir. Bolu Gündem Gazetesi haberlerinin “Güncel, Kadın, Tarım, Röportaj, Çevre, Spor, Siyaset, Asayiş, Ekonomi, Yaşam, Eğitim, Sağlık, Magazin, Teknoloji” şeklinde tasnif edildiği; Bolu Ekspres Gazetesi haberlerinin ise “Manşet Haberleri, Görüntülü Haberler, Spor Haberleri, Magazin Haberleri, En çok tıklananlar, Yurttan dünyadan” şeklinde farklı kategoriler altında sınıflandırıldığı anlaşılmaktadır. Bolu Takip Gazetesi haberlerinin kategorik olarak “Genel, Ekonomi, Sağlık, Spor, İlçe Haberleri, Bolu, Vefat Edenler, Yerel, Diğer” şeklinde ayrıldığı; Bolu Havadis Gazetesi’nde 6 ilçe için ayrı haber kategorisi oluşturularak “Yaşam, Seben, Dörtdivan, Mudurnu, Kıbrısçık, Mengen, Gerede, Magazin, Kadın, Dünya, Teknoloji” şeklinde bir sınıflandırmaya gidildiği görülmüştür. Bu ön incelemeye ek olarak gazetelerin 1 Ağustos 2022-30 Eylül 2022 tarihlerine ait haber arşivleri de taranarak haberlerin, çalışma amacına uygun biçimde kategorilere ayrılması ve kodlanması sağlanmıştır. Bu ön inceleme neticesinde kodlama şu şekilde oluşturulmuştur:

Sanayi: Her bir haber bahsi geçen bölgeye ait olmak kaydıyla sektör birlikleri, sanayi odaları vb. gibi kurum ve kuruluşların bilgilendirme içerikli toplantıları/faaliyetleri; bölgede sanayinin desteklenmesine katkı sayılabilecek her tür gelişme (düzenleme, teşvik vs gibi), siyasilerin ve yerel yönetimlerin konuya özgü demeçleri (planlama, alınan karar vb.) ; her türlü yatırım ve üretim faaliyetinin duyurulması (tesis açılışı vb.), sektörlerle ve içinde bulunan şirketlere/firmalara ait bilgilendirmeler, kararlar/yenilikler, duyurular/uyarılar.

Turizm: Her bir haber bahsi geçen bölgeye ait olmak kaydıyla sağlık, spor, kültür, kış, eğitim vb. alanlara dair turizm etkinlikleri ile bu konuya özgü bilgilendirme ve yönlendirme haberleri; coğrafi ve kültürel güzelliklerin konu olduğu her türlü haber; festivaller, yarışmalar, anma günleri, geleneksel zanaatların ve ürünlerin tanıtılması, her türlü milli ve dini kutlama vb. gibi merkezi ve yerel yönetimlerle sivil toplum kuruluşlarının düzenlemiş olduğu her türlü faaliyetler ile yerli ve yabancı turistleri çekmeye yönelik yürütülen her türlü PR çalışmaları ve organizasyonlar.

Tarım ve Hayvancılık: Her bir haber bahsi geçen bölgeye ait olmak kaydıyla konuya dair bilgilendirmeler, kararlar/yenilikler, duyurular/uyarılar, festivaller, faaliyetler, tesis açılışları; tarım ve hayvancılık faaliyetlerini konu alan her türlü siyasi demeç, planlama, alınan karar, oluşum, bilgilendirici toplantılar.

Bu 3 kategori dışında kalan her türlü haber, çalışma kapsamı dışında kaldığı için incelemeye dahil edilmemiş olup, çalışma sınırlılığı içerisinde 4 gazeteye ait toplamda 524 haber incelenmiştir.

5. Bulgular ve Yorumlar

5.1. Bolu Yerel Basınında Sektörlere Göre Haberler

Çalışma amacı doğrultusunda turizm, sanayi, tarım ve hayvancılık sektörleri ile ilgili haberler; Bolu Merkez’de çıkan Bolu Gündem, Bolu Takip, Bolu Ekspres, Bolu Havadis gazetelerinin online arşivlerinde, 2021 ekim- 2022 eylül tarihleri aralığında taranmış ve Göynük, Mudurnu, Seben, Kıbrısçık, Dörtdivan, Gerede, Yeniçağa ve Mengen ilçelerine dair toplam 524 habere rastlanmıştır. Bu haberlerin 8 ilçe bazında dağılımına bakıldığında, yerel basında en görünür olan ilçenin 137 haberle Gerede olduğu gözükmektedir. Peşini, 94 haberle Mudurnu, 83 haberle Göynük, 71 haberle Seben, 51 haberle Kıbrısçık, 50 haberle Mengen, 22 haberle Yeniçağa, 16 haberle Dörtdivan takip etmektedir. 524 haberin 3 kategorideki dağılımına bakıldığında ise, haberlerin 399’u turizm, 72’si tarım ve hayvancılık, 53’ü de sanayi sektörüne dair içeriktedir. Bu sonuç, Bolu’nun başlı başına bir turizm cenneti olduğunu ve Bolu’nun marka şehir olarak yerel basında temsil edildiğini göstermektedir.

Tablo 1. Bolu Yerel Basınında Sektörlere Göre Haberler

HABER İÇERİKLERİ	GÖYNÜK				MUDURNU				SEBEN				KIBRISCIK				DÖRTDİVAN				GEREDE				YENİÇAĞA				MENGEN				TOPLAM
	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS					
TURİZM	25	17	19	9	36	27	10	4	13	14	10	13	10	6	5	6	3	4	3	3	29	47	19	5	7	6	4	1	17	9	9	9	399
SANAYİ	1	0	0	3	5	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	5	0	0	0	0	11	11	8	2	0	2	0	0	1	0	0	0	53
TARIM VE HAYVANCILIK	5	2	0	2	6	3	2	0	4	5	2	8	3	5	4	6	1	0	0	2	4	0	0	1	0	1	0	1	1	1	2	1	72
TOPLAM	83				94				71				51				16				137				22				50				524

3 kategoride Bolu yerel basınında en çok temsil edilen ilçelere bakılacak olduğunda, turizmde 100 ve sanayide 32 haberle Gerede 1. sırayı almaktadır. Gerede’nin turizm ve sanayi alanındaki mevcut potansiyelinin yanı sıra; Bolu Merkez’e yakınlığı, Bolu-Ankara otobanının üzerinde olması, Ankara’ya ve Ankara bürokrasına yakın olması gibi sebeplerle, Gerede’nin yerel basında ön plana çıktığı

düşünülmektedir. Tarım ve hayvancılıkta ise, Kıbrıscık’a (18) çok yakın haber sayısına sahip olmakla beraber, hakkında en çok haber çıkan Seben (19) ilçesidir.

5.2. Bolu Yerel Basınında Turizm Haberleri

Turizm içerikli toplam 399 haberlerin 8 ilçe arasındaki dağılımına göre, turizmle ilgili en çok haberin Gerede (100), en az haberin ise Dörtdivan (13) ilgili yapıldığı gözükmektedir. Çalışma kapsamında Göynük ise, yerel basında turizm içerikli haberler kategorisinde 70 haberle, Mudurnu’dan (77) sonra 3. sırada yer almaktadır. Göynük’ü sırasıyla, 50 haberle Seben, 44 haberle Mengen, 27 haberle Kıbrıscık, 18 haberle de Yeniçağa takip etmektedir. Bu sonuçlara göre 8 ilçe arasında Gerede, Mudurnu ve Göynük’ün önde gelen turizm şehirleri olduğu anlaşılmaktadır. Mudurnu ve Göynük her ne kadar eski-tarihi yerleşim yerleri olarak (hala) cazibe merkezi olsalar da İpek Yolu’nun önemini kaybetmesiyle bir ticari merkez/güzergâh olma vasfını kaybetmişlerdir. Günümüzde Gerede’nin, Göynük ve Mudurnu’ya göre daha merkezi konumda olması ilçeye bu manada bir avantaj sağlamaktadır.

Tablo 2. Bolu Yerel Basınında Turizm Haberleri

TURİZM	GÖYNÜK				MUDURNU				SEBEN				KIBRISCIK				DÖRTDİVAN				GEREDE				YENİÇAĞA				MENGEN			
	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS				
EKİM	2				2																2		2									
KASIM	1										1					1													2			1
ARALIK	1		2		4		1		1		1		1								3		1						1			
OCAK	1	1			1	3					1	1									1	6							1	1		
ŞUBAT	4	5	2	1					1	4		1	1	1							6											
MART	3	5	3		3	5	2			1	1	1		1	1					1	1	7	3									
NİSAN	2	2	3	2		2	2	1		1	1	1	1	1		1				1		2			1	2	1					
MAYIS	5	1	2	2			1	1		2		1					1			1	5	2	2	1					1	1	1	2
HAZİRAN	1	1	3	2	4	6	1	1	3	1	1	1	2	2	1	4		1			4	9	2	1	3	2	1		4	3	2	2
TEMMUZ	3	1	1	1	4	2				3	2	1	2	1				1	3		1	5	6	2				1				
AĞUSTOS	1	1	1		9	6	1	1	2	1			3	1	1	1	1	1			3	9	2	2	1				3	3	2	2
EYLÜL	1		2	1	9	3	2		3	2	3	5	1			1					4	2	3	1	1				1			
TOPLAM	25	17	19	9	36	27	10	4	13	14	10	13	10	6	5	6	3	4	3	3	29	47	19	5	7	6	4	1	17	9	9	9

Yerel basın özelinde bir değerlendirme yapılacak olursa, Göynük ile ilgili en az haberin Bolu Havadis’de (9), en fazla haberin ise Bolu Gündem’de (25) servis edildiği anlaşılmaktadır. Bolu Gündem’in Göynük’e göre Mudurnu ile ilgili daha fazla haber (36) yapması dikkat çekerken, turizm alanında en çok habere sahip Gerede’nin Bolu Gündem’de 29 haberle, Bolu Takip gazetesinde 47 haberle yerel basında kendine yer bulması, ilçe yönetimlerinin yerel basınla olan ilişki yönetimlerinin farklı farklı olabileceğini düşündürmektedir.

5.3. Bolu Yerel Basınında Sanayi Haberleri

Dört gazetenin online arşiv tabanında, sanayi içerikli toplam 53 haberin yarısından fazlasına sahip olan Gerede (32), 8 ilçe arasında ezici bir üstünlük elde ederken, peşini sırasıyla Mudurnu (6), Kıbrıscık (6), Göynük (4), Seben (2), Yeniçağa (2), Mengen (1) ilçeleri takip etmektedir. Dörtdivan ile ilgili hiçbir habere rastlanamamıştır. Genel olarak sanayi içerikli haberlerinin azlığından, deri sanayinin önde gelen marka isimlerinden biri olan Gerede dışında kalan ilçelerde sanayinin gelişmekte olduğu düşünülmüştür. Fakat vaktiyle Gerede’den ayrılarak ilçeye dönüştürülen Yeniçağa’nın (2) ve Dörtdivan’ın (0), OSB oluşturulma süreci devam ederken yerel basında mevcut potansiyellerine eş yer bulamamaları dikkat çekicidir.

Tablo 3. Bolu Yerel Basınında Sanayi Haberleri

SANAYİ	GÖYNÜK				MUDURNU				SEBEN				KIBRISCIK				DÖRTDİVAN				GEREDE				YENİÇAĞA				MENGEN										
	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS							
EKİM							1				1										2		1																
KASIM																					2																		
ARALIK																					2																		
OCAK						1										1					1	3	1	1															
ŞUBAT																					1	2	2	1															
MART						1										2					1		1																
NİSAN						1				1						1						2																	
MAYIS														1	1							1						1							1				
HAZİRAN																						3	1					1											
TEMMUZ						1																																	
AĞUSTOS	1			1																	1		1																
EYLÜL						1	2															1		1															
TOPLAM	1	0	0	3	5	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	5	0	0	0	0	11	11	8	2	0	2	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0		

5.4. Bolu Yerel Basınında Tarım ve Hayvancılık Haberleri

Araştırma kapsamında, Bolu Gündem, Bolu Takip, Bolu Ekspres ve Bolu Havadis gazetelerinin online arşiv tabanında, tarım ve hayvancılık temalı toplam 72 haber bulunmaktadır. Sebem 19, Kıbrısçık 18 haberle tarım ve hayvancılık kategorisinde hakkında en çok haber yapılan ilçelerdir. Göynük 9 haberle, Mudurnu'dan (11) sonra hakkında en çok haber yapılan 4. ilçedir. Göynük'ü sırasıyla Gerede (5), Mengen (5), Dörtdivan (3), Yeniçağa (2) ilçeleri takip etmektedir. Bu veriler, tarım ve hayvancılık sektörünün, mevcut potansiyeline ve gücüne oranla, yerel basında daha az yer bulduğunu düşündürmüştür. Bu sonuç, yerel yönetimlerin yerel basınla olan ilişkisinden öte, merkezi ve yerel yönetimlerin tarım ve hayvancılık sektörüne dair bölgedeki faaliyet (bölge halkına eğitim, bilgilendirme toplantıları vb. gibi) ve/veya icraat azlığıyla ilgili olabileceği gibi, yerel basının konuya olan ilgisizliği veya ihmali de olabilir. Basının muhtemel ilgisizliği ise, bölge halkının tarım ve hayvancılığa olan ilgisinin azaldığına ve/veya köyden şehre olan göç gibi sosyal olayların varlığına işaret ediyor olabilir. Bolu'nun tarım ve hayvancılık için elverişli coğrafi konumu düşünüldüğünde ve sektör haberleri ile ilgili genel resmin ilçelerden bağımsız olarak benzerlik göstermesi hesaba katıldığında, bu durum, verileri sorgulanır kılmıştır. Bu manada yerel basının, yerel halkla önemli bir iletişim ağı olduğu ve haberlerin bölge halkını bilgilendireceği ve bilinçlendireceği kadar motive edeceği, yönlendirebileceği ve bunun da sektörel gelişime katkı sağlayacağı (yerel ve merkezi yönetimler tarafından) unutulmamalıdır.

Tablo 4. Bolu Yerel Basınında Tarım ve Hayvancılık Haberleri

TARIM VE HAYVANCILIK	GÖYNÜK				MUDURNU				SEBEN				KIBRISCIK				DÖRTDİVAN				GEREDE				YENİÇAĞA				MENGEN										
	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS	BOLU GÜNDEM	BOLU TAKIP	BOLU EKSPRES	BOLU HAVADİS							
EKİM									1		1																												
KASIM																																							
ARALIK											1																												
OCAK						1	2					1	2		1																					1	1	1	
ŞUBAT														1	1																								
MART						1	1					2		1	1										1			1											
NİSAN	1	1							1		2		1	1		1																							
MAYIS				1							1					2																							
HAZİRAN		1			1	1			1	1		1	1	1	1	1	1																						
TEMMUZ	3			1				1								1	1					1																	
AĞUSTOS	1			1							1												2																
EYLÜL					3				1	1			1			2						1																	
TOPLAM	5	2	0	2	6	3	2	0	4	5	2	8	3	5	4	6	1	0	0	2	4	0	0	1	0	1	0	1	0	1	1	1	2	1					

6. Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonuçlarına göre Göynük’ün, yerel basında turizm haberleri ile ön plana çıktığı gözükmektedir. Yerel basındaki temsili, Göynük’ün, eski bir yerleşim yeri olarak turizm potansiyelinin olduğunu ve tarihi arka planıyla ve koruduğu mimarisiyle kendine has marka değeri olan bir ilçe olduğunu tasdik etmektedir. Fakat kendisinden sonra yavaş/sakin şehir ağına dahil olan, benzer özelliklere sahip olan Mudurnu’nun turizm kategorisinde daha fazla haber ile yer bulmuş olması, Göynük’ün yerel basında daha da görünür olabileme potansiyelinin var olduğunu göstermektedir.

Dijital çağla beraber medyanın gücünün ikiye-üç katlandığı bir dönemde, çıkacak her haberin şehrin marka değerine ilave katkı sağlayacağı, bilinirliğine bilinirlik katacağı aşikârdır. Zira Mudurnu ile beraber zincirin bir halkasının daha tamamlanması bölgede adeta bir kültür-tarih tüneli oluşmuştur. Bu kültür-tarih tünelinin (Taraklı-Göynük-Mudurnu), bölgedeki kültür turizm için bir avantaj olduğu/olacağı ve birbiriyle kendiliğinden bir dayanışma içinde oldukları/olacakları ve bu suretle birbirlerinin de turizm potansiyelini besledikleri/besleyecek oldukları söylenebilir. Fakat her “Yavaş Şehri” tekil ve kendi dinamikleri içerisinde düşündüğümüzde, her ilçenin bireysel olarak tanınır olması, tanınırlıklarının artıracak faaliyetler içerisinde olması ve görünür olmak için yerel basınla yakın temas halinde olması önemlidir. Göynük’ün yerel basında daha geniş yer alabilmesi için, basın ile olan ilişkilerin daha sıkı ve yakın sürdürülmesi isabetli olacaktır.

Nitekim, Turizm kategorisinde Bolu Gündem, Bolu Takip ve Bolu Havadis gazeteleri Mudurnu ile ilgili daha çok haber yaparken, sadece Bolu Ekspres gazetesi tam tersi Göynük ile daha fazla haber servis etmiştir. Bunun birçok farklı muhtemel nedeni olabileceği gibi, nedenlerinden bir tanesi de ihtimal dahilinde karşılıklı olarak ilişkilerin (Bolu Ekspres ile) daha yakın ve sıkı olması olabilir. Zira bu muhtemel sonuç; medyanın, şehrin markalaşmasındaki fonksiyonuna ve muhtemel etkisine dikkat çekerek, Göynük yerel yönetiminin yerel basın ile olan ilişki yönetimini gözden geçirmesi gerektiğini düşündürmektedir. Medyanın mevcut gücünün, ilçenin turizm potansiyelini besleyeceği gerçeği unutulmamalıdır.

Öte yandan toplamda 3 kategori içerisinde 22 haberle Yeniçağa ve 16 haberle Dörtdivan, yerel basında hakkında en az haber çıkan ilçelerdir. Her iki ilçenin de 30 yılı aşkın bir zaman önce, Gerede’den ayrılarak ilçe olduğu ve Gerede gibi sanayi potansiyellerinin var olduğu (hatta OSB kurmak için bir çaba ve süreç içerisinde oldukları) bilinmektedir. Buna rağmen sanayi ile ilgili haber kategorisinde, Dörtdivan ile ilgili hiçbir habere rastlanamaması, Yeniçağa’nın ise sadece 2 haberle yerel basında kendine yer bulması dikkat çekicidir. Bu sonucun arka planının (başka bir çalışmada) sorgulanması ve yerel basında görünürlüğün artırılması konusunda birtakım çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Özetle, Göynük yerli ve yabancı ziyaretçilere anlatacak fazlaca hikayesi olan bir kültür şehridir. Bu hikâyenin çeşitli etkinlikler üzerinden nesilden nesle aktarımını sağlamak yerel ve merkezi yönetimlerin önderliğinde ve sorumluluğundadır. Bu kapsamda düzenlenebilecek çeşitli faaliyetlerden birisi, Göynük temalı “kısa film ve/veya fotoğraf yarışması” gibi şehrin öyküsünü kendi dilinden aktaracağı ve çeşitli medya araçlarında da kendine geniş yer bulacağı bir etkinlik olabilir. Bu gibi etkinlikler şehrin duruşunu besleyen ve marka değerini destekleyen, amaca uygun etkinliklerdir ki, haber niteliği taşıdığından (yerel) medyanın da ilgisini çekerler. Öte yandan meraklısını Göynük’e çekeceği gibi, hâlihazırda ziyarette bulunan insanları da etkinliğin içerisine çekerek bir etkileşim alanı oluşturabilir. Mesala; Göynük’ün Twitter’da Trend Topic (TT) olacak olması etkili ve maliyetsiz bir reklam olabilir. Bu manada yerel yönetimler tarafından medya ile olan iletişim süreçlerinin bir bütün olarak (tekrar) değerlendirilmesi ve şehirlerin markalaşma sürecine hızlı ve olumlu katkı sağlayacak proje ve faaliyetlere öncelik verilmesi, Göynük’ün (yerel) medyada temsilini artıracığı düşünülmektedir.

Bu sonuçlara ve önerilere ek olarak; çalışma sınırlılığı kapsamında toplamda 524 haber incelenmiş olup, bu araştırma neticesinde sorumluluğu gereği bilhassa ait olduğu bölgeden haber vermesi beklenen yerel basının, dijitalleşmenin etkisiyle “yerel basından ne kadar haber aktardığı” ve bu suretle “ne kadar yerel kaldığı” sorgulanmaya ve araştırılmaya değer bulunmuştur. Bu temel soru neticesinde yapılan ön araştırmayla, haberin dijitalleşmesi ve/veya küreselleşmesi bağlamında Türkiye’deki yerel basın üzerine çok fazla çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiş olup, bu hususta çeşitli çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author’s Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Abay Çelik, Zeynep Esra (2021). Modernleşme Bağlamında Aile içi İlişkiler ve Kadının Konumunda Değişim, Ed. E. İSTEK, Hanım Efendi Tarihte İz Bırakan Kadınlar ve Toplumsal Aktör Olarak Kadın (ss.277-308), İstanbul: Beyan Yayınları.

Aslantürk, Zeki ve Amman, M. Tayfun (2009). Sosyoloji. Kavramlar Süreçler Kuramlar Teoriler, 6. Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Avcılar, M. Y., & Kara, E. (2015). şehir markası kavramı ve marka şehir yaratma stratejilerine yönelik literatür incelemesi. Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi, 16(34), 76-94.

Aziz, A. (2016). İletişime Giriş (Vol. 17). 5. Basım. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Bayar, Fırat. (2008). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde türkiye, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, 32(4), 25-34.

Bülbül A. Rıdvan (2000). Genel Gazetecilik Bilgileri, 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayınları.

Castells, Manuel (2016). İletişim Gücü. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ergüven, M. H. (2011). Cittaslow–yaşamaya değer şehirlerin uluslararası birliği: Vize örneği. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(2), 201-210.

Girgin, Atilla (2003). Yazılı Basında Haber ve Habercilik "Etik"i, 2. Baskı, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Girgin, A. (2007). Türkiye'de Yerel Basın ve Resmi İlân, Ed. S. SEZGİN içinde Türkiye'de Yerel Basın, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Gümüşçü, Osman. (2018). Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras, Erdem, (75), 99-120.

Hurrelmann, K. (2006). Einfühlung in die Sozialisationstheorie. 9. Auflage, Weinheim und Basel: Beltz Verlag.

Kotler, Philip (2019). A'dan Z'ye Pazarlama. Pazarlamayla İlgilenen Herkesin Bilmesi Gereken 80 Kavram. İstanbul: MediaCat Kitapları.

Lazar, J., & Anık, C. (2009). İletişim Bilimi. Ankara: Vadi Yayınları.

Morley, D.; Robins, K. (2011), Kimlik Mekânları. Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Onur, B. (1980). Kuşak kavramı ve kuşaklararası diyalog, Eğitim ve Bilim, 4(23).

Özcan, Esin. (2005). Bolu ilinde turizmi etkileyen faktörler ile doğal, tarihi ve kültürel turizm değerleri. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(1), 55-75. <https://dergipark.org.tr/en/pub/gefad/issue/6757/90867>

Özdemir, Nebi (2010). Türk Dünyası Kültür Turizmi. Ed. Ü. ÇELİK ŞAVK içinde 9.Türk Dünyası Ekonomi, Bilişim ve Kültür Formu (11-13 Aralık 2009), Küresel Krizde Türk Dünyası Ekonomileri ve Kültürel Destek, Bildiriler Kitabı (155-174). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Özgür Yıldız, Ş. & Özsüner, A. (2020). Bolu Göynük'te Türk devri mimarisi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 342-377, <https://dergipark.org.tr/en/pub/dusbed/issue/58588/827555>

Yüksel Özmen, Ş., Özgül, B. & Birsen, H. (2016). Kentleşme dinamiklerine cittaslow kentler üzerinden bakmak: Türkiye'deki cittaslow şehirleri üzerine bir araştırma, Kurgu, 24(2), 9-22.

Tokgöz, O. (2003). Temel Gazetecilik. 5. Baskı, Ankara: İmge Yayınları.

Tutar, H. & Yılmaz, M. K. (2003). Genel İletişim. Kavramlar ve Modeller, 3. Baskı. İstanbul: Nobel Yayınları.

Yıldırım, A., & Simsek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 10. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zengin, B. & Genç, K. (2018). Yavaş şehirlerin (citta-slow) pazarlanması: Göynük örneği, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(2), 585-599.

<https://cittaslowturkiye.org/tr/uye-kentler/> Erişim Tarihi: 11.10.2023

<https://cittaslowturkiye.org/tr/cittaslow-hareketi/> Erişim Tarihi: 11.10.2023

<https://www.bolugundem.com> Erişim Tarihi: Ekim-Kasım 2022

<https://www.boluekspres.com> Erişim Tarihi: Ekim-Kasım 2022

<https://www.bolutakip.com> Erişim Tarihi: Ekim-Kasım 2022

<https://www.boluhavadis.net> Erişim Tarihi: Ekim-Kasım 2022

Makroekonomik Şokların Tüketim Harcamalarına Etkisi: Türkiye Örneği**The Affect of Macroeconomic Shocks on Consumption Expenditures: The Case of Turkey**Ferhan ARSLAN¹

DOI: 10.59445/ijephss.1343740

Atf / Cite: Arslan, F. (2023). Makroekonomik şokların tüketim harcamalarına etkisi: Türkiye örneği, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 6(4), 286-307, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1343740>

Araştırma Makalesi / Research Article**Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First):** 15.08.2023**Makale Kabul Tarihi / Accepted:** 14.10.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, makroekonomik değişkenlerde meydana gelen şokların tüketim harcamaları üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu kapsamda Türkiye'de 2003Q1-2022Q4 çeyrek dönemlik zaman diliminde hane halkı tüketim harcamaları, gelir, enflasyon, reel döviz kuru, işsizlik ve faiz oranları verileri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için VAR modeli ve Granger Nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, incelenen dönemde gelir değişkeni ile tüketim arasında çift yönlü Granger Nedensellik tespit edilmiştir, işsizlik ve faiz değişkenlerinden tüketim harcamalarına doğru tek yönlü Granger Nedensellik tespit edilmiştir. Etki-Tepki analizi sonuçlarına göre işsizlik, faiz oranları, reel döviz kuru oranları ve enflasyon değişkenleriyle tüketim harcamaları arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca gelir değişkeni ile tüketim harcamaları arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre incelenen dönemde tüketimde meydana gelen değişimlerin ortalama %88'si tüketim, %5'i faiz, %3'ü reel döviz kuru, %1'i işsizlik ve %2'si gelir değişkeni tarafından açıklanmıştır. Bu sonuçlar, Türkiye'nin makroekonomik politika oluştururken faiz oranlarına ve döviz kuru dalgalanmalarına dikkat etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim Harcamaları, VAR Analizi, Granger Nedensellik, Makroekonomik Şok.

JEL Kodları: E21, D11, C12.

Abstract

The main objective of this study is to analyze the effects of shocks in macroeconomic variables on consumption expenditures. In this context, variables such as household consumption expenditures, income, inflation, real exchange rate, unemployment and interest rate are used in Turkey for a quarterly period of 2003Q1-2022Q4. VAR model and Granger Causality test were used for the analysis. According to the findings of the study, bidirectional Granger Causality was found between the income variable and consumption in the analyzed period, while unidirectional Granger Causality was found from unemployment and interest rate variables to consumption expenditures. According to the results of the Impulse-Response analysis, a negative relationship was found between unemployment, interest rates, real exchange rates and inflation variables and consumption expenditures. In addition, there is a positive relationship between the income variable and consumption expenditures. According to the variance decomposition results, 88% of the changes in consumption in the analyzed period were explained by consumption, 5% by interest rates, 3% by real exchange rates, 1% by unemployment and 2% by income variables. These results emphasize that Turkey should pay attention to interest rates and exchange rate fluctuations when formulating macroeconomic policies.

Keywords: Consumption Expenditures, VAR Analysis, Granger Causality, Macroeconomic Shock.

JEL Codes: E21, D11, C12.

¹Lecturer, Tokat Gaziosmanpaşa University, Erbaa Vocational High School, Department of Finance, Banking and Insurance, ferhan.arslan@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7623-1855.

1. Giriş

Tüketim, ekonomik sistemlerin temel bir unsurudur ve bir mal veya hizmetin kişiler veya kurumlar tarafından kullanılması veya tüketilmesi amacıyla harcanan kaynakların yok edilmesi olarak tanımlanır. Tüketim, bireylerin ve toplumların yaşam tarzlarını ve refahlarını şekillendiren temel bir iktisadi faaliyettir. Makroekonomi bağlamında, tüketim harcamaları ekonominin belirleyici bir unsuru olarak kabul edilir. Makroekonominin tüketimle ilgilenmesinin temelde iki nedeni vardır. İlk olarak, tüketim ve gelir arasındaki bağlantıyı anlamak, tasarrufun ulusal geliri nasıl etkilediğini belirlemede önemlidir, bu da ekonominin uzun vadeli üretim kapasitesi ve büyüme potansiyeli üzerinde etkiler doğurabilir. İkincisi, tüketim harcamaları, ulusal çıktının belirgin bir bileşeni olarak kritik bir role sahiptir; bu nedenle tüketim harcamalarının dinamikleri, ekonomik dalgalanmaların ve dengesizliklerin anlaşılmasında büyük önem taşır. Makroekonomik teori, özellikle tüketim harcamalarını mercek altına alarak, harcamaların ekonomik büyüme, istihdam düzeyleri ve enflasyon gibi temel ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini incelemektedir (Ezeji ve Ajuada, 2015:164). Tüketim harcamalarının büyüklüğü ve büyüme hızı, ulusal gelirin belirli bir yüzdesini oluşturur ve dolayısıyla ekonominin genel büyümesi ve refahı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Tüketim, ekonomik aktivitenin canlanmasını ve ekonominin dengesini sürdürmesini sağlar. Bir ülkede, hane halkının en temel ekonomik işlevi tüketimdir. Hane halkı geliri ve tüketimi, refahın temel belirleyicisidir. Hane halklarının gelir elde etme ve harcama faaliyetleri, makroekonomik faktörler içinde önemli bir rol oynar. Ayrıca, gelir kazanma ve harcama süreçlerinde, hane halkları gelir vergileri ve sosyal katkılar gibi araçlarla hükümetlere ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlara destek sağlayarak gelirin dolaylı olarak yeniden dağıtılmasına katkıda bulunurlar (Verter ve Osakve, 2014:733). Birçok ülkede, hane halklarının tüketim harcamaları, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın önemli bir bölümünü oluştururken, bu harcamaları etkileyen faktörlerin belirlenmesi, politika yapıcılar açısından büyük önem taşır.

Hükümetler ve kurumlar, ekonomik politika kararları olarak toplumun ekonomik davranışlarına önemli derecede etki edebilmektedirler. Ancak, bu politika kararlarının ne zaman alınacağı, içerikleri ve muhtemel etkileri konusunda genellikle bir derece belirsizlik söz konusudur. Bu belirsizlikler, ekonomik sistem içinde ani ve öngörülemez olayların meydana gelmesi halinde "makroekonomik şoklar" olarak adlandırılır (Çadırcı ve Tekder, 2023:792). Bu bağlamda, bir olayın makroekonomik bir şok olarak kabul edilebilmesi için beklenmedik bir şekilde ve aniden gerçekleşmesi gerekmektedir. Makroekonomik şoklar, üretimde daralmaya neden olabilen, genel fiyat seviyelerinde ani ve beklenmedik değişikliklere yol açabilen, iflasların arttığı, işsizlik oranlarında ani artışların yaşandığı, döviz kurlarında olağanüstü dalgalanmalar gibi faktörlerin sonucunda ortaya çıkan belirsizlikleri ifade eder (Pehlivan vd., 2021:109). Bu tür şoklar, genellikle ekonomik politika değişiklikleri, finansal krizler, jeopolitik riskler ve belirsizlikler gibi bir dizi faktörden kaynaklanabilir (Kaya ve Tokucu, 2014; Buzdağlı ve Özdemir, 2021; Çadırcı ve Tekdere:2023). Günümüzün bilgi temelli ekonomilerinde, hane halkları tüketim kararlarını gelir seviyeleri, döviz kurları, finansal piyasalardaki gelişmeler, enflasyon ve faiz oranları gibi çeşitli makroekonomik değişkenlere duyarlı bir şekilde almaktadır (Duman, 2022:1078). Bu nedenle, bu çalışmanın ana amacı, tüketim harcamalarını etkileyen makroekonomik unsurlarda meydana gelen şokların, tüketim harcamalarındaki değişimleri ne şekilde etkilediğini analiz etmektir. Literatür taraması sonucunda, tüketim harcamalarını etkileyen faktörler çoğunlukla ARDL Sınır Testi ile incelenmiştir. Makroekonomik faktörlerin şok etkilerinin analiz edildiği bu çalışmanın, mevcut literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Makroekonomik değişkenlerdeki şokların tüketim harcamaları üzerindeki etkisi, VAR (Vector Autoregression) modeli kullanılarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin 2003Q1-2022Q4 dönemini kapsayan tüketim harcamaları, gelir, reel döviz kuru, enflasyon, faiz ve işsizlik verileri kullanılmıştır. Ayrıca, analize dahil edilen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemek amacıyla Granger Nedensellik testi uygulanmıştır. Bu çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra, ikinci

bölümde tüketim teorileri ve temel açıklamalar ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, tüketim harcamalarını etkileyen faktörleri inceleyen çalışmaların özet sonuçları sunulmuştur. Dördüncü bölümde, kullanılan değişkenler ve analizde kullanılan ekonometrik yöntemler ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Beşinci bölümde, VAR modeli ve Granger Nedensellik testi sonuçları sunulmuş ve çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmıştır. Bu çalışma, tüketim harcamalarının makroekonomik faktörler tarafından nasıl etkilendiğini anlamak açısından önemlidir ve elde edilen sonuçlar, tüketim harcamalarının faiz oranları ile olan ilişkisini açıklığa kavuşturabilir.

2. Teorik Çerçeve

İktisat tarihi perspektifinden bakıldığında, klasik iktisat okulunun ekonomide üretime ağırlık veren politikalarının tüketim konusuna yeterince önem vermediği ifade edilebilir. Bu durumun temel nedenlerinden biri, Jean-Baptiste Say'ın "Mahreçler Yasası" olarak bilinen görüşüdür. Say'a göre, ekonominin arz yönü (üretim), talebin (tüketim) nedenidir. Yani bir ürün üretildiğinde, bu ürünün kendisi kadar değeri olan diğer ürünleri satın alacak bir pazar oluşur (Snowdon ve Vane, 2012:41). Klasik iktisat okulu, üretim büyümesinin otomatik olarak talebi oluşturacağı ve dolayısıyla tüketimin artıracığı fikrini benimsemiştir. Klasik iktisat okulu Say Yasası gereğince üretim büyümesinin kendiliğinden talep oluşturacağı ve dolayısıyla tüketimin artacağı fikrini benimsemiştir. Bu nedenle, tüketim olgusuna yeterince önem verilmemiş ve üretim odaklı politikalara ağırlık verilmiştir.

Keynes, "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eserinde gelir-tüketim ilişkisini ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, Mutlak Gelir Hipotezini geliştirmiştir. Bu hipoteze göre, tüketim, cari gelirin azalan bir fonksiyonudur. Gelir ile tüketim arasındaki ilişkiyi açıklamak için tüketim fonksiyonu şu şekilde formüle edilir: $C = a + \beta Y_d$. Bu denklemde, C tüketimi, a sabiti (otonom tüketim) $a > 0$, β ise marjinal tüketim eğilimini ifade eder ve $\beta > 0$ olurken, Y_d harcanabilir geliri ifade eder. Marjinal tüketim eğilimi bireylerin gelir artışına karşı gösterdiği hassasiyeti ifade ederken, ortalama tüketim eğilimi ise gelirin tüketimdeki payını ifade eder. Keynes'e göre marjinal tüketim eğilimi ortalama tüketim eğilimden daha düşüktür. Gelir arttıkça tüketim harcamaları da artar, ancak gelirdeki her artışın tüketimdeki artışa daha az katkı sağlar (Keynes, 2010:90). Mutlak Gelir Hipotezi, tüketimi en çok etkileyen faktörün gelir olduğunu vurgular. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelirdeki durgunluğa rağmen tüketimin düşmemesi, bu hipotezin eleştirilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Simon Kuznets'in araştırmasına göre, uzun dönemde kullanılabilir gelir artarken ortalama tüketim eğilimi sabit kalmıştır, hatta azalmamıştır. Bu durum, iktisat literatüründe "tüketim bulmacası" olarak adlandırılmıştır. Tüketim Bulmacası, Keynes'in önceden önemli bir bulgusunu geçersiz kılmış ve Mutlak Gelir Hipotezi'ni zayıflatmıştır (Kuznets, 1946).

Neoklasik iktisat okulu, tüketici ve üretici davranışlarının temelini oluşturan fayda maksimizasyonu ve kâr maksimizasyonu prensiplerini temel alan bir çerçeveyi içermekte ve bu bağlamda tüketim kavramını sistematik bir biçimde incelemektedir (Kazgan, 2012:119). Bu perspektif, tüketicilerin sürekli artan ihtiyaçlarını tatmin etmeye çalışırken, sınırlı kaynaklarla karşılaştığını vurgulamaktadır. Bu sınırlı kaynaklar, tüketicinin gelir ve servet kısıtlamaları olarak kendini göstermektedir. Mankiw (2010)'un ifadesiyle, bir tüketici, mevcut kaynaklarının hangi miktarını tasarrufa yönlendireceğine ve hangi miktarını tüketmeye harcayacağına karar verirken, bugünkü geliri ile gelecekteki gelir beklentilerinin toplamı, zaman içindeki bütçe kısıtlamasını oluşturur. Bu kavramsal çerçeve, tüketiciyi mevcut ve gelecekteki gereksinimleri arasında denge kurmaya yönlendiren bir "eniyileme" (optimizasyon) gayreti ile ilişkilendirilmektedir, böylece tüketici hem mevcut hem de gelecekteki gereksinimlerini dengeli bir şekilde karşılayabilir (Mankiw, 2010:517).

Duesenberry (1952), geliştirdiği Nispi Gelir Hipotezi aracılığıyla, bireylerin tüketim davranışlarının birbirinden bağımsız olmadığını belirterek Gösteriş Etkisi Hipotezini geliştirmiştir. Bu hipoteze göre, bir bireyin geliri ne olursa olsun, gelirinden yaptığı harcama yüzdesi, mutlak gelir

düzeyine değil, bireyin sosyal çevresindeki hane halkının gelir dağılımı içerisindeki nispi konumuna bağlıdır. Duesenberry 'ye göre, harcama ve tasarruf, kişinin cari kullanılabilir geliri yerine daha önce ulaştığı en yüksek kullanılabilir gelir seviyesine göre şekillenir. Örneğin, t dönemindeki kişisel gelir, daha önce ulaşılmış en yüksek gelir düzeyinin altına düştüğünde, tüketiciler harcamalarını azaltarak tasarruf etmeye yönelirler. Bu durumda, ortalama tasarruf eğilimi azalır, yani insanlar gelirlerindeki düşüşü dengelemek için tasarruf yaparlar. Duesenberry nispi gelir hipotezinde tüketim fonksiyonunu şu şekilde ifade eder; $\frac{S_t}{Y_{dt}} = 1 - (b_0 \frac{Y_{dt}}{Y_d^*} + b_1) \cdot S_t$, t dönemindeki kişisel tasarruf, Y_{dt} , t dönemindeki kullanılabilir kişisel gelir, Y_d^* , t döneminden önceki ulaşılmış en yüksek kullanılabilir gelirdir. b_0 ve b_1 katsayısı $b_0 > 0$, $b_1 \leq 0$ 'dır. Bu eşitlikte b_1 katsayısı, nüfus değişimleri ve fiyat için kullanılan bir katsayıdır (Duesenberry, 1952:27). Duesenberry (1952), bireylerin tüketim alışkanlıklarını toplumsal faktörlerin şekillendirdiğini ifade etmektedir (Kıray, 2005:20).

Friedman, 1957 yılında geliştirdiği Sürekli Gelir Hipotezi 'ne göre gelir, sürekli ve geçici olmak üzere iki ayrı kategoriye ayırmıştır. Sürekli gelir, bireylerin servetlerinden ve ayrıca eğitim, deneyim, nitelik gibi faktörlerden elde ettikleri kazançları içerirken, geçici gelir ise bu kategorilere girmeyen diğer gelir kaynaklarından meydana gelir. Friedman'a göre, bireyler farklı risk tutumlarına sahip olabilirler, özellikle meslekleri risklere karşı farklı tepkiler verebilir. Bu nedenle, toplum içinde gelirin büyük bir kısmı risk alan ve riskten kaçınan bireyler arasında farklılık gösterebilir. Bu hipoteze göre, risk, geliri belirleyen önemli bir faktördür. Friedman'ın tüketim fonksiyonu şu şekildedir: $C = \alpha(Y_p)$. Bu denklemde, α sürekli gelirin tüketim harcamalarına ayrılan kısmını, Y_p ise sürekli geliri ifade eder. Bu fonksiyonda sürekli gelir ile tüketim harcamaları arasında doğru yönlü bir ilişki bulunur. Yani sürekli gelir arttıkça tüketim harcamaları artar, sürekli gelir azaldığında ise tüketim harcamaları azalır (Friedman, 1957:35-38).

Modigliani ve Brumberg (1954) tarafından geliştirilen Yaşam Boyu Gelir Hipotezi, tüketim harcamalarını bireylerin yaşamları boyunca kazandıkları servetle ilişkilendirmiştir. Bu hipotezde, bireylerin yaşamları çalışma ve emeklilik dönemleri olarak ikiye ayrılır. Çalışma hayatlarında daha fazla gelir elde ederler ve bunun bir kısmını tasarruf ederler, bu tasarrufları da emeklilik döneminde tüketim harcamaları için kullanırlar. Bu yaklaşıma göre, bireyler kısa vadeli gelir dalgalanmaları veya şokları nedeniyle tüketim alışkanlıklarını hızla değiştirmezler. Bu hipotezin tüketim fonksiyonu şu şekilde ifade edilebilir: $C = aW + bY$. Burada, C tüketim harcamalarını, W başlangıçtaki serveti, Y beklenen geliri temsil ederken, a servetin marjinal tüketim eğilimini, b ise gelirin marjinal tüketimini simgeler. Bu denklem, tüketim harcamalarının servet ve gelirin toplamına dayandığını gösterir (Modigliani ve Brumberg 1954:392-393).

Tüketimin Rasyonel Yürüyüş Hipotezi, Hall (1978) tarafından zamanlar arası tüketici teorisi varsayımlarına dayanarak geliştirilmiştir. Bu hipoteze göre, bireyler zamanlar arası tüketim tercihleri yaparken faydalarını en üst düzeye çıkarmak amacıyla her bir dönemin marjinal faydasını birbirine eşitlemek zorundadırlar. Rasyonel beklentilere sahip olan bireyler, tüketim kararlarını alırken buldukları an itibarıyla sahip oldukları tüm bilgileri kullanırlar. Bu iki temel varsayımın sonucunda, gelecekteki tüketimin tahmini üzerinde ölçülen diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin açıklayıcı bir etkisi olmadığı sonucuna varılır. Tüketimin Rasyonel Yürüyüş Hipotezi 'ne göre, geçmiş dönem verileri ile cari dönemdeki tüketim tahmini yapmak mümkün değildir (Hall, 1978:972-973). Tüketim konusunda geliştirilen hipotezler genel olarak gelirin tüketimin temel belirleyicisi olduğu konusunda bir görüş birliği sağlasa da gelirin nasıl tanımlandığı konusunda farklılık göstermektedirler. İncelenen hipotezlere göre, tüketim kararları kesin ve belirgin koşullar altında alınırken, günlük yaşamın getirdiği belirsizlikler genellikle göz ardı edilir (Arslan, 2021:35).

3. Literatür Taraması

Tablo 1. Literatür Özeti

Çalışma	Bölge	Zaman Aralığı	Yöntem	Özet Sonuç
Verter ve Osake (2014)	Çekya	1993-2012	Granger Nedensellik ve VAR Analizi	Harcanabilir gelir, enflasyon oranı ve hane halkı tasarruf oranı ile hane halkı tüketim harcamaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Hane halkı tüketim harcamaları ile enflasyon ve tasarruf oranı arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Varlamova ve Larionova (2015)	OECD Ülkeleri	1970-2013	Çoklu Regresyon Analizi	Gelir ve enflasyonun tüketim harcamaları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu, faiz oranları, hükümet tüketim harcamaları ve ithalatın tüketim harcamaları üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Arapova (2018)	12 Asya Ülkesi ²	1991-2015	Panel Regresyon Analizi	Doğu Asya ülkelerinde kişi başı GSYH ve hane halkı geliri ile tüketim harcamaları arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Asya ülkelerinde gelir artırıcı politikalarının tüketim harcamalarını artırdığı ancak faiz ve enflasyon oranlarının tüketim harcamaları üzerinde etkisinin sınırlı olduğu tespit edilmiştir.
Muzindutsi ve Mjeso (2018)	Güney Afrika	1995Q1-2015Q4	ARDL Analizi	Enflasyon ve faiz oranlarının tüketim harcamaları üzerinde negatif bir etkiye, döviz kurlarının ise istatistiksel olarak anlamlı bir etki sahip olmadığı tespit edilmiştir.
Keho (2019)	Fil Dişi Sahilleri	1970-2016	Eş Bütünleşme-VECM	Tüketim harcamaları ile gelir ve servet değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Tüketim harcamaları ile enflasyon ve faiz oranları arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.
Hok (2020)	Kamboçya	2010-2015	MSAR	Hane halkı tüketim harcamaları gelirdeki artışa ve faiz oranlarındaki düşüşe olumlu tepki vermiştir. Enflasyon değişkeninin ise tüketim

² Çin Halk Cumhuriyeti, Kore Cumhuriyeti, Japonya, Filipinler, Brunei Sultanlığı, Malezya, Endonezya, Singapur, Kamboçya, Laos, Hindistan, Tayland.

				harcamaları üzerindeki etkisi anlamsızdır.
Iheonu ve Nwachukwu (2020)	Batı Afrika Ülkeleri ³	1989-2018	Panel Eşbütünleşme-Panel Dinamik Sıradan EKK	Enflasyon ile tüketim harcamaları arasında negatif ilişki, kişi başı GSYH, reel döviz kuru ve kredi değişkenleri ile tüketim harcamaları arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Obinna (2020)	Nijerya	1981-2018	OLS	Enflasyon ile hane halkı tüketim harcamaları arasında pozitif ve uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir.
Wibowo (2020)	Endonezya	2010-2019	GMM	Bölgesel hükümet harcamalarının reel tüketim harcamaları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Enflasyon, işsizlik ve faiz oranlarının tüketim harcamaları üzerinde ise negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Ahmad vd. (2022)	Pakistan, Hindistan, Çin, Bangladeş	1987-2019	ARDL Analizi	Döviz kurları ile tüketim harcamaları arasında negatif ilişki, gelir ile tüketim arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Coşkun vd. (2022)	OECD Ülkeleri	2000Q1-2016Q4	STAR	Analize dahil edilen bütün ülkelerde hane halkı tüketim harcamaları ile konut zenginliği, finansal zenginlik ve gelir değişkeni arasında pozitif, faiz oranları arasında ise negatif bir ilişkiye tespit edilmiştir.
Gohar vd. (2022)	E7 Ülkeleri	1991Q1-2020Q4	NARDL	Gelir ve fiyat değişimlerinin hane halkı tüketim harcamaları üzerinde asimetrik bir etkisi mevcuttur. Çin ve Endonezya hariç diğer ülkelerde gelir düşüşünün hane halkı tüketim harcamaları üzerinde önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Olusala vd. (2022)	Gana	1990-2020	OLS	Enflasyon ile hane halkı tüketim harcamaları arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Gelir ve Faiz oranı ile hane halkı tüketim harcamaları arasında pozitif bir ilişki mevcuttur.
Uche vd. (2022)	Gelişmekte Olan Afrika Ülkeleri ⁴	1980Q1-2019Q4	ARDL	Hane halkı tüketimi küresel ekonomideki pozitif şoklara karşı duyarlıdır. Döviz kurundaki artışlar

³ Nijerya, Senegal, Burkina Faso, Mali, Togo.

⁴ Cezayir, Mısır, Fas, Nijerya, Kenya

				ile tüketim harcamaları arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.
Wand vd. (2022)	G7 Ülkeleri,	1991Q1-2021Q4	ARDL	Gelir ve fiyat değişimleri hane halkı tüketimi üzerinde kısa ve uzun vadede asimetrik bir etkiye sahiptir.
Aytekin ve Kaya (2023)	Polonya	1980-2019	ARDL	Enflasyonun hane halkı tüketim harcamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir.
Koçak ve Karış (2023)	Türkiye	2003Q1-2021Q2	ARDL	Çalışmada reel kurlardaki değişim ile tüketim harcamaları arasında uzun dönemli ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. Yöntem ve Veriseti

4.1. Yöntem

4.1.1. Birim Kök Analizi

Bir zaman serisi, ortalaması ve varyansı zaman içinde sabit kaldığında, bu serinin durağan olduğu kabul edilir. Regresyon analizinin temel varsayımlarından biri olan durağanlık, etkin sonuçlar ve güvenilir tahminler elde edilmesi için önemli bir koşuldur. Bu çalışmada, analiz sürecine dahil edilen zaman serilerinin durağanlıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri ile incelenmiştir. Dickey-Fuller (1979) testinde oluşturulan sabitsiz, sabitli, sabitli ve trendli modeller (1) (2) ve (3) numaralı denklemlerde yer almaktadır.

$$\Delta Y_t = \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_2 t + \gamma Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

ADF durağanlık testinde γ kat sayısının sıfırı eşit olup olmadığı sınanmaktadır. ADF testinde serinin durağanlığını araştırmak için yokluk hipotezi “seri birim köklüdür” şeklinde belirlenmiştir. Dickey-Fuller tarafından Monte Carlo simülasyonlarından yararlanılarak oluşturulmuş ve Mackinnon tarafından geliştirilmiş teste ilişkin değerler %1, %5, %10 anlam düzeylerine göre oluşturulmuştur. Hesaplanan τ Dickey Fuller test istatistiğinin mutlak değeri Mackinnon kritik değerinden küçükse yokluk hipotezi reddedilerek serinin durağan olmadığı kabul edilmektedir (Altuntaş ve Taşkıran, 2022:42).

Phillips-Perron (PP) (1988)’de hata terimlerinin bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğu varsayılmıştır. PP testi ADF testinde kullanılan regresyon modeli için geliştirilmiştir. PP testi parametrik olmayan yaklaşımlı hata terimleri veya hata terimlerinin geçmiş değerlerinin hareketli ortalamaları kullanılmaktadır. PP testi için en basit AR(1) modeli (4) ve (5) numaralı denklemlerde yer almaktadır;

$$Y_t = \mu + a_t + \phi Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$1 - \phi L Y_t = \mu + \varepsilon_t \quad (5)$$

PP birim kök testinde serinin durağanlık sınamaları için yokluk hipotezi ADF ile benzer şekilde “Seri Birim Köklüdür” şeklinde belirlenmiştir (Çatalbaş, 2022:891).

4.1.2. VAR Analizi (Vektör Otoregresif)

Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR (Vektör Otoregresif) modelleri, içsel değişkenlerin yanı sıra denklem sisteminde dışsal değişkenleri de içermektedir. Bu sayede, denklem sisteminin dışsal etkilere nasıl tepki verdiği analiz edilebilir. VAR modelleri, ekonometride kullanım alanı sadece politika belirlemekle sınırlı olmayıp, aynı zamanda değişkenler arasındaki etkileşimi ortaya koymak ve geleceğe dair ön raporlamalarda bulunmak amacıyla da kullanılmaktadır (Sevünteğin ve Çınar, 2014:495-496). Bu model, analize dahil edilen bütün değişkenlerin kendi ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri üzerine kurduğu basit, çok boyutlu bir zaman serisi öngörü modelidir. VAR modelleri, k tane serinin gecikmeli değerlerinin bağımsız değişkenler olarak kullanıldığı k tane zaman serisi regresyonunun bir araya getirilmesiyle oluşur. Her bir regresyon denklemi, ilgili serinin gecikmeli değerleri ile sistemin diğer değişkenlerinin gecikmeli değerleri arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere kurulmuştur. Örneğin, bu çerçevede iki zaman serisi değişkeni olan X_t ve Y_t için oluşturulan VAR denklem sistemi, (6) ve (7) numaralı denklemlerde yer almaktadır.

$$Y_t = c_1 + \phi_{11}Y_{t-1} + \phi_{12}Y_{t-2} + \dots + \phi_{1p}Y_{t-p} + \beta_{11}X_{t-1} + \beta_{12}X_{t-2} + \dots + \beta_{1p}X_{t-p} + \varepsilon_{1t} \quad (6)$$

$$X_t = c_2 + \phi_{21}Y_{t-1} + \phi_{22}Y_{t-2} + \dots + \phi_{2p}Y_{t-p} + \beta_{21}X_{t-1} + \beta_{22}X_{t-2} + \dots + \beta_{2p}X_{t-p} + \varepsilon_{2t} \quad (7)$$

(6) ve (7) numaralı denklemlerde yer alan c_1 ve c_2 terimleri sabit terimler olarak ifade edilir. ϕ terimleri, kendi değişkenin gecikmeli değerlerini, β terimleri ise diğer değişkenin gecikmeli değerlerini temsil eder. Burada p , gecikme uzunluğunu ifade eder. Denklem sisteminde $\beta_{11} \dots \beta_{1p}$ terimleri, değişken X_t 'deki bir birimlik değişiminin değişken Y_t 'yi nasıl etkilediğini ifade eder. Benzer şekilde, $\phi_{11} \dots \phi_{1p}$ terimleri, değişken Y_t bir birim değişiminin X_t 'yi nasıl etkilediğini gösterir. ε_{1t} ve ε_{2t} değişkenleri, yenilenmeler veya şoklar olarak adlandırılan ve değişkenlerde meydana gelen değişimleri ifade eder (Kutlar, 2017:3).

VAR model parametrelerinin doğrudan yorumlanması genellikle anlamsız olabilir. Bu nedenle, “etki-tepki” analizi ve “varyans ayrıştırması” gibi yöntemlerle daha anlamlı sonuçlar elde edilebilir. Etki-tepki analizi, her bir değişkenin diğer değişkenlere meydana gelen bir standart sapma düzeyindeki şoka belirli bir dönem boyunca nasıl tepki verdiğini ölçer. VAR modelleri ekonomik teoriden türetilmeye zorunlu değildir. Parametre tahminleri yapılmaz ve bu nedenle parametrelerin istatistiksel anlamlılığı önem taşımaz. Bunun yerine, VAR modellerinde değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilir. Bu modellerde, durağanlık koşulunu sağlayabilen değişkenler kullanılmalıdır. Aynı zamanda, modele dahil edilen değişkenler arasında içsel bir bağlantı olmalıdır ve her bir değişkenin diğer değişkenler üzerindeki etkisi eşzamanlı olarak tahmin edilmelidir (Sümer, 2013:335-337).

4.1.3. Granger Nedensellik Analizi

Nedensellik, bir zaman serisi değişkeninin gelecekteki tahmini değerlerinin, kendisinin veya ilişkili olduğu başka bir zaman serisi değişkeninin geçmiş dönem değerlerinden etkilendiği bir olguyu ifade eder (Yıldırım, 2022: 120). Granger (1969)'a göre, nedensellik iki değişkenin varlığı durumunda X ve Y arasındaki ilişkiyi ifade eder. X değişkenine ait öngörü, Y değişkeninin geçmiş dönem değerlerini de içerecek şekilde yapıldığında elde edilen tahminin, sadece X 'in gecikmeli değerlerine dayalı tahminden daha iyi olduğu durumda, Y değişkeni X 'in Granger nedenidir (Granger, 1969:430).

Granger nedensellik testi için kullanılan denklemler, (8) ve (9) numaralı denklemlerde yer almaktadır.

$$X_t = c_1 + \phi_{11}X_{t-1} + \phi_{12}X_{t-2} + \dots + \phi_{1p}X_{t-p} + \varepsilon_{1t} \quad (8)$$

$$Y_t = c_2 + \phi_{21}Y_{t-1} + \phi_{22}Y_{t-2} + \dots + \phi_{2p}Y_{t-p} + \varepsilon_{2t} \quad (9)$$

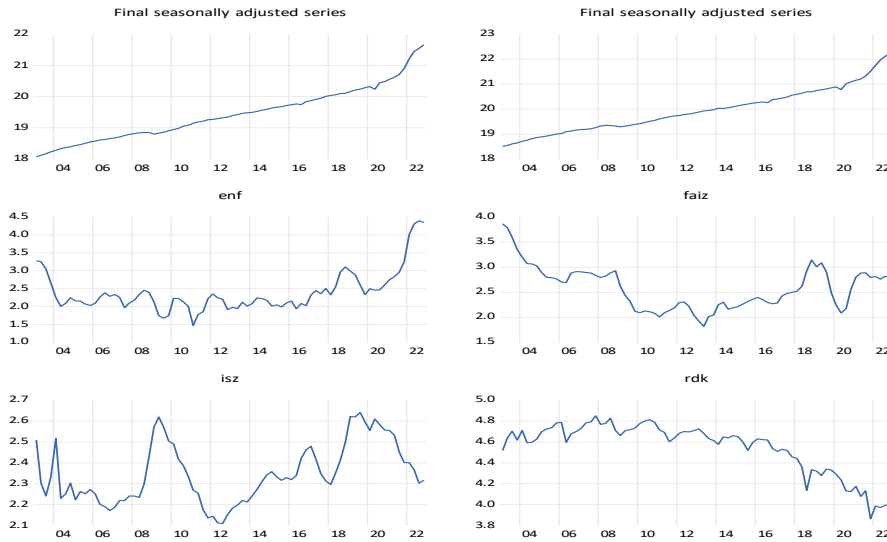
(8) ve (9) numaralı denklemlerde yer alan c_1 ve c_2 sabit terimlerdir, ϕ_{ij} terimleri ilgili değişkenlerin gecikmeli değerlerine ait otoregresif katsayılarını, p gecikme uzunluğunu ve ε_{1t} ile ε_{2t} rasgele hataları ifade etmektedir.

Granger nedensellik X'ten Y'ye doğru olabileceği gibi, Y'den X'e doğru da olabilmektedir. Granger nedensellik testinde yokluk hipotezi "Bağımsız değişkenler bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir." şeklinde kurulurken, alternatif hipotez ise "Bağımsız değişkenler bağımlı değişkenin Granger nedenidir." şeklinde belirlenmiştir (Köycü ve Ege, 2023: 67).

4.2. Veriseti

Bu çalışma, 2003Q1-2022Q4 dönemini kapsayan Türkiye'ye ait verileri kullanarak, makroekonomik değişkenlerdeki şokların tüketim harcamaları üzerindeki etkisini incelemektedir. Tüketim harcamalarını etkileyen değişkenleri belirlerken Muzindutsi ve Mjeso (2018), Iheonu ve Nwachukwu (2020), Dajcman (2018), Keho (2019), Sugiarto ve Wibowo (2020) gibi çalışmaların bulgularına başvurulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'ye ait hane halkı tüketim harcamaları (tüketim), gayri safi yurtiçi hasıla (GELİR), Türk Lirası Mevduatlara uygulanan faiz oranları (FAİZ), reel döviz kuru (RDK) ve enflasyon (ENF) verileri analizde kullanılmıştır. Ayrıca, hane halkının gelir belirsizliği karşısındaki tüketim ve tasarruf davranışlarını açıklamak amacıyla işsizlik oranları, Alegre ve Pou (2016) çalışmasını takip ederek analize dahil edilmiştir. Veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) elektronik veri dağıtımı ve OECD veri tabanından temin edilmiştir. Mevsimsel etkilerin kontrol edilmesi amacıyla, değişkenler CensusX-13 yöntemiyle mevsimsel etkilerden arındırılmış ve analiz için değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır. Tüm hesaplamalar, Eviews 9 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Elde edilen zaman serilerine ilişkin zaman yolu grafikleri, 1 numaralı şekilde sunulmaktadır.

Şekil 1. Serilerin Zaman Yolu Grafikleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla oluşturulan fonksiyonel form (10) numaralı eşitlikte yer almaktadır;

$$\ln tuk = \beta_0 + \beta_1 \ln gsyh + \beta_2 faiz + \beta_3 isz + \beta_4 enf + \beta_5 rdk + \varepsilon_t \quad (10)$$

(10) numaralı eşitlikte yer alan β_1 katsayısının pozitif, β_2 , β_3 , β_4 ve β_5 katsayılarının negatif olması yönünde hipotezler sınanacaktır

5. Bulgular

5.1. Birim Kök Testi Sonuçları

Çalışmanın kapsamı içerisinde, analize dâhil edilen serilerin durağanlık sınamaları ADF, PP ve KPSS testleri ile gerçekleştirilmiştir. Serilerin durağanlık özellikleri incelenirken ADF ve PP testleri için "Seri Durağan Değildir" hipotezi, KPSS testi için ise "Seri Durağandır" hipotezi esas alınmıştır. Analize dâhil edilen değişkenlere ait birim kök test sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF		PP	
	Sabitli	Karar	Sabitli	Karar
LNTUK	2.5902 (1.0000)	H ₀ : Reddedilemez	2.6892 (1.0000)	H ₀ : Reddedilemez
LNGSYH	4.2267 (1.0000)	H ₀ : Reddedilemez	2.7825 (1.0000)	H ₀ : Reddedilemez
LNFAİZ	-3.4766 (0.0112)	H ₀ : Ret	-3.0896 (0.0314)	H ₀ : Ret
LNENF	1.1342 (0.9975)	H ₀ : Reddedilemez	-0.1752 (0.9364)	H ₀ : Reddedilemez
LNİSZ	-2.3313 (0.1649)	H ₀ : Reddedilemez	-2.5080 (0.1174)	H ₀ : Reddedilemez
LNRDK	0.2768 (0.9756)	H ₀ : Reddedilemez	0.0437 (0.9592)	H ₀ : Reddedilemez
D(LNTUK)	-3.2385 (0.0215)	H ₀ : Ret	-5.3177 (0.0000)	H ₀ : Ret
D(LNGSYH)	-3.1104 (0.0299)	H ₀ : Ret	-6.0136 (0.0000)	H ₀ : Ret
D(LNENF)	-6.2171 (0.0000)	H ₀ : Ret	-6.0371 (0.0000)	H ₀ : Ret
D(LNİSZ)	-8.1025 (0.0000)	H ₀ : Ret	-8.1026 (0.0000)	H ₀ : Ret
D(LNRDK)	-11.5048 (0.0001)	H ₀ : Ret	-12.0543 (0.0001)	H ₀ : Ret
%5 Anlamlılık düzeyinde kritik değerler	-2.909206		-2.908420	
Parantez içindeki sonuçlar olasılık değerlerini göstermektedir. Farkı alınarak birim kök sınamalarına tabî tutulan serilerde, ADF ve PP testlerinde, sabitsiz ve trendsiz model seçilmiştir.				

Tablo 2'deki sonuçlara göre, incelenen dönemdeki tüketim (*LNTUK*) serisinin durumu incelendiğinde ADF ve PP durağanlık testlerinin her ikisine göre %5 anlamlılık düzeyinde yokluk hipotezi reddedilememektedir. Ancak serinin birinci farkı alındığında (*DLNTUK*) ADF ve PP testleri

sonuçlarına göre yokluk hipotezi reddedilerek durağanlık koşulunu sağladığı tespit edilmiştir. Gelir serisinin durumu ele alındığında, ADF ve PP testlerinin her ikisi için de %5 anlamlılık düzeyinde yokluk hipotezi reddedilememekte ve düzey değerlerde durağanlık koşulunu karşılamadığı görülmüştür. Ancak, Gelir (*LNGSYH*) serisi birinci dereceden farkı alındığında (*DLNGSYH*) aynı testlerde durağanlık koşulunu sağladığı gözlemlenmiştir. Bu nedenle, incelenen dönemde Gelir serisi birinci fark düzeyinde durağan olarak kabul edilmiştir. Faiz serisine gelindiğinde, düzey değerlerinde yapılan ADF ve PP testleri sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde yokluk hipotezi reddedilmiştir. Buna göre faiz serisi düzey değerlerde durağanlık koşulunu sağlamıştır. Enflasyon (*LNENF*) serisi ele alındığında incelenen dönemde ADF ve PP testleri sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde düzey değerlerde yokluk hipotezi reddedilememiştir. Enflasyon serisinin birinci farkı alınıp (*DLNENF*) ADF ve PP testlerine tabi tutulduğunda her iki test için de %5 anlamlılık düzeyinde yokluk hipotezi reddedilmiş ve seri birinci fark düzeyinde durağan olduğu gözlemlenmiştir. İşsizlik serisi incelendiğinde ise, düzey değerlerinde yapılan ADF ve PP testleri sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde durağanlık koşulunu karşıladığı görülmüştür. Reel Döviz Kuru (*LNRDK*) serisi ele alındığında ADF ve PP testleri sonuçlarına göre düzey değerlerde %5 anlamlılık düzeyinde yokluk hipotezi reddedilememiştir. Ancak serinin birinci farkı alınıp (*DLNRDK*) ADF ve PP testlerine tabi tutulduğunda her iki test sonucuna göre durağanlık koşulunu sağladığı tespit edilmiştir. Bu bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, serilerin bütünleşme düzeyleri şu şekildedir: Tüketim I(1), Gelir I(1), Faiz I(0), Enflasyon I(1), İşsizlik I(1), Reel Döviz Kuru I(1).

5.2. VAR Analizi (Vector Autoregressive)

Çalışmanın bu aşamasında, birim kök testlerinin sonuçlarına göre entegrasyon düzeyleri farklı olan değişkenler için VAR (Vector Autoregressive) modelleri tahmin edilmiştir. Tahmin edilen bu VAR modellerinin otoregresif ters kök, otokorelasyon ve sabit varyans varsayımlarını taşıyıp taşımadığı da test edilmiştir. Tahmin edilecek VAR modelinin gecikme uzunluğunun belirlenmesi için ise VAR analizinde yer alan bilgi kriterlerinin sonuçları kullanılmıştır. Bu adımda, hangi gecikme uzunluğunun yıldız sayısının daha fazla olduğu tespit edilmişse, bu gecikme uzunluğu VAR modelinde dikkate alınmış ve tahmin edilecek VAR modelinin gecikme uzunluğu olarak belirlenmiştir. Bilgi kriterlerinin minimum değerini verdiği gecikme uzunluğu ise, VAR modeli için en uygun gecikme uzunluğu olarak kabul edilmiştir (Eroğlu ve Kara, 2017:72).

Tablo 3. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	505.7941	NA	3.77e-14	-13.88317	-13.69345	-13.80764
1	628.7405	221.9865	3.38e-15	-16.29835	-14.97029*	-15.76964*
2	675.3317	76.35792*	2.57e-15*	-16.59255	-14.12616	-15.61067
3	707.7169	47.67815	2.99e-15	-16.49214	-12.88741	-15.05709
4	746.2131	50.25897	3.10e-15	-16.56148	-11.81842	-14.67325
5	780.8323	39.42740	3.85e-15	-16.52312	-10.64173	-14.18172
6	822.1292	40.14980	4.44e-15	-16.67026	-9.650536	-13.87569
7	866.4505	35.70324	5.52e-15	-16.9014*	-8.743349	-13.65366

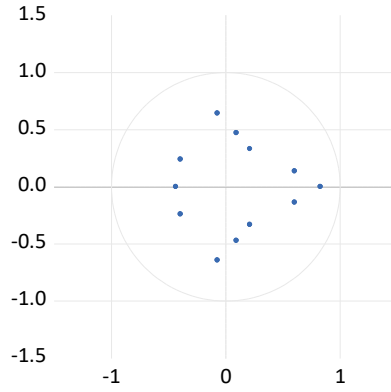
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3'e göre tahmin edilecek VAR modeli için, SC ve HQ bilgi kriterleri en uygun gecikme uzunluğu olarak birinci gecikme uzunluğuna LR ve FPE bilgi kriterine göre ikinci gecikme uzunluğuna işaret etmektedir. SC ve HQ bilgi kriteri için uygun görülen birinci gecikme uzunluğu ile tahmin edilen

VAR(1) modelde otokorelasyon- ve değişen varyans sorunları tespit edildiği için VAR(1) modeli çalışma kapsamından çıkartılmış ve ikinci gecikme uzunluğu seçilerek VAR(2) modeli tahmin edilmiştir (Ek-1).

Şekil 2. VAR(2) Modeli AR Karakteristik Polinomlarının Ters Köklerinin Birim Çember Konumu

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2’de yer alan, Türkiye serileri ile tahmin edilen VAR(2) modelinde otoregresif ters köklerinin tamamının birim çember içinde yer alması tahmin edilen modelin durağanlık koşulunu sağladığını göstermektedir. Tahmin edilen modellerde otokorelasyon ve değişen varyans varlığını test etmek amacıyla LM testi uygulanmıştır. Tablo 4 ve Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 4. Otokorelasyon-LM Testi Sonuçları

Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık Değeri
1	45.20849	0.1416
2	39.76400	0.3087
3	20.39974	0.9832

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

LM testi için yokluk hipotezi “Otokorelasyon yoktur” şeklinde belirlenmiştir. Tablo 4’te yer alan LM testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde yokluk reddedilemeyerek tahmin edilen VAR(2) modelinde otokorelasyon sorununun olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 5. Değişen Varyans Testi Sonucu

Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
554.3337	504	0.0598

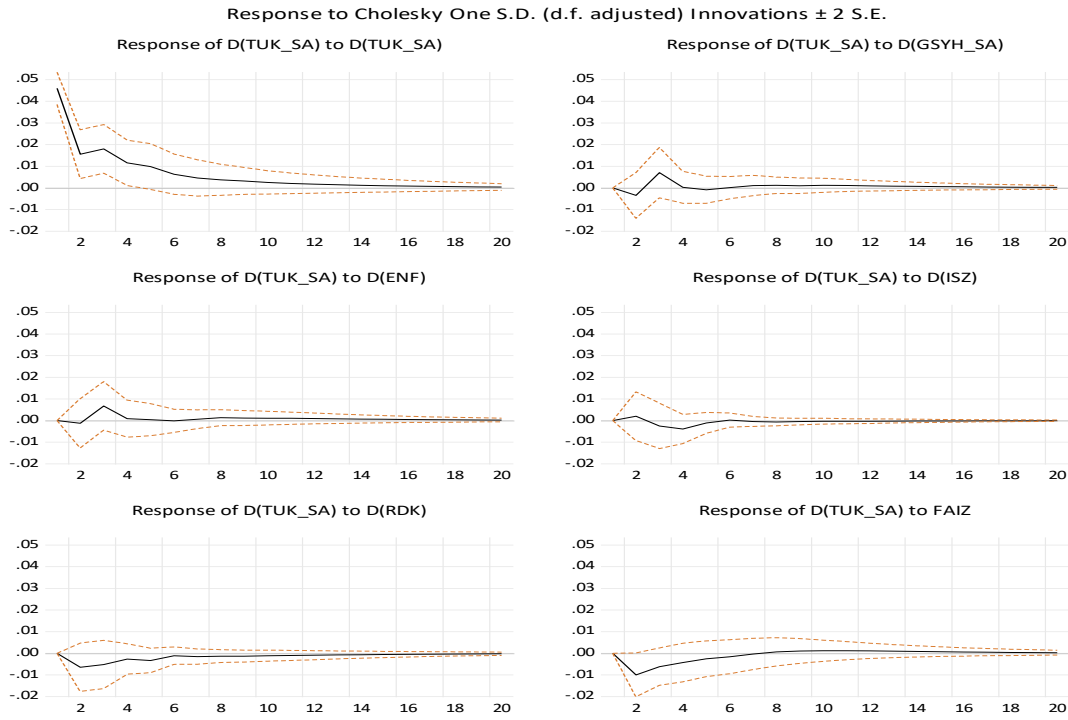
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Hata terimlerinin varyansının sabit olup olmadığını gösteren tablo 5’e göre; hata terimlerinin varyansının tüm gözlemler için değişmediği, diğer bir deyişle sabit varyansa sahip olduğu gözlenmiştir.

5.3. Etki Tepki Analizi

Etki-Tepki (impulse-response) fonksiyonu VAR modelindeki içsel (endojen) değişkenlerin hata terimindeki rassal şoklara karşı tepkisini ölçmektedir (Sevüntekin ve Çınar, 2014: 510). Diğer bir deyişle etki-tepki fonksiyonu standart sapma şokundaki bir içsel değişkenin cari ve gelecek değerindeki yeniliğe etkisini ifade eder (Kutlar, 2017: 46).

Şekil 3. VAR(2) Modeli Etki-Tepki Fonksiyonları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3'te yer alan sonuçlara göre sonuçlara göre, tüketim değişkeninde meydana gelen bir birimlik şokun etkisi tüketimi pozitif yönde etkileyerek yaklaşık 16 dönem sonunda etkisini yitirmektedir. Gelir değişkeninde meydana gelen bir birimlik şokun etkisi tüketim harcamalarında iki dönem düşük düzeyde negatif yönde etkilerken sonraki dönemlerde pozitif yönde etkilemekte ve yaklaşık beş dönem sonunda etkisini yitirmektedir. Enflasyon oranında meydana gelen bir birimlik şokun etkisi tüketim harcamalarında ilk dönem herhangi bir etki yaratmazken sonraki dönem pozitif yönde etkilemektedir. Enflasyonda meydana gelen şokun etkisi sekiz dönem sonunda etkisini yitirmektedir. İşsizlik oranlarında meydana gelen bir birimlik şokun etkisi tüketim harcamalarını ilk dönem pozitif yönde etkiler ikinci dönem negatif yönde etkilemektedir. İşsizlik oranlarında meydana gelen şokun etkisi altı dönem sonunda etkisini yitirmektedir. Reel döviz kurunda meydana gelen bir birimlik şokun etkisi tüketim harcamalarını negatif yönde etkilemekte ve yaklaşık on dönem sonunda etkisini yitirmektedir. Faiz oranlarında meydana gelen bir birimlik şokun etkisi tüketim harcamaları üzerinde negatif bir etki yaratmakta ve etkisini sekiz dönem sonunda yitirmektedir.

5.4. Varyans Ayrıştırması

VAR modelinde son olarak tüketim harcamalarının varyansında meydana gelen değişimlerin VAR sistemine dâhil edilen diğer değişkenler tarafından ne düzeyde açıklandığını tespit etmek amacıyla varyans ayrıştırması sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Türkiye Tüketim Değişkenine Ait Varyans Ayrıştırması Sonuçları

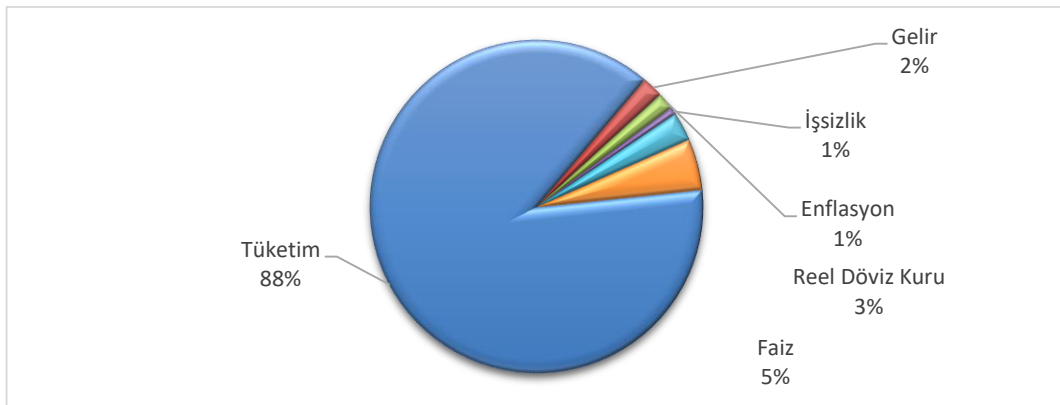
Dönem	Standart Hata	D(TUKETİM)	D(GELİR)	D(ENF)	D(ISZ)	D(RDK)	FAİZ
1	0.046009	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.050178	93.71687	0.469478	0.063345	0.162670	1.657279	3.930362
3	0.054859	89.21524	2.042155	1.572849	0.342128	2.276533	4.551098
4	0.056428	88.50872	1.932180	1.510834	0.810096	2.370181	4.867994
5	0.057456	88.32011	1.885618	1.461943	0.817348	2.622073	4.892907
6	0.057835	88.35453	1.861328	1.443510	0.807926	2.625123	4.907585
7	0.058053	88.31821	1.882205	1.444251	0.807410	2.674070	4.873853
8	0.058222	88.21583	1.912490	1.487860	0.815107	2.709630	4.859080
9	0.058357	88.11052	1.933775	1.519861	0.817746	2.747732	4.870364
10	0.058456	87.99613	1.967788	1.550400	0.817456	2.775059	4.893172

D: Serinin Farkının alındığını ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6’da yer alan sonuçlara göre ilk dönemde tüketim değişkeninin varyansının tamamı kendi değeri tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönemde ise tüketim değişkeninin varyansındaki değişimin %93,71’i tüketim tarafından açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra ikinci dönemde tüketim değişkeninin varyansında meydana gelen değişimlerin %0,4’ü gelir, %0,16’sı işsizlik, %1,65’i reel döviz kuru ve %3,93’ü ise faiz değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Tüketim harcamalarında meydana gelen değişimler üzerinde ilerleyen dönemlerde gelir değişkeni etkisini yitirmekte ve diğer değişkenlerin etkisi ise artmaktadır. Çalışmada ele alınan dönemde tüketim değişkenine ait 78 gözlem için varyans ayrıştırması ortalaması Şekil 4’te yer almaktadır.

Şekil 4. Varyans Ayrıştırması Ortalaması (78 Gözlemin Ortalaması Alınmıştır)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4’te yer alan pasta grafiğine göre, incelenen dönemde tüketim varyansındaki değişimlerin %88’isinin tüketim tarafından, %5’i faiz tarafından, %1’i işsizlik tarafından ve %2’sinin gelir tarafından açıklandığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre, tüketim harcamalarındaki değişimlerin büyük bir bölümünün yine tüketim değişkeni tarafından açıklandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, faiz değişkeni tüketim harcamalarındaki değişiklikleri açıklamada önemli bir faktör olarak belirlenmiştir. İşsizlik ve gelir değişkenlerinin ise tüketim varyansındaki değişimleri açıklamada sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

5.5. Granger Nedensellik Testi

Tablo 7. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken Tüketim				
Değişkenler	Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri	
D(GELİR)	6.281456	2	0.0433	H ₀ : Ret
D(ENF)	7.815236	2	0.0201	H ₀ : Ret
D(ISZ)	1.317264	2	0.5176	H ₀ : Reddedilemez
D(RDK)	14.31042	2	0.0008	H ₀ : Ret
FAIZ	8.922014	2	0.0116	H ₀ : Ret
Bağımlı Değişken Gelir				
D(TÜKETİM)	8.203270	2	0.0165	H ₀ : Ret
D(ENF)	2.010705	2	0.3659	H ₀ : Reddedilemez
D(ISZ)	3.267818	2	0.1952	H ₀ : Reddedilemez
D(RDK)	3.626214	2	0.1631	H ₀ : Reddedilemez
FAIZ	4.813182	2	0.0901	H ₀ : Reddedilemez
Bağımlı Değişken Enflasyon				
D(TÜKETİM)	1.761776	2	0.4144	H ₀ : Reddedilemez
D(GELİR)	2.428657	2	0.2969	H ₀ : Reddedilemez
D(ISZ)	3.599692	2	0.1653	H ₀ : Reddedilemez
D(RDK)	1.972206	2	0.3730	H ₀ : Reddedilemez
FAIZ	0.740819	2	0.6905	H ₀ : Reddedilemez
Bağımlı Değişken İşsizlik				
D(TÜKETİM)	7.206095	2	0.0272	H ₀ : Reddedilemez
D(GELİR)	15.33728	2	0.0005	H ₀ : Reddedilemez
D(ENF)	0.377802	2	0.8279	H ₀ : Reddedilemez
D(RDK)	19.73840	2	0.0001	H ₀ : Ret
FAIZ	1.610955	2	0.4469	H ₀ : Ret
Bağımlı Değişken Reel Döviz Kuru				
D(TÜKETİM)	5.574886	2	0.0616	H ₀ : Reddedilemez
D(GELİR)	1.748676	2	0.4171	H ₀ : Reddedilemez
D(ENF)	2.440150	2	0.2952	H ₀ : Reddedilemez
D(ISZ)	0.699488	2	0.7049	H ₀ : Reddedilemez
FAIZ	1.921073	2	0.3827	H ₀ : Reddedilemez

Bağımlı Değişken Faiz				
D(TÜKETİM)	6.938055	2	0.0201	H ₀ : Reddedilemez
D(GELİR)	3.236893	2	0.1982	H ₀ : Reddedilemez
D(ENF)	5.551256	2	0.0623	H ₀ : Reddedilemez
D(ISZ)	3.263111	2	0.1956	H ₀ : Reddedilemez
D(RDK)	6.331474	2	0.0422	H ₀ : Red

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7’de de yer alan sonuçlara göre, %5 anlamlılık düzeyinde yapılan incelemede elde edilen bulgular şunlardır;

a. Tüketim değişkeni ile gelir, enflasyon, reel döviz kuru ve faiz değişkenleri arasında Granger Nedensellik tespit edilmiştir.

b. Gelir değişkeni ile tüketim değişkeni arasında %5 anlamlılık düzeyinde Granger Nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

c. Enflasyon değişkeninin bağımlı olduğu modelde %5 anlamlılık düzeyinde diğer değişkenlerle Granger Nedensellik tespit edilememiştir.

d. İşsizlik değişkeni ile tüketim değişkenleri arasında %5 anlamlılık düzeyinde Granger Nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

e. Reel döviz kurunun bağımlı olduğu modelde %5 anlamlılık düzeyinde Granger Nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

f. Faiz değişkeninin bağımlı değişken olduğu modelde %5 anlamlılık düzeyinde faiz ile tüketim değişkenleri arasında Granger Nedensellik tespit edilmiştir.

6. Sonuç ve Tartışma

Tüketim harcamaları, makroekonomik bir perspektiften değerlendirildiğinde, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYH) önemli bir bölümünü oluşturması açısından büyük bir öneme sahiptir. Özellikle tüketim harcamalarındaki dalgalanmalar, ekonomik büyüme ve fiyat istikrarı gibi temel ekonomik hedeflerin belirlenmesinde etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle, ekonomi politikalarının tasarlanması ve uygulanmasında tüketim harcamalarının dikkate alınması gerekmektedir. Tüketici davranışları, genellikle sosyokültürel ve sosyoekonomik değişkenlerin etkisi altında şekillenmekle birlikte, iktisat teorisi çerçevesinde genellikle gelire yakından ilişkilendirilir. Tüketim harcamaları, mevcut dönemdeki ekonomik koşulların yanı sıra gelecekteki beklentileri de içerdiğinden, makroekonomik değişkenlerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu nedenle, tüketim harcamaları üzerindeki etkileri anlamak ve analiz etmek, ekonomi politikalarının başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için kritik bir unsurdur. Bu çalışma, Türkiye’de yaşanan makroekonomik değişkenlerin, hane halkının tüketim harcamaları üzerindeki etkisini incelemeyi hedeflemektedir. Çalışma, 2003Q1-2021Q4 dönemini kapsayan gelir, işsizlik, döviz kuru, enflasyon ve faiz oranları gibi değişkenler arasındaki ilişkileri, VAR analizi ve Granger Nedensellik testi yöntemlerini kullanarak araştırmıştır. Araştırmanın incelenen dönemdeki ekonomik dalgalanmaları ele almaması ve çalışma alanının sadece Türkiye ile sınırlı olması, çalışmanın temel kısıtları olarak belirlenebilir. Farklı ülke grupları ve farklı ekonomik etkiler analiz edilerek literatür genişletilebilir.

Çalışmanın incelenen döneme ilişkin sonuçlarına genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, gelir ile tüketim değişkeni arasında çift yönlü bir Granger nedensellik ilişkisi belirlenmiştir. Ayrıca, etki-tepki analizi, gelir değişkenindeki şokların tüketim harcamaları üzerinde ilk dönemde negatif bir etkiye sahip olduğunu, ancak sonraki dönemlerde pozitif bir etkiye yol açtığını göstermektedir. Varyans ayrıştırma analizi, gelir değişkeninin tüketim harcamalarının varyansındaki değişikliklerin ortalama %2'sini açıkladığını göstermektedir. Bu sonuçlar, incelenen dönemde gelirin tüketim harcamaları üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu işaret etmektedir. Bu durum, daha önceki çalışmalarla paralellik göstermektedir, özellikle Altunöz (2014) tarafından yapılan bir çalışmada Türkiye koşullarında gelir ile tüketim harcamaları arasındaki ilişkinin sınırlı olduğu bulgusu vurgulanmıştır. Enflasyon değişkeni ile tüketim harcamaları arasında Granger nedensellik ilişkisi tespit edilememesi, çalışmanın önemli bir sonucunu teşkil etmektedir. Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, enflasyonun tüketim harcamalarındaki değişimleri açıklama gücünün yalnızca %1 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, etki-tepki analizi, enflasyon değişkeni ile tüketim harcamaları arasında negatif bir ilişkiyi göstermektedir. Bu sonuçlar, daha önceki çalışmalarda da benzer şekilde vurgulandığı gibi, enflasyonun tüketim harcamaları üzerinde sınırlı ve negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Özellikle Muzindutsi & Mjeso (2018), Iheonu ve Nwachukwu (2020), Arapova (2018), Wibowo (2020), Keho (2019) Olusala (2022), Aytekin ve Kaya (2023) gibi çalışmalarda da bu negatif ilişkiye dikkat çekilmiştir. Gelir belirsizliği kapsamında VAR modeline eklenen işsizlik değişkeni ile tüketim harcamaları arasında tespit edilen tek yönlü Granger Nedensellik ilişkisi önemli bir sonuç olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, etki-tepki analizi, bu iki değişken arasında negatif bir ilişkiyi doğrulamaktadır. Bu sonuçlar, daha önceki çalışmaların bulgularıyla uyumlu bir şekilde gelir belirsizliğinin (işsizlik) tüketim harcamaları üzerinde negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Özellikle Ersin & Ergeç (2018), Sugiarto ve Wibowo (2020), Arslan (2021), Dajcman (2018), Akın ve Dağlıoğlu (2021) gibi çalışmalar, işsizlik oranlarının artışının tüketim harcamaları üzerinde olumsuz bir etki yarattığı yönünde bulgular sunmuşlardır. Reel döviz kuru değişkeni ile modele dahil edilen diğer değişkenler arasında Granger Nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Varyans ayrıştırması sonucuna göre tüketim harcamalarında meydana gelen değişimlerin incelenen dönemde %3'ü reel döviz kuru değişkeni tarafından açıklanmakta ve etki tepki analizine göre ise reel döviz kurunda meydana gelen bir birimlik şok tüketim harcamalarını negatif yönde etkilemektedir. Faiz değişkeni ile tüketim harcamaları değişkenleri arasında Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Etki tepki analizine göre faiz değişkeni ile tüketim harcamaları arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırması sonucuna göre ise faiz değişkeni incelenen dönemde ortalama olarak tüketim harcamalarında meydana gelen değişimleri açıklama gücü %5 olarak tespit edilmiştir. Muzindutsi & Mjeso (2018) , Keho (2019), Ezeji & Ajudua (2015), Hok (2020) çalışmalarında da faiz ile tüketim harcamaları arasındaki ilişki vurgulanmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına göre, incelenen dönemde tüketim harcamaları gelir değişkeni yerine faiz değişkeni ile daha güçlü bir ilişki içindedir. Bu durum, Türkiye'de uygulanan düşük faiz politikalarının, tüketicilerin ertelediği tüketim harcamalarını likidite bolluğu dönemlerinde gerçekleştirmelerini teşvik ettiğini göstermektedir. Düşük faiz politikaları, tüketicilere krediye daha fazla erişim sağlayarak ve tüketimlerini artırmasına olanak tanırken, aynı zamanda kurlarda yaşanan dalgalanmaların tüketim harcamaları üzerinde önemli bir etkisi olduğu bulunmuştur. Öte yandan, faiz oranlarının yüksek olduğu dönemlerde hane halklarının borçlanma maliyetlerinin artması nedeniyle tüketim harcamalarını azaltma eğiliminde olduğu ve düşük faiz oranlarının olduğu dönemlerde ise ertelenen tüketimlerin yapılabilmesi için tüketim harcamalarının artma eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, Türkiye'de faiz politikalarının tüketim harcamaları üzerindeki önemli bir etkisi olduğunu ve politika yapımcıların faiz oranlarındaki değişikliklerin tüketim harcamaları üzerindeki olumsuz etkilerini ve dengelenme mekanizmalarını dikkate almalarının gerekliliğini vurgulamaktadır. Çalışma sonuçlarına göre, reel döviz kurunun tüketim harcamaları üzerinde önemli bir ikinci değişken olduğu tespit edilmiştir.

İncelenen dönemde son dört çeyrekte yüksek döviz kurlarının tüketim harcamaları üzerinde olumsuz bir etki yarattığı söylenebilir. Bu durum, özellikle ithal bağımlılığı yüksek ülkeler için bir cari açık sorununa bir çözüm olabilirken, daralan tüketim harcamalarının ekonomik denge üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Tüketim harcamalarının gelirden daha fazla etkilenmesi, politika yapıcıların faiz ve döviz kurlarını istikrar altında tutma konusundaki önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, politika yapıcıları faiz politikalarını ve döviz kuru yönetimini dengeli bir ekonomik büyüme sağlama amacıyla dikkatle tasarlamalı ve uygulamalıdır. Reel döviz kuru dalgalanmalarının kontrol altında tutulması, tüketim harcamaları üzerindeki olumsuz etkilerin sınırlandırılmasına yardımcı olabilir ve ekonomik istikrarın korunmasına katkı sağlayabilir. Politika yapıcılarının sıkı para politikası ve kredi sıkılaştırma önlemleri ile tüketim harcamalarındaki dalgalanmaları kontrol etmeye ve bu dalgalanmaların ekonomik dengeye olumsuz etkilerini sınırlamaya yönelik çalışmalar yapmaları gerekmektedir. Ayrıca, faiz politikalarının ve döviz kuru yönetiminin, ekonomik istikrarı sağlama ve tüketim harcamalarını dengeleme amacıyla bir araç olarak kullanılması önemlidir. Bu politika önlemlerinin dikkatlice tasarlanması ve uygulanması, ekonominin istikrarını korumada kritik bir rol oynayabilir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that they have no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

Ek-1

Vector Autoregression Estimates

Date: 08/15/23 Time: 00:21

Sample (adjusted): 2003Q4 2022Q4

Included observations: 77 after adjustments

Standard errors in () & t-statistics in []

	D(TUK_SA)	D(GSYH_SA)	D(ENF)	D(ISZ)	D(RDK)	FAIZ
D(TUK_SA(-1))	0.425094 (0.31255) [1.36009]	0.612247 (0.31497) [1.94384]	-0.440589 (1.19629) [-0.36830]	0.340607 (0.40210) [0.84707]	0.044173 (0.48216) [0.09161]	-0.613704 (0.68877) [-0.89102]
D(TUK_SA(-2))	-0.233064 (0.34442) [-0.67668]	0.389465 (0.34709) [1.12208]	-3.175924 (1.31830) [-2.40911]	-0.681576 (0.44311) [-1.53816]	-0.885122 (0.53134) [-1.66583]	-0.328088 (0.75901) [-0.43226]
D(GSYH_SA(-1))	-0.117478 (0.32229) [-0.36451]	-0.407891 (0.32478) [-1.25589]	1.852522 (1.23357) [1.50176]	-0.599817 (0.41463) [-1.44662]	0.031825 (0.49719) [0.06401]	1.000527 (0.71023) [1.40873]
D(GSYH_SA(-2))	0.513310 (0.35733) [1.43652]	-0.097508 (0.36010) [-0.27078]	2.995580 (1.36770) [2.19024]	0.513089 (0.45972) [1.11610]	0.920722 (0.55125) [1.67025]	0.158568 (0.78746) [0.20137]
D(ENF(-1))	0.004706 (0.03379) [0.13928]	-0.002696 (0.03405) [-0.07918]	0.179845 (0.12933) [1.39055]	-0.018280 (0.04347) [-0.42049]	-0.010004 (0.05213) [-0.19191]	0.069266 (0.07446) [0.93019]
D(ENF(-2))	0.049165 (0.02946) [1.66878]	0.036519 (0.02969) [1.23002]	0.081868 (0.11276) [0.72601]	0.069068 (0.03790) [1.82224]	0.076711 (0.04545) [1.68781]	0.039233 (0.06492) [0.60429]
D(ISZ(-1))	0.023793 (0.09684) [0.24569]	-0.046685 (0.09759) [-0.47839]	-0.454472 (0.37066) [-1.22613]	0.078105 (0.12459) [0.62691]	0.035251 (0.14939) [0.23596]	0.030942 (0.21341) [0.14499]
D(ISZ(-2))	-0.061007 (0.08492) [-0.71841]	-0.047394 (0.08558) [-0.55381]	-0.116111 (0.32504) [-0.35722]	-0.166801 (0.10925) [-1.52675]	0.034112 (0.13101) [0.26038]	-0.024953 (0.18714) [-0.13334]
D(RDK(-1))	-0.106967 (0.08386) [-1.27553]	-0.125830 (0.08451) [-1.48892]	-0.707935 (0.32098) [-2.20553]	-0.235128 (0.10789) [-2.17933]	-0.319630 (0.12937) [-2.47063]	-0.480178 (0.18481) [-2.59828]
D(RDK(-2))	-0.131326 (0.09057) [-1.45003]	-0.178893 (0.09127) [-1.96006]	-0.258490 (0.34665) [-0.74567]	0.015081 (0.11652) [0.12943]	-0.020092 (0.13972) [-0.14380]	0.059617 (0.19959) [0.29870]
FAIZ(-1)	-0.109016 (0.05466) [-1.99430]	-0.074969 (0.05509) [-1.36092]	-0.309283 (0.20923) [-1.47821]	0.046780 (0.07033) [0.66518]	-0.004001 (0.08433) [-0.04744]	1.314738 (0.12046) [10.9140]
FAIZ(-2)	0.113217 (0.05303) [2.13496]	0.079075 (0.05344) [1.47967]	0.213257 (0.20298) [1.05065]	-0.009527 (0.06822) [-0.13964]	0.019716 (0.08181) [0.24100]	-0.406586 (0.11686) [-3.47916]
C	0.004086 (0.03672) [0.11126]	0.011761 (0.03701) [0.31779]	0.185455 (0.14056) [1.31939]	-0.077223 (0.04725) [-1.63449]	-0.059037 (0.05665) [-1.04209]	0.211873 (0.08093) [2.61802]
R-squared	0.377015	0.357399	0.411281	0.246927	0.178093	0.935770
Adj. R-squared	0.260205	0.236911	0.300896	0.105725	0.023986	0.923727
Sum sq. resids	0.135478	0.137585	1.984777	0.224239	0.322425	0.657937
S.E. equation	0.046009	0.046366	0.176103	0.059192	0.070978	0.101392
F-statistic	3.227603	2.966268	3.725883	1.748756	1.155642	77.70192
Log likelihood	134.9376	134.3434	31.58623	115.5374	101.5558	74.09614
Akaike AIC	-3.167210	-3.151776	-0.482759	-2.663309	-2.300150	-1.586913
Schwarz SC	-2.771503	-2.756069	-0.087052	-2.267602	-1.904442	-1.191205
Mean dependent	0.045222	0.047116	0.016893	0.000976	-0.009072	2.537534
S.D. dependent	0.053492	0.053077	0.210618	0.062594	0.071845	0.367128

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aytekin, I.& Kaya, M.V. (2023) 30th RSEP International Conference on Economics, Finance and Business 27-28 April 2023, University of Warsaw, Warsaw, Poland Conference Proceedings/Full Papers ISBN: 978-625-99063-1-7/May 2023 pp.80-83
- Altunöz, U.(2014) Tüketim Fonksiyonu ve Türkiye için Gelir-Tüketim İlişkisinin Ampirik Analizi, International Conference on Eurasian Economics, Sinop Üniversitesi.
- Alegre, J., Pou, L.(2016) Consumption, unemployment and the great recession: Does it matter who is unemployed and for how long? , International Journal of Manpower, Vol. 37 Issue: 4, s.724-743.
- Akın T. & Dağlıoğlu, C. (2021) Tüketim, belirsizlik ve borçlanma kısıtı üçlemi: Türkiye örneği. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 16(61), 414-433.
- Arapova, E. (2018). Determinants of household final consumption expenditures in Asian countries: A panel model, 1991–2015. Applied Econometrics and International Development, 18(1), 121-140.
- Arslan, F. (2021). Gelir belirsizliğinin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 4(1), 34-52.
- Buzdağlı, Ö. ve Özdemir, D. (2021). Jeopolitik risk endeksinin askeri harcamalar üzerindeki etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 12(29), 188-203. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.761633>
- Coskun, Y., Apergis, N. ve Alp Coskun, E. (2022). Nonlinear responses of consumption to wealth, income, and interest rate shocks. Empir Econ 63, 1293–1335.
- Çatalbaş, N. (2022). Türkiye’de ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişkinin sınanması: ARDL sınır testi yaklaşımı. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 11(2), 880-904.
- Dajcman, S. (2018). The long-run determinants of consumption in the euro area: is there a role for uncertainty? Ekonomický časopis, 66(10), 969-986.
- Dickey, D.A., Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root, Journal of the American Statistical Association, 1979/74, pp. 427-431.
- Duman, E. (2022). İktisadi büyüme ve tüketim harcamaları arasındaki ilişki: Türkiye ve Doğu Avrupa örneği. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(3), 1077-1086.
- Duesenberry, J. S. (1952) Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior, Cambridge: Harvard University Press.
- Ezeji, C. E., Ajudua, E. I. (2015) Determinants of aggregate consumption expenditure in Nigeria”, Journal of Economics and Sustainable Development, 6(5), 164-168.
- Ersin, İ., & Ergeç, E. H. (2018). Harcama bileşenleri ve sektörel istihdam arasındaki nedensellik ilişkisi. Journal of Management and Economics Research, 16(1), 161-180.
- Friedman, M., 1957 A Theory Of The Consumption Function, Princeton, Universty Press.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and crossspectral methods. Econometrica: journal of the Econometric Society, 424-438.
- Gohar, R., Chang, B. H., Derindag, O. F., & Abro, Z. (2022). Nexus between consumption, income, and price changes: Asymmetric evidence from NARDL model. Etikonomi, 21(2), 213–228. <https://doi.org/10.15408/etk>
- Hall, R. E. (1978). Stochastic implications of the life cycle-permanent income hypothesis: theory and evidence. Journal of political economy, 86(6), 971-987.
- Hok, L.. (2020). Non-linear effect of government spending on private consumption in Cambodia: Markov-Switching autoregressive model. Journal of Economics and Business, 3(1), 438-449.

Iheonu, C. O., & Nwachukwu, T. (2020). Macroeconomic determinants of household consumption in selected West African countries (No. WP/20/031). AGDI Working Paper.

Kaya, Z. & Tokucu, E. (2014). Developments in monetary policies before and after the recent financial crisis and the change in the role of central banks. International Conference on Eurasian Economies 2014. <https://doi.org/10.36880/c05.00899>

Keho, Y. (2019) An econometric analysis of the determinants of private consumption in Cote d'Ivoire, Theoretical Economics Letters, Vol.9, pp.947-958.

Kıray, M. (2005) Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Hazırlayan, Nigan Bayazıt, Bağlam Yayınları, Ankara.

Keynes, J. M. (2010) Genel Teori İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi, Kalkedon Yayınları, 2. Baskı.

Koçak, S. & Karış, Ç. (2023). Döviz kuru oynaklığı ve hane halkı tüketim harcamaları: Türkiye'den kanıtlar. Sosyoekonomi , 31(55) , 283-296 . DOI: 10.17233/sosyoekonomi.2023.01.15

Köycü, E., & İlhan, E. G. E. (2023). Borsa İstanbul'da yabancı yatırımcı sayısını etkileyen faktörlerin Granger nedensellik testi ile incelenmesi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(2), 60-70.

Kutlar, A.(2017) Adım Adım Eviews ile Uygulamalı Çok Denklemli Zaman Serileri, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Kuznets, S. (1946). National income (p. 144). New York: National Bureau of Economic Research.

Mankiw, N. G. (2010). Makro İktisat. Efil Yayınları. İstanbul.

Modigliani, F., & Brumberg, R. (1954). Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. Franco Modigliani, 1(1), 388-436.

Muzindutsi, P. F., ve Mjeso, T. (2018). Analysis of South African household consumption expenditure and its determinants: Application of the ARDL Model. EuroEconomica, 37(3), 169-179.

Obinna, O. (2020). Effect of inflation on household final consumption expenditure in Nigeria. Journal of Economics and Development Studies, 8(1), 104-111.

Olusola, B. E., Chimezie, M. E., Shuuya, S. M., & Addeh, G. Y. A. (2022). The impact of İnflation rate on private consumption expenditure and economic growth - Evidence from Ghana. Open Journal of Business and Management, 10(4), 1601-1646.

Özer, M., Türkyılmaz, S. (2005) Türkiye'de enflasyon ile enflasyon belirsizliği arasındaki ilişkinin zaman serisi analizi, İktisat İşletme ve Finans, Cilt. 20, No. 229, s.93-104.

Çadırcı, B. D., & Tekdere, M. (2023). Ekonomik belirsizliğin vergi takozu üzerindeki etkisi: seçilmiş OECD ülkeleri örneği. İstanbul İktisat Dergisi, 72(2), 787-822.

Phillips, P.C.B., Perron, P.(1988) "Testing for A Unit Root in Time Series Regression". Biometrika, Vol. 75 No.2, pp.335- 346.

Sevüktekin, M., Çınar, M. (2014). Ekonometrik Zaman Serileri Analizi, Dora Yayıncılık, Bursa.

Shin, Y., & Schmidt, P. (1992). The KPSS stationarity test as a unit root test. Economics Letters, 38(4), 387-392.

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 1-48

Snowdon, B. V., Howard, R. (2012) Modern Makroekonomi: Temelleri, Gelişimi ve Bugünü, Efil Yayınevi 1. Baskı, Ankara.

Somel, C. (2014). Makroiktisada Giriş. Yordam Kitap, İstanbul.

Sugiarto, S. ve Wibowo, W. (2020). Determinants of regional household final consumption expenditure in Indonesia. JEJAK: Jurnal Ekonomi dan Kebijakan, 13(2), 330-342. doi: 10.15294/jejak.v13i2.25736.

Sümer, K. K. (2013) Makro Ekonometrik Modeller, Beşir Kitapevi, İstanbul.

Taşpunar Altuntaş, S. & Taşkiran, F. (2022). Borsa İstanbul'un Zayıf Formda Etkinliğinin Testi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 9(1), 33-53.

Turfanda, A., & Güriş, B. (2023). Kırılgan Beşli Ülkelerinde Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Doğrusal Olmayan ve Kantil Birim Kök Testleri ile Analizi. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 12(5), 626-636.

Uche, E., Chang, B. H., & Effiom, L. (2023). Household consumption and exchange rate extreme dynamics: Multiple asymmetric threshold non-linear autoregressive distributed lag model perspective. International Journal of Finance & Economics, 28(3), 3437-3450.

Varlamova, J., & Larionova, N. (2015). Macroeconomic and demographic determinants of household expenditures in OECD countries. Procedia Economics and Finance, 24, 727-733.

Verter, N., & Osakwe, C. N. (2014). A time series analysis of macroeconomic determinants of household spending in the era of cross-cultural dynamics: Czech Republic as a case study. Procedia Economics and Finance, 12, 733-742.

Wang, X., Chang, B., Uche, E. et al. (2022). The asymmetric effect of income and price changes on the consumption expenditures: evidence from G7 countries using nonlinear bounds testing approach. Port Econ J. <https://doi.org/10.1007/s10258-022-00229-8>.

Wibowo, W. (2020). Determinants of regional household final consumption expenditure in Indonesia. JEJAK: Jurnal Ekonomi dan Kebijakan, 13(2), 332-344.

Yıldırım, G. (2022). Yaş bağımlılık oranı ile ithalat arasındaki ilişki: Türkiye için VAR ve Granger nedensellik analizi. Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi, 6(2), 104-123.

Türkiye’de Sağlık Turizminin Finansal Piyasalara Etkisi***The Impact of Health Tourism on Financial Markets in Turkey**Serkan DEMİREL¹, Ayşenur ŞAHİN²

DOI: 10.59445/ijephss.1328237

Atf / Cite: Demirel, S., Şahin, A. (2023). Türkiye’de sağlık turizminin finansal piyasalara etkisi, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 6(4), 308-336, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1328237>

Araştırma Makalesi / Research Article**Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First):** 16.07.2023**Makale Kabul Tarihi / Accepted:** 15.10.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de sağlık turizminin finansal piyasalara olan etkisini analiz etmektir. Bu amaçla çalışmada sağlık turizmi değişkeni olarak Türkiye’nin sağlık turizm gelirleri, finansal piyasa değişkeni olarak dolar/TL kuru ve Bist100 endeksi verileri kullanılmıştır. Çalışmada farklı mertebelerde durağan değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkilerinin incelenmesi ARDL Eşbütünlük analiz yöntemiyle sağlanmıştır. Araştırma bulgularında verilen uzun dönem dengesinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının gösterilmesinde kullanılan F sınır testi istatistiği incelendiğinde, alınan dönem için sağlık turizmi gelirleri ile Bist100 endeksi ve dolar/TL kuru arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bir diğer bulgu ise ele alınan dönem boyunca uzun dönemde sağlık turizmi gelirlerindeki artışın Bist100 endeksinde bir artışa sebep olduğu görülmektedir. Dolar/TL kuru endeksinin uzun dönem katsayısı incelendiğinde ise istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir uzun dönem katsayısının hesaplandığı görülmektedir. Bu durumda ele alınan dönem boyunca uzun dönemde sağlık turizmi gelirlerindeki %1’lik bir artışın dolar/TL endeksinde %4.22’lik bir artışa sebep olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Sermaye Piyasası, Para Piyasası.

JEL Kodları: I11, G10, E5

Abstract

The aim of this study is to analyze the impact of health tourism on financial markets in Turkey. For this purpose, Turkey's health tourism revenues as health tourism variable, USD/TL exchange rate and BIST100 index data as financial market variables were used in the study. In the study, cointegration relations between variables stationary at different orders were examined by ARDL cointegration analysis method. When the F bounds test statistic, which is used to show whether the long-run equilibrium given in the research findings is statistically significant or not, is analyzed, it is seen that there is a long-run equilibrium relationship between health tourism revenues, Bist100 index and USD/TL exchange rate for the period considered. Another finding is that the increase in health tourism revenues in the long run causes an increase in the BIST100 index. When the long-run coefficient of the USD/TL exchange rate index is analyzed, it is seen that a statistically significant and negative long-run coefficient is calculated. In this case, it is seen that a 1% increase in health tourism revenues in the long run during the period analyzed causes a 4.22% increase in the USD/TL index..

Keywords: Health Tourism, capital market, Money market

JEL Codes: I11, G10, E5

* Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Serkan Demirel danışmanlığında 19.06.2023 tarihinde İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü eğitim Enstitüsü’nde sunduğumuz "Türkiye’de Sağlık Turizminin Finansal Piyasalara Etkisi" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. / *This study has been generated from the thesis titled "The impact of health tourism on financial markets in turkey" authored by Ayşenur Doğan, which was presented on 19.06.2023 at İstanbul Gelişim University Institute of postgraduate education, under the supervising of Assist.Prof. Dr. Serkan Demirel.*

¹ Asist. Prof. Dr., İstanbul Gelişim University, Faculty of Economics, Administrative Sciences and Social Sciences, Department of International Trade and Finance, sdemirel@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7285-1504.

² Graduate Student, İstanbul Gelişim University, ayşenur.sahin1@ogr.gelisim.edu.tr, ORCID: 0009-0004-0420-4710

1. Giriş

Türkiye; sahip olduğu kültür, sanat ve tarihsel bilgi birikiminin yaşatılabilmesi geçmişten günümüze taşınarak ve kuşaktan kuşağa aktararak bugüne gelen ortak değerleriyle zengin bir ülke konumundadır. Sahip olduğumuz tarih mirası insanlığın ortak hafızasına ait değerlerdir. Zenginliklerimizi dünyaya tanıtarak insanlığa da büyük katkılar sağlayacağı açıktır. Son yıllarda Türkiye, kültürel gücü ve turizm alanındaki gelişmelerle dünyanın çekim merkezlerinden biri olma yoluna girmiştir. İnsanlığın ortak hafızasında değerli unsurları barındıran kültür mirasının; tarihe, geleceğe ve insanlığa karşı sorumluluklarının gereklerini yerine getirmek ve Türkiye’nin finansal ve ekonomik yönden kalkınmasını hızlandırmak amacıyla kapsamlı bir koruma ve tanıtım çalışması yürütülmesi gerekmektedir.

Turizm sektörü, ülke ekonomilerine yaptığı önemli katkının yanı sıra, insanların, toplumların ve kültürlerin birbirini tanımaya, kaynaşmaya ve barışın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Turizmde gelişen iletişim ve seyahat imkânları, uluslararası seyahat sektörünün gelişmesi, ülkeler arasındaki ikili ilişkiler ve vize kolaylıkları turizmde sektörün büyümesine katkı sağlayarak rekabeti arttırmıştır. Türkiye çok az sayıda ülkenin sahip olabileceği doğal, tarihi ve kültürel zenginliklere bir arada sahip olan bir coğrafi konumda bulunmaktadır. Bu ayrıcalık Türk turizm sektörünün daha fazla gelişmesi ve kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla ekonomik olarak sektörün hem gelir hem istihdam anlamında önemli bir büyüklüğe ulaşmasına katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Gelişmiş ülkelerde sosyal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak değişen dünya görüşü ile yaşam şekli ve kalitesine verilen önem hem giderek artmakta hem de farklılaşmaktadır. İnsan sağlığının korunmasında ve sağlıklı bir yaşam sürdürülmesinde doğal kaynakların kullanılması giderek daha fazla tercih edilmektedir. Bu noktada Türkiye tarihi geçmişi, iklimi, zengin kültürü, geleneksel kaplıcaları ve gelişmiş sağlık teknolojisi ile sağlık turizminin gelişmesinde çok iddialı olabilecek bir potansiyeli barındırmaktadır. Sağlık turizmi, Dünya’da ve Türkiye’de her yıl giderek büyümekte olan sektörlerden biridir. Özellikle turizm sektöründe öne çıkan ülkelerin turizm sektör faaliyetlerinin yılın 12 ayına yayılması, sağlık turizminin sürdürülebilirliği ve rekabet edilebilirliğinin gelişmesi için fırsat oluşturmaktadır. Türkiye’de sağlık turizmine olan erişimin kolay ve düşük maliyette olması sektörün tercih edilme nedenlerinden biridir. Gelişen günümüz koşullarında sağlık amaçlı gerçekleşen turizm hareketleri aktif hastane hizmetlerinden fayda sağlamak için gerçekleşen yurtdışı seyahatleri daha çok tercih edilir hale gelmiştir. Bir ülkede veya bölgede yaşayan kişilerin bulunduğu yerde yetersiz sağlık hizmeti olmasından dolayı başka ülkeye sağlık hizmeti alabilmek için medikal turizm kapsamında daha uygun maliyette seyahat etmektedirler. Son dönemlerde sağlık alanında yapılan yatırımların ve teknolojik gelişmelerin sonucunda Türkiye’de sağlık turizminin gelişimine katkı sağlamış, Türkiye sağlık turizminde tercih edilen ülkeler arasında yer almıştır.

Sağlık turizmi türlerinden biri olan medikal turizme son yıllarda Türkiye’de ciddi talebin oluştuğunu söylemek mümkündür. Türkiye’de medikal turizm sektöründe öncelikle tercih edilen branşlardan plastik ve estetik cerrahisinden başta saç ekimi olmak üzere, göz hastalıklarından; lazer cerrahisi, retina cerrahisi ve şaşılık tedavisinde, diş hastalıkları ve tedavisinde, kalp hastalıkları ve tedavisinde diğer ülkelerle kıyaslandığında hem uzmanlık hem de sağlık hizmetlerinde uygulanan tedavi fiyatları bakımından daha uygun bir ülkedir.

Çalışmada, Türkiye sağlık turizmi potansiyelinin doğru ve etkin şekilde kullanabilmesinin finans piyasalarına olan etkisinin, sağladığı döviz geliri ile Türkiye’ye ne gibi katkı sağlayabileceği ele alınmıştır. Bu amaçla çalışmada sağlık turizmi değişkeni olarak Türkiye’nin sağlık turizm gelirleri, finansal piyasa değişkeni olarak dolar/TL kuru ve Bist100 endeksi verileri kullanılmıştır. Değişkenlere ait verilerin 2002-2023 yıllarının çeyrek dönemlerine ait Merkez Bankası ve TÜİK verileri

kullanılmıştır. Araştırmada oluşturulan modelde bağımlı ve bağımsız veri setlerine ilişkin yapılan serilerin durağan olup olmadıkları Augmented Dickey–Fuller birim kök testi ve Phillips–Perron birim kök testleri ile sınanmıştır. Farklı mertebelerde durağan değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkilerinin incelenmesi ARDL Eşbütünlüşme analiz yöntemiyle sağlanmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde sağlık turizmi, finansal piyasalar ve sağlık turizminin finansal piyasalar üzerindeki etkisi ile ilgili kavramlar hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Sağlık Turizmi

Sağlık kavramı birçok farklı anlama sahip olan bir kavramdır. Bu kavrama hastalık odaklı bakıldığında olumsuz anlam taşır. Fiziksel ve zihinsel uyum açısından bakıldığında olumlu anlam taşımaktadır. Sağlık beden, ruhen ve sosyal yönden hayatın temel kaynağı ve bireylerin temel ihtiyacıdır. Birey için sağlık olmadan hayatın anlamı olmamakta ve yaşam kalitesi düşmektedir. Tüm ülkelerin kendilerine özgü sağlık politikaları ve sağlık sistemleri vardır. Literatüre baktığımızda sağlık sistemlerinin amacı üç temel başlık altında bahsedilmiştir. Bunlardan ilki toplumda yaşayan tüm bireylere gerektiğinde en iyi hizmeti sunmaktır. İkincisi ise tüm bireyler eşit seviyede sağlık hizmetinden faydalanmalıdır. Üçüncüsü ve son olanı hizmetlerin bütünleştirilmiş şekilde olmasıdır. Bütünleştirilmekten kastedilen, sistem içindeki her aşamada koruyucu, iyileştirici, çevresel ve sosyal hizmetlerin bütünleşmiş bir şekilde hareket etmesidir (Şahin, 2021: 37).

Toplumsal iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve kişiler arası sosyal iletişimin gelişimi, uluslararası ulaşım ve seyahatlerin daha kolay yapılabilmesini sağlamış ve daha düşük fiyatlı hale gelmiştir. Bunun gibi gelişmelerin sonucunda bireylerin hastalıklarının tedavi yöntem ve olanaklarının yaşadıkları ülkedeki sağlık hizmeti erişiminin yetersiz düzeyde olması, sağlık hizmeti alma sürelerinin uzun olması, tedavi olma maliyetlerinin yüksek miktarda olması, tedavilerini daha kaliteli ve güvenli sağlık hizmeti almak istemeleri sonucunda sağlık turizmi sektörü oluşmuştur. Sağlık turizmi, kişilerin son gelişen sağlık teknolojilerinden faydalanabilmeleri, tedavi maliyetlerinin yaşadıkları ülkeden düşük olması, tedavi bekleme sürelerinin daha kısa olması nedeniyle ikamet edilen ülkeden başka bir ülkeye en az 24 saat kalınarak sağlık ve turizm hizmetinden yararlanılması için yapılan seyahatlere denir (Sağlık Turizmi El Kitabı, 2012: 45).

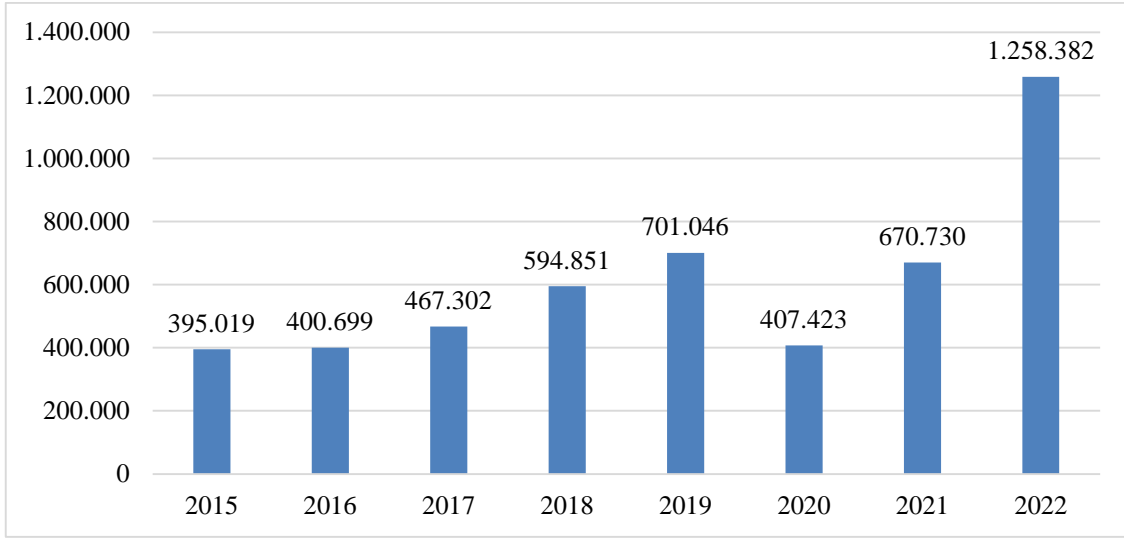
Sağlık Turizmi, kişilerin ikamette buldukları ülkeden başka ülkeye, tedavi edici, koruyucu ve sağlığı geliştirici sağlık hizmetlerini alabilmek amacıyla gerçekleştirdikleri yolculuklar olarak ifade edilebilmektedir. Bu tanımlama geleneksel ve doğal sağlık hizmetlerine ilave olarak plastik cerrahi operasyonları, doku ve organ nakli, ağız ve diş tedavisi, fizik tedavi gibi gereksinimi olan kişilerin alternatif sağlık hizmetlerini tamamlayıcı tedavileri içermektedir (Kostak, 2007: 25).

Türkiye’de 21.02.2023 tarihinden itibaren T.C Sağlık Bakanlığı tarafından uluslararası sağlık turizmi hizmeti için yetki verilen 158 özel tıp merkezi, 1184 muayenehane, 777 sağlık tesisi, 612 hastane, 659 aracı kuruluş ile hizmet verilmektedir (Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı, 2023).

Aşağıdaki grafiklerde gösterilen veriler incelendiğinde sağlık turizmi ve turistlerin sağlığı kapsamında Türkiye’de 2019 yılında 701.046 hastaya sağlık hizmeti verilmiştir. Sağlık ve tıbbi hizmet almak için gelen turist ve yurtdışında ikamet eden vatandaşlardan elde edilen turizm geliri 1.492.438,00 ABD doları tutarında gerçekleşmiştir. 2020 yılında yaşanan küresel salgın sebebiyle sağlık turisti sayısı ve gelirinde önemli bir azalış yaşanmıştır. 2020 yılında Türkiye’ye gelen 407.423 yabancı hastaya sağlık hizmeti verilmiş ve bu hastalardan 1.164.779,00 ABD doları gelir elde edilmiştir. 2021 yılında toplam 670.730 hastaya sağlık hizmeti verilmiş ve bu hastalardan 1.726.973,00 ABD doları gelir elde edilmiştir. 2022 yılında toplam 1.258.382 yabancı hasta sağlık hizmeti almak için Türkiye’ye gelmiş ve bu

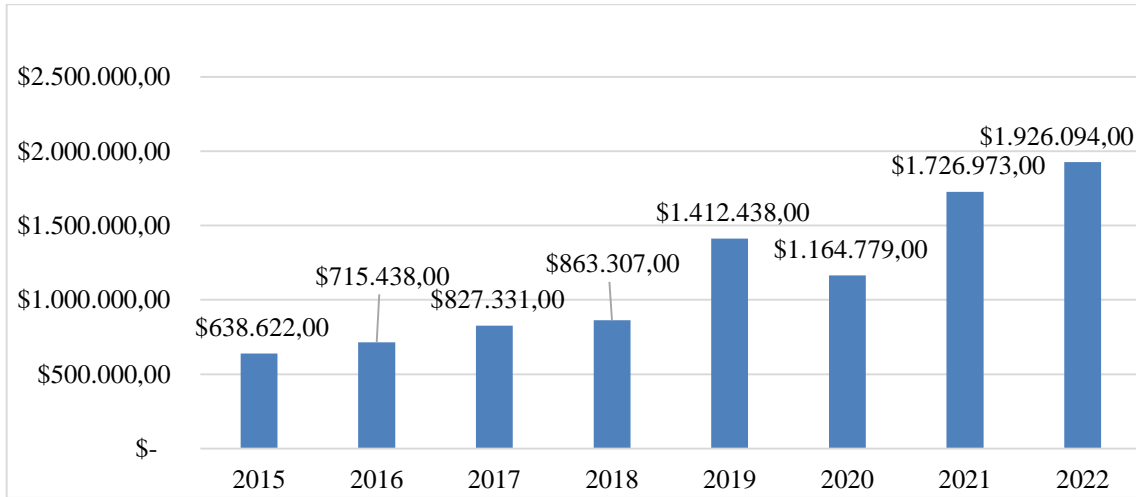
hastalardan 1.926.094,00 ABD doları gelir elde edilmiştir (Uluslararası Sağlık Hizmetleri Anonim Şirketi (USHAŞ), 2023).

Grafik 1. Türkiye’yi Ziyarete Gelen Sağlık Turisti Sayısı

Kaynak: (USHAŞ, 2023)

Grafik 2. Türkiye Sağlık Turizm Gelirleri (Bin USD)

Kaynak: (USHAŞ, 2023)

Türkiye’yi ziyarete gelen uluslararası hastaların en çok tercih ettiği branşlar sırasıyla kadın hastalıkları, iç hastalıkları, göz hastalıkları, tıbbi biyokimya, genel cerrahi, diş hekimliği, ortopedi ve travmatoloji, enfeksiyon hastalıkları ve kulak-burun-boğaz hastalıkları şeklindedir (USHAŞ, 2023).

2.2. Finansal Piyasalar

Finans kavramının tarihsel kökenini incelediğimizde Fransızcadan gelen bir kelime olup, sözlükte “para, mal ve mali işler” gibi anlamlara gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2006). Günümüzde yaygın olarak kullanılan anlamı işletmelerin ihtiyaç duyduğu fonları, en uygun şekilde elde edebilmesi ve bu fonları en etkili şekilde kullanmalarınıdır (Ece, 2016: 28).

Finansal sistemin genel yapısında birçok aracı kurum ve piyasaların birlikte hareket etmesi ile oluşan sistemdir. Finansal kurum olarak bankalar, sigorta şirketleri ve borsa gibi çeşitli kurumları kapsamaktadır. Finansal araçlar ise bozuk paralar, kâğıt para, tahvil ve hisse senetleri ve bu araçların

yanında swap gibi takas araçlarının da bulunduğu geniş bir yapılanmayı kapsamaktadır (Parasız, 2001: 45).

Finansın ve finansal piyasaların tarihsel gelişimi ilk olarak Milattan Önce (M.Ö.) 1800 yıllarda Babil İmparatorluğunda, birleşik faiz hesaplamalarının Hamurabi kanunlarına göre düzenlenmesi ile başladığı tahmin edilmektedir. İlk bankacılık sözleşmesi M.Ö. 1000 yıllarında Mezopotamya’da Filozof Thales tarafından yapıldığı bilinmektedir. Uluslararası bankacılık sistemi geçmişi ise Milattan Sonra (M.S.) 15. yüzyıla kadar gitmektedir. Tarihte kurulan ilk anonim şirketi olarak bilinen “East India Company” 1599 yılında İngiltere’de kurulmuştur. East India Company kurulduğu dönemde dünyanın en büyük ticaret filolarına sahipti ve dünya ticaretinin neredeyse %50’ sini kontrol etmekteydi. İlk kâğıt para basımı ABD’de Massachusetts Hükümetiyle, İngiltere’de ise kuyumcular tarafından 1690 yılında basılmış ve dolaşıma çıkarılmıştır (Ece, 2016: 30).

Finansal piyasalar toplumdaki tasarruf sahiplerinin fon arz ve taleplerine bağlı olduğu temeline dayanmaktadır. Piyasalar, alıcıların ve satıcıların mallarının fiyatları karşılıklı olarak belirledikleri arz ve talebin karşılaştığı organizasyonlardır. Ülke sınırları içerisinde yapılan işlemlere iç piyasa, ülke sınırları dışındaki yapılan işlemlere uluslararası piyasa denilmektedir. Finansal piyasalar fon arz ve talep eden kişilerin karşılaştıkları farklı türdeki finansal varlıkların alınıp satılma işlemlerinin yapıldığı birbirlerine bağlı olan piyasa gruplarından oluşmaktadır. Finansal sistemin işleyişi finansal araçlar ve hizmetlerin alınıp satılması ile gerçekleşmektedir (Sarıkovanlık, 2021).

Finansal sistemin yapısı ve özellikleri ülkeden ülkeye farklılık göstermekte olup sistemin en önemli belirleyicileri şunlardır (Tuncer, 2011: 56):

- Sisteme fon aktaran tasarruf sahipleri
- Sistemden fon talep edenler yatırım sahipleri
- Aracı olan finansal kurumlar
- Fon transferi için kullanılan finansal araçlar
- Hukuki ve idari düzen

Finansal piyasalar ekonomik yapılara tasarruf ve yatırım yapmak için bir seçim yapma fırsatı sunmaktadır. Finansal piyasalarda ileride geri verilmek üzere borç verme imkânını sağlaması, bireylerin yatırım yapma zorunluluğu olmadan tasarruf sahibi olabilmesini, borç alma imkânı sağlaması ise, bireylerin gelirlerinden tasarruf etmek zorunluluğu olmadan yatırımını finanse edebilmesini sunmaktadır. Ayrıca finansal piyasalardan borç alınan paralardan daha fazla geri ödeme olması yani faiz sisteminin işletilmesi borç alanların aldıkları fonları verimli olarak kullanmalarını mecbur bırakmaktadır. Bu nedenler finansal sistemin özelliği borç alınan parayı verimli yerlerde kullanarak uzun dönemde toplumda daha fazla tasarruf yapmaya zorlayacak ve daha yüksek hayat standardı elde edebilmelerine fırsat sağlayacaktır (Sarıkovanlık, 2021).

2.3. Sağlık Turizminin Finansal Piyasal Üzerindeki Etkisi

Türkiye’nin sağlık sektöründe zamanla kazandığı tecrübesi, gelişen teknoloji düzeyi ve sunduğu maliyetlerin avantajlı olması turizmin ilgisini sağlık sektörüne çekerek ülke ekonomisi açısından oldukça önemli olan turizm çeşitlerine son yıllarda sağlık turizmi de eklenmiştir (Öğüt vd., 2018: 58).

Sağlık turizmi, geçmişten günümüze kadar olan zaman sürecine baktığımızda termal turizm için yapılan seyahatlerin yerini daha komplike cerrahi operasyonlara bıraktığı gözlemlenmektedir birlikte, fiziksel tıp, kaplıca gibi terimlerin yerine ekonomik terimlerin daha sık kullanıldığı ve bazı devlet politikaları içerisindeki tanımlamalarda yer aldığı görülmüştür (Buldukoğlu, 2014: 48). Sağlık

turizminin ilk olarak Türkiye’deki önemi ve potansiyeli hazırlanan öncelikli dönüşüm programları arasında yer verilmiş ve turizminin mevsimsel ve coğrafi dağılımlarını düzenlenmesine atıfta bulunularak sağlık turizmine önem verileceği yer almıştır (Edinsel ve Adıgüzel, 2014: 168). Sağlık turizminin en önemli amaçlarından birisi ülkede yaşayan vatandaşların sağlık problemlerinden kurtulabilmesi için alternatif sunmak, diğeri ise ülkelerin iç ve dış turizmini canlandırılmasında birçok katma değer katmak ve uzun dönemde ekonomi üzerinde olumlu etki yaratarak toplam ulusal gelire katkı sağlamaktır (Özkurt, 2007: 128).

Sektörlerin gelişmesinde sektörel arzın olmasının yanında sektörel talebinde olması gerektiği bilinen bir gerçektir. Klasik ekonomide arzın ağırlığı ve itici gücünü belirli bir ekonomik döngü içerisinde ön plana çıkartan yaklaşımların olmasıyla beraber, Keynesyen iktisadının talebe bağlı ekonomik tanımlarının günümüz ekonomileri için son derece aydınlatıcı olmuştur. Günümüzde bir mal veya hizmet talebinin olması durumunda ancak o zaman söz konusu mal veya hizmetin arz varlığı bir anlam ifade etmektedir. Dünya genelinde yaşanan ekonomik gelişmelerin, en başta gelişmiş ekonomisi olan ülkeler olmak üzere, insanların yaşam kalitesinin yükselmesinde ve yaşam süresinin uzunluğunda bir artış yaşanmasına sebep olmuştur. İnsanların ortalama yaşam süresinin uzatmak veya yaşamlarını daha kaliteli geçirme isteklerine bağlı olarak sağlık sektörünün sunduğu tüm imkânlardan yararlanma arayışları sonucunda sağlık turizmi sektörü oluşmuştur (Kuşat ve Esen, 2022: 42).

2.3.1. Sağlık Turizminin Finansal Önemi

Türkiye ekonomisinde yaşanan serbestleşme ve finansal bağımlılıkların artışının sonucunda 1990’lı yıllarda kamu borçlanmasının, 2000’li yıllarda özel sektör borçlanmasının kriz riskini artırdığı iktisatçılar tarafından öngörülmüştür (Uygur, 2010: 65). Türkiye’ de 2018 yılındaki döviz krizinin sağlık sektörüne olan etkisi sonucunda USAŞ’ın kurulması sağlık turizminin bir ekonomik fırsat olarak değerlendirilmesinin sonucudur (Aydın, 2008: 7).

Sağlık turizmi, sadece sağlık ve turizm sektörleri açısından değil, seyahat ve inşaat gibi çeşitli sektörlerinde etkilendiği bir piyasa oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda Türkiye’ye gelen sağlık turistlerinin artırmaya yönelik hedefler ile sağlık turizmi piyasasında birçok farklı yönde birbirleriyle ilişkili etkileşimler ortaya çıkmıştır (Bay Yılmaz, 2020).

Sağlık Turizminin Döviz Kuru Açısından Önemi

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, kendi ülkelerinde gerçekleşen sağlık turizmi harcamalarında en az miktarda dövizin ülke dışına çıkmasını hedeflemektedirler. Bu hedefi gerçekleştirebilmek için sağlık altyapısını geliştirici yatırımların teşvik edilmesinin sağlanması gerekmektedir (Horowitz vd., 2007: 33). Ülkelerin sağlık turizmi gelirleri ile döviz kuru arasında kısa ve uzun dönemli bir ilişkinin olduğu düşünülmektedir. Ülkedeki döviz kurunun artması aynı zamanda ülkedeki sağlık turizmi gelirinin de artırdığı gözlemlenmiştir. Döviz kurunun artması ülke ekonomisi adına farklı sonuçları ortaya çıkarsa da sağlık turizmi açısından tedavi maliyetlerini azaltıcı etkide olduğu bilinmektedir. Kişilerin sağlıklarına kavuşmaları için daha düşük maliyette bir yol bulma amacıyla daha az harcama yapabilecekleri bölgelere seyahat etmeleri sağlık turizmi gelirleri ile döviz kuru arasında olumlu anlamda bir ilişki olduğunu desteklemektedir. Fakat döviz kurları makroekonomik açıdan birçok parametreyle bağlantılı olması sebebiyle, sağlık turizmi açısından döviz kuru üzerinde bir çıkarım geliştirebilmek pek mümkün gözükmemektedir (Biri, 2021: 40).

Sağlık Turizminin Yatırım ve İstihdam Açısından Önemi

Turizm sektörü, içerisinde oluşturduğu yeni istihdam olanaklarının sonucunda yaşanan milli gelirdeki artışın ve ödemeler dengesindeki olumlu gelişmelerin sonucunda ekonomik kalkınma yönünden önemli konumda bulunmaktadır. Turizmin ekonomiye kazandırdığı gelişmelerin sonucunda

alternatif bazı alt sektörlerin artmasını sağlamıştır. Sağlık turizmi bu alt sektörlerin başında gelmektedir (Seyidoğlu, 2013: 48).

Geleneksel turizm sektöründen daha hızlı büyüme gösteren ve ekonomik anlamda yüksek gelir kaynağı sağlama potansiyeli olması düşünülen ve sektöre olan talebe bağlı olarak dünyada rekabetin giderek arttığı sağlık turizmi pazarından yer alabilmek için zamanında ve hızlı hareket etmek ve bu alanda yatırımları arttırabilmek ve teşvikler sağlamak önemlidir (Vijaya, 2010: 45).

Dünya genelinde birçok ülkede, sağlık turizmi sektörünün ekonomilerine sağlayabileceği faydaları görmekte ve bu alt turizm sektörüne gün geçtikçe daha fazla destek verilmesi sağlanmaktadır. Sağlık turizmini teşvik eden iyi politikaların belirlenmesi, ülkenin genel turizm alanında yaptığı stratejisidir. Mevcut hükümetler tarafından bu tür politikaların geliştirilmesi, yönetilebilmesi ve önceliklerin belirlenebilmesi büyük önem arz etmektedir (Zengingönül, 2012: 52).

Sağlık Turizminin Dış Ticaret Açığı Kapama Yönünden Önemi

Sağlık turizmi, ödemeler dengesinde yaşanan açığın kapatılması yönünden önemli bir sektör konumundadır. Türkiye’de yaşanan ödemeler dengesi açığına sağlık turizminin olumlu katkı yapacağı sektör yöneticileri tarafından öngörülmektedir. Türkiye’de 100 TL’lik ihracat yapma karşılığında, 75 TL’lik ithalat yapma zorunluluğu bulunmasına karşın sağlık turizminde zorunlu ithalat oranı 15-20’ler seviyesine inmektedir. Bu sebeple her 100 TL’lik sağlık turizmi gelirinin, 80 TL’lik kazanç olarak Türkiye’ye dönmektedir (Işık vd., 2021: 221).

Dünya’da sağlık turizmi yüksek katma değeri olan ve ülkeye döviz kazandırıcı bir hizmet sektörüdür. Kâr hacmi yaklaşık 100 milyar doları geçen ve yapılan yatırımlar milli bir politika halinde sürdürülen sağlık turizm sektöründen pay almak isteyen ülke sayısı sürekli olarak artmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere baktığımızda dış ticaret açıklarının sağlık turizmi sektöründen karşılamaktalar ve buna bağlı olarak sektör her yıl belli oranda büyümektedir. Türkiye gibi bütçe açığının yaşandığı ülkelerde sağlık turizmi sektörü hayati öneme sahiptir (Kaya, 2018).

Yukarıda verilen tablodaki istatistiklerde Türkiye’deki turizm ve sağlık turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapatmadaki payı ve gayri safi milli hâsılasının ülke ekonomisine olan katkısı gösterilmiştir. Özellikle tablodaki 2010-2018 yılları verileri incelediğimizde Türkiye’deki dış ticaret açığının (DTA) yıllara göre yaşadığı değişimi ve 2013 yılından sonra sürekli düşüşe geçtiği gözlemlenmektedir. Türkiye’de 2014-2016 yıllarında yaşanan terör olayları ve darbe girişimi nedeniyle turizm gelirlerinde azalış yaşandığı düşünülmektedir. Turizm gelirlerine bağlı olarak son yıllarda görülen dış borçlanma ve dış ticaret açığındaki azalışın ise genel anlamda turizmin özelde ise sağlık turizminin ekonomiye olan katkısı ve önemi görülmektedir (Aslan, 2019: 22).

2.4. Literatür Taraması

Yapılan literatür taramalarında Türkiye’de sağlık turizminin finansal piyasalara etkisine dair bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte çalışma kapsamında ele alınan sağlık turizmi uygulamaları üzerine yapılan literatür ve kaynak taraması sonuçları aşağıda verilmiştir.

Öztürk (2007), Türkiye’de, sağlık turizmi sektörünün, sermaye piyasasının kurum ve kuralları içinde kalarak çıkartacağı “garantili imtiyazlı tahviller” yoluyla nasıl gelişeceği ve böylece genel turizm sektörüne nasıl katkıda bulunacağını araştırmıştır. Çalışma sonucuna göre Garantili-imtiyazlı tahvillerin taraflara sağlayabileceği yararların çok büyük olduğu ifade edilmiştir.

Heydarov (2016), çalışmasında Azerbaycan–Naftalan bölgesinin sağlık turizmi açısından elmas modeliyle incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla bölgedeki işletmelere mülakat tekniği uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarından çalışmamız ile ilgili olan kısmı şu şekildedir. Sağlık turizminin gelişmesi ülke ekonomisine, istihdama ve ülkeye döviz girişine olumlu katkılar sağlamaktadır.

Kaya (2018), yapmış olduğu çalışmada zaman serisi analiziyle 2003-2016 yılları arası sağlık turizminin ekonomik büyüme üzerine etkisini incelenmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada zaman serisi analizi yöntemi kullanılmıştır. Analizler için Eviews 9.0 programından faydalanılmıştır. İlk olarak değişkenlerin zaman yolu grafikleri ve korelasyon grafikleri çizilmiştir. Daha sonra ADF ve PP birik kök testi uygulanmıştır. Durağanlığın sağlanması sonucunda uzun dönemli ilişkinin araştırılması için Maki eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Nedenselliğin yönünü tespit etmek için Toda Yamamoto ve Hacker Hatemi-J Bootstrap nedensellik testi yapılmıştır. Uygulanan ekonometrik analizlere göre, sağlık turizminin ekonomik büyüme üzerine etkisine dair elde edilen bulgular desteklenmiştir. Benzer şekilde turizm gelirlerinin de ekonomik büyümeye olan katkısı görülmüştür.

Tosun (2019), sağlık turizmi ile ekonomik getirisi arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmada, Türkiye’deki sağlık turizminin ekonomik potansiyeli ve vergi düzenlemeleriyle katma değeri yüksek hizmet üretimine yönelik durum tespiti yapılmıştır. Yapılan bu tespitlerde sağlık turizminden elde edilen kazanımların, beklenenin altında gerçekleştiğini göstermektedir. İnsanların turizm harcama eğilimleri incelendiğinde normal bir turist 800 ile 1000 dolar arası döviz bırakırken, sağlık turizmi için hasta bir turist yaklaşık 17 bin dolar döviz bırakmaktadır. Dünyada sağlık turizminden 30 milyon insan yararlanarak yaptıkları harcama yaklaşık 500 milyar dolar civarındadır. Türkiye ise 2013-2018 yılları arasında sağlık turizminden 5 milyar dolar gelir elde etmiştir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, belirlenen strateji, tespit ve hedefler doğru ve planlı bir şekilde uygulandığında Türkiye sağlık turizmindeki gelirini 10 milyar dolar seviyelerine çıkartabilecektir.

Doğan ve Aslan (2019), çalışmalarında bireysel harcama düzeyi yüksek ve özel pazarı olan sağlık turizminin, Türkiye’deki mevcut durumu ve ülke ekonomisine katkıları incelemiştir. Çalışmada niteliksel araştırma çerçevesinde literatür taramasından elde edilen veriler, tümevarım yöntemi ile nesnel bir yaklaşım içinde değerlendirilmiştir. Çalışmada ekonomik kalkınma için çıkış yollarından biri olarak görülen sektörün milli gelir üzerinde birçok etkisi olduğu saptanmıştır. Genel turizm hacminin genişlemesi, yatırım ve istihdam alanları, döviz kuru üzerinde ve yabancı sermayenin ülke ekonomisinde serbest dolaşımını sağlamada, sağlık turizminin etkili olduğu alanlar olmuştur. Ekonomik getirisiyle değer kazanan sağlık turizmi, genel turizm ile harmanlanarak eksileriyle artılarıyla sunulmaktadır. Türkiye sağlık turizmi ile dünyada ön plana çıkmayı başarmış, sektörün önemli paydaşlarından olduğunu farklı yönleriyle kabul ettirmiştir. Bu doğrultuda, sektör bazında taşıdığı potansiyel ile güçlü ülke imajı vermektedir.

Somel (2022), çalışmada Türkiye’de ekonomik kriz ve sağlık turizmi konusuna değinmiştir. Çalışmaya göre Sağlık turizmini geliştirmek, Türkiye’de ekonomik krize yol açan sorunlardan süregelen cari işlemler açığını azaltmak için döviz gelirlerini artırma amacı taşımaktadır. Öte yandan Sağlıkta Dönüşüm Programı’nın devamı olan kamu-özel işbirliğine dayalı şehir hastanelerinin kurulması, özel sektörün devlet garantisizle dışardan borçlanmasını artırmakta ve ekonominin döviz ihtiyacını artıran dış borç sorununu şiddetlendirmektedir. USHAŞ sağlık piyasasında şirketlere rehberlik etme amacı taşımakta ve kamu sağlık sisteminin sağlık turizmine kaydırılmasına hizmet etmektedir. Bunun sonucunda kriz koşullarında sağlık turizmi özel şirketlere “fırsatlar” sunarken ücretli emeğin sağlık hizmetine erişimini zorlaştıracaktır.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de sağlık turizm gelirlerindeki artış veya azalışın finansal piyasalara nasıl bir etki oluşturduğunu araştırmaktır. Türkiye’de sağlık turizmi sektörü konusunda gelişimin katlanarak devam edeceği ve sektörün düşük katma değerli ekonomiden, yüksek katma değerli ekonomiye geçiş sürecini hızlandıracak potansiyele sahip olduğu öngörülmektedir.

Sağlık turizmi güçlü bir arz ve talebin olduğu bir piyasadır. Sağlıkları için gerekli özeni ve önemi gösteren bireyler tarafından sağlık turizmine ciddi bir talep potansiyeli oluşmaktadır. Talebin oluşmasına bağlı olarak arza ne kadar yatırım ve üretim yapacağını göstermektedir.

Yapılan literatür taramalarında Türkiye’de sağlık turizmin finansal piyasalara etkisine dair çalışmalara rastlanmamıştır. Çalışma kapsamında ele alınan sağlık turizmi uygulamaları üzerine yapılan literatür ve kaynak taraması neticesinde elde edilen veriler sınırlıdır. Bu çalışma ile Türkiye’de sağlık turizmin finansal piyasaları nasıl etkilediğini ele alarak literatüre yeni bir çalışma katacağım kanaatindeyim.

3.2. Veri Seti Ve Metodoloji

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modelleri ve bu modellerde yer alan değişkenler ile veri analizi sırasında kullanılan ekonometrik yöntemler tanıtılmıştır.

Çalışmada; Türkiye’de sağlık turizmi sektörünün finansal piyasalar üzerindeki etkilerini ortaya çıkarabilmek için sağlık turizmi gelirleri, para piyasalarına etkisini görebilmek için Dolar/TL Kuru, sermaye piyasalarına olan etkisini görebilmek için BİST 100 Endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada 2002-2022 dönemi ele alınmıştır. Veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) temin edilmiştir.

3.2.1. Araştırma Modelleri

Araştırma kapsamında Denklem 1 ve Denklem 2’de yer alan ekonometrik modellerin çözümlenmesi amaçlanmaktadır.

$$\text{LNBIST}_t = \alpha + \beta \text{LN}(\text{HT})_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\text{LNUSD}_t = \alpha + \beta \text{LN}(\text{HT})_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklem 1 ve 2’de yer alan t alt imi zaman serisinin zaman boyutunu (çeyrek dönemler) ifade etmektedir. Denklemlerde yer alan α sabit terimi ifade ederken, ε pür rassal yürüyüş sürecinde olduğu varsayılan denklem hata terimlerini göstermektedir. β ayrı modellerdeki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki tahmin edilmek istenen etkilerini göstermektedir. LN ön eki ise değişkenin modelde logaritmik olarak yer aldığını göstermektedir.³

3.2.2. Değişkenler

Araştırma modellerinde yer alan değişkenlere ait tanımlar Tablo 2’deki gibidir.

Tablo 2. Değişken Tanımları

Simge	Açıklama	Kaynak
LNBIST	BIST 100 Borsa Endeksi	T.C.M.B (EWDS)
LNUSD	Dolar Kuru	Türkiye İstatistik Kurumu
LNHT	Sağlık Turizmi Gelirleri	Türkiye İstatistik Kurumu

3.2.3. Veri Analizi

Zaman serileri analizlerinde durağanlık koşulu bulunmaktadır. Durağan olmayan zaman serileri arasında saptanan ilişkilerin ise sahte olma tehlikesi bulunmaktadır. Sahte regresyonun olduğu düşünüldüğü serilerde varsayılan modellerin olumlu sonuç verdiği bilinmektedir. Ancak yüksek R^2 ve

³ Rakamsal büyüklükleri çok farklı olan değişkenlerin aynı modelde yer alması tahmin edilen katsayıların yorumlanması zor büyüklüklerde olmasına sebebiyet verirken logaritmik değişkenler bu sorunun çözülmesini sağlamaktadır. Çift log (Log-Log) modeller için bağımsız değişkenler için tahmin edilecek β katsayıları için % değişimin bağımlı değişkenlerde % değişim şeklindeki etkilerinden bahsedilebilir (Granger ve Newbold, 1977: 28).

istatistiksel olarak anlamlı olduğu düşünülen parametreler çoğunlukla anlamsızdır. Bunun sebebi değişkenler arasında ilişkinin olması değil, tesadüf olarak aynı yönde hareket eden durağan dışı değişkenlerdir. Sahte regresyonun birbirinden tamamen farklı iki durağan dışı değişken arasında meydana gelebileceği gibi birbiri ile ilişkili makroekonomik ve finansal serilerde de ortaya çıkabilir (Sevütekin ve Çınar, 2017: 48).

Çalışmada serilerin durağan olup olmadıkları Augmented Dickey–Fuller (ADF) birim kök testi ve Phillips–Perron (PP) birim kök testleri ile sınanmıştır (Dickey ve Fuller, 1979: 427-431; Phillips ve Perron, 1988). ADF testi için gerekli optimal gecikme uzunluğunun seçimi Akaike Bilgi Kriterine göre, PP birim kök testi için gerekli optimal bant genişliğinin seçimi ise Newey-West yönteminden kriter olarak alınmıştır (Sevütekin ve Çınar, 2017: 48). Diğer yandan yapısal kırılma görülen değişkenler için durağanlık durumlarına karar verebilmek amacıyla Zivot-Andrews yapısal kırılmalı birim kök testleri de uygulanmış ve durağanlık kararlarına bulguların karşılaştırılması ile karar verilmiştir.

Yapılan birim kök testlerinde değişkenlerden LNBIST ve LNUSD düzeyde durağan olmayan fakat birinci devresel farkında durağanlaşan değişkenler, LNHT’nin ise düzeyde durağan olduğu görülmüştür. Düzeyde durağan olmayan fakat birinci devresel farkında durağanlaşan değişkenler için geleneksel ekonometride değişkenlerin farklarını alınarak kullanılması yaygın bir uygulamadır. Fakat uzun dönem ilişkiyle ilgili bilgiyi ortadan kaldırması sebebiyle durağan olmayan değişkenlerin bu şekilde kullanılmasının uygun olmadığı Granger ve Newbold tarafından açıklanmıştır (Granger ve Newbold, 1977: 29).

Modern ekonometri de durağan olmayan değişkenler arasındaki ilişkilerin eş bütünleşme analizleri ile incelenmesi önerilmektedir. Eş bütünleşme kavramı literatüre Engle-Granger tarafından kazandırılmıştır. Ekonomik anlamda eş bütünleşme, iki ya da daha fazla serinin, uzun dönem içinde dengeli bir eşitlik oluşturacak biçimde birbiriyle ilişkide olması durumunda seriler skolastik trend içerse (durağan olmaması) dahi, zaman içinde birbiri ile olan hareketleri yakın ve aralarında oluşan fark istikrarlıdır yani durağandır. Bu sebeple eş bütünleşme kavramını iktisadi düzende zamanla gerçekleşmesini ve uzun devirde dengeli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir (Harris ve Sollis, 2003: 22).

Araştırma kapsamında durağan olmadıkları tespit edilen değişkenler arasındaki ilişkilerin ARDL eş bütünleşme yaklaşımı ile incelenmesi amaçlanmaktadır.

İki aşamalı şekilde oluşan ARDL sınır testi yaklaşımı ilk aşamada değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisi test edilmektedir. Diğer aşamada yapılan test ise ilk aşamada yapılan testteki serilerin eş bütünleşik olanlarının uzun dönem ve kısa dönemdeki katsayıları hesaplanarak gerçekleşmektedir. Anlaşılabilir olması amacıyla iki değişkenli bir araştırma modeli için yapılan sınır testi yaklaşımında uzun dönemli ilişkinin sınanması amacıyla aşağıda verilen denklemdeki gibi tahmin edilir (Pesaran ve Shin, 2001: 290).

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \lambda_i \Delta X_{t-i} + \mu_t \quad (3)$$

Eşitlik 3’te gösterilen;

p= bağımlı değişkenin optimal gecikme sayısı

q =bağımsız değişkenin optimal gecikme sayısı

β_0 , β_1 , β_2 , δ_i ve λ_i katsayıları

Δ = Değişken farkını ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisini gösteren sıfır hipotezi şu şekildedir;

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = 0$$

Testin istatistiksel sonucu değerlendirilirken belirlenen alt kritik sınırın altında çıkması durumunda eş bütünleşme ilişkisinin varlığının olmadığını gösteren sıfır hipotezi reddedilmemektedir, test istatistiği belirlenmiş kritik üst sınırdan büyük olması durumunda eş bütünleşme ilişkisinin varlığının olmadığını gösteren sıfır hipotezi reddedilerek eş bütünleşmenin olduğunu göstermektedir. Hesaplanan test istatistiğinde alt kritik ve üst kritik sınırın arasında ise eş bütünleşmenin olması konusunda karar verilemez.

Değişkenlerin arasında eş bütünleşmenin olduğu tespit edildikten sonra ARDL(p,q) modeli tahmin edilir. Kurulan ARDL(p,q) modeli aşağıda verilen eşitlik 4’te gösterilmiştir.

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \delta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^q \lambda_i X_{t-i} + \mu_t \quad (4)$$

ARDL(p,q) modelinde bağımsız değişkenler için uzun dönem için katsayıları aşağıdaki gibi tahmin edilmektedir.

$$\theta_i = \frac{\lambda_0 + \lambda_p + \dots + \lambda_p}{1 - \delta_1 + \delta_2 + \dots + \delta_q} \quad (5)$$

Uzun dönem katsayıların tahmininin yapılmasından sonra hata düzeltme modeli kurularak kısa dönem katsayıları elde edilmektedir.

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^q \lambda_i \Delta X_{t-i} + \mu_t \quad (6)$$

Denklemden verilen EC hata düzeltme terimi olarak ifade edilmektedir. Bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkene doğru nedensellik ilişkisinin olup olmadığını test etmek için hata düzeltme teriminin anlamlı olması ve 0 ile -2 aralığında olması gerekmektedir.

4. Bulgular

Araştırmanın bu kısmında veri analizi sonucu elde edilen bulgular paylaşılmıştır.

4.1. Betimsel İstatistikler

Araştırmada kullanılan değişkenlere ait betimsel istatistikler ve normal dağılım test istatistikleri Tablo 3’deki gibidir.

Tablo 3. Değişken Betimsel İstatistikleri

İstatistik	BIST	USD	HT
Ortalama	782.336	3.461	181567.000
Medyan	668.755	1.793	158263.200
Maksimum	5509.160	18.598	796355.800
Minimum	87.570	1.185	24865.570
Std. Sapma	736.965	3.638	137438.400
Çarpıklık (S)	-0.344	1.146	0.002
Basıklık (K)	3.456	3.304	2.810
Jarque-Bera	$\chi^2(02)=2.385$ [0.304]	$\chi^2(02)=18.717^{***}$ [0.000]	$\chi^2(02)=0.126$ [0.939]
Gözlem Sayısı	80	80	80

*** (%1), ** (%5), * (%10) Anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılıkları ifade etmektedir. χ^2 : Ki-Kare test istatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecelerini göstermektedir.) [köşeli parantez içleri test anlamlılık (p) değerlerini içermektedir.

BIST değişkeni minimum 87.570 ile maksimum 5509.160 değerleri arasında, 782.336 ortalama etrafında, 736.965 standart sapma değerinin normal dağıldığını göstermektedir ($\chi^2(02)=2.385$, $p>0.10$).

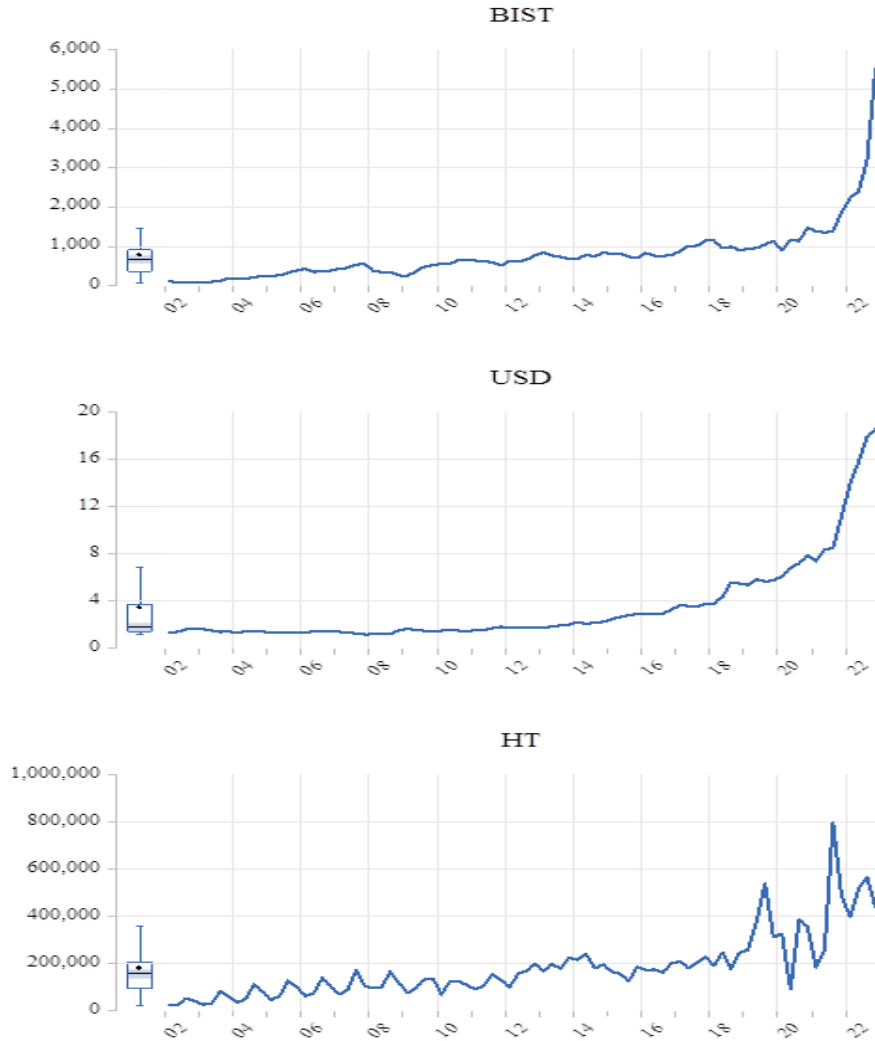
USD değişkeni minimum 1.185 ile maksimum 18.598 değerleri arasında, 3.461 ortalama etrafında, 3.638 standart sapma değeri ile normal dışı dağılıma fakat manidar olmayan bir çarpıklığa sahiptir ($\chi^2(02)=18.717$, $p<0.01$, $|S|<1.5$)⁴.

HT değişkeni minimum 24865.570 ile maksimum 796355.800 değerleri arasında, 181567.000 ortalama etrafında, 137438.400 standart sapma değeri ile normal dağılmaktadır ($\chi^2(02)=0.126$, $p>0.10$).

Değişkenlere ait Box-Plot ve histogram grafikleri eklerde sunulmuştur (EK1-2).

Değişkenleri zaman seyir grafikleri Grafik 3’teki gibidir.

Grafik 3. Değişken Zaman Seyir Grafikleri

Grafikleri incelendiğinde BIST değişkeninin belirgin yapısal kırılma özellikleri göstermeyen ve belirgin bir yukarı yönlü trende sahip bir seri olduğu görülmektedir. USD değişkeni de benzer şekilde belirgin bir yapısal kırılma özelliği göstermeksizin yukarı yönlü trende sahip bir seri görünümündedir.

⁴ Sosyal bilimlerde veriler yapılan normal dağılım testleri ile normal dağılım görülmesinin ender görülen ideal bir durum olduğu bilinmektedir. Literatürde bu tarz veriler için çarpıklık katsayılarının incelenmesini ve manidar bir çarpıklık olmaması durumunda normal dağılım varsayımının sağlandığını düşünmenin doğru olacağını önerilmektedir ($|S|<1.5$) (Hair, 2013: 27).

HT serisi ile yapısal kırılma dönemlerine ve belirgin bir yukarı yönlü trende bir seri görünümündedir. Ayrıca HT serisindeki frekans değişimleri seride mevsimsel etki kuşkusunu barındırmaktadır.

Değişkenleri mevsimsel etki içerip içermediklerini incelemek amacıyla yapılan mevsimsel etki testlerine dair bulgular Tablo 4’deki gibidir.

Tablo 4. Mevsimsel Etki Testi Bulguları

Değişken	Kruskal Wallis	F Test	[p]
BIST	$\chi^2(03)=14.032$	F(3, 80)=4.565	[0.286]
USD	$\chi^2(03)=1.179$	F(3, 80)=0.270	[0.817]
HT	$\chi^2(03)=39.608^{***}$	F(3, 80)=24.017^{***}	[0.000]

*** (%1), ** (%5), * (%10) Anlamlılık düzeyinde istatistiksel anlamlılıkları ifade etmektedir. χ^2 : Ki-Kare test istatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecelerini göstermektedir.) [köşeli parantez içleri test anlamlılık (p) değerlerini içermektedir.

Tablo incelendiğinde BIST serisi için %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak manidar bir mevsimsel etkinin olmadığı görülmektedir ($\chi^2(03)=14.032$, $p>0.10$).

USD serisi için de benzer şekilde %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak manidar bir mevsimsel etkinin olmadığı görülmektedir ($\chi^2(03)=1.179$, $p>0.10$).

HT serisi için ise %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir mevsimsel etkinin varlığı dikkat çekmektedir ($\chi^2(03)=39.608$ $p<0.01$).

Serilerdeki mevsimsel etkilerin görsel olarak incelenebilmesi için mevsimsel etki grafikleri eklerde sunulmuştur (EK 1). Diğer yandan HT serisinde görülen yüksek düzeyli mevsimsel etkinin sahte regresyon kuşkusunu oluşturmaması istendiğinden seri X-12 Census yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmıştır (Phillips ve Wang, 2016: 192).

4.2. Birim Kök Testleri

Değişkenlerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesi amacıyla yapılan ADF ve PP birim kök testi bulguları Tablo 5’deki gibidir.

Tablo 5. ADF ve PP Birim Kök Testi Bulguları

Değişken	ADF		PP	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
LNBIST	0.357 ⁽⁰⁾ [0.979]	-1.187 ⁽⁰⁾ [0.906]	0.188 ⁽²⁾ [0.971]	-1.549 ⁽²⁾ [0.804]
Δ LNBIST	-7.099 ^{(0)***} [0.000]	-7.075 ^{(0)***} [0.000]	-7.063 ^{(3)***} [0.000]	-7.047 ^{(3)***} [0.000]
LNUSD	3.684 ⁽⁰⁾ [1.000]	0.607 ⁽⁰⁾ [0.999]	5.327 ⁽⁶⁾ [1.000]	1.434 ⁽⁶⁾ [1.000]
Δ LNUSD	-7.179 ^{(0)***} [0.000]	-8.331 ^{(0)***} [0.000]	-7.211 ^{(2)***} [0.000]	-8.531 ^{(6)***} [0.000]
LNHT	-1.643 ⁽¹⁾ [0.456]	-5.359 ^{(0)***} [0.000]	-1.578 ⁽²⁾ [0.489]	-5.464 ^{(4)***} [0.000]
Δ LNHT	-14.689 ^{(0)***} [0.000]	-14.624 ^{(0)***} [0.000]	-15.007 ^{(1)***} [0.000]	-14.946 ^{(1)***} [0.000]

*** (%1), ** (%5), * (%10) Anlamlılık düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Birim Kök Testleri için H_0 : Seri Birim Kök içermektedir. (Seri durağan olarak değerlendirilmez.) Δ : Değişkenin birinci devresel farkını ifade eder, [köşeli parantez içindeki değerler test anlamlılık değerini içerir], (Parantez içindeki değerler Optimal Gecikme (Lag) değerlerini içermekte olup maksimum 12 gecikmeye kadar olan gecikmeler arasında Schwarz Bilgi Kriteri doğrultusunda belirlenmiştir. {Küme parantezi içerisindeki değerler PP Testi için Optimal Bant genişliğini içermekte olup Newey-West Kriteri doğrultusunda belirlenmiştir.}

Tabloyu incelediğimizde LNBIST değişkeni için düzey değerinde ADF ve PP birim kök testi sabit model ile sabit ve trendli modellerde hesaplanan test istatistikleri anlamlılık değerlerine göre testlerin

durağan dışılık hipotezleri %10 anlamlılık düzeyinde dahi reddedilememektedir ($p>0.10$). Daha açık bir ifade ile değişkenin düzeyde durağan olmayan bir değişken olduğu söylenebilir. Diğer yandan değişkenin birinci devresel farkı için yapılan ADF ve PP birim kök testi sabit model ile sabit ve trendli modellerde hesaplanan test istatistikleri anlamlılık değerlerine göre testlerin durağan dışılığı ifade eden sıfır hipotezlerinin kabul edilmediği görülmektedir ($p<0.01$). Daha açık bir ifade ile değişkenin birinci devresel farkının durağan bir seri görünümünde olduğu söylenebilir.

LNUSD değişkeni için düzey degerde ADF ve PP birim kök testi sabit ve sabit ve trendli modellerde hesaplanan test istatistikleri anlamlılık değerlerine göre testlerin durağan dışılık hipotezleri %10 anlamlılık düzeyinde dahi reddedilememektedir ($p>0.10$). Daha açık bir ifade ile değişkenin düzeyde durağan olmayan bir değişken olduğu söylenebilir. Değişkenin birinci devresel farkı için yapılan ADF ve PP birim kök testi sabit model ile sabit ve trendli modellerde hesaplanan test istatistikleri anlamlılık değerlerine göre testlerin durağan dışılığı ifade eden sıfır hipotezlerinin reddedildiği görülmektedir ($p<0.01$). Daha açık bir ifade ile değişkenin birinci devresel farkının durağan bir seri görünümünde olduğu söylenebilir.

LNHT değişken için ise düzeyde her iki birim kök testi sabitli ile trend ve sabitli modeller arasında uzlaşma olmadığı görülmektedir. Her iki test için de sabitli modellerde durağan dışılık hipotezleri reddedilmez iken ($p>0.10$) trend ve sabitli modellerde söz konusu hipotezler reddedilmektedir. ($p<0.01$) Değişkenin birinci mertebeli devresel farkı için yapılan ADF ve PP birim kök testi sabit model ile sabit ve trendli modellerde hesaplanan test istatistikleri anlamlılık değerlerine göre testlerin durağan dışılığı ifade eden sıfır hipotezlerinin reddedildiği görülmektedir ($p<0.01$).

ADF ve PP birim kök testi bulguları doğrultusunda tüm değişkenlerin düzeyde durağan olmayan fakat birinci devresel farkında durağanlaşan değişkenler oldukları görülürken, grafiksel inceleme sonucu belirgin yapısal kırılma özelliği gösteren LNHT değişkeni için yapısal kırılmaları dikkate alan bir birim kök testinin de uygulanması gerekmektedir. Yapısal kırılmalı Zivot-Andrews birim kök testi tüm değişkenlere uygulanmış olup ADF ve PP birim kök testleri ile Zivot-Andrews birim kök testi arasında uzlaşma olmaması durumunda yapısal kırılma özelliği göstermeyen LNBIST ve LNUSD için ADF ve PP, yapısal kırılma özelliği gösteren LNHT değişkeni için ise Zivot-Andrews birim kök testi doğrultusunda karar verilmiştir.

Zivot-Andrews birim kök testi bulguları Tablo 6’deki gibidir.

Tablo 6. Zivot-Andrews Birim Kök Testi Bulguları

Değişken	Zivot-Andrews Birim Kök Testi		
	Sabit	Trend	Sabit Ve Trend
LNBIST	-2.475 ^{(1)*} [0.091]	-2.211 ^{(1)***} [0.000]	-2.662 ^{(1)***} [0.000]
LNUSD	-0.085 ⁽⁴⁾ [0.304]	-1.187 ^{(4)*} [0.059]	-1.157 ⁽⁴⁾ [0.712]
Δ LNUSD	-6.609 ^{(4)**} [0.046]	-7.093 ^{(4)*} [0.051]	-7.217 ^{(4)**} [0.031]
LNHT	-3.922 ^{(4)*} [0.061]	-3.575 ^{(4)*} [0.061]	-3.962 ⁽⁴⁾ [0.026]

*** (%1), ** (%5), * (%10) Anlamlılık düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Birim Kök Testleri için H_0 : Seri Birim Kök içermektedir. (Seri durağan değildir.) [Köşeli parantez içindeki değerler test anlamlılık değerini içerir], (Parantez içindeki değerler Optimal Gecikme (Lag) değerlerini içermekte olup maksimum 4 gecikmeye kadar olan gecikmeler arasından Schwarz Bilgi Kriteri doğrultusunda belirlenmiştir.

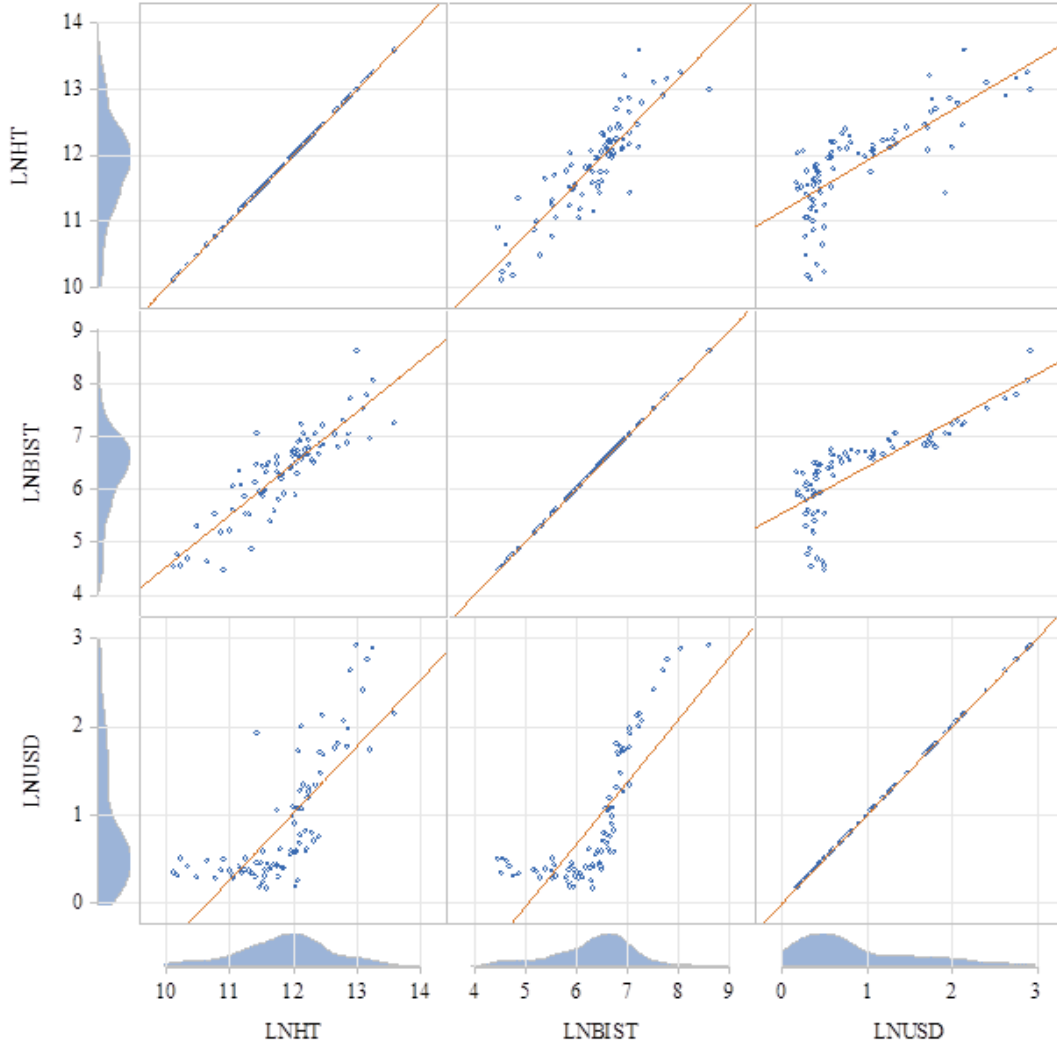
Tablo incelendiğinde Zivot-Andrews Birim Kök Testi doğrultusunda LNUSD değişkeninin düzeyde durağan olmayan ve birinci mertebeli devresel farkında durağanlaşan bir seri olduğu, LNBIST ve LNHT değişkenlerinin ise düzeyde durağan değişkenler oldukları görülmektedir.

ADF, PP ve Zivot-Andrews Birim Kök testlerine dair bulgular birlikte değerlendirildiğinde LNBIST değişkeni ve LNUSD değişkenlerinin düzeyde durağan olmayan fakat birinci devresel farkında durağanlaşan değişkenler oldukları ($LNBI\text{ST} \sim I(1)$, $LNUSD \sim I(1)$), LNHT değişkeninin ise düzeyde durağan bir değişken olduğuna karar verilmiştir ($LNHT \sim I(0)$).

4.3. Korelasyon ve Saçılım Analizleri

Araştırmada yer alan değişkenler arası saçılım matrisi Grafik 4’teki gibidir.

Grafik 4. Değişkenler Arası Saçılım Matrisi

Grafikler incelendiğinde değişkenler arasındaki korelasyonel ilişkiler gözlemlenebilmektedir. LNHT değişkeni ile LNBIST değişkeni arasındaki pozitif korelasyonel ilişkiye karşılık LNHT ile LNUSD arasında ise uydurulmuş regresyon doğrusunu etrafında yoğunlaşmamakla beraber pozitif korelasyon dikkat çekmektedir. Diğer yandan LNBIST ile LNUSD arasında da pozitif bir korelasyonun varlığının olduğu gözlemlenmektedir. Değişkenler aralarında gerçekleşen korelasyon matrisi ise aşağıda verilen Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Değişkenler Arası Korelasyon Matrisi

	LNHT	LNBIŞT	LNUSD
LNHT	1.000		
LNBIŞT	0.879*** [0.000]	1.000	
LNUSD	0.760*** [0.000]	0.786*** [0.000]	1.000

** (%1), ** (%5), * (%10) Anlamlılık düzeyinde anlamlılığı ifade eder, [köşeli parantez içi anlamlılık değerlerini içerir.]

Tabloda görüldüğü üzere tüm değişkenler arasında %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde 0.760 ile 0.879 arasında değişen yüksek sayılabilecek şiddette korelasyon ilişkileri saptanmıştır ($0.7 < R_{XY} < 0.9$, $p < 0.01$).

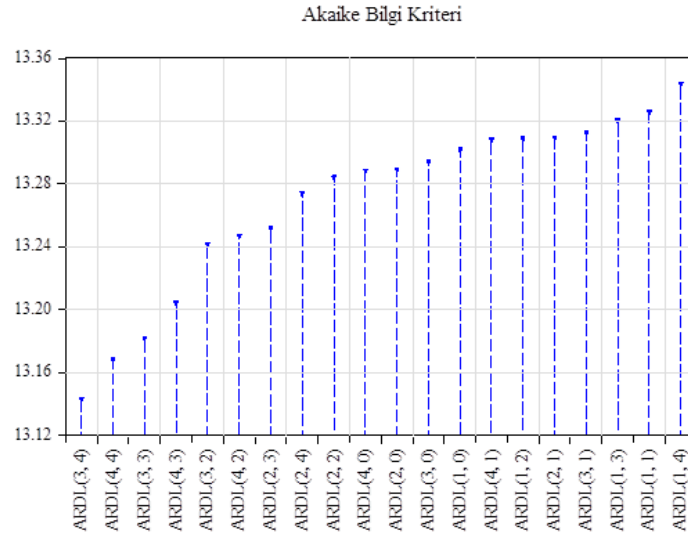
4.4. Model Tahminleri

Bu kısımda araştırma modellerinin çözümlenmesi sonucu elde edilen bulgular yer almaktadır.

4.4.1. Model 1 Tahmin Bulguları

Model 1 için optimal gecikme sayısına karar verebilmek üzere Akaike Bilgi Kriteri karşılaştırmaları Grafik 5’te yapılmıştır.

Grafik 5. Model 1 Akaike Bilgi Kriteri Karşılaştırmaları

Grafikte görüldüğü üzere optimal otoregresif model için uygun gecikmeler içeren model ARDL (3, 4) modelidir. ARDL (3, 4) modeli bulguları Tablo 8’deki gibidir.

Tablo 8. Model 1 Tahmin Bulguları

Otoregresif Denklem Bulguları				
Değişken	β	S.H	t	[p]
LNBIŞT _{t-1}	1.282	0.133	9.662***	[0.000]
LNBIŞT _{t-2}	-0.619	0.195	-3.181***	[0.002]
LNBIŞT _{t-3}	0.396	0.186	2.128**	[0.037]
LNHT	-0.243	0.122	-1.986*	[0.051]
LNHT _{t-1}	-0.081	0.073	-1.107	[0.272]

LNHT _{t-2}	0.263	0.077	3.412***	[0.001]
LNHT _{t-3}	-0.165	0.087	-1.905*	[0.061]
LNHT _{t-4}	0.207	0.081	2.554**	[0.013]
Sabit	-1.457	0.600	-2.427**	[0.018]

Uzun Dönem Bulguları

Değişken	β	S.H	t	[p]
LNHT	1.215	0.144	8.462***	[0.000]

ARDL Eş Bütünleşme Sınır Testi Bulguları: H₀: Eş Bütünleşme Yoktur.

F=13.682*** k=1	Anlamlılık	I(0)	I(1)
	%1	5.157	5.917
	%5	3.740	4.303
	%10	3.113	3.610

Hata Düzeltme Modeli Bulguları

Değişken	β	S.H	t	[p]
Δ LNBISt _{t-1}	0.467	0.121	3.860***	[0.000]
Δ LNBISt _{t-2}	-0.153	0.118	-1.294	[0.200]
Δ LNBISt _{t-3}	0.243	0.113	2.145**	[0.035]
Δ LNHT	-0.081	0.067	-1.200	[0.234]
Δ LNHT _{t-1}	-0.042	0.088	-0.476	[0.636]
Δ LNHT _{t-2}	-0.207	0.079	-2.623**	[0.011]
ECM _{t-1}	-0.185	0.052	-3.561***	[0.001]

Tamsal İstatistikler

White Değişen Varyans	$\chi^2(44)=93.067***$	[0.000]
LM Otokorelasyon Test	$\chi^2(02)=1.474$	[0.478]
Ramsey Reset	F(1, 70)=2.263	[0.106]
Hata Terimleri	$\varepsilon \sim N(\mu, \sigma)$	

*** (%1), ** (%5), * (%10) Anlamlılık düzeyindeki anlamlılığı ifade etmektedir. [Köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini içermektedir.] Δ : Değişkenin Birinci Devresel Farkını ifade eder. χ^2 :Ki-Kare test istatistiği, F: F-Test istatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecelerini içerir.)

Tabloda tamsal istatistikler incelendiğinde modelde %1 anlamlılık düzeyinde değişen varyans sorunu olduğu ($\chi^2(44)=93.067$, $p<0.01$) fakat 2.gecikmede otokorelasyon sorunu olmadığı görülmektedir ($\chi^2(02)=1.474$, $p>0.10$). Diğer yandan 36 gecikmeye kadar olan otokorelasyon örüntüleri ise korelogram grafikleri ile incelenip herhangi bir otokorelasyon yapısına rastlanmamıştır (EK 2). Modeldeki değişen varyans sorunundan kaynaklanabilecek etkinlik kayıplarını önlemek amacıyla model HAC-NEWKEY WEST dirençli standart hatalar ile tahmin edilmiştir. Tahmin modelinin fonksiyonel formunda bir hata tespit edilmezken F(1, 70)=2.263, $p>0.10$ hata terimlerinin sıfır ortalama ve sabit varyanslı pür rassal yürüyüş sürecine uyduğu görülmüştür ($\varepsilon \sim N(\mu, \sigma)$). Hata terimlerine ait özet istatistikler eklerde sunulmuştur (EK 3).

Modelde verilen uzun dönem dengesinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının gösterilmesinde kullanılan F sınır testi istatistiği incelendiğinde hesaplanan F istatistiğinin %1 kritik değerlerden büyük olduğu görülmüş ve %1 anlamlılık düzeyinde eş bütünleşme olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir (F=13.682>5.917). Daha açık bir ifade ile ele alınan dönem için sağlık turizmi gelirleri ile BIST endeksi arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olduğu söylenebilir.

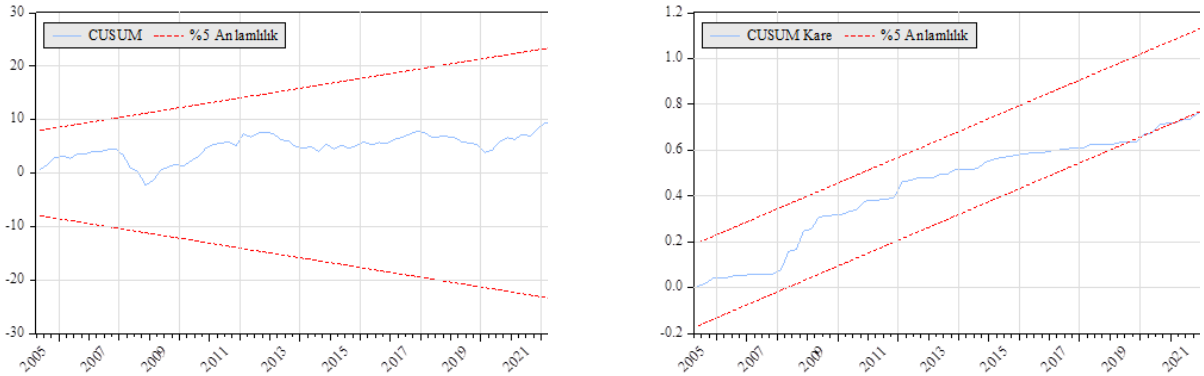
Uzun dönem katsayısı incelendiğinde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir uzun dönem katsayısının hesaplandığı görülmektedir ($\beta=1.215$, $p<0.01$). Bu durumda ele alınan dönem boyunca uzun dönemde sağlık turizmi gelirlerindeki %1’lik bir artışın BIST endeksinde %1.21’lik bir artışa sebep olduğu söylenebilir.

Tespit edilen uzun dönem eş bütünleşmenin sahte bir eş bütünleşme olup olmadığı hata düzeltme mekanizmasının işlevselliğine bağlıdır. Zira hata düzeltme mekanizmasının işlevsel olması uzun dönem dengelerinden sapmaların tekrar dengeye getirildiği ve eş bütünleşmenin sağlıklı bir eş bütünleşme olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Hata düzeltme mekanizmasının işlevselliği için hata düzeltme terimi incelendiğinde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve beklenildiği gibi negatif katsayı ile mutlak değerce 1’den küçük olduğu görülmektedir ($ECM=-0.185$, $p<0.01$). Bu durumda hata düzeltme mekanizmasının işlevsel olduğu söylenebilir. Diğer yandan uyarılma katsayısı olarak da anılan hata düzeltme terimi katsayısı ise dönemler boyunca yaklaşık %18,5’lik bir uzun dönem uyarılması ile uzun dönemden sapmaların yaklaşık 5 dönem (çeyrek) sonra tekrar dengeye getirildiğini göstermektedir ($1/0.185=5.41$).

Hata düzeltme modelinin birinci aşaması fark değişkenleri ise kısa dönem katsayıları olarak yorumlanmaktadır. Kısa dönem katsayıları incelendiğinde cari dönemdeki kısa dönemlik katsayının istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir ($\beta=-0.081$, $p>0.10$).

ARDL modelinde tahmin edilen katsayıların istikrar koşulunu sağlayıp sağlamadığının incelenmesi amacıyla yapılan Cusum ve Cusum Kare testi bulguları Grafik 6’daki gibidir.

Grafik 6. Model 1 Cusum ve Cusum Kare Bulguları

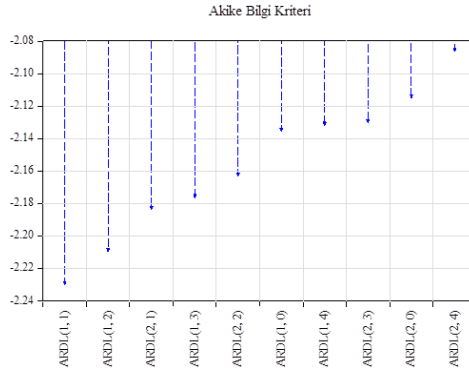

Grafikler incelendiğinde gerek Cusum gerekse Cusum Kare test istatistiklerinin tüm dönemler boyunca %5 anlamlılık bandını aşmadığı görülmektedir. Daha açık bir ifade ile tahmin edilen katsayıların %5 anlamlılık düzeyinde istikrar koşullarını sağladığı söylenebilir.

4.4.2. Model 2 Tahmin Bulguları

İkinci araştırma modeli için optimal gecikme sayısına karar verebilmek üzere Akaike Bilgi Kriteri karşılaştırmaları Grafik 7’de yapılmıştır.

Grafik 7. Model 2 Akaike Bilgi Kriteri Karşılaştırmaları

Grafikte görüldüğü üzere ikinci araştırma modeli için bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birer gecikmeli değerini içeren ARDL (1,1) modeli için optimal (en küçük) Akaike bilgi kriteri hesaplanmıştır. Model 2 için bulgular tablo 9’daki gibidir.

Tablo 9. Model 2 Tahmin Bulguları

Otoregresif Denklem Bulguları				
Değişken	β	S.H	t	[p]
LNUSD _{t-1}	1.107	0.021	51.625	0.000
LNHT	-0.011	0.210	-0.055	0.957
LNHT _{t-1}	0.464	0.206	2.246	0.028
Sabit	-5.112	2.496	-2.048	0.044
Uzun Dönem Bulguları				
Değişken	β	S.H	t	[p]
LNHT	-4.219	2.469	-1.709	0.092
			Anlamlılık	I(0) I(1)
ARDL Eş Bütünleşme Sınır Testi Bulguları: H0: Eş Bütünleşme Yoktur.				
		%1	9.170	10.240
F=17.777***		%5	6.820	7.670
k=1		%10	5.725	6.450
Hata Düzeltme Modeli Bulguları				
Değişken	B	S.H	t	[p]
Δ LNHT	-0.011	0.178	-0.065	0.949
ECM _{t-1}	-0.107	0.018	-6.002	0.000
Tanısal İstatistikler				
White Değişen Varyans	$\chi^2(14)=202.212***$		[0.000]	
LM Otokorelasyon Test	$\chi^2(02)=2.581$		[0.275]	
Ramsey Reset	F(1, 74)=1.406		[0.164]	
Hata Terimleri	$\varepsilon \sim N(\mu, \sigma)$			

*** (%1), ** (%5), * (%10) Anlamlılık düzeyinde anlamlılığı ifade edilmesinde kullanılmaktadır. [Köşeli parantez içleri test anlamlılık değerlerini içermektedir.] Δ : Değişkenin Birinci Devresel Farkını ifade eder, χ^2 : Ki-Kare test istatistiği, F: F-Test istatistiği, (parantez içleri test serbestlik derecelerini içerir.)

Tabloda tanısal istatistikler incelendiğinde modelde %1 anlamlılık düzeyinde değişen varyans sorunu olduğu ($\chi^2(14)=202.212$, $p<0.01$) 2.gecikmede otokorelasyon sorunu olmadığı görülmektedir ($\chi^2(02)=2.581$, $p>0.10$). Diğer yandan 36 gecikmeye kadar olan otokorelasyon örüntüleri ise korelogram grafikleri ile incelendiğinde hata terimlerinde otokorelasyon yapılar görülmüştür (EK 4). Modeldeki değişen varyans ve otokorelasyon sorunundan kaynaklanabilecek etkinlik kayıplarını önlemek amacıyla model HAC-NEWKEY WEST dirençli standart hatalar ile tahmin edilmiştir. Tahmin modelinin fonksiyonel formunda bir hata tespit edilmezken $F(1, 74)=1.406$, $p>0.10$ hata terimlerinin sıfır ortalama ve sabit varyanslı pür rassal yürüyüş sürecine uyduğu görülmüştür ($\varepsilon \sim N(\mu, \sigma)$). Hata terimlerine ait özet istatistikler eklerde sunulmuştur (EK 5).

Modelde verilen uzun dönem dengesinin istatistiksel anlamlı olup olmadığını test edilmesinde kullanılan F sınır testi istatistiği incelendiğinde hesaplanan F istatistiğinin %1 kritik değerlerden büyük olduğu görülmüş ve %1 anlamlılık düzeyinde eş bütünleşme olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir ($F=17.777>10.240$). Başka bir ifade ile ele alınan dönem için sağlık turizmi gelirleri ile USD endeksi arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olduğu söylenebilir.

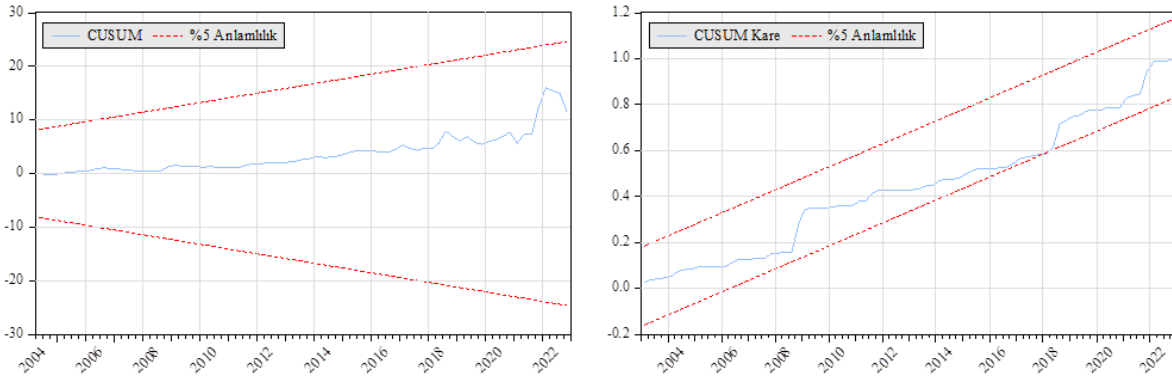
Uzun dönem katsayısı incelendiğinde %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir uzun dönem katsayısının hesaplandığı görülmektedir ($\beta=-0.219$, $p<0.10$). Bu durumda ele alınan dönem boyunca uzun dönemde sağlık turizmi gelirlerindeki %1’lik bir artışın USD endeksinde %4.22’lik bir azalışa sebep olduğu söylenebilir.

Hata düzeltme mekanizmasının işlevselliği için hata düzeltme terimi incelendiğinde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve beklenildiği gibi negatif katsayı ile mutlak değerce 1’den küçük olduğu görülmektedir ($ECM=-0.107$, $p<0.01$). Bu durumda hata düzeltme mekanizmasının işlevsel olduğu söylenebilir. Hata düzeltme terimi katsayısı ise dönemler boyunca yaklaşık %11’lik bir uzun dönem uyarlaması ile uzun dönemden sapmaların yaklaşık 9 dönem (çeyrek) sonra tekrar dengeye getirildiğini göstermektedir ($1/0.107=9.35$).

Hata düzeltme modelindeki birinci mertbe fark değişkenleri ise kısa dönem katsayıları olarak yorumlanmaktadır. Kısa dönem katsayıları incelendiğinde cari dönemdeki kısa dönemlik katsayının istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir ($\beta=-0.011$, $p>0.10$).

Cusum ve Cusum Kare testi bulguları Grafik 8’deki gibidir.

Grafik 8. Model 2 Cusum ve Cusum Kare Testi Bulguları

Grafikler incelendiğinde gerek Cusum gerekse Cusum Kare test istatistiklerinin tüm dönemler boyunca %5 anlamlılık bandını aşmadığı görülmektedir. Daha açık bir ifade ile tahmin edilen katsayıların %5 anlamlılık düzeyinde istikrar koşullarını sağladığı söylenebilir.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Dünya genelinde ülkelere önemli gelir kaynağı sağlayan turizm sektörünün zamanla değişen istek, ihtiyaç ve teknolojik gelişime bağlı olarak farklı turizm çeşitleri oluşmaya başlamıştır. Bu farklı turizm çeşitlerinden biri de sağlık turizmidir. Sağlık turizmi, sağlık amacı ile yapılan hareketlilik ile sağlık sektöründe faaliyet gösteren kurumların büyümesine imkân sağlamakta ve bu kurumların tercih edilebilirliğini artması sağlık turizminin gelişimini sağlamaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin finansal piyasaları yatırımcılar için çeşitli portföylerde yatırım yapabilmelerine imkân sağlamaktadır. Sağlık turizmi sektörünün ülkeye olan döviz girdisinin artmasına, ödemeler dengesine olan olumlu etkisi ile işsizliğin azalmasında istihdama ve ekonomiye olan katkısı dikkate alınması gereken bir durumdur. Gelişmekte olan ekonomiden, gelişmiş ekonomiye geçişte ülkeye giren her döviz girdisinin katkısı vardır. Çalışmada elde edilen sonuçların, sağlık turizminin dolar/TL kuru ile BIST100 endeksi arasındaki etkiyi belirlemektir. Çalışmanın analiz sonucu bu alanda yatırım yapmak isteyen yatırımcılara bilgi sağlaması yönünden önemlidir.

Çalışmanın analiz sonucuna göre, Türkiye’de sağlık turizminin finansal piyasalara olan etkisini inceleyebilmek için Türkiye’de dolar/TL Kuru ve BIST100 endeksine bakılmıştır. Sağlık turizmi gelirleri ve BIST100 endeksi üzerinde yapılan analizde, tanınan istatistikler incelendiğinde modelde verilen uzun dönem dengesinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı gösterilmesinde kullanılan F sınır testi istatistiği incelendiğinde hesaplanan F istatistiğinin %1 kritik değerlerden büyük olduğu görülmüş ve %1 anlamlılık düzeyinde eş bütünleşme olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiştir. Daha açık bir ifade ile ele alınan dönem için sağlık turizmi gelirleri ile BIST100 endeksi arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olduğu söylenebilir. Uzun dönem katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelendiğinde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir uzun dönem katsayısının hesaplandığı görülmektedir. Bu durumda ele alınan dönem boyunca uzun dönemde sağlık turizmi gelirlerindeki %1’lik bir artışın BIST100 endeksinde %1.21’lik bir artışa sebep olduğu görülmektedir. Bu durumda Türkiye’nin sağlık turizmi gelirlerinin BIST100 endeksinde pozitif etkisi olduğu gösterdiğini ve Türkiye’nin sağlık turizmi gelirlerindeki yaşanan artışın, finansal sermaye piyasalarına olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir.

Türkiye’nin sağlık turizmi gelirleri ile dolar/TL kuru üzerinde yapılan analiz sonucunda ise uzun dönem katsayısı incelendiğinde %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir uzun dönem katsayısının hesaplandığı görülmektedir. Analizde ele alınan dönem boyunca uzun dönemde sağlık turizmi gelirlerindeki %1’lik bir artışın dolar/TL endeksinde %4.22’lik bir azalışa sebep olduğu söylenebilmektedir. Bu durumda Türkiye’nin sağlık turizmi gelirlerinde yaşanan artışın döviz kuruna uzun dönemde negatif yönde etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuç sağlık turizmi açısından tedavi maliyetlerini düşürücü etki yaptığı ve buna bağlı olarak hastaların düşük tedavi maliyetlerinin olduğu yerleri tercih etmeleri, ülkede sağlık turizmüne olan talebi artırdığını göstermektedir.

Bireylerin yurt dışına çıkma isteklerinde öncelikle seyahat maliyetleri ve verilen hizmetin kalitesi etkili olmaktadır. Türkiye’de yapılan pek çok tıbbi işlemin gelişmiş olan ülkelere oranla daha düşük maliyette sunulması medikal turizm pazarında avantaj sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye’de medikal turizmin diğer dış ülkelere daha fazla tercih edilebilmesi için sağlık hizmeti veren kuruluşların gelişmiş teknolojiye sahip cihazların bulundurulması gerektiği hizmet kalitesini etkilemesi sebebiyle önemlidir.

Sağlık turizmi, bireylerin sağlık sorunları nedeniyle gerekli olan tedaviyi almak için başka bir ülkeye seyahat etmeleriyle gerçekleşen ciddi düzeyde arz ve talep potansiyelini oluşturduğu bir piyasadır. Türkiye’de sağlık turizmi gelişimi ülke ekonomisine yapacağı katkı açısından büyük önem arz etmektedir. Türkiye’nin dünya sağlık turizmi piyasasında diğer ülkelerle rekabet edebilecek bir ülke

konumuna gelebilmesi için öncelikle uzun ve kısa vadeli hedefler koyabilmesi, pazarlama stratejilerine ve uluslararası tanıtımlara daha fazla önem vermesi, sağlık turizmine olan farkındalık ve bilincin gelişmesi gerekmektedir.

Sağlık turizminin, Türkiye’de sağlık altyapısının güçlenmesine bağlı olarak yatırım etkisi yaratabilecek bir sektör olduğu onuncu kalkınma planında (2014-2018) yer almaktadır. Türkiye’deki hastanelerin genel ve fiziki altyapısına baktığımızda, özel hastanelerin büyük çoğunluğu ulusal ve uluslararası hizmet kalite düzeyini kıyaslayabilen JCI akreditasyonuna sahip olması kamu hastanelerine olan talebi ve ilgiyi azalmasına neden olmaktadır. Bu durum sağlık turizmi için ülkeye gelen yabancı hastaların ekonomik kazanç etkisinin ülke içinde yaşayan hastalara oranla daha fazla olmasından dolayı ülke içinde yaşayan hastalara verilen hizmet kalitesi azalmaktadır. Buna bağlı olarak Türkiye’de sağlık turizmi sektörünün rekabet gücünün oluşması için kamu ve özel sektör iş birliği içinde olması, sağlık turizmine yatırım ve planlama konusunda destek sağlaması gerekmektedir.

Literatürde bulunan Türkiye üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında; Biri (2021) çalışmasında Türkiye’de sağlık turizmini etkileyen faktörleri araştırmış ve araştırma bulgularına göre sağlık turizmi geliri üzerinde döviz kurlarının ve özel kesim sağlık yatırımlarının hem kısa hem de uzun dönemde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hanefeld (2013) sağlık turistlerinin özellikle zorunlu olmayan tedavilerde (saç ekimi, estetik operasyonlar gibi) turizm ülkelerine, yüksek kaliteye ve düşük maliyetlere odaklandıkları sonuçlarına ulaşmıştır. Bu bulgular çalışma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Ancak Öztürk ve Özcan (2022) ise bu bulgulardan farklı olarak sağlık turizmi için kullanılabilir verilerin yetersiz ve zayıf olduğunu belirtmişler ve sağlık turistlerinin geçmiş ziyaretlerden edindiği tecrübe ve deneyimin Türkiye’nin sağlık turizmi ziyaretçi sayısı üzerindeki etkisinin zayıf olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Şit vd. (2022) çalışmalarında Türkiye’deki sağlık harcamalarının turizm gelirleri ve BIST Sağlık Endeksinde yer alan şirketlerin hisse değerleri üzerine etkisini araştırmışlardır. Araştırma bulgularına göre değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca uzun ve kısa dönemli katsayı tahminci sonuçlarına göre sağlık harcamaları hacmindeki genişlemenin sektördeki firmaların hisse değerlerine olumlu katkı sağladığı, sağlık harcamaları değişkenindeki artışın turizm gelirleri üzerinde azaltıcı bir etkiye neden olduğu görülmüştür. Karagöz ve Tetik (2009) sağlık harcamalarının GSYİH’ı uzun dönemde olumlu etkilediğini, yine Eryiğit vd. (2012)’nin benzer şekilde sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Bunlardan farklı olarak Kar ve Taban (2003) sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarları, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

The authors declare that they have no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacıların Katkı Oranı (Authors’ Contributions)

Yazarlar çalışmaya eşit oranlarda katkı sağlamışlardır.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Aslan, A. (2019). “Türkiye’de Sağlık Turizminin Mevcut Durumu ve Ülke Ekonomisine Katkıları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeni Yüzyıl Üniversitesi/ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Aydın, D. (2008). Türkiye’de Sağlık Turizmi ve Ortadoğu’daki Yeri. Sağlık Turizmi Bülteni, 5: 6-10.

Bay Yılmaz, Ö. (2020). Sağlık Turizminde Atağa Hazırlanıyor, Ekonomist, 05.05.2023, <https://www.ekonomist.com.tr/turizm/saglik-turizminde-ataga-hazirlaniyor>.

Biri, G. (2021). Türkiye’nin sağlık turizmi gelirini etkileyen faktörlerin eşbütünleşme analizi. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22 (2): 39-58.

Buldukoğlu, S. (2014). “Sağlık Turizminin Türkiye’deki Yeri ve Önemi”, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dickey, D., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimates for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 427-431.

Doğan, B. B., Aslan, A. (2019). Türkiye’de sağlık turizminin mevcut durumu ve ülke ekonomisine katkıları. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(18): 390-418.

Ece, N. (2016). *Finansal Piyasalar ve Kurumlar: Teori ve Türkiye Uygulamasına Güncel Bakış*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Edinsel, S., Adıgüzel, O. (2014). Türkiye’nin sağlık turizmi açısından son beş yıldaki dünya ülkeleri içindeki konumu ve gelişmeleri. Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, 4(2): 167-190.

Eryigit, S. B., Eryigit, K. Y., Selen, U. (2012). The long-run linkages between education, health and defence expenditures and economic growth: Evidence from Turkey. *Defence and Peace Economics*, 23(6), 559-574.

Granger, C., P. Newbold. (1977). *Forecasting Economic Time Series*. London: Academic Press.

Hair, F. (2013). *Multivariate Data Analysis*. Pearson Education Limited.

Hanefeld J., Horsfall D., Lunt N. & Smith R. (2013). Medical Tourism: A Cost or Benefit to the NHS?, *Plos One*, 8 (10),

Harris, R., Sollis, R. (2003). *Applied Time Series*. John Wiley & Sons.

Heydarov, P. (2016). “Azerbaycan–Naftalan Bölgesinin Sağlık Turizmi açısından Elmas Modeliyle İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Horowitz, M. D., Rosensweig, J. A. Jones, C. A. (2007). Medical tourism: globalization of the healthcare marketplace. *Medscape General Medicine*, 9(4), 33.

Işık, M., Özsezer, Y., Işık, F. (2021). Türkiye’de sağlık turizminin pazarının gelişiminin cari işlemler açığını giderilmesinde katkısı. *Pearson Journal*, 6(11): 220-240.

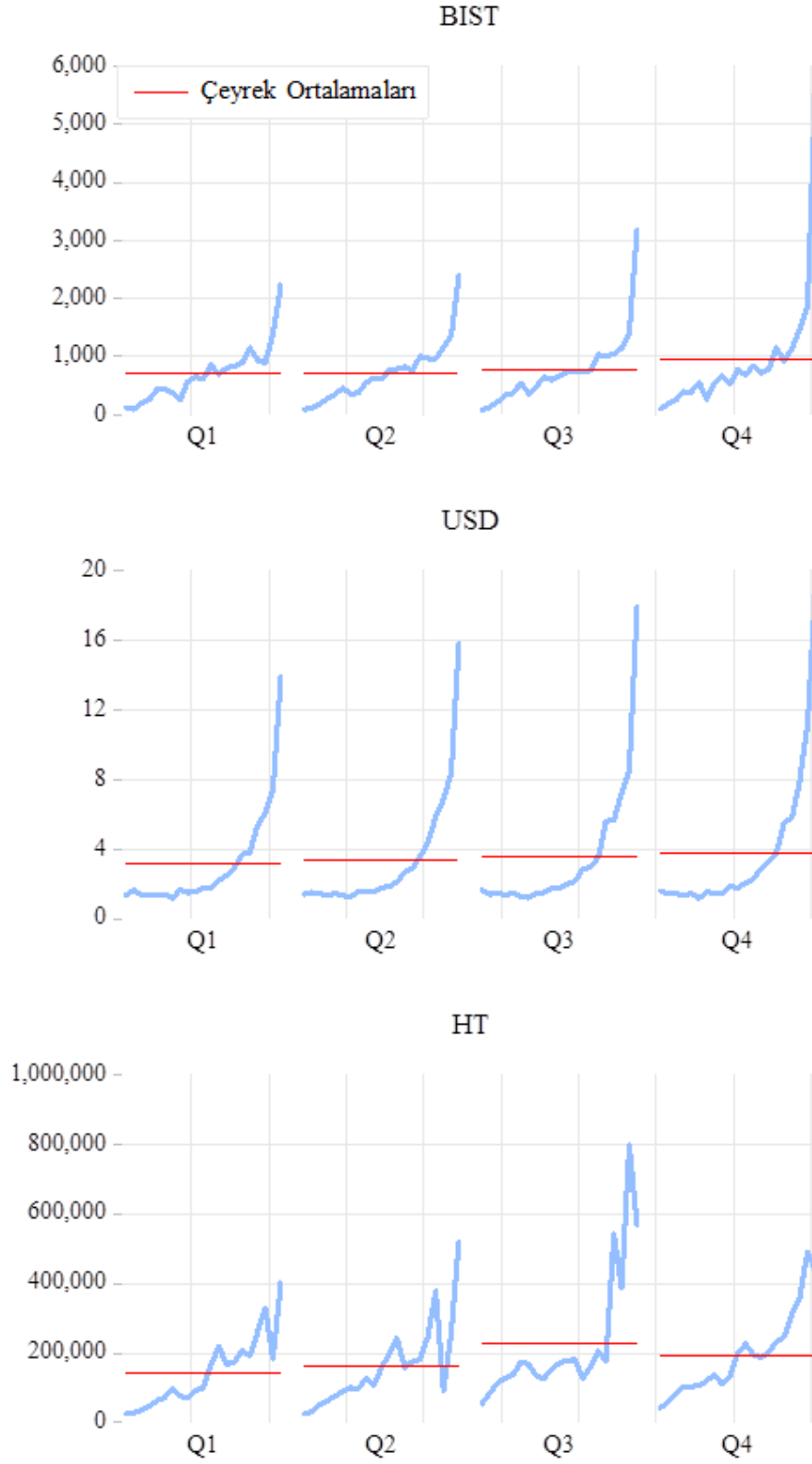
Kar, M., Taban, S. (2003). Kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerine etkileri. Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi, 58 (3), 145-169.

Karagöz, K. Tetik, N. (2009). Kamu sağlık harcamalarını belirleyen faktörler: Ekonometrik bir değerlendirme. *EconAnadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi*, 17-19

- Kaya, M. (2018). “Türkiye’de Sağlık Turizminin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: 2003-2016 Dönemi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Kostak, D. (2007). “Turizm Hareketleri Türkiye Örneği Üzerinden Sağlık Turizmi”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kuşat, N., Esen, E. (2022). Sağlık turizmi perspektifinden Türk sağlık sektörü rekabet gücü. Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, 6(1): 37-50.
- Öğüt, K., Yeşilyurt, S., Yurtseven, Ç. . (2018). Kazakistan–Türkiye sağlık turizmi: sağlık sektörlerine bakış ve potansiyeller. Business and Economics Research Journal, 9 (1): 57-74.
- Özkurt, H. (2007). Sağlık Turizmi Tahvilleri. Maliye Dergisi, 152 (1): 122- 142.
- Öztürk, Y. E., Özcan, M. (2022). Türkiye için uluslararası sağlık turizmi talebinin kantitatif çerçevede değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 13(33), 1-13.
- Parasız, İ. (2001). *Para Banka ve Finansal Piyasalar*, (7. Baskı). Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa
- Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of applied econometrics, 16(3), 289-326.
- Phillips, K. R., Wang, J. (2016). Seasonal adjustment of hybrid time series: An application to US regional jobs data. Journal of Economic and Social Measurement, 41(2), 191-202.
- Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı. (2023). Yetkili Sağlık Tesisleri ve Aracı Kuruluşlar, 01.03.2023, <https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/tr-25360/yetkili-saglik-tesisleri-ve-araci-kuruluslar.htm>
- Sağlık Turizmi El Kitabı. (2012). *Sağlık Bakanlığı Sağlık Turizmi El Kitabı*. Ankara.
- Sarikovanlık, V. (2021). Sermaye Piyasaları ve Finansal Kurumlar Yönetimi. İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Notu, 21.04.2023, <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/damla.aslan/137031/sermaye%20p%4b0yasaları%20ve%20f%4b0nansal%20kurumlar-%4b0istanbul%20c3%9cn%4b0vers%4b0tes%4b0-e-k%4b0tap.pdf>
- Sevütekin, M., Çınar, M. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Dora Basın Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Bursa.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası Finans*. Beta Yayınevi, Isparta.
- Somel, A. (2020). Ekonomik kriz ve sağlık turizmi: Uluslararası Sağlık Hizmetleri Anonim Şirketi neden kuruldu? ODTÜ Gelişme Dergisi, 47: 205-255
- Şahin, Ü. (2021). Sağlık Turizmi Merkezinde Konaklama ve Sağlık Organizasyonlarında Konukseverlik.
- Şit, A., Hacıevliyagil, N., Başar, B. D. (2022). Türkiye’de sağlık harcamalarının turizm gelirleri ve BİST Sağlık endeksi üzerine etkisi. Journal of Business and Trade, 3(1), 82-93.
- Tosun, O. (2019). “Türkiye’de Sağlık Turizminin Ekonomik Potansiyeli ve Vergi Düzenlemeleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Tuncer, D. (2011). *Genel İşletmecilik Bilgileri*. (4. Baskı). Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (2006). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- USHAŞ. (2023). *Sağlık Turizmi Verileri*.: T.C Sağlık Bakanlığı, Ankara:
- Uygur, E. (2010). The global crisis and the Turkish economy (No. 2010/3). Discussion Paper.
- Vijaya, R. (2010). Medical Tourism: Revenue Generation or International Transfer of Healthcare Problems? Journal of Economic Issues, 44: 53-70.
- Zengingönül, O. (2012). Sağlık Turizmi: İstanbul’aYönelik Bir Değerlendirme. Ekonomistler Platformu, İstanbul.

EKLER

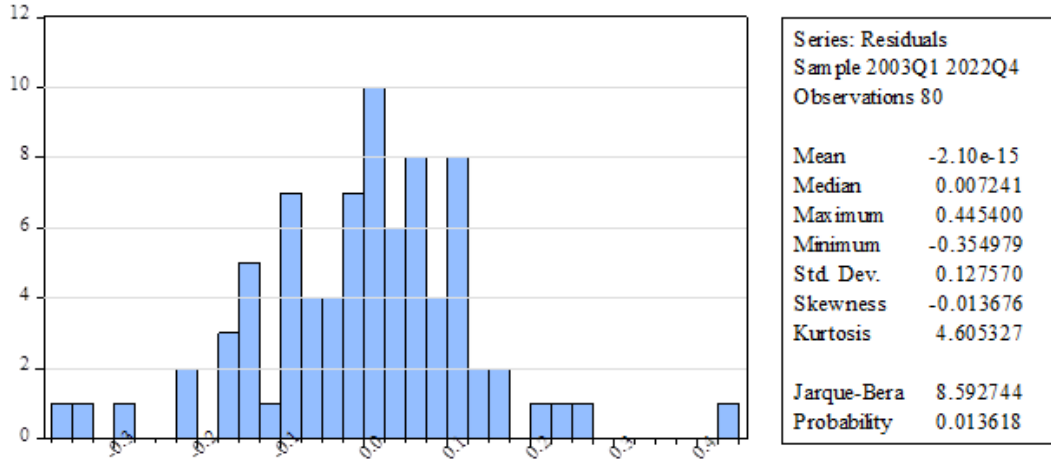
EK 1: Mevsimsel Etki Grafikleri

EK 2: Model 1 Korelogram Grafiği

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob*	
		1	-0.027	-0.027	0.0608	0.805
		2	-0.024	-0.025	0.1087	0.947
		3	-0.010	-0.012	0.1180	0.990
		4	0.012	0.011	0.1310	0.998
		5	-0.044	-0.044	0.2979	0.998
		6	-0.032	-0.034	0.3883	0.999
		7	0.019	0.015	0.4207	1.000
		8	0.053	0.051	0.6759	1.000
		9	0.026	0.030	0.7382	1.000
		10	-0.155	-0.153	2.9919	0.982
		11	-0.102	-0.115	3.9847	0.970
		12	-0.167	-0.189	6.6876	0.878
		13	0.019	-0.000	6.7232	0.916
		14	-0.045	-0.050	6.9262	0.938
		15	0.116	0.107	8.2900	0.912
		16	-0.139	-0.165	10.260	0.853
		17	-0.135	-0.184	12.155	0.791
		18	0.007	-0.024	12.160	0.839
		19	-0.012	-0.006	12.177	0.878
		20	0.146	0.183	14.507	0.804
		21	-0.038	-0.060	14.672	0.839
		22	0.125	0.033	16.452	0.793
		23	0.043	-0.033	16.666	0.825
		24	0.064	0.048	17.148	0.842
		25	-0.056	0.036	17.516	0.862
		26	0.058	0.058	17.930	0.878
		27	0.068	0.045	18.496	0.888
		28	0.051	-0.061	18.828	0.903
		29	-0.082	-0.144	19.698	0.902
		30	0.006	0.010	19.703	0.924
		31	-0.065	-0.028	20.277	0.930
		32	-0.133	-0.051	22.689	0.888
		33	0.029	-0.032	22.806	0.908
		34	-0.072	-0.086	23.552	0.910
		35	0.040	-0.023	23.787	0.924
		36	-0.156	-0.106	27.433	0.847

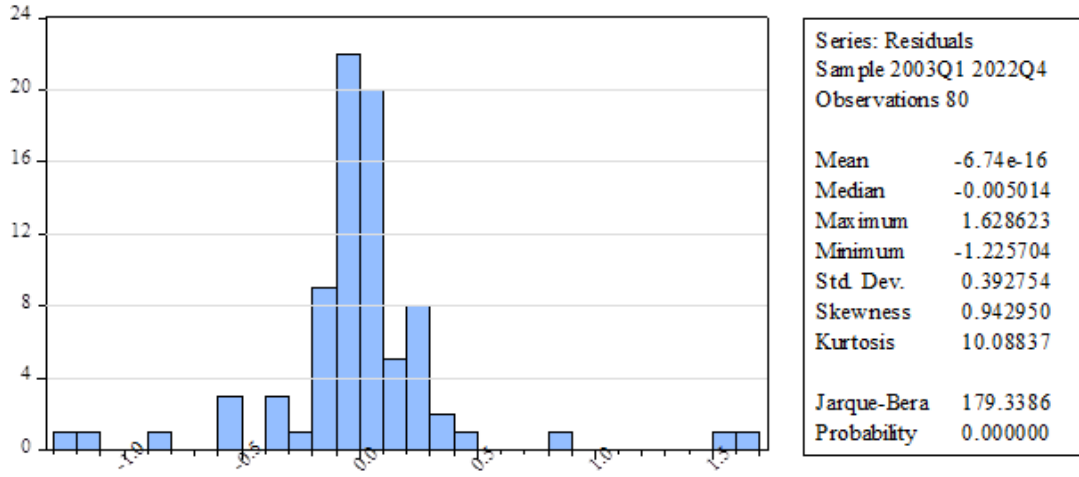
EK 3: Model 1 Hata Terimleri Özeti

EK 4: Model 2 Korelogram Grafiği

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob*	
		1	0.149	0.149	1.8352	0.176
		2	0.051	0.030	2.0545	0.358
		3	-0.199	-0.216	5.4331	0.143
		4	-0.382	-0.347	18.046	0.001
		5	0.045	0.183	18.221	0.003
		6	0.065	0.073	18.600	0.005
		7	0.115	-0.071	19.793	0.006
		8	0.001	-0.150	19.793	0.011
		9	-0.189	-0.096	23.103	0.006
		10	-0.224	-0.152	27.792	0.002
		11	-0.093	-0.037	28.616	0.003
		12	-0.098	-0.205	29.543	0.003
		13	0.113	-0.026	30.796	0.004
		14	0.184	0.110	34.154	0.002
		15	0.091	0.033	34.992	0.002
		16	-0.035	-0.209	35.119	0.004
		17	-0.132	-0.083	36.944	0.003
		18	-0.109	0.006	38.205	0.004
		19	0.018	-0.001	38.241	0.006
		20	0.065	-0.163	38.710	0.007
		21	0.080	-0.102	39.428	0.009
		22	0.021	-0.019	39.478	0.012
		23	-0.054	0.039	39.817	0.016
		24	-0.028	-0.048	39.908	0.022
		25	0.022	-0.028	39.964	0.029
		26	0.073	0.045	40.612	0.034
		27	0.111	0.114	42.137	0.032
		28	0.033	-0.075	42.271	0.041
		29	-0.004	-0.076	42.273	0.053
		30	-0.079	-0.026	43.094	0.057
		31	-0.057	0.102	43.523	0.067
		32	-0.021	-0.035	43.581	0.083
		33	0.007	-0.080	43.588	0.103
		34	0.001	-0.054	43.588	0.126
		35	-0.048	0.051	43.927	0.143
		36	-0.020	0.051	43.987	0.169

EK 5: Model 2 Hata Terimleri Özeti

Distopik Romanlarda Yiyeceğin Kullanımı: Açlık Oyunları Serisi, Maddaddam Üçlemesi ve Sineklerin Tanrısı

Perception of Food in Dystopic Novels: The Hunger Games, Maddaddam Trilogy and Lord of the Flies

Fatma KOÇ¹, Esra YAŞAR²

DOI: 10.59445/ijephss.1330939

Atf / Cite: Koç, F., Yaşar, E. (2023). Distopik romanlarda yiyeceğin kullanımı: Açlık oyunları serisi, Maddaddam üçlemesi ve Sineklerin Tanrısı, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 6(4), 337-345, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1330939>

Derleme / Review

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 21.07.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 05.10.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bu çalışmada, edebi bir tür olan distopik romanlarda yemek ve beslenme öğelerinin nasıl kullanıldığı incelenmektedir. Distopya türü, toplumun karanlık bir gelecekte baskıcı bir rejim veya çevresel felaketler tarafından yönetildiği kurgusal dünyalarda geçen hikayeleri ifade etmektedir. Bu romanlarda yemek ve beslenme otorite, sınırlama ve bireysel özgürlük gibi önemli öğelerin bir parçası olarak kullanılmaktadır. Distopyalarda, yemek genellikle sınırlı ve kısıtlıdır. Romanlardaki otoriter rejimler, yiyecek tedarikini elde tutarak halkı kontrol etmeye çalışmakta ve dağıtım merkezleri gibi yöntemlerle insanların besin alımlarını düzenlemektedir. Bu durum, halkın açlıkla mücadele ettiği ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için kaynaklarını paylaşmak zorunda kaldığı bir toplum yaratılmasına neden olmaktadır. Distopik romanlarda yemek aynı zamanda toplumun sosyal ve kültürel yönlerini de etkilemektedir. Bir araya gelmek, sınırlı kaynakları paylaşmak ve dayanışma içinde yaşamak, insanların baskıcı koşullarda birbirlerine destek olmasını sağlamaktadır. Ancak bu durum, bireysel ifadeyi ve farklı lezzetleri yok etmektedir. Distopik romanlarda, karakterlerin yiyecek tüketimi üzerinden toplumsal bağlarını ve kişiliklerini nasıl korudukları veya kaybettikleri anlatılmaktadır. Çalışmada, Açlık Oyunları serisi, MaddAddam üçlemesi ve Sineklerin Tanrısı romanlarında vurgulanan yiyecek, su ve diğer temel ihtiyaçların sınırlılığı, çevresel felaketler ve totaliter yönetimin toplum üzerindeki etkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Distopya, Yemek, Sineklerin Tanrısı, MaddAddam Üçlemesi, Açlık Oyunları Serisi.

Abstract

In this study, it is examined how food and nutrition elements are used in dystopian novels, which is a literary genre. The dystopian genre refers to stories set in fictional worlds where society is ruled by an oppressive regime or environmental disasters in a dark future. In these novels, food and nutrition are used as part of important elements such as authority, limitation and individual freedom. In dystopias, food is often limited and restricted. Authoritarian regimes in novel try to control the people by keeping the food supply and regulate people's food intake through methods such as distribution centers. This creates a society where the people struggle with hunger and have to share their basic needs. In dystopian novels, food also affects the social and cultural aspects of society. Coming together, sharing limited resources and living in solidarity enables people to support each other in oppressive conditions. However, this situation destroys individual expression and different flavors. In dystopian novels, it is told how the characters maintain or lose their social ties and personalities through food consumption. In this study, it will be examined the limitations of food, water and other basic needs, environmental disasters and the impact of totalitarian government on society, which are emphasized in the Hunger Games series, MaddAddam Trilogy and Lord of the Flies novels.

Keywords: Dystopia, Food, Lord of the Flies, MaddAddam Trilogy, Hunger Games Series.

¹ **Sorumlu Yazar / Corresponding Author,** Lecturer, Siirt University, Social Sciences Vocational High School, Department of Hotel, Restaurant and Services, fatma.koc@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2500-8028.

² Lecturer, Siirt University, Social Sciences Vocational High School, Department of Administration and Organization, esra.yasar@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6981-5430.

1. Giriş

Ütopya terimi, iki Yunanca kelime olan hiçbir yer anlamında ‘*outopia*’ ile iyi bir yer anlamında ‘*eutopia*’ kelimelerinin birleştirilmesi sonucu 16. yy başlarında Sir Thomas More tarafından türetilmiştir. More bu kelimelerin birleşiminde, var olamayacak ancak insanın var olmasını arzu ettiği bir yaşam kavramını tasvir etmiştir (Ferns, 1999: 2).

20. yüzyıl boyunca, ütopya kavramı önceki dönemlerdeki iyimser yaklaşımlardan uzaklaşarak, karamsar bir geleceğin tasavvurunu ve çağdaş topluma yönelik bir eleştiri biçimini benimseyen anti-ütopya anlayışına dönüşmüştür. Bu dönüşüm, yeni bir edebi tür olan ‘distopya’ kavramının doğmasına yol açmıştır. Bu anti-ütopik eserler, o dönemin toplumsal atmosferinin hayal kırıklığını, acıyı, korkuyu, terörü, bunalımı ve üzüntüyü ele almıştır. Ayrıca, çağdaş toplumun işlevsizliğini yansıtarak, kasvetli bir uygarlığın olumsuz portresini çizmiştir. Bu tür eserler mevcut toplumsal koşulların eleştirisini sunmuştur (Booker, 1994: 29).

Edebî bir tür olarak distopya, kurgusal dünyayı veya toplumu anlatan yazılı eserdir. Distopya olumsuz, karanlık ve baskıcı bir toplum veya gelecek vizyonunu tasvir etmektedir. Bu tür eserlerde genellikle otoriter bir hükümet, ahlakın çökmesi, bireysel özgürlüklerin kısıtlanması, toplumsal adaletsizlik veya teknolojinin kontrolsüz kullanımı gibi konular vurgulanmaktadır. Distopik eserlerde; ‘Şu anda içinde yaşadığımız dünya yok olsaydı ne olurdu?’, ‘Ya geleceğimizle ilgili en kötü korkularımız gerçek olursa?’ gibi sorulara cevap olabilecek nitelikte, felakete sonuçlanabilecek bir gelecek resmedilmektedir. Bir eserin distopik olup olmadığını belirlemek için okuyucunun başkahraman ile özdeşleşme veya empati kurma deneyimi dikkate alınmaktadır (Varsam, 2003:205). Bir distopik eserde, başkahraman genellikle toplumdaki sorunlara, baskılara veya zorluklara maruz kalan bir karakterdir. Okuyucu, başkahramanın gözünden dünyayı görmekte, onun deneyimlerini paylaşmakta ve hislerini yaşamaktadır.

Distopyalarda sıklıkla olan şey, bedenin yaşadığı yoksunluklar nedeniyle içinde bulunduğu durumu, yaşam koşullarının ve yaşamın kendisinin istikrarsızlığını ortaya çıkarmasıdır. George Orwell tarafından 1949 yılında kaleme alınan *1984* romanında Winston'ın zayıflamış vücudu, küçük ve zayıf olarak tanımlanmakta ve basit bedensel hareketleri yapamamaktadır. Romanın ana karakteri etrafındaki tüm vücutların bir tür sorununun olduğunu ve bazı bedenlerin ‘böceğe benzediğini’ aktarmaktadır (Orwell, 1978: 59). Vücutların işaret ettiği şey, bu bireylerin insanlıktan çıkarılmasıdır, bu da doğrudan maruz kaldıkları kısıtlamalar (örneğin yiyecek kartesi, partinin karakterlerin hayatlarının tüm yönlerini sürekli izlemesi ve tüm yönleriyle tam kontrolü sağlaması) ile ilgilidir.

Popüler distopik romanlarda beden, okuyucuyu tasvir edilen dünyanın sapkınlığı konusunda uyarma işlevine de sahiptir. *Açlık Oyunları* serisinde, kahramanın çocukluk döneminde neredeyse ölümüne neden olan kir, hastalık ve açlık, aynı zamanda nüfusun genel çaresizliği sabit unsurlardır. Sefaletin çok ayrıntılı tasvirleri üzerinde durmasa da Katniss karakterinin bazı kızların yoksulluk nedeniyle fuhuşa götürüldüğünü açıklarken, birçok düşünce ve hatırası çevresindeki insanların tehlikeli koşullarını gözler önüne sermektedir (Uff, 2018).

2. Distopik Romanlarda Yiyecek

Biyolojik ve sembolik olarak kabul edilen yemek yeme eylemi, distopik yazarların sıklıkla başvurduğu bir malzemedir. Yemek, belirli durumlar için çok önemli bir işaret görevi görmekte ve belirli bir yaşam biçiminin veya toplumsal işlevlerin doğrudan gösterilmek yerine vurgulanmasını sağlamaktadır. Bu nedenle Barthes'a (Barthes, 1997: 33) göre yemek, kendi amaçlarının ötesinde gelişen, diğer davranışların yerini alan, özetleyen ve işaret eden bir davranıştır. Bu davranışlar günlük hayatta düzenli olarak yapılan çalışmak, spor yapmak, yemek yemek, dinlenmek vb. basit aktivitelerdir. Yemek, temel bir kültürel sembol ve metafor olarak sadece beslenmeyi ifade etmekle kalmaz, aynı

zamanda kullanıldığı bağlama göre anlamını şekillendiren bir kavramdır. Bu nedenle gıda, bir sistem içinde bir eylemi veya kavramı ifade ettiğinde, toplum yemek yoluyla iletişim kurmaktadır (Barthes, 1997: 30). Çoğu distopik yazar, "fikirleri, duyguları iletmek ve hatta içgüdüsel tepkileri ortaya çıkarmak ve izleyicinin inançsızlığı bir kenara bırakıp olay örgüsüne kapılmasına yardımcı olmak için" 'yiycek' imajını kullanmaktadır (Parasecolli, 2008:66).

Distopik eserler sunan yazarlar, yiyecek imgesini ustalıkla kullanarak toplumsal eleştirilerde bulunurken, karakterlerin yaşadığı dünyayı ve bu dünyanın baskılarına karşı verdikleri mücadeleyi daha etkileyici bir şekilde anlatmaktadır. Yiyecek, kıtlık veya bolluk, güç ve kontrol araçları olarak sembolik bir rol oynamakta ve romanın derinlik kazanmasını sağlamaktadır.

2.1. Açlık Oyunları Serisi (The Hunger Games Series)

Suzanne Collins'in *Açlık Oyunları (The Hunger Games)* serisi, distopik bir Amerika'nın geleceğini, yiyecek kavramını yokluk ve bolluk simgesi olarak kullanan genç yetişkin roman serisidir. İlk kitap olan *Açlık Oyunları (The Hunger Games)*, Panem adlı totaliter bir devlette geçmektedir. Her yıl düzenlenen Açlık Oyunları'nda, Katniss Everdeen, Plutarch Heavensbee ve Peeta Mellark gibi gençler ölümle sonuçlanabilen bir yarışmaya katılmaktadır. İkinci kitap *Ateşi Yakalamak (Catching Fire)* ise Açlık Oyunları'nı kazandıktan sonra Katniss ve Peeta'nın devletin dikkatini çekmesini ele almaktadır. Devlet, Katniss ve Peeta karakterlerini tehdit etmek ve toplumsal ayaklanmayı bastırmak için yeni bir Açlık Oyunları düzenlemektedir. Üçüncü kitap *Alaycı Kuş (Mockingjay)* Panem'de bir devrim başlamasını ve Katniss karakterinin devrimin sembolü haline gelmesini ele almaktadır. Bu kitap, devrimin yükselişini ve sonuçlarını anlatmaktadır.

Roman karakterlerinin yiyecek ile ilgili söylemlerde bulunması ve yiyecek kelime dağarcığını kullanması, karakterlerin toplumla ilgili kendi siyasi, kültürel ve kişisel anlayışlarına mecazi olarak atıfta bulunmaktadır. Bu durum, yiyecek imgesinin açlıkla mücadele eden bölgelerdeki insanlar için güçlü bir motivasyon kaynağı olarak kabul edilmesine neden olmaktadır. *Açlık Oyunları (The Hunger Games)* dünyasında Capitol sakinleri kendilerine yiyecek getiren karmaşık ağın bir parçasıdır ve okuyucu tarafından bu durum fark edilmemektedir (Wilk, 2009: 127). Adını Latince'de 'ekmek ve sirkler' anlamına gelen '*panem et circenses*' ifadesinden alan Panem, yaşayan bir metabolizma gibi yansıtılmaktadır. Bu vücudun beyni ve sinir sistemi olan Capitol şehri, diğer tüm organları -12 bölgeyi kontrol ederken, bölgelerin tüm enerjisini ve kanını toplamakta ve emmektedir (Wilk, 2009: 127).

Capitol'ün özgür vatandaşları, mahallelerden gelen ürünlerle sağlanan gıda tedarik zinciri sayesinde lüks bir hayat yaşamaktadır. Tüm mahalleler, Capitol'ün acımasız yönetiminden mustarıptır ve ülkede siyasete ilişkin herhangi bir yetkiye sahip değildir. Bu nitelikler ile Panem'de yaşayan halkın aç, vahşi bir canavar gibi olduğu ve 12 mahallenin bu açlığın giderilmesi için çaba sarf ettiği sembolize edilmektedir. Panem'de her semt yiyecek eksikliğini giderirken; ürettikleri özel ürünlerle kendi varlıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Her bölge, Kongre Binası'na farklı malzemeler göndermekle yükümlüdür; örneğin, 12. bölge kömür üretirken, 4. bölge ise balık avlamaktadır (Peksoy, 2014: 80).

Mahalleler, Capitol'ün oburluğunu tatmin etmek için yaşayan bir varlığın organlarına atıfta bulunmaktadır. Herhangi bir organın tüm vücudun sağlığı için yararsız veya tehlikeli olduğu kanıtlanırsa, cerrahî bir operasyonla kesilmelidir. Başlangıçta Panem'de on üç mahallenin olması, savaş sırasında, 13. bölgenin sıkıntıya neden olması ve Kongre Binası tarafından yıkılması bu durumun örnekleridir. Plutarch Heavensbee *Alaycı Kuş (Mockingjay)* kitabında "*panem et circenses*" ifadesinin tarihine değinirken "insanların tok karınlar ve eğlence karşılığında siyasi sorumluluklarından ve dolayısıyla güçlerinden vazgeçtiklerini" dile getirmektedir (Peksoy, 2014: 80).

Despain (2012: 71), Levenstein'dan alıntı yaparak, Kongre Binası'ndaki vatandaşların yemekle olan ilişkisinin, birçok Amerikalının yemekle olan ilişkisiyle karşılaştırılabileceğini belirtir ve yiyecek miktarının fazla olmasına rağmen yiyeceğe sahip olmanın imkânsız olduğundan bahseder. Yiyecek bolluğu normal kabul edilen bir durumdur ve günlük yaşamda çoğunlukla göz ardı edilmektedir. İnsanlar yiyecek için mücadele etmek zorunda olmadıklarında, yiyecek sadece beslenme amacıyla sınırlı kalmaz, başka değerler kazanır. Collins yiyecekleri gerçek niteliği dışında değerlendirerek siyasi güç aracı olarak kullanmaktadır (Despain, 2012: 71).

Yiyecek, Panem gibi distopik bir dünyada çok az insan için yeterli miktarda bulunmaktadır. Ancak, Batı dünyasında, özellikle Capitol gibi bölgelerde, yiyecek sadece bir besin maddesi olarak değil, zevklerini tatmin etmek ve keyif almak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu bölgelerdeki insanlar ihtiyaçlarından fazla yiyeceğe sahip olduğu için yiyecek israfı da yaygın bir durumdur (Frankel, 2012: 50).

Az yemek açlığa ve hareketsizliğe neden olurken, çok yemek insanı dikkatsizliğe ve ıstıraba sürüklemektedir. Distopik romanlarda devlet halka ihtiyacı olanı, yiyecek ve eğlenciyi sağladığı süreç, başka hiçbir şeyin düşünülmesine gerek yoktur çünkü düşünmek devletin işidir. Bu, Capitol vatandaşlarının siyasetten veya altlarında gördükleri mahallelerin kaderinden çok, yiyecekleri ve eğlenceleri ile ilgilenmelerine neden olur (Pavlik, 2012: 33).

Yiyeceklerin ortaya çıkması Capitol halkının görünüşlerine, makyajlarına, dövmelelerine ve saç renklerine olan takıntılarını artırmıştır. Trende, partide ve Zafer Turları sırasında mahallelerde servis edilen yemekler o kadar cömertçe dekore edilmiştir ki, yemeğin kendisi gerçek dışı görünmektedir. "İnci gibi beyaz taneciklerden oluşan bir yatağın üzerine kremalı bir sosta pişirilmiş tavuk ve portakal parçaları, küçük yeşil bezelye ve soğanlar, çiçek şeklinde rulolar" ve " yabani pirinç yatağında yumuşak kuzu parçaları ve kuru erik" (Collins, 2011: 50-84) gibi gerçekliği sorgulanan yiyecekler, mıntıklarda açlık çeken bölge insanına uygun değildir. Burada yemek, vatandaşlara göre dinî bir kurban etme ritüeli veya dinî bağlamda tanrıları memnun etmek için sunulan kutsal bir yemek şeklini almaktadır. Despain (2012), "Capitol'deki tüm yiyeceklerin, mahallelerdeki yoksullaştırılmış ihtiyaçla sembolik olarak alay ettiğini ve yöneticilerin şövalye tavrını sergilediğini" ileri sürmektedir.

Açlık Oyunları (The Hunger Games) serisinin temel temalarından biri, baskın Capitol halkının ihtiyacı ve israfı simgelediği, Panem'in diğer bölgelerinde insanların açlıkla ve yetersizlikle mücadele ettiği, karakterlerin hayatta kalmalarına yardımcı olduğu gerçeğidir. Capitol halkı, Açlık Oyunları'nı bir gösteri olarak görmekte ve bu oyunlarda yiyecekler büyük bir rol oynamaktadır. Katılımcılar için sunulan yiyeceklerin çeşitliliği, Capitol'ün zevklerinin bir göstergesidir. Yiyecek bu zıtlığı vurgulamakta, gösterişi, toplumsal eşitsizliği ve dayanışmayı göstermektedir.

2.2. MaddAddam Üçlemesi (The MaddAddam Trilogy)

Margaret Atwood'un *Oryx and Crake* (2003), *The Year of the Flood* (2009) ve *MaddAddam* (2013) üçlemesinde ölümcül bir virüsün insanlığı neredeyse yok etmesinden sonra gerçekleşen bir kıyametin kapsamlı bir distopyası sunulmaktadır. Roman distopik evrende iklim değişikliğinin sonuçlarına, gıda üretiminde ve tüketiminde oluşabilecek potansiyel problemlere yer vermektedir (Goodbody ve Johns-Putra 2019: 229; Botelho, 2019). *MaddAddam* üçlemesinde Atwood (2005: 286), dikkatini daha yakın tarihli endişelerinden bazalarına çevirmektedir. Önceki romanlarından farklı olarak üçlemede biyoteknolojinin gelişimi ve ondan nasıl yararlanılacağı gibi konular da dahil olmak üzere bilime ve etkilerine daha güçlü bir vurgu yapılmaktadır. Yazara göre, teknoloji ne kadar yüksek olursa olsun, Homosapiens özünde on binlerce yıldır olduğu şeyi, aynı duyguları, aynı meşguliyetleri devam ettirmektedir.

İklim değişikliğinin getirdiği çevresel çöküş nedeniyle gıda kıtlığı, *MaddAddam* üçlemesinin kurgusal dünyasında gözle görülmekte ve okuyucu tarafından gerçek bir tehdit olarak algılanmaktadır. Üçleme romanda insanın hayatta kalması için gerekli olan yiyeceğin sembolizmi ve gıdanın güç olarak kontrolü gösterilmektedir (Lioniello 2016). *MaddAddam* üçlemesi birçok yiyecek tüketimi ve beslenme örneği içermektedir.

Ana karakterler Debra Wain ve Penelope Jane Jones *MaddAddam* üçlemesinin tamamında yemeğin iç içe geçmiş doğasını vurgulamaktadır. Debra Wain ve Penelope Jane Jones yemeği “anlatıyı yapılandırmak ve karakterleri geliştirmek ve konumlandırmak için” kullanmaktadır (Atwood, 2013). Yemek -karakterlerin yiyebildikleri veya yemeyi seçtikleri- hem insanlık tarihindeki teknolojik ilerlemelerin bir belirtisi hem de aidiyetin belirleyici bir simgesi olarak işlenmektedir. Susan McHugh karakteri genetiği değiştirilmiş hayvanlardan elde edilen et tüketimi (yapay et) ile çevrecilik arasındaki bağlantıya odaklanmaktadır. Jovian Parry karakteri *Oryx and Crake* adlı kitapta, insanların ve hayvanların yenilebilirliği ile ilgili düşüncelerinde, ‘gerçek’ ve ‘doğal’ et yemenin hem doğal dünya ile yeniden bağlantı kurma şekli olarak görülebileceğini hem de boyun eğme/kabul etme hakkında bir açıklama olabileceğini belirtmektedir. Parry’e göre, insanlar doğal et yiyerek doğaya yakınlaşmış gibi hissetmekte ve kendilerini kontrol altında tutma arzularını tatmin etmektedir (Atwood, 2013). Et yemek insanların insan olmayanlar üzerinde egemenlik kurması, topluluklar ve türler arasındaki sınırları belirsizleştirme potansiyeline sahip karmaşık bir eylem olarak değerlendirilmektedir.

Doğal kaynaklı geleneksel yiyecekler ortadan kalktığı için, yiyecekler esas olarak teknolojinin yardımıyla üretilmektedir (Wain ve Jones 2018: 5). Yani, kendilerini koruyan teknolojik izolasyonlarda bile, iklim krizinin bazı türleri yok etmesi ve yeryüzünde meydana getirdiği olumsuz değişiklikler gibi insan yaşamı üzerinde etkileri vardır. Yas tutma evrelerinde ve telafisi olmayan kayıplarda keyif ve zevk için çikolata benzeri ürünler taklit edilmiştir. *MaddAddam*’ın kıyamet sonrası ortamından önceki zamanlara ait "gerçek" yemek nostaljisi, romanın eleştirel bir distopya olarak tanımlanabileceğini öne sürmektedir, çünkü "gerçek" yemek anıları bir "direniş, hayatta kalma ve umut" duygusuna sebep olmaktadır (Sousa Oliveira 2019:50). Güçlü şirketler tarafından istihdam edilen ve iyi korunan bölgelerde yaşayan zengin insan topluluğu Bileşikler (Compounds) teknolojik olarak geliştirilen "gerçek olmayan yiyecekler" üretmektedir. Bu, üretilen ‘gerçek olmayan yiyecekler’ ile beslenen varoş bölgesi Pleebland’daki fakir insanlar ile "gerçek yiyecek" tüketen insanlar arasındaki sınıf ayrımını da arttırmaktadır (Sousa Oliveira, 2019: 52).

Romancılar, eko-eleştirel konuları ön plana çıkarmak için, sözde bazı "sahte etler" gibi genetiği değiştirilmiş gıdaların tüketimini sık sık tiksinti ile ilişkilendirmiştir (McHugh 2010: 181). McHugh’ın belirttiği, üretilen üç farklı türde "sahte et" ve ürünlere gösterilen aşağılama tepkisi, *Oryx and Crake*’te, Glenn/Crake’in Jimmy’ye genetiğiyle oynanmış tavukların satıldığı "Yeni Tarım" bölümünü gösterdiği sahnede örneklendirilmektedir (Atwood 2003: 202). *MaddAddam* üçlemesinde Atwood, neden ve sonuç arasındaki bu tür bir bağı ortaya çıkarmak için yiyecekleri verimli bir şekilde kullanmaktadır. Bir Crake çocuğu olan Karasakal’a Susuz Tufandan önce insanların etik olmayan bir şekilde tüketim yaptığı ve kaos zamanında kötü insanların Oryx’in çocuklarını (hayvanları) yediği Toby tarafından açıklanmaktadır.

Üretim ve tüketim zincirindeki etik eksikliğiyle birlikte aşırı talep, Bileşikler bölgesinde yaşayan insanların içeriği şüpheli yiyecekler yemesine yol açmıştır. Bileşiklerin, teknolojik olarak manipüle edilmiş yiyecekleri, kendi olasılıklarını ve seçimlerini sorgulamadan, kökenlerine ve üretim etiğine karşı kör bir şekilde yediği; "Chickie Nobs" gibi hiçbir duyusal özelliği olmayan ürünleri bile kabul ettiği ifade edilmektedir (Atwood, 2013: 92-149).

DiMarco (2005: 188), domuzlar insanlar için yedek organ kaynağı olarak hizmet etmek üzere yaratıldıklarından Jimmy'nin genetik olarak kendisine çok benzeyen yaratıklar yemekten hoşlanmadığını belirtmektedir. Sadece insan benzeri hayvanlar değil, aynı zamanda toplumun en zayıf üyeleri de vücutları hayvanlar tarafından yenebildiği için Pleebland'de yiyecek olma riskiyle karşı karşıyadır. Gecekondu mahallelerindeki yoksul çocuklar ise önce cinsel olarak sömürülmüş ve daha sonra çocukların bedenleri balıklara yedirilerek elden çıkarılmıştır. Pleebland'lı bazı savunmasız, ayrıcalıklardan yoksun kadınlar, cinsel sömürüye maruz kalmış ve daha sonra diğer insanlar tarafından yenilmiştir (Atwood, 2013; 2014: 176).

2.3. Sineklerin Tanrısı

William Golding'in 1954'te yayımlanan ilk romanı *Sineklerin Tanrısı*, İngiliz dilinin en çok okunan ve en çok beğenilen romanlarından biridir. Roman, uçak kazası sonrası ıssız adaya düşen ve hayatta kalan, demokratik ve medeni mikro toplum kurmak isteyen ancak sonunda vahşi mikro toplum yaratan bir grup İngiliz öğrenciyi ele almaktadır. Golding 2. Dünya Savaşı'nda şahit olduğu vahşetin etkisi ile *Sineklerin Tanrısı* kitabını yazmıştır. Bu kitap, insanın doğası ve içinden gelen kötülüğü sorgulamak için yazılmıştır.

Adada para birimi olarak etin kullanılması, gıda ve güç ilişkisi savaş zamanının Golding üzerindeki etkilerine yansımaktadır (Olsen, 2000: 212). Meyve yemenin tembellikle eşanlamı olması ve iştahla et tüketiminin zenginlik ile sembolize edilmesi dikkat çekmektedir. Golding *Sineklerin Tanrısı* romanında yemeğin sosyal, kültürel ve politik önemini vurgulamaktadır.

Sineklerin Tanrısı, aralarında domuz avının özellikle öne çıktığı yemek tasvirleri içermektedir. Romanda domuz avı sahnelerine odaklanarak fiilleri üslup açısından karşılaştıran ve avcılarının farklı motivasyonlarını araştıran Xia Xiao (2003: 43) Golding'in roman kahramanlarının diğer karakterlere güç gösterisi yapmak amacıyla domuzları kestiğine, domuz etini kesme eylemini ise ikinci plana aldığına değinir.

Güzel hava, tatlı su ve kolay erişilebilir yiyecek kaynakları gibi hayatta kalmak için mükemmel maddi koşullar sağlayan ıssız bir adada yer alan bir mutfak ütopyası olarak ortaya çıkan romanda yemek çok önemli bir rol oynamaktadır. Bu tecrit edilmiş bölge büyüleyici derecede güzel ve huzurlu bir ada gibi görünmektedir (Baker, 1965: 14). Çocuklar, meyve, yengeç, balık ve yaban domuzu gibi yiyeceklerin mevcudiyeti nedeniyle adayı tropik bir cennet olarak algılamaktadır. Ralph karakteri adayı "pembe bir pastanın üzerindeki krema" gibi algılamaktadır (Golding, 2001: 18).

Bu ortam çocuklara bir ütopya kurma fırsatı vermektedir. Ralph, seçilmiş bir lider olarak, özgürlük, demokrasi ve adalete dayalı bir mikro toplum kurmayı umarak her grup üyesinin refahıyla ilgilenir. Bazı çocuklar hindistancevizi kabukları kullanarak suyu taşımak ve depolamaktan, bazıları yangınla ilgilenmekten ve diğerleri barınak inşa etmekten sorumlu olacak şekilde ayrıntılı bir iş bölümü planı hazırlar. Bu noktada büyüleyici bir ütopya şekillenmişe benzemektedir. Bu ütopya, ekonomik kaynakları en kıt olan ve hayatta kalmaları geçimlik üretime bağlı olan halklar tarafından yaratılan ilkel komünizme veya kabile toplumuna çarpıcı şekilde benzemektedir (Sahlins, 1972'ten akt. Neale, 1973: 372-373).

Ancak hikâye ilerledikçe tipik romantik ada anlatısı özellikleri yavaş yavaş kaybolmakta ve ütopya bir distopyaya dönüşmektedir. Bu, "ütöfik kurgunun gerçeklerinden biri, distopik karşıtının kaçınılmaz olarak çağrılmasıdır" iddiasıyla örtüşmektedir McMahon'un (2016: 177). Golding, çocukların fiziksel ve psikolojik davranışlarının mevcut insan toplumunun ürünleri olduğunu ileri sürmektedir. Ada, hayatta kalmak için yiyecek ve diğer ihtiyaçları sağlamakta, ancak kısa süre sonra biri kurtarılmak isteyen Ralph liderliğindeki bir grup; diğeri ise Jack tarafından yönetilen evlerine

dönme hevesli olmayan, eğlence ve domuz avına düşkün iki taraf arasında çatışmalar çıkmasına engel olamamaktadır. (Xiao & Chen, 2022: 97).

Bu çatışmanın temel sebebi ateş ve ateşin kullanılmasıdır. Romanda çocuklar ateşi kıyafetleri kurutmak, geceleri ısınmak, vahşi hayvanları uzaklaştırmak, duman işaretleri yapmak ve domuz kızartmak için kullanır. Şenlik ateşi ise insanın toplum ve arkadaşlık arzusunu sembolize etmekte, ancak ateş aynı zamanda et kızartmak ve kişinin fiziksel dürtülerini tatmin etmek için bir araç olarak algılanmaktadır (Golding, 2001: 69). Romanda çocuklar için yiyecek, bilinmeyen canavara boyun eğme ve öngörülen kötülüğün yeri şeklinde domuzlara birden çok anlam verilmiştir. Romanda dişi domuz, doğanın içine doğan ve doğanın bir parçası olan kadınlık ve annelik bahsedilmiş tek yaratıktır. Ancak etle beslenmeye duyulan arzuyu tatmin etmek için oğlanlar tarafından katledilir (Golding, 2001: 119). Domuz doğadaki sonsuz ve güçlü yaşamı simgelerken, erkeklerin ise otorite ve üstünlüklerini kurmak ve göstermek amacıyla doğayı keşfettikleri ve dişilere zarar verdikleri ima edilir.

3. Sonuç

Ütopya kavramının karşıtı olarak kullanılan distopya kelimesi, başlangıçta ütopycıların başarısız olacağı görüşüne dayanmasıyla, bugün kullanılan bağlamda ise bireylerin baskı altında olması, özgürlüğün yok edilmesi, düşünme gücünün ellerinden alınması benzeri sebepler ile ironik bir anlam taşımaktadır. Eserlere baktığımız zaman da distopik dünyanın, ütopyik dünyadan çok daha etkili olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Okuyucu, başkahramanın gözünden gelecek dünyayı görmektedir.

Distopik romanların, belirli toplumsal, siyasal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin ne gibi sonuçlar doğuracağını okuyucuya önceden haber vermesi açısından ürütücü bir yönü de vardır demek yanlış olmayacaktır. Margaret Atwood'un *MaddAddam* üçlemesinde yiyecek tasvirleri, distopik bir gelecekte gıda endüstrisinin, genetik mühendislik ve çevresel etkiler ile nasıl dönüştüğünü ve insanların doğa ile olan ilişkilerinin nasıl değiştiğini anlatmaktadır. Bu tasvirler, yiyeceğin temel yaşam kaynağı olmanın ötesinde, toplumun sürdürülebilir bir şekilde yaşamasını etkileyen semboldür. Distopik gelecekteki yiyecek ürünleri ve üretim yöntemleri, insanların çevrelerini nasıl etkilediğini ve insanlığın geleceğini nasıl şekillendirebileceğini düşündürmektedir.

Yemek, sıradan bir alışkanlık gibi görünmesine rağmen, birçok distopik eserde aslında baş kahraman rolündedir ve okuyucuya derin etki bırakan bir varlık olarak tasvir edilmektedir. Distopik romanlarda insanlığın temel ihtiyacı olan yemek, toplumun alt tabakasında yer alan vatandaşlar için mücadele edilen sembol haline gelmiştir. Siyaset ile ilişkilendirilen yemeğe ulaşma durumunun, *Açlık Oyunları* serisinde bahsi geçen durumu açıklamadaki gücü yadsınamayacaktır. Capitol şehri halkı siyasî gücü elinde bulundurup istedikleri gıdaya erişme imkânına sahipken; diğer bölgeler yemek için savaş vermekte ve onlar Capitol halkının yemek ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Distopik romanlarda yemek ve beslenme baskı, sınırlama, özgürlük, mücadele vb. toplumsal olaylar ile ilişkilendirmektedir. Yiyeceklerin sosyal ve kültürel bağlamda nasıl şekillendiği ve toplumun nasıl etkilendiği de distopik romanlarda ele alınan önemli bir konudur. William Golding'in *Sineklerin Tanrısı* kitabında yiyecek, adada mahsur kalan çocuklar için temel ihtiyaçtır ve insan doğasının yozlaşmasını sembolize eden önemli bir konuyu işaret etmektedir. Yiyecek, ada doğasının sunduğu kaynaklar, vahşi domuzlar ve 'Kanlı Baş' gibi semboller aracılığı ile temsil edilirken, açlık ve korku çocukların hayatta kalmak için verdikleri mücadelenin merkezindedir. Bu tasvirler, insanların primitif içgüdülerine ve savaşın yozlaştırıcı etkisine nasıl yenik düştüğünü göstermektedir.

Distopik romanlarda ortaya konulan devlet figürü düşünce gücünü elinde bulunduran bir mekanizmadır. Halkın ne zaman yemek yiyeceği, ne zaman kişisel aktivitelerini yapacağı devlet

tarafından kararlaştırılmaktadır. Hiçbir vatandaş, ne zaman yemek yiyeceğine kendisi karar veremez, hatta kendisi için düşünmesi bile yasaktır. Küçük ve savunmasız devletlerin yemeğe ulaşma ihtiyacının sömürge devletleri tarafından kararlaştırıldığı ve bu basit olayın doyumsuzlukla sonuçlanan bir düzene dönüştüğü görülmektedir. Tıpkı, Capitol şehrinin insanların diğer bölge insanlarına dayattığı düzen gibi. Bu noktada, dünya, geçmiş zamanlarda kaleme alınmış etkili bir distopya romanı haline bürünmüştür demek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak yemek, insan yaşamını sürdürmesi için herhangi bir zorlukla karşılaşmadan erişebileceği temel ihtiyaç olmasına rağmen distopik romanlarda zenginlik, statü ve güç ile ilişkilendirilmektedir.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarları, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

The authors declare that they have no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgment)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kâr amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacıların Katkı Oranı (Authors' Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur. Sorumlu yazar olarak Fatma KOÇ'un %60, Yazar olarak Esra YAŞAR'ın %40 çalışmaya katkısı olmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews. Fatma Koç's contributions is 60% as corresponding author and Esra Yaşar's contribution is 40% as co-author.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Atwood, M. (2003). 'Oryx and Crake', (pp.187-202-248), London: Bloomsbury.
- Atwood, M. (2005). 'Writing with Intent', (pp.286), New York: Carroll & Graff.
- Atwood, M. (2009; 2013). 'The Year of the Flood', London: Virago.
- Atwood, M. (2013; 2014). 'Maddaddam', (pp.176), New York: Anchor.
- Baker, J. R. (1965). 'William Golding: A Critical Study', New York: St Martin's Press.
- Barthes, R. (1997). 'Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption', In C. Counihan and P. Van Esterik (Eds.), (pp.28-35), New York: Routledge.
- Botelho, T. (2019). 'What Will We Eat?', Utopian Foodways, (pp.33-48), U. Porto Press.
- Booker, M. K. (1994). 'The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism', (pp.15), Connecticut: Greenwood Press.

- Collins, S. (2011). 'The Hunger Games Trilogy', (pp.18-41-146), New York: Scholastic Published, ISBN: 978-0-439-02348-1.
- Despain, M. (2012). 'The Fine Reality of Hunger Satisfied', In M. F. Pharr Et Al. (Eds.), *Of Bread, Blood and The Hunger Games: Critical Essays on the Suzanne Collins Trilogy*, (pp.69-79), North Carolina: Mcfarland.
- Ferns, C. (1999). 'Narrating Utopia', (pp.2), Liverpool: Liverpool University Press.
- Frankel, V. E. (2012). 'Of Bread, Blood and the Hunger Games: Critical Essays On The Suzanne Collins Trilogy', In M. F. Pharr Et Al. (Eds.), (pp.49-58), North Carolina: Mcfarland.
- Golding, W. (2001). *Lord Of The Flies*. Westminster, London: Penguin Books.
- Goodbody, A., ve Johns-Putra, A. (2019). "The Rise of the Climate Change Novel", (pp. 229-45), In *Book: Climate and Literature*, Cambridge University Press.
- Lioniello, S. (2016). "The Food and Hunger Behind The Hunger Games." *Gastronomy, Culture, and the Arts: A Scholarly Exchange of Epic Portions*, Conference Proceedings.
- Mchugh, S. (2010). "Real Artificial: Tissue-Cultured Meat, Genetically Modified Farm Animals, and Fictions", *Configurations*, 18(1-2): 181-97. <https://doi.org/10.1353/con.2010.0006>
- McMahon, E. (2016). 'Islands, Identity and the Literary Imagination', Cambridge University: Anthem Press.
- Neale, W. C. (1973). Primitive affluence: Stone age economics, *Science*, 179(4071): 372-373. <https://doi.org/10.1126/science.179.4071.372>
- Olsen, K. (2000). 'Understanding Lord Of The Flies: A Student Casebook to Issues, Sources, And Historical Documents', London: Greenwood Press.
- Orwell, G. (1978). '1984'. 11.Ed. São Paulo: Companhia Ed. Nacional.
- Pavlik, A. (2012). 'Absolute Power Games', in M. F. Pharr Et Al. (Eds.), *Of Bread, Blood and The Hunger Games: Critical Essays on the Suzanne Collins Trilogy*, (pp.30-38), North Carolina: Mcfarland.
- Peksoy, E. (2014). Food as control in the hunger games trilogy, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 158: 79-84. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.036>.
- Sahlins, M. (1972). 'Stone Age Economics', Aldine-Atherton. <https://doi.org/10.4324/9780203715178>
- Sousa Oliveira, M. J. (2019). "Please, oh Snowman, What is Toast?: Memories and Nostalgia for Food in Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale* and *Oryx and Crake*", (pp.49-58), In Botelho, Ramalhe Gomes and Reis, Porto: Porto Press.
- Uff, C. F. (2018). 'A Literatura Distópica Juvenil E O Papel Do Corpo. Circulação Tramas & Sentidos Na Literatura' (pp.4152-4163), ABRALIC Congresso Internacional.
- Varsam, M. (2003). 'Concrete Dystopia: Slavery and its Others. In: Baccolini, Raffaella; Moylan, Tom (Orgs.). *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination* (pp. 203-224), New York: Routledge.
- Xiao Xia. (2003). 'Two kinds of human nature connotations in two island novels: A stylistic comparative analysis of the pig-hunting scenes in "Lord of the Flies" and "Coral Island"', *Journal Of Tianjin Foreign Studies University*, (1): 40-43.
- Xiao, M., ve Chen, H. (2022). Envisioning a 'good' utopia on a dystopian island: Culinary and cultural conflicts in *Lord of the Flies*, *Island Studies Journal*, 17(2): 91-108. DOI: 10.24043/isj.393
- Wain, D., ve Jones, P. J. (2018). "Food, Fear and Anxieties in Climate Change Fiction", *Text*, 51:1-13.
- Wilk, R. (2009). Urban life and systems of food metabolism, *Building Research & Information*, 38(1): 127-129. Doi:10.1080/09613210903138092.

Suçun Faili Olarak Kadın Woman as Perpetrator of Crime

Gülçin ORHAN¹

DOI: 10.59445/ijephss.1342029

Atf / Cite: Orhan, G. (2023). Suçun faili olarak kadın, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 6(4), 346-365, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1342029>

Derleme / Review

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 12.08.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 05.10.2023

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bütün toplumlarda önemli bir problem sahası olan ve insanlık tarihinin başlangıcından beridir varlığını sürdüren suç ve suçluluğu anlamaya yönelik birçok disiplin, çeşitli açıklamalar öne sürmüştür. Suçluluğun erkek cinsiyetiyle özdeşleştirilen bir olgu olması ile ve toplumsal cinsiyetin de etkisiyle suç işleyen kadınlar, erkeklerden daha çok yadigararak toplumdan izole edilmişlerdir. Kadın ve suçluluk birbirine uzak iki olgu olarak düşünülse de geçmişten günümüze değin kadınların çeşitli şekillerde ve birtakım motivasyonlarla suça yöneldiği görülmektedir. Hatta son zamanlarda suç işleyen kadın oranındaki artış, dikkat çekici olmuştur. Kadınlar sıklıkla madde ile bağlantılı suçlar, aile ve yakın ilişki içerisinde olduğu bireyleri öldürme, hakaret, hırsızlık ve dolandırıcılık suçlarından hüküm giymektedirler. Kadınların suça yöneliminin arka planında istismar gibi geçmiş travmatik yaşantılar, hormonlar, iş hayatına katılımdaki artış, dezavantajlı yaşam koşulları ve psikolojik bozukluklar gibi pek çok unsurun etkisi olduğu belirtilmektedir. Kadınların neden suçun faili olduğuna yönelik pek çok açıklama getirilmiş ise de kadın suçluluğunu önleme ve müdahale çalışmalarının oldukça sınırlı kaldığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla başarılı bir risk değerlendirme, önleme ve müdahale programları geliştirmek için kadın suçluluğunu belirli faktörlere indirgemek yerine çok yönlü şekilde ele alarak incelemenin en yararlı yaklaşım olacağı düşünülmektedir. İlaveten suç faili kadınların yeniden suç işlemelerini önlemede ve topluma kazandırılmalarında başarıya ulaşmak için hizmet sağlayıcıların profesyonel hizmet sunumuna katkı sağlayacak programların geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Psikolojik Bozukluk, Suçluluk, Toplumsal Cinsiyet, Travma.

Abstract

Many disciplines have put forward various explanations to understand crime and criminality, which is an important problematic topic in all societies and has existed since the beginning of human history. Because criminality is associated with the male gender and the influence of gender, women who commit crimes have been isolated from society more than men. Although women and criminality are thought to be two distant phenomena, it is seen that women have turned to crime in various ways and with certain motivations from the past to the present. In fact, the recent increase in the proportion of women committing crimes has been striking. Women are frequently convicted of substance-related offences, murder of family members and close relatives, insult, theft and fraud. It is stated that many factors such as past traumatic experiences such as abuse, hormones, increased participation in business life, disadvantaged living conditions and psychological disorders have an impact on the background of women's tendency towards crime. Although many explanations have been offered as to why women became perpetrators of crime, it is noticeable that prevention and intervention works on women's criminality remain quite limited. Therefore, in order to develop successful risk assessment, prevention and intervention programmes, it is thought that the most useful approach would be to examine female criminality in a multidimensional way instead of reducing it to certain factors. In addition, it is recommended to develop programmes that will contribute to service providers to provide professional services in order to achieve success in preventing recidivism and reintegration of female offenders into society.

Keywords: Woman, Criminality, Intervention, Psychological Disorder, Gender, Trauma.

¹Assist. Prof. Dr., Gendarmerie and Coast Guard Academy, Security Sciences Faculty, Department of Security Sciences, gulcinpsy@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3116-9901.

1. Giriş

Suç, toplumsal düzenin sürekliliği için korunması gerekli olan hukuki değerlerin isteyerek ve bilerek ihlal edilmesi ya da bu değerleri korumak için konulmuş olan kurallara karşı özensizliği ifade eden, kanunla belirlenmiş insan davranışdır (Adalet Bakanlığı Mağdur Bilgilendirme, t.y.). Tüm toplumları etkileyen önemli bir sosyal sorun olup normalden sapma olarak ifade edilen suç olgusu, insanlık tarihinin başından beridir varlığını korumaktadır (Bayezit ve Korkmaz, 2023; Burkay, 2008; Çelik, 2019; Haydaroglu, 2017; Kıran, 2012). Aile içi şiddet, cinsel saldırı, cinsel taciz, dolandırıcılık, hırsızlık, insan ticareti, cinayet ve kasten yaralama suç türlerinden bazılarıdır (Adalet Bakanlığı Mağdur Bilgilendirme, t.y.). Evrensel bir olgu olmasına karşın hangi davranışın suç olarak kabul edilip edilmeyeceği topluma, yasalara ve zamana göre farklılaşabilmektedir (Özbek, 2020; Yöndem, 2017: 161). Suç eylemini gerçekleştiren faile (Çoban & Akgün, 2011), işlediği suça karşılık verilen ve zorunlu bir yaptırım olan cezalandırma tekniği de zamana ve kültüre özgü değişimler göstermektedir (Kıran, 2012).

Suç olgusu, birçok bilim dalının kendi metodolojisi tarafından ele alınmış ve pek çok araştırmaya konu olmuştur (Haydaroglu, 2017). Ancak gözlenebildiği durumların ender olması, gözlenirse de gizli kalması konusundaki baskılardan veya faillerin işledikleri suçun açığa çıkmasını önleme çabalarından ötürü suçu ele almak aslında oldukça zordur. Bu nedenle suça ve faillerine yönelik çalışmalar, genellikle ilgili suç olayının üzerinden zaman geçtikten sonra ve olay sırasında orada bulunmayan araştırmacıların bulgularına dayanmaktadır (Canter, 2011: 31).

TÜİK verilerine göre 2022 yılı sonu itibariyle Türkiye nüfusu 85 milyon 279 bin 553 kişi olup (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023a), bu nüfusun %49,9'unu kadınlar oluşturmaktadır (TÜİK, 2023b). Ülkemizde ceza infaz kurumu nüfusunun %84,3'ünü hükümlüler, %15,7'sini tutuklular oluşturmaktadır iken bu nüfusun %4'ünü kadınlar oluşturmaktadır (TÜİK, 2021). Dünya çapında da ceza infaz kurumlarındaki toplam nüfusun beşte dördünden fazlasını erkekler oluşturmakla birlikte son yıllarda ceza infaz kurumlarına giren kadın sayısındaki ciddi artış dikkati çekmektedir (Balcı, 2011; Çalışkan, 2022; Demirbaş, 2019: 377; Demirbaş, 2020: 98; Eskiçorapçı, 2022; Glaze, 2010; Israeli Prison Service, 2009; Haydaroglu, 2017; Kenevir, 2017; Koçak, 2021; MacDonald, 2013; McIvor & Burman, 2011; Saruç, 2013; van den Bergh, Gatherer, Fraser, & Moller, 2011; Yöndem, 2017: 154). İki bin yirmi üç yılı ağustos ayı itibariyle Türkiye'de faaliyet gösteren 403 ceza infaz kurumundan 11 tanesi kadın kapalı, 8'i ise kadın açık ceza infaz kurumudur (Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, t.y.). İki bin yirmi iki yılı Mart ayı verilerine göre ceza infaz kurumlarında 264,935 erkek hükümlü, 35,318 erkek tutuklu bulunmakta iken, 10,360 kadın hükümlü ve 1,813 kadın tutuklu bulunmaktadır (Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, t.y.). Böylece Türkiye'de ceza infaz kurumlarındaki erkek nüfus oranının kadın nüfusuna kıyasla daha fazla olduğu bilinmekte ise de (Demirbaş, 2020: 99) kadın suçluluğunda da artış olduğu göze çarpmaktadır (Kenevir, 2017). Bu kapsamda kadın suçluluğu, günümüzde üzerinde en fazla durulan konulardan birisi olmalıdır (Çoban & Akgün, 2011). Toplamda 12,173 kadın hükümlü ve tutuklunun yaş ve eğitim durumu dağılımları aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir (Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü, t.y.).

Tablo 1. 31.03.2022 Tarihi İtibariyle Kadın Hükümlülerin ve Tutukluların Yaş Dağılımı

Yaş Grubu	Hükümlü	Tutuklu	Toplam
12-18 Yaş Arası	22	47	69
18-40 Yaş Arası	6,178	1,318	7,496
40-65 Yaş Arası	4,002	486	4,488
65 Yaş ve Üzeri	180	9	189
Toplam	10,382	1,860	12,242

Kaynak: Ceza ve Tevkifleri Genel Müdürlüğü, (t.y.)

Tablo 1.'de görüldüğü üzere hükümlü ve tutuklu kadınlar çoğunlukla 18-40 yaş aralığında olmakla birlikte azımsanmayacak sayıda 40-65 yaş grubu kadının da ceza infaz kurumlarında çeşitli suçlardan hükümlü veya tutuklu olduğu dikkati çekmektedir.

Tablo 2. 31.03.2022 Tarihi İtibariyle Kadın Hükümlülerin ve Tutukluların Eğitim Durumu Dağılımı

Eğitim Durumu	Hükümlü	Tutuklu	Toplam
İlkokul Mezunu	2,202	291	2,493
İlköğretim Mezunu	1,420	331	1,751
Lise veya Dengi Meslek Okulu Mezunu	1,411	339	1,750
Ortaokul veya Dengi Meslek Okulu Mezunu	661	140	801
Yüksek Okul veya Fakülte Mezunu	1,779	251	2,030
Bilinmeyen	417	103	520
Okuma-Yazma Bilmeyen	1,533	244	1,777
Okur-Yazar Olup Bir Okul Bitirmeyen	866	107	973
Yüksek Lisans	64	6	70
Doktora	7	1	8
Toplam	10,360	1,813	12,173

Kaynak: Ceza ve Tevkifleri Genel Müdürlüğü, (t.y.)

Tablo 2 göstermektedir ki kadın hükümlülerin çoğunluğunun ilkokul, kadın tutukluların çoğunluğunun lise ve dengi meslek okulu mezunudur. En az sayıda olsa da doktora mezunu yedi kadının çeşitli suçlardan hüküm giydiği, bir kadının da tutuklandığı göze çarpmaktadır. Dünya çapında yaşanan sosyoekonomik, çevresel, teknolojik ve kültürel değişimler ile bu değişimler nedeniyle kadınların çalışma hayatına daha fazla katılımı ve sorumluluklarındaki artışın, faili oldukları suç sayısını artırmış olabileceği düşünülmektedir (Bayraktar, 2021: 170; Demirbaş, 2020: 98; Haydaroğlu, 2017; Koçak, 2021). Yine kadın failer ile yürütülen çalışmalar, çocukluk veya erişkinlik dönemi istismar maruziyetinin temel suçluluk nedeni olabileceğini ortaya koymuştur (Haydaroğlu, 2017; Yöndem, 2017: 164). Bazı açıklamalar ise kadın suçluluğunu, kadınların hormonal özellikleri ile açıklamaktadır (Koçak, 2021).

İlgili yazında kadın suçluluğu pek çok yönden ele alınsa da bu konuda önleme ve müdahale çalışmalarının kısıtlı olduğu görülmektedir (Saruç, 2013). Suçu açıklamaya yönelik oluşturulan yaklaşımların daha ziyade erkek cinsiyeti dikkate alınarak oluşturulması (Eskiçorapçı, 2022) ya da suç olgusunun erkek cinsiyeti ile daha fazla bağdaştırılması nedeni ile suçluları sınıflandırma, değerlendirme ve yönetme konusundaki planlama ve müdahaleler genellikle erkek failere özgü

olmuştur (MacDonald, 2013; Yöndem, 2017: 154). Oysa kadın mahkûmlar cezaevlerinde mahkûm nüfusu içinde halen azınlığı temsil etse de sayıları artarak kalmayıp aynı zamanda erkeklere kıyasla daha fazla oranda artış göstermektedir (MacDonald, 2013; van den Bergh, Gatherer, Fraser, & Moller, 2011). Diğer bir deyişle, suçun faili olan kadınlar için de cezaevi süreci devreye girmektedir (Koçak, 2021). Üstelik geçmişe kıyasla kadın suçlulara daha uzun süreli hapis cezaları verildiği ve 30 yaşın üzerinde daha fazla kadının hapsedildiği dikkati çekmektedir (McIvor & Burman, 2011). Ancak kadın mahkûmlar ceza infaz kurumlarında birtakım olumsuz durumla karşılaşabilmektedir (Demirbaş, 2020: 110). Ceza infaz kurumlarının yapısal özelliklerinin, cinsiyet özelliklerini ve gereksinimlerini göz önüne almaması önemli bir sorun teşkil etmektedir (Koçak, 2021). Örneğin, kadınlar, genç erkek suçlulara yönelik tasarlanmış olan ceza infaz kurumlarına yerleştirilebilmektedir (Demirbaş, 2020: 110).

Erkek temelli ceza infaz kurumu yapılandırmasının nedenleri, bugüne dek kadın mahkûm oranının erkeklerden yüksek olmayışı ve faili kadın olan suçların, faili erkek olan suçlara kıyasla toplum için tehdit edici düzeyde görülmeşi ile açıklanabilir (Kıran, 2012). Kadın suçlu sayısının az olmasından ötürü kadınlara ayrılmış olan ceza infaz kurumlarının sınırlı sayıda ve uzak bölgelerde konumlanmış olabileceği de belirtilmektedir. Bu durum, kadın mahkûmların aileleriyle iletişimde kalması bakımından daha az imkâna sahip olmalarına yol açmaktadır (Ginn, 2013; van den Bergh, Gatherer, Fraser, & Moller, 2011). Kadınların ceza infaz kurumundan ayrıldıktan sonraki gereksinimlerinin ve karşı karşıya kaldıkları sorunların da erkeklerden farklılık gösterebileceği, dikkate alınması gereken bir başka husustur (Koçak, 2021).

İlgili yazın, suç ve cinsiyet değişkeni arasında yakın ilişki olduğunu göstermekle birlikte (Haydaroglu, 2017) cinsiyet unsuru bağlamında suçluluk, kadın suçluluğu ve erkek suçluluğu şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Haydaroglu, 2017; Koçak, 2021). Geçmiş zamanlardan günümüze dek suç davranışına yönelik kadınlar, erkeklere kıyasla daha fazla yadigarlanmış ve toplum çoğunlukla kendilerini dışlamıştır (Yöndem, 2017: 155). Kadın ve suç kavramları, geçmişten günümüze değin birbiri ile en az bağdaştırılan kavramlar olmuştur. Öyle ki gerek kriminolojide gerekse adli psikolojide, kadınlara kıyasla erkeklerin daha yoğun düzeyde saldırgan davrandığı, şiddete eğilimli olduğu ve suça yöneldiği aktarılmaktadır. Diğer bir deyişle suç kavramı, erkek cinsiyeti ile daha fazla özdeşleştirilmiştir (Eskiçorapçı, 2022; Haydaroglu, 2017; Yöndem, 2017: 154). Bunun nedenlerinden birisi, kadınların toplum içerisinde çoğunlukla fail rolü ile değil mağdur rolü ile anılmasıdır (Yöndem, 2017: 179). Geçmiş zamanlara kıyasla kadınların yararına hukuki düzenlemelere gidilmesine rağmen yine de yasalar dikkate alınmaksızın kadına yönelik şiddet uygulamalarına devam edilmektedir. Kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetleri, alınan tedbirlere rağmen ülkemizin önemli sorunlarından birisidir (Yöndem, 2017: 164). Bununla birlikte kadın suçluluğu oranının, erkek suçluluğuna kıyasla daha düşük düzeyde olması ve kadınların faili oldukları suçların görece daha hafif görülmesi, kadın suçluluğunun öncelikli bir sorun alanı olarak görülmemesine yol açmaktadır (Eskiçorapçı, 2022). Fakat günümüzde bilhassa gelişmiş ülkelerde suç işleyen kadınlar hakkındaki araştırma sonuçları ve pek çok ülkedeki kadın fail sayısındaki artış, bu konudaki araştırmalara dikkati çekmektedir (Koçak, 2021; Yöndem, 2017: 154).

Kadınların işlediği suçların doğasının yeterince anlaşılabilmesi, etkili önleme ve müdahale stratejilerinin geliştirilmesini engelleyebilmektedir (Willison, 2016). Bu kapsamda suç faili kadınları suça yönelten unsurların çok yönlü şekilde incelenmesi oldukça önemlidir (Kenevir, 2017). Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, suçun faili olarak kadının suç işleme motivasyonunu kuramsal bakış açısından incelemek, suçlu kadın profilini ve suç işlemede rolü olabilecek psikopatolojileri ilgili yazın doğrultusunda ele almak ve kadın suçluluğunu önlemeye ve suçun faili olan kadınları topluma yeniden kazandırmaya ilişkin öneriler sunmaktır. Bu kapsamda çalışmada, kadın ve suç ana başlığı içerisinde kadın suçluluğuna yönelik kuramlar, suçlu kadın profili, psikopatoloji ve kadın suçluluğu konuları ele alınmıştır. Psikopatoloji ve kadın suçluluğu konusu içerisinde ise madde kötüye kullanımı – bağımlılığı

ve kişilik bozuklukları detaylı olarak aktarılmıştır. Sonrasında suçu önleme ve topluma kazandırma stratejilerine değinilmiştir.

2. Kadın ve Suç

Kadınların suçun faili olmasına ve kadın suçluluğundaki artışa yol açan unsurları bulmaya yönelik pek çok çalışma yapılmış (Akgün & Çıfci, 2014) ve bulgular kadınların suçun faili olmasına etkide bulunan bir dizi unsur olduğuna dikkati çekmiştir. Kadının çocukluk ve yetişkinlik dönemi yaşantısı, içerisinde yer aldığı çevresi ve sosyoekonomik şartları ile biyolojik ve ruhsal süreçleri bu unsurlardan bazılarıdır (Haydaroğlu, 2017). Ceza infaz kurumlarındaki mevcut müdahaleleri güçlendirecek kaynakların doğru bir şekilde tahsis edilebilmesi için kadınların suça yönelmesine etkide bulunan unsurların belirlenmesi önem taşımaktadır (Moloney, van den Bergh, & Moller, 2009).

2.1. Kadın Suçluluğuna Kuramsal Bakış

Kadın suçluluğu, bireysel ve toplumsal olarak iki düzeyde açıklanmaktadır (Canter, 2011: 30,49; Yöndem, 2017: 166). Bireysel süreçler; suç işleyen bireyin biyolojik yapısı, bilişsel süreçleri ve genel psikolojik yönleri üzerinde durmaktadır (Canter, 2011: 49). Ülkemizde cinayet suçu işleyen 750 kadın hükümlü ile yürütülen bir çalışmada, katılımcıların % 44,09'unun suç işledikten hemen sonra regl olduğu, % 34'ünün kan grubunun A Rh +, % 26,36'sının kan grubunun 0 Rh + olduğu ve % 14,11'inin dolaşım sistemi bozukluğu bulunduğu belirlenmiştir (Güney, 2020). Ancak suç davranışının nedeni olarak saldırganlık ve şiddet davranışında rolü olabilecek diğer unsurları dikkate almaksızın hormonların rolü gibi yalnızca biyolojik bir unsuru vurgulamak, yanıltıcı olabilmektedir (Yöndem, 2017: 172). Şiddete eğilimli bireylerin frontal lob kısmında çıkıntı bulunması (O'Brien & Yar, 2008: 9-10), egosunun ve süperegonun yeterince gelişmemesi durumunda id'inin baskın duruma gelmesi (Artuk & Alşahin, 2018: 197), düşük özdenetime sahip olan dürtüsel bireylerin riskli davranışlara ve suça yatkın oluşu suçu açıklayan bireysel süreçlere örnekler arasındadır (Barkan, 2017: 75).

Toplumsal süreçler ise suçu, bireyin diğerleriyle olan etkileşimleri ile bağlantılı olarak açıklamaktadır (Canter, 2011: 81). Sanayileşme ve kentleşme ile tarım sektöründe hizmet sunan kadın oranı azalmış, üretim sektöründe çalışan nüfusta kadın oranı yükselmiştir. Bu durum kadınların toplumsal statüsünü değiştirmekle kalmayıp suça yönelmelerine de etkide bulunmuş olabilir (Canter, 2011: 105; İçli & Ögün, 1988). Yine tutarsız, ihmalkâr, gevşek veya fazla sert ebeveynlik tarzları, suç işleme olanaklarının mevcut olduğu sosyal bağlar ve toplumdaki ekonomik farklılıklar (Canter, 2021: 90, 102), suçu açıklayan toplumsal süreçlere örneklerdendir.

Lombroso ve Ferrero, kadın suçluluğunu açıklamaya çalışan ilk kuramcılardandır. Temel hipotezleri, biyolojik olarak bazı insanların suça yatkın olduğu ve fiziksel özellikleri ile bunu bize yansıttıklarıdır. Hatta Lombroso, "The Criminal Man" adlı eserinde kadın suçluların fiziksel özelliklerini vermiştir. Buna göre kadın suçlular, evrimsel gelişmelerle yok olması beklenen ilkel insan özellik ve davranışlarını günümüzde sürdürmeye devam eden atavizm işaretleri taşımaktadır. Örneğin, fahişelerin fiziksel özellikleri aşağıda bir çene, dar alın ve geniş bir burundur (Barkan, 2017; Flowers, 1987: 92; İçli & Ögün, 1988). Yine Lombroso'ya göre kadınlar, kıskanç ve intikamcı olduklarında daha az şefkatli ve duygusaldırlar. Bu durum, kadınların yaygın özellikleri olan zayıflık, dindarlık ve annelik gibi özelliklerini azaltmaktadır (Flowers, 1987: 92).

Psikanalitik kuramın öncüsü olan Freud'a göre, bireyin içgüdüsel ihtiyaçları ve toplum arasındaki çatışma, suçlu davranışların kaynağıdır (Barkan, 2017: 113). Freud, kadınları "pasif, narsisist, mazoşist, düşük ahlaklı ve tepkilerini kontrol edemeyen" şeklinde tasvir etmiştir. Yine kadınların çoğunlukla "antisosyal olduğunu ve davranış bozukluğu gösterdiğini" öne sürmüş, bunun nedenini ise kadının penis kıskançlığı duyması olarak ifade etmiştir. Kadının suça yönelimini ele alan bazı teoriler, bu düşüncelerden etkilenmiştir (Akpolat, 2011).

Feminist kuramlar, suçun failinin kadın olmasını toplumsal cinsiyet bağlamında açıklamaya çalışmıştır (Saruç, 2013). Bin dokuz yüz atmışlı yıllardan beridir “cinsiyet rolleri”nin ya da “toplumsal cinsiyet”in üzerinde durularak kadınların suça yönelmesinde toplumsal unsurların ağırlıklı rolüne dikkat çekilmiştir (Yöndem, 2017: 155,166). Kadınlar, suça karışma ve mağduriyet konusunda erkeklere kıyasla daha fazla utanç ve suçluluk hissetmektedir (Covington, 2003). Çünkü suçun faili kadın, toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı toplum tarafından izole edilmek suretiyle de cezalandırılmaktadır (Dızman, 2019). İlgili yazın suçların ezici bir çoğunluğunun erkekler tarafından işlendiğini gösterse de (Canter, 2011: 100) centilmenlik teorisine göre kadınların faili olduğu suçların kayıtlara girmemesi, erkeklerin kadınlardan daha fazla suç işlediği bulgusuna yol açmaktadır (Saruç, 2013). Suçun faili kadınların işlediği suçun adli makamlarca değerlendirilmesi sırasında kendilerine karşı daha yumuşak ya da katı muamele gösterilmesi gibi cinsiyete bağlı uygulamalar sergilenmemesi, önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır (Saruç, 2013; Dızman, 2019).

Hiçbir açıklama veya kuram, bütün suçluları ve suç türlerini açıklamada yeterli olmamaktadır. Suç davranışını anlamada çeşitli faktörlerin bileşimini bir arada değerlendirmek önemlidir. Buradan hareketle çeşitli faktörlerin, çeşitli düzeylerde ve bazı kişilerde suça yönelimi açıklayabilir özellikte olması sebebiyle suçların neden işlendiğini ve suçluluğu önlemede nasıl başarılı olunacağını saptamak kolay bir konu değildir. Suç davranışını anlamadaki sorunlar ise suç önlemenin başarılı olarak gerçekleşmesinin önündeki engellerden birisidir (Canter, 2011: 110).

2.2. Suçlu Kadın Profili

İlgili yazın, kadınların suça yöneliminden sorumlu beş olgunun üzerinde durarak kadın suçluluğunun anlaşılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Birincisi, evden kovulan veya evden ayrıldıktan sonra hayatta kalabilmek için basit suçlar işleyen ve uyuşturucu bağımlısı olan “sokak kadını” profilidir. İkincisi, yakın ilişkileri sebebiyle şiddet suçundan hüküm giymiş olan “hırpalanmış kadınlar”ı temsil etmektedir. Üçüncüsü, çocukluğunda istismara uğrayan ya da ihmal edilen ve mağduriyetiyle baş etmede sıklıkla madde kullanan ve başkalarına şiddet uygulayan “zarar görmüş ve zarar veren kadın” profilidir (Wattanaporn & Holtfreter, 2014). Dördüncüsü, uyuşturucu kaçakçılığı için aile üyeleri ya da yakın partnerleri tarafından seçilip bu suçtan dolayı hapsedilen “maddeyle bağlantılı kadın”dır (Demirbaş, 2020: 105; Wattanaporn & Holtfreter, 2014). Beşincisi ise açgözlü veya yoksulluğunu azaltmada başlıca finansal suçlar işleyen “ekonomik olarak motive kadın”dır (Wattanaporn & Holtfreter, 2014). Kadınların suça yöneliminde bu beş olgu haricinde başkaca motivasyonlardan da söz edilebilir. Örneğin, kadınlar kendilerini ve yakınlarını korumak amacıyla da suç işleyebilmektedir. Ayrıca dezavantaj yaratan sosyoekonomik koşullar, kadınların mala karşı suç işleme motivasyonunu açıklıyor görünmektedir (Haydaroğlu, 2017).

İlgili yazın, suçun faili kadınların, erkeklere kıyasla daha ileri yaşta suça yöneldiğini göstermiştir. Ülkemizde kadın suçluluğu yaklaşık 30-40 yaşlarında zirveye ulaşmaktadır (İçli & Ögün, 1988). Tipik bir kadın mahkûm, şiddet içerikli olmayan bir suçtan ötürü kısa süreli hüküm giymiş (van den Bergh, Gatherer, Fraser, & Moller, 2011) ve genellikle sosyoekonomik olarak dezavantajlı bir geçmişe sahiptir (Lewis, 2006; Saruç, 2013). Çoğunluğu ufak çaplı hırsızlık suçu olmak üzere kadınlarca işlenen mülkiyet suçları, çoğunlukla doğrudan aile yoksulluğu ve çocuklara bakım ihtiyacıyla alakalıdır (Corston, 2007; Taylor, 2004). Ancak birçok kadın için hapis cezası hem çocuklarının hem de kalacak yerin geçici veya kalıcı olarak kaybedilmesine neden olmaktadır. Bu durum, hem hükümlü annelerin ve çocuklarının dezavantajını ve travmasını artırmakta hem de suçluluk döngüsünü sürdürmektedir (Moloney, van den Bergh, & Moller, 2009). Öyle ki kadın hükümlü, çocukları ve bakmakla yükümlü olduğu diğer kişiler için genellikle tek bakım sağlayıcısı durumundadır (Fair, 2009).

Kadın hükümlülerin erkeklerle ve genel nüfusla kıyas edildiğinde çoğunlukla daha düşük eğitim düzeyine ve istihdam kayıtlarına sahip olduğu ve ayrıca bir azınlık grubuna dâhil olduğu belirtilmektedir (Akpolat, 2011; Corston, 2007; Coll, Miller, Fields, & Mathews, 1997; Çoban & Akgün, 2011; Demirbaş, 2020: 102; Eskiçorapçı, 2022; Kenevir, 2017; Lewis, 2006; Messina, Burdon, & Prendergast, 2003; Saruç, 2013; Temurçin & Haydaroğlu, 2017). Kadın hükümlülerin hapsedilmeden önceki sağlık hizmetlerine erişimi de zayıftır ve sosyoekonomik koşullardan etkilenen riskli yaşam tarzı mevcuttur (Harris, Hek, & Condon, 2007). Bu ifadelerle tutarlı olarak Akpolat'ın tutuklu ve hükümlü beş kadın mahkûmla yürüttüğü nitel yöntemli çalışmasında (2011), faillerin çoğunlukla düşük eğitim düzeyinde ve sosyoekonomik yapıda olduğu, şehre yeni taşındıkları ve kenar olarak ifade edilen mahallelerde ikamet ettikleri saptanmıştır. Akpınar'ın Kayseri ilindeki 13 eski hükümlü kadınla yaptığı nitel yöntemli çalışmasında (2023) ise kadınlar tarafından malvarlığına yönelik işlenen suçlarda kültürel unsurların; hayata ve vücut dokunulmazlığına yönelik işlenen suçlarda iffetini koruma ve maruz kalınan aile içi şiddetin etkili unsurlar olduğu tespit edilmiştir. Suç işleyenlerin ve işlemeyenlerin aile çevresi karşılaştırıldığında olumsuz şartların suç işlemede belirli düzeyde etkisi olduğu belirtilmektedir. Öyle görünmektedir ki “ihmalci, kararsız, tutarsız, aşırı sert ya da cezacı” ebeveynlik, suçluluğu yordamaktadır (Canter, 2011: 87-88).

Alanyazın kadınların, erkeklerin faili olduğu birçok suçu işleyebildiğini gösterse de (Yöndem, 2017: 179) suç türleri bakımından kadınların işlediği suçların erkeklerden farklılık gösterdiği belirtilmektedir (İçli & Ögün, 1988). Önceleri kadınlar çocuk düşürme, zehirleyerek öldürme gibi suçlar işlerken bu suçlara madde kullanımı ve satışı, cinayet veya teşebbüsü, hakaret, hırsızlık ve dolandırıcılık gibi suçlar ilave olmuştur (Demirbaş, 2019: 8; Eskiçorapçı, 2022; İçli & Ögün, 1988). Kadınlar, hırsızlık ve dolandırıcılık suçlarına giderek daha çok yönelse de “kaçakçılık” ve “cinsel suçlar”ın faili sıklıkla kadınlar olmamaktadır (Yöndem, 2017: 161). Fuhuş ve ticareti ile intihar bombacılığı da kadınların işlediği diğer suç türleri arasındadır (Demirbaş, 2020: 105). Mahkûm kadınların üçte biri şiddet suçundan hüküm giymiş olup (Carson & Golinelli, 2013) hapsedilen tüm kadın nüfusunun %13,5'inin cinayetten hüküm giydiği görülmektedir (Carson & Golinelli, 2013). Willison'un çalışmasına (2016) göre ise şiddet suçlarından hapsedilen kadınların %40'ından fazlası cinayete ilgili suçlardan hüküm giymiştir ve kurbanların yalnızca dörtte birinden azı, faile yabancı birisidir. Kruttschnitt, Gartner ve Hussemann'ın çalışmasında (2008) soygunların %55'inde, saldırıların %34'ünde ve cinayetlerin %49'unda kadınların şiddet suçunun ortağı olduğu tespit edilmiştir. Koons-Wit ve Schram (2003) ise kadınların, yanlarında erkek eş sanıklar olduğu zaman şiddet suçuna karışmalarının daha olası olduğunu belirtmiştir.

Kadın mahkûmların birçoğunun evli iken suç işlediği tespit edilmiştir (Çoban & Akgün, 2011; Saruç, 2013). Kadın faillerin bilhassa şiddet suçu kurbanlarının daha çok aile üyesi olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, kadın suçluluğunun nedenini açıklamada “aile içi şiddet ve istismar” a dikkati çekmektedir. Suçun faili kadınların suça yönelmeden önce var olan travma geçmişi (şiddet ve istismar öyküsü) daha sıklıkla rastlanılan bir bulgu olarak dikkati çekmektedir (Akgün & Çifci, 2014; Göldoğan, 2010; Yöndem, 2017: 179). Öldürme suçundan hüküm giymiş kadınların önemli bir oranının şiddet mağduru olduğu tespit edilmiştir (Özbek, 2020). Bu durumda bazı kadınlar, son çare olarak gördüğü öldürme suçunu işlemektedir (Akgün & Çifci, 2014). Bu ifade ile tutarlı şekilde ülkemizdeki bir kadın kapalı ceza infaz kurumundaki mahkûmlarla yürütülen bir çalışmada (Akgün & Çifci, 2014) faillerin evliliklerinin başından beridir şiddet mağduru olduğu ve kendilerine veya sevdiklerine zarar gelmemesi için suç işledikleri bulgulanmıştır. Ayrıca kurbanlarının bazılarının da tecavüzcüleri olduğu belirlenmiştir.

Yapılan çalışmalar, kadınların işlediği suçların çoğunun ev ortamında meydana geldiğini, kurbanın özellikle yakın bir partner olduğunu, saldırıların özel ortamlarda, soygunların ise halka açık yerlerde gerçekleştiğini göstermiştir (Baskin & Sommer, 1998; Brownstein, Spunt, Crimmins, &

Langley, 1995; Kruttschnitt, Gartner, & Hussemann, 2008; Güldoğan, 2010; Scott & Davies, 2002). Kadın faillerin kurbanları, çoğunlukla birinci derecede ilişkide buldukları kişiler (İçli & Ögün, 1988), kendi çocukları veya eşleri olmaktadır (Demirbaş, 2019: 8). Çocuğunun canına kıyan kadın, ailesi tarafından reddedileceği düşüncesi ve çevresi tarafından dışlanacağı korkusu ile sahip olduğu ekonomik dezavantajın da etkisiyle suça yönelebilmektedir (Kenevir, 2017).

Kadınların cinayete yönelmesinin sebeplerinden birisi de kendisine tecavüzde bulunan kişinin yarattığı ruhsal baskı olabilmektedir (Haydaroğlu, 2017). Kendisine veya yakınlarına cinsel istismarda bulunan ve namusu konusunda söylenti çıkaran kişinin canına kıymak, kadınlar tarafından namus meselesi şeklinde görülebilmektedir (Kenevir, 2017). Kurbanlarının partnerleri olması, partner istismarı sebebiyle suç işlenmesi bağlamında açıklanabilmektedir (Miller, 1998; Schwartz, 2008). Kadın cinselliğinin pazarlanması şeklinde tanımlanan fuhuş ve ticareti, çoğunlukla rastlanılan kadın suçları arasındadır (Yöndem, 2017: 157). Yabancılar karşı işlenen cinayetlerin bazıları, bir kadının bir müşteri veya bir kadın tarafından mağdur edildiği fuhuş olgusu bağlamında açıklanmıştır (Schwartz, 2008). Merton'ın teorisi de çocuklarına bakım verebilmek için bazı kadınların fahişelik suçu işleyebildiğini vurgulamaktadır (Akpolat, 2011).

İlgili yazın, şiddet suçu işleyen çok az kadının (%15 ila %33 arasında) silah kullandığını göstermektedir (Brownstein vd., 1995; Greenfeld & Snell, 1999; Hirschinger vd., 2003). Ancak Scott ve Davies'in çalışması (2002), suçun faili kadınların yaklaşık dörtte birinin bıçak kullandığını, neredeyse yarısının ise silah kullandığını göstermiştir. Sürekli olarak şiddete maruz kalan bireylerin evlerinde silah olması veya bunun gibi araçlara erişilebilirlik, kadınların planlı olmayan cinayet suçundan hüküm giymelerini açıklayabilir (Özbek, 2020).

2.3. Psikopatoloji ve Kadın Suçluluğu

İlgili yazından hareketle, psikolojik bozukluğa sahip bireylerin sadece küçük bir bölümünün suç davranışına yöneldiği bilinmektedir (Canter, 2011: 136). Buna karşın pek çok suçluda psikolojik bozukluk mevcuttur (Canter, 2011: 136; Güldoğan, 2010; Singleton, Meltzer, Gatward, Coid, & Deasy, 1998). Ancak psikolojik bozuklukların suçlulukteki rolünü saptamak oldukça güçtür (Canter, 2011: 27). Bazı psikolojik bozukluklar, kişide azalmış ceza sorumluluğuna veya ceza sorumluluğunun olmaması neticesine yol açabilmektedir (Canter, 2011: 133). Psikolojik bozukluğun suç işlemede rolü olmaması için kişinin özgür iradesi ve suç işleme niyeti ile suça yönelmesi gereklidir (Canter, 2011: 127). Bazen de birtakım psikolojik bozukluklar, ceza infaz kurumuna dâhil olmanın akabinde ortaya çıkmaktadır (Canter, 2011: 136). Ceza infaz kurumları mahkûmlara, müdahale ve tedavi için bir fırsat sunmakla birlikte bazı durumlarda, tedavi hizmetleriyle temas halinde oldukları tek imkân onlara sunabilmektedir (Ogloff, 2002).

Sosyoekonomik dezavantaj, fiziksel ve psikolojik sağlık sorunları ve aile kurumundaki travma öyküsü hapsedilen kadınların başından geçenlerin bir tasviridir (Moloney, van den Bergh, & Moller, 2009). Böylece kadın faillerin değerlendirilmesinde doğuştan veya sonradan ortaya çıkan zihinsel problemlerin, çocukluk dönemindeki davranış ve öğrenme sorunlarının, anne ya da babanın psikolojik sağlığının ve özgüven üzerinde etkisi olan sosyal damgalanmanın önemsenmesi gereklidir (Yöndem, 2017: 171). Erkek mahkûmlar ve genel kadın nüfusu ile karşılaştırıldığında tipik bir kadın mahkûm, daha yüksek oranda psikolojik sorunlara sahip gibi görünmektedir ve genellikle ömür boyu sürecek psikolojik bir bozukluk için tanı kriterlerini karşılamaktadır (Çelik, 2019; Demirbaş, 2020: 110,139; Fair, 2009). Bir bebeği öldürme suçu işleyen kadınların en az %50'sinin, hayatları boyunca psikolojik bir bozukluk tanısı alma ihtimaline sahip olduğu belirtilmektedir (Demirbaş, 2019: 11). Genel nüfus içerisinde bunama, idrar kaçırma ve bilişsel bozukluklara kadınlarda erkeklerden daha yaygın rastlanılmaktadır (Demirbaş, 2019: 376). Geriatrik (yaşlı) kadın mahkûmlarda yüksek oranda görülen

işlevsel bozulmayı, ceza infaz kurumu ortamının daha da kötüleştirebileceği belirtilmektedir (Williams, Lindquist, Sudore, Strupp, Willmott, & Walter, 2006).

Kadın mahkûmlarda duygudurum bozukluklarına, psikotik belirtilere ve sanırlara erkeklerden daha fazla rastlanılmaktadır (Demirbaş, 2019: 37,86,87). Psikoz belirtileri, şiddet suçu ile ilişkili görünmektedir (Butler, Andrews, Allnutt, Sakashita, Smith, & Basson, 2006). Öyle ki mestruasyon öncesi stres sendromu ve doğum sonrası depresyonu ile psikozu, kadın suçluluğu ile ilişkili görülen psikolojik bozukluklardandır (Jensen vd., 2012). Paranoid bozukluğa veya şizofreniye sahip olan kadınların, erkeklerden daha yüksek oranda cinayet suçu faili olduğu belirtilmektedir. Erkek mahkûmlarda paranoid şizofreni daha yaygın görülmekte iken kadın mahkûmlarda dezorganize şizofreniye daha sık rastlanılmaktadır (Demirbaş, 2019: 37).

Cinayet suçuna yönelen kadın failer genellikle depresyonda olmakla birlikte, kadın olma ve boğarak öldürme tekniği arasında pozitif ilişki olduğu belirtilmektedir (Demirbaş, 2019: 86,87). Manik bozukluk kadınlarda diğerlerine şiddet gösterme riskini artırmakla birlikte (Demirbaş, 2019: 87), dürtüsellik kendine zarar verme davranışı ile sonuçlanabilmektedir (Forouzan & Cooke, 2005). Ülkemizde yürütülen bir çalışmanın sonuçları, cinayet suçu faili olan kadın mahkûmların %63,6'sının hükümlülük öncesinde, %24,2'sinin hükümlülük boyunca en az bir kez özkıyım teşebbüsünde bulunduğunu göstermiştir. Bu durum, hükümlülük öncesindeki çaresizlik duyguları veya cinayet suçu faili kadınların özkıyım eğilimli doğası ile açıklanabilmektedir (Güldoğan, 2010). Çoğu zaman evlerinden ve ailelerinden daha uzağa hapsedilen kadın mahkûmlar, içerisinde olduğu sosyal çevre yüzünden de oldukça travmatize olmuş bir grubu oluşturmaktadır (Bastick & Townhead, 2008; Butler, Andrews, Allnutt, Sakashita, Smith, & Basson, 2006; Council of Europe, 2009). Bu yüzden hükümlü kadınlara ceza infaz kurumu, ceza infaz kurumu içindeki ve dışındaki yakın çevresi ve arkadaşları tarafından sunulacak olan sosyal destek, önem arz etmektedir (Çoban & Akgün, 2011).

2.3.1. Madde Kötüye Kullanımı - Bağımlılığı ve Kadın Suçluluğu

İlgili yazın mahkûmlarda madde kötüye kullanımı ve psikolojik bozukluklara vurgu yapmaktadır (Boys, Bebbington, Brugha, Coid, Jenkins, & Lewis, 2002; Butler, Andrews, Allnutt, Sakashita, Smith, & Basson, 2006; Butler, Levy, Dolan, & Kaldor, 2003). Tutuklu ve hükümlü kadın grubunda, yoğun düzeyde travmatik yaşantı ve bilişsel çarpıtma oranları belirtilmektedir (Çelik, 2019). Travma deneyimleyenler, alkol veya madde kullanarak travmatik stres belirtilerini kendi kendilerine ortadan kaldırmaya çalışmaktadır (Demirbaş, 2019: 139). Fiziksel, cinsel ve duygusal istismar maruziyeti olan kadınlarda bu durum daha yüksek orandadır (Demirbaş, 2020: 110,139). Madde bağımlılığına ve alkolizm öyküsüne sahip olma ile şiddet mağduru olma, kendine zarar verme ile de ilişkilendirilebilir (Shaw, Appleby, & Baker, 2003).

Mahkûmların genel nüfusa kıyasla daha fazla madde kullanımı sorunu yaşamalarının olası olduğu belirtilmektedir (MacDonald, 2013). Yine kadınların suça yönelmelerinde madde kullanımı önemli rol oynamaktadır (Gueta & Chen, 2016). Öyle ki kadınların işlediği suçlar genellikle maddeyle bağlantılıdır ve madde suçları, kadınların işlediği en yaygın suç türlerindedir (MacDonald, 2013). Kadın mahkûmların yaklaşık yarısı, madde etkisinde suça yönelmektedir. Hatta suç esnasındaki yasadışı madde kullanımının, alkol kullanımından daha yaygın olduğu belirtilmektedir (Demirbaş, 2019: 125). Ayrıca kadınların "daha sert" uyuşturuculara bağımlı olma olasılıkları, erkeklere kıyasla daha fazla olup enjeksiyon yöntemi vasıtasıyla madde kullanma olasılıkları daha yüksektir (EMCDDA, 2004; MacDonald, 2005a, 2005b).

Alkol kullanımı, cinayet suçunda oldukça sık karşılaşılan bir unsur olarak dikkati çekmektedir (Canter, 2011: 236). Alkol ve madde suçları ile madde kullanımı ve satışı, başkaca suçlara yönelmede aracı rol oynamaktadır (Demirbaş, 2019: 125; Demirbaş, 2020: 105). İlgili yazın, madde kötüye

kullanımı olan kadınların erkeklere kıyasla fiziksel veya cinsel istismara maruz kalma olasılığının da daha yüksek olduğunu göstermektedir (UNODC, 2004). Madde bağımlısı kadınların cinsel istismar maruziyeti %80'e kadar ulaşmaktadır (Finkelhor, Hammer, & Sedlak, 2008). Yine çocukluk çağı mağduriyetinin, özellikle cinsel istismarın, kadınlar arasında madde kullanımı ve suça yönelimi açıklamada en baskın faktör olduğu bulunmuştur (Islam-Zwart & Vik, 2004; Salisbury & Van Voorhis, 2009).

2.3.2. Kişilik Bozuklukları ve Kadın Suçluluğu

Suçlulukta rolü olan psikolojik bozukluklardan birisi, kişilik bozukluklarıdır (Canter, 2011: 28). Kişilik bozukluğu belirtileri, mahkûmlar arasında yaygın olup (Butler, Andrews, Allnutt, Sakashita, Smith, & Basson, 2006; Maden, Swinton, & Gunn, 1994; Rasmussen, Storaester, & Levander, 1999), şiddet suçları ile ilişkili görünmektedir (Butler, Andrews, Allnutt, Sakashita, Smith ve Basson, 2006). Öyle ki psikopat olarak adlandırılan bireylerin daha ağır suçlar işlemeye daha eğilimli olduğu sıklıkla belirtilmektedir (Canter, 2011: 28). Yalnızca kişilik bozukluğu olan bireyler, daha genç yaşta suça yönelmektedir (Demirbaş, 2019: 169). İlgili yazın, ergenlik dönemini antisosyal davranışların zirve yaptığı dönem olarak değerlendirmektedir (Coleman & Hendry, 1999). Antisosyal kişilik bozukluğuna sahip olan bireylerde, bu bozukluğa sahip olmayan bireylere kıyasla alkol kötüye kullanımının ve bağımlılığının daha yaygın olduğu belirtilmektedir (Cale & Lilienfeld, 2002; Hesselbrock, Weideman, & Reed, 1985; Lewis & Bucholz, 1991).

Antisosyal kişilik bozukluğunun kadınlardaki görünümü hakkında çok az bilgiye sahip olmakla birlikte (Jensen vd., 2012; Mulder, Wells, Joyce, & Bushnell, 1994; Salekin, Rogers, & Sewell, 1997; Salekin, Rogers, Ustad, & Sewell, 1998), antisosyal kişilik bozukluğu ve psikopati üzerine yapılmış çalışmaların çoğu, erkeklerin kadınlardan daha yüksek belirti puanına sahip olduğunu göstermektedir (Cale & Lilienfeld, 2002; Demirbaş, 2019: 169; Jensen vd., 2012; Kessler, McGonagle, & Zhao, 1994; Regier vd., 1984; Singleton vd., 2000). Alanyazın, hapsedilen kadınların psikopati oranlarının toplum örneğine kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Dolan & Völlm, 2009). Yüz üç kadın mahkum örnekleme ile yürütülen bir çalışmada (Salekin vd., 1997), katılımcıların %15'inde psikopati olduğu tespit edilmiştir. Warren ve arkadaşlarının yüksek güvenlikli ceza infaz kurumundaki 261 kadın suçluyu örnekleme aldığı çalışmasında (2002), antisosyal kişilik bozukluğu en yaygın tanı (%43) olarak saptanmıştır. Toplum örneklemlerinde antisosyal kişilik bozukluğu ile histriyonik kişilik bozukluğu (Lilienfeld, Van Valkenburg, Larntz, & Akiskal, 1986); histeri (Cloninger & Guze, 1970) ile anksiyete ve depresyon (Robins vd., 1991) arasında yüksek oranda komorbidite tespit edilmiştir. Cale ve Lilienfeld (2002), kadınlarda psikopatinin histriyonik kişilik bozukluğu ile erkeklerde ise antisosyal kişilik bozukluğu ile ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Antisosyal kişilik bozukluğu tanısına sahip kadın mahkûmlarda yüksek oranlarda şizoid, sınırda ve şizotipal kişilik bozukluğu saptanmıştır (Warren vd., 2002).

Genel popülasyonla paralel şekilde sınırda kişilik bozukluğu, kadın mahkûmlarda en yüksek oranda görülen kişilik bozukluğudur (Demirbaş, 2019: 169; Jensen vd., 2012). Hatta sınırda kişilik bozukluğuna, kadın mahkûmlarda erkeklere kıyasla daha yaygın rastlanılmaktadır (Demirbaş, 2019: 224). Jordan ve arkadaşlarının çalışmasında (2002) kadın hükümlülerin %28'inde sınırda kişilik bozukluğu, %11,9'unda ise antisosyal kişilik bozukluğu olduğu değerlendirilmiştir. Yine kadın faillerde histriyonik kişilik bozukluğu ve bağımlı kişilik bozukluğuna da rastlanılmaktadır (Jensen vd., 2012). Aslında ceza adalet sisteminde nadir rastlanılan bir kişilik bozukluğu olsa da bağımlı kişilik bozukluğunun kadınlar arasındaki oranı oldukça yüksektir (Demirbaş, 2019: 262). Bununla birlikte şizoid, şizotipal veya çekingen kişilik bozukluğuna sahip kadınlarda artmış şiddet riski olduğu belirtilmektedir (Demirbaş, 2019: 199, 201). Dönemsel şekilde en az iki kişiliğin davranışları denetim

altına almasıyla nitelendirilen çoklu kişilik bozukluğu, azalmış ceza sorumluluğu veya ceza sorumluluğunun olmaması ile ilişkili olabilmektedir (Canter, 2011: 133-136).

2.4. Suçu Önleme ve Toplum Kazandırma Stratejileri

İlgili yazın, ataerkil toplum yapısı ve toplumsal cinsiyet rollerinin etkisiyle şiddet görmeleri ya da istismara maruz kalmaları sonucunda kadınların suç işlemeye yöneldiklerini vurgulamaktadır. Yine ataerkil toplum yapısı ve toplumsal cinsiyet rollerinden de hareketle kadın suçluluğu üzerinde erkek suçluluğu kadar durulmadığı görülmektedir (Koçak, 2021). Kadınların suçun faili olmasını önlemede ilk adım, onların suç mağduru olmalarının önüne geçmektir (Akgün & Çifci, 2014). Öyle ki suçun faili kadınların, yakınları tarafından şiddet gören travma mağduru grubu temsil ettiği değerlendirilmektedir (Çelik, 2019).

Türk toplumunda aile içi şiddet, kadınların faili olduğu suçu açıklamada önemli bir problem sahasıdır (Kenevir, 2017). Cinayet suçu işleyen kadınları feminist kriminologlar “dayak yiyen kadın” olgusu ile ele almıştır. İlgili yazındaki bazı çalışmaların da bu olguyu desteklemesinden hareketle, kadın mağduriyetlerine müdahalede özel düzenlemeler oluşturulmasına dikkat çekilmiştir (Saruç, 2013). Bu kapsamda kadına yönelik şiddete karşı disiplinlerarası çalışma gerekli olmaktadır. Kadına yönelik şiddeti önleme çalışmaları yapılmalı, şiddet mağduru kadınlar korunmalı ve şiddete maruz kaldıklarında nasıl yardım alacakları konusunda bilinçlendirilmelidir (Çoban & Akgün, 2011).

Kadınların psikolojik sağlıklarını korumak için ruh sağlığı destek birimlerinin oluşturulması, travmatik yaşantı deneyimleyen kadınların müracaat edebilecekleri organizasyonların sayısının artırılması değerli olacaktır (Çelik, 2019). Tahliyenin ardından sunulacak olan hizmetlerin planlanmasına, bireyin ceza infaz kurumundan ayrılmasından önce başlanarak bunun sürdürülmesi önerilir (Saruç, 2013). Kadın mahkûmların sayısındaki artış da dikkate alınarak cezaevi uygulamalarının, güvenlik prosedürlerinin; ayrıca sağlık hizmetleri, aile ile iletişim, eğitim, tedavi ve kapsamlı bakım programlarının kadın mahkûmların özel ihtiyaçlarına hitap edecek şekilde (MacDonald, 2013) düzenlenmesine gereksinim vardır. Kadın mahkûmlara yönelik ceza infaz kurumu müdahale programlarının özkıyımı önleme, terapi grupları, psikolojik sağlığın değerlendirilmesi ve izlemi, ebeveynlik becerileri, etkili iletişim becerileri, problem çözme becerileri ve öfke kontrolü konularını kapsamaları önerilmektedir (Akgün & Çifci, 2014; Saruç, 2013). Bir örnekle, kadın mahkûmların problem çözme becerilerinin geliştirilmesi sayesinde problem çözme aracı olarak şiddete yönelmeleri önenebilir. Dolayısıyla kadın faillerin hem ceza infaz kurumu içerisinde hem de tahliye sonrasında psikolojik destek hizmetlerinden istifade etmeleri oldukça değerli olacaktır (Akgün & Çifci, 2014).

Yoksulluk ve suç arasındaki pozitif yönlü ilişkiden hareketle, kadınların sosyoekonomik durumunun iyileştirilmesi, suça yönelimi azaltabilmektedir (Çoban & Akgün, 2011; Özer & Çolak, 2015). Ceza infaz kurumlarında kadınlara odaklanan mesleki ve eğitsel uygulamalar ya da kurs imkânları ile kadınların ceza infaz kurumundan ayrıldıktan sonra meslek sahibi olmalarını ya da bir işte istihdamını sağlama, ekonomik anlamda özerk bir yaşam sürdürebilmeleri için gereklidir (Çelik, 2019; Çoban & Akgün, 2011; Saruç, 2013; Yöndem, 2017: 178). Ayrıca ceza infaz kurumları içerisinde meslek faaliyetleri ve sosyal aktiviteler planlanması, mahkûm kadınların ruh sağlıklarını korumada işlevsel olacaktır (Çelik, 2019).

Suçun faili kadınları suç işlemeye yönelten risk unsurlarının belirlenmesi, tahliye sonrası ihtiyaçlarını belirlemede ve yeniden suça yönelmesini engellemede değerlidir. Kadınları suça yönelten unsurların, hem bireysel hem de toplumsal özellikler ışığında incelenmesi önerilmektedir (Saruç, 2013). Yüzyıllar boyunca gelişmiş, gelişmemiş ya da gelişmekte olan pek çok ülkenin önemli bir problem sahası olan kadın suçluluğuna yönelik olarak (Haydaroglu, 2017) son zamanlarda küresel boyutta suç önleme ve risk değerlendirme faaliyetlerinde genel bir artış gözlemlenmektedir (Maden, 2007). Şiddet

suçundan hüküm giyen kadınlara yönelik risk değerlendirmesi ve şiddeti önleme programları tasarlamadan önce failin hangi koşullar altında suça yöneldiğini, suç işleme örutüsünü ve bu suçun cinsiyete dayalı benzersiz özelliklerini dikkate almak gereklidir (Willison, 2016). Bu kapsamda ceza infaz kurumlarında cinsiyet farklılıkları ışığında hizmetler planlanmalıdır (Demirbaş, 2019: 180). Kadın tutuklu ile hükümlülerin “sınıflandırılması, değerlendirilmesi ve cezaevi uygulamalarında cinsiyete özgü ihtiyaçların” göz önüne alınması, Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından da önerilmiştir (Yöndem, 2017: 176).

Kadınların faili olduğu suç olgusu kapsamlı şekilde ele alınırken ataerkil yapıdan bağımsız bir değerlendirme yapılması önemlidir (Dızman, 2019). Öyle ki suç olgusu söz konusu ise cinsiyet farklılıklarını saptama, “suçu önleme, erken müdahale, tedavi stratejilerinin seçimi, tedavi değerlendirmesi, risk değerlendirmesi ve gelecekteki şiddetin tahmini”ne destek olacaktır (Demirbaş, 2020: 98). Kadın suçluluğu olgusunun önlenmesi ve kadın failerin ihtiyaçlarının belirlenebilmesi için atılacak en doğru adım, bu konuda bilimsel araştırmaların artırılması olacaktır (Haydaroğlu, 2017; Koçak, 2021). İlgili yazında şu ana dek çok fazla ele alınmamış olan zihinsel engelli kadın failerin benzersiz özelliklerini ve psikososyal destek ihtiyaçlarını kapsamına alan bilimsel araştırmaların yürütülmesine de ihtiyaç vardır (Demirbaş, 2020: 109-110).

Kadın failerin topluma yeniden kazandırılması, disiplinler arası (sosyal hizmetler, kolluk kuvvetleri ve sağlık profesyonelleri) profesyonel hizmetlere bağlıdır (Saruç, 2013). Kadın mahkûmların kötü fiziksel sağlık durumları ve psikolojik problemleri göz önüne alınarak ceza infaz kurumunda görev alan personelin, bu özel nüfusun sağlık ve sosyal gereksinimlerine yanıt verebilecek eğitimden geçmesi önemli bir husustur (Demirbaş, 2020: 110). Örneğin, ceza infaz kurumunda görevli personele mahkûm kadınlar ile iletişim konusunda eğitimler planlanması gereklidir (Çoban & Akgün, 2011). Yine kadın failerin sayısındaki artış dikkate alınarak suçun işlenmesini önleme çalışmalarında ve işlenen suçun araştırılmasında görev alan kolluk güçlerinin eğitim programlarında sürekli revizyonların önemsenmesi değerlidir (Balcı, 2011). Bunlara ilaveten çeşitli meslek gruplarının suçluluktaki cinsiyet farklılığına bakış açılarını saptamaya yönelik araştırmalar yürütülmesi değerli olacaktır (Koçak, 2021). Ceza infaz kurumlarındaki kadın failerin psikolojik sorunlarının yaygınlığı göz önüne alınarak bu kurumlarda ruh sağlığı ve hastalıkları uzmanının istihdamı, mevcut psikolog ve sosyal çalışmacı personel sayısının artırılması, ceza infaz kurumu bünyesinde faaliyet gösteren psikososyal servisin niteliğinin artırılması kendilerine verilecek psikolojik desteğin niteliğini artıracaktır (Çelik, 2019; Çoban & Akgün, 2011).

Kadın mahkûmların sağlık ve esenliğini korumak ve suça neden olan temel faktörü ortadan kaldırarak tekrar suç işlemeyi önlemek kıymetlidir (Moloney, van den Bergh, & Moller, 2009). Yapılan araştırmaların çoğu, ceza infaz kurumlarından tahliye olan bireylerin büyük bir bölümünün yeniden suç davranışına yöneldiğine işaret etmektedir. Bu kapsamda mükerrer suçu azaltmada, eski hükümlülerin topluma karışmasını sağlamak önemlidir. Ancak pek çok ülkede, kadın eski hükümlülerin toplumsallaşmasına destek sağlayacak kaynaklar sınırlıdır. Bu durum, ceza infaz kurumundan ayrılan kadınları güçlük içinde bir hayat beklediğine işaret etmektedir. Bu da mükerrer suç açısından risk faktörü olarak değerlendirilmektedir. Bazen kadınların yeniden suç işlemesinin arka planında kendilerini yetersiz algılamaları, özerk davranma veya ceza infaz kurumundan ayrılma konusundaki korkuları yatmaktadır (Saruç, 2013).

Toplum tarafından dışlanan gruptan biri, eski hükümlülerdir. Kadın failerin ceza infaz kurumundan ayrıldıktan sonraki hayatlarına hazırlık için tahliye öncesinde ceza infaz kurumunda planlanan rehabilitasyon programları bu kapsamda önemli bir konudur. Bu müdahalelerden biri olan bilişsel davranışçı modelin, düşünce geliştirme ve suça karşı rehabilitasyon hedefleri vardır. Madde bağımlılığı tedavi programları hizmeti sunan ceza infaz kurumları çoğunlukla bilişsel davranışçı yaklaşımdan destek almaktadır (Saruç, 2013). Travmaya özgü müdahalelerle iyileşmeyi desteklemek ve

ceza infaz kurumundaki kadınların psikolojik dayanıklılığını artırmak, hem bireysel hem de kamusal düzeyde önem arz etmektedir (Moloney, van den Bergh, & Moller, 2009).

3. Sonuç ve Öneriler

Kadınların neden suçun faili olduğuna yönelik geçmişten günümüze pek çok açıklama (örneğin, bedensel özellikler, beden sınırları, sosyal ilişkiler, kültür) öne sürülmüştür. Bu bakış açılarının da desteğiyle kadınları suça yönelten unsurların doğru şekilde yorumlanması, kadınların gereksinimlerinin belirlenmesi bakımından değerli olacaktır. Kadınları suça iten sebepler arasında psikolojik bozuklukların ve aile ilişkilerinin özellikle rolü olduğu varsayılmaktadır (Koçak, 2021). Suçun faili kadınların travmatik deneyimleri, genel nüfusa kıyasla daha fazladır (Çelik, 2019). Yoksulluk, aile içi şiddet, madde bağımlılığı ve çevresel özellikler suç davranışı ile doğrudan bağlantılı görülmüştür (Saruç, 2013).

Maruz kaldıkları travmatik yaşantılara ilaveten ceza infaz kurumu gibi izole bir ortamda yaşamak, kadın mahkûmların psikolojik sağlığının bir parça veya tamamıyla olumsuz etkilenmesine (halüsinasyon, gerçeklik algısının bozulması, kişilik değişimi) ve birtakım psikolojik bozukluklar açısından risk altında olmalarına yol açabilmektedir (Çelik, 2019; Çoban & Akgün, 2011). Bu açıdan, kadın mahkûmların psikososyal iyilik halinin yükseltilmesi amaçlanmalıdır (Saruç, 2013). Sosyal destek, kadın mahkûmların izole bir ortam olan ceza infaz kurumunda bulunmaktan kaynaklı hissettiği baskıyı azaltabilecek önemli bir olgudur (Çoban & Akgün, 2011). Yalnızlık hissinin oldukça yüksek boyutta olabileceği kadın mahkûm grubuna yakınlarının yapacağı sık ziyaretler, algıladıkları sosyal desteğin artmasını ve böylece psikolojik belirti düzeylerinin azalmasını sağlayabilir. Buradan hareketle, bu desteği sağlamada mahkûm yakınlarına konaklama imkânlarının sağlanmasına yönelik çalışmalar yararlı olacaktır (Çelik, 2019). Kadın mahkûmlara verilen sosyal destek artırıldıkça toplumla bütünleşmeleri de o kadar kolaylaşabilecektir (Çoban & Akgün, 2011).

Ceza infaz kurumlarında psikolojik bozukluklarının taramasının yapılması, gerekli olduğunda bozuklukları belirlemeye yardımcı ölçekler kullanılması değerli olacaktır (Demirbaş, 2019: 180). Bir bireye verilebilecek psikolojik tanılar olası etkileri göz önüne alındığında, kullanılan değerlendirme araçlarının geçerliğini ve güvenilirliğini göz önünde bulundurmak çok önemlidir. Ancak bugüne dek psikopatinin ve antisosyal kişilik bozukluğunun değerlendirilmesi ve bu bozuklukların suçlulukla ilişkisi üzerine yapılan çalışmaların çoğu erkek popülasyonuna odaklanmıştır. Kadın örneklemeler üzerinde de yapılacak araştırmalara gereksinim bulunmaktadır (Dolan & Völlm, 2009).

Ceza adalet sistemi uygulamalarında hem kadınların hem de erkeklerin birtakım suçlarına yönelik olarak hapsedilme oranlarını düşürücü veya hapsedmeye alternatif teknikler geliştirilmesi önemli görülmektedir. Hapsedilmeye alternatif olarak “şartlı salıverilme, toplum hizmeti, ev hapsi ya da hafta sonu hapsi” gibi tekniklerin geliştirilmesi, özellikle suçun faili olan annelerin çocuklarının örselenmemesi anlamında kıymetli olacaktır. Günümüzde gelişmiş ülkelerin birçoğu, faili cezalandırmadan çok ıslah çalışmalarına yöneldiğinden ötürü rehabilitasyon çalışmaları özellikle önemli görülmektedir (Saruç, 2013). Hafif nitelikte suç işleyen bireylerin cezasını ceza adalet sisteminden uzakta tanzim etme, yüksek riskli ve adli psikiyatri hastalarını toplum içerisine salıverdikten sonra toplum desteği sağlamaya devam etme işlevsel olabilir (Mullen, Briggs, Dalton, & Burt, 2000). Toplum temelli önleyici, onarıcı ve tedavi edici tedbirlerin entegrasyonu da hapsedmeye uygun bir alternatif sunabilir ve suçluluğu destekleyen unsurları doğrudan ele alabilir (Moloney, van den Bergh, & Moller, 2009).

Bilinmektedir ki kadın mahkûmların suç işleme sebepleri ile ceza infaz kurumundaki sorunları ve gereksinimleri erkeklerden farklılık göstermektedir. Dolayısıyla ceza infaz kurumlarında cinsiyete duyarlı çalışmalar planlanmalıdır. Bununla birlikte ceza infaz sürecinde kadın mahkûmların

rehabilitasyon imkanlarının erkeklere kıyasla daha yetersiz olduğu belirtilmektedir. Kadın mahkûmların gereksinimlerinin belirlenmesi, kendilerine özgü hizmetlerin geliştirilmesini sağlayabilecektir (Saruç, 2013). Kadın mahkûmların ceza infaz kurumundan ayrıldıktan sonra toplumla bütünleşerek hayatlarını sağlıklı şekilde sürdürebilmesi ve mükerrer suça karışmaması için de çalışmalar yapılmalıdır (Çoban & Akgün, 2011).

Kadın mahkûmlar tahliyenin ardından en çok sosyal hizmetler ve sağlık bakım hizmetleri konusunda desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır (Saruç, 2013). Örneğin, yaşlı kadın mahkûmların ileri yaşları ve bununla ilişkili değişimler nedeniyle özel ilgi ihtiyaçları bulunmaktadır (Reviere & Young, 2004). Yaşlı kadın mahkûmlarda duygudurum bozuklukları, özkıyım davranışı açısından risk oluşturmaktadır. Bu açıdan ceza infaz kurumunda iken tarama, topluma kazandırma çalışmaları ve tedavilerin planlanması, ceza infaz kurumundan ayrılmalarının ardından ise bedensel ve psikolojik gereksinimlerinin takibine yönelik çalışmaların planlanması zaruridir (Demirbaş, 2019: 377). Yani ceza infaz kurumlarındaki kadın hükümlülere verilen psikososyal destek hizmetlerinin planlanmasında kadınların gereksinimlerini göz önünde bulundurabilecek ve hükümlülük süresi ile ardından verilebilecek hizmetlerin iyi planlanması önemlidir (Yöndem, 2017: 178).

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale, yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Adalet Bakanlığı Mağdur Bilgilendirme (t.y.). Suç Nedir? 10.08.2023, <https://magdurbilgi.adalet.gov.tr/298/Suc-Nedir#:~:text=Toplumsal%20d%C3%BCzenin%20devam%C4%B1%20a%C3%A7%C4%B1s%C4%B1ndan%20korunma%C4%B1,Su%C3%A7%20ancak%20kanunla%20d%C3%BCzenlenir.>

Akgün, R. ve Çifci, E. G. (2014). Kadınlar neden adam öldürür: Suça götüren dokuz sebep. Adli Bilimler Dergisi, 13(2):13-21.

Akpınar, İ. (2023). Kadın suçluluğu: Kayseri örneği. *Sosyoloji Notları*, 7(1), 27-47.

Akpolat, Y. (2011). Suça "mahkûm" kadınlar: Erzurum ceza ve tutukevinde bulunan kadın mahkûmlar üzerine yapılmış nitel görüşme uygulaması. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(46):233-243.

- Artuk, M. E., & Alşahin, E. (2018). Kriminoloji (2. Baskı). Adalet Yayınevi.
- Balcı, F. (2011). Kadın Suçlarına Karşı Polisin Yaklaşımı ve İletişimin Etkisi (ABD Örneği). Atatürk İletişim Dergisi, 1:149-160.
- Barkan, S. E. (2017). Criminology: A sociological understanding (7. baskı). Pearson Education Inc.
- Baskin, D. ve Sommers, I. (1998). Casualties of Community Disorder: Women's Careers in Violent Crime. Westview Press, Boulder, CO.
- Bastick, M. ve Townhead, L. (2008). Women in Prison: A Commentary on the UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. Geneva: Quaker United Nations Office, 12.03.2023, <http://www.quno.org/geneva/pdf/humanrights/women-in-prison/WiPCommentarySMRs200806-English.pdf>
- Bayezit, G. ve Korkmaz, A. (2023). Kavga olaylarını etkileyen sosyokültürel faktörler: Bingöl örneği. *Sosyolojik Düşün*, 8(2), 192-222 .
- Bayraktar, S. (2021). *Adli Psikoloji*. Anı Yayıncılık.
- Boys, A., Bebbington, P., Brugha, J., Coid, J., Jenkins, R., Lewis G ve ark. (2002). Drug use initiation in prison: results from a national prison survey in England and Wales. *Addiction*, 97:1551-1560.
- Brownstein, H. H., Spunt, B. J., Crimmins, S. M. ve Langley, S. C. (1995). Women who kill in drug market situations. *Justice Quarterly*, 12(3):473-498.
- Burkay, S. (2008). Teorik çerçevede suç. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 2(4):1-15.
- Butler, T., Andrews, G., Allnutt, S., Sakashita, C., Smith, N. E. ve Basson, J. (2006). Mental disorders in Australian prisoners: A comparison with a community sample. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 40(3):272-276.
- Butler, T., Levy, M., Dolan, K. ve Kaldor, J. (2003). Drug use and its correlates in an Australian prisoner population. *Addiction Research and Theory*, 11:89-101.
- Cale, E. M. ve Lilienfeld, S. O. (2002). Sex differences in psychopathy and antisocial personality disorder: a review and integration. *Clinical Psychology Review*, 22(8):1179-1207.
- Canter, D. (2011). Suç Psikolojisi. Özgün adı: Criminal Psychology: Topics in Applied Psychology (2008). (Çev. A. Dönmez, I. Çoklar-Başer, M. Güler), İmge Kitabevi.
- Canter, D. (2021). Suç Psikolojisi (2. Baskı). Özgün adı: Criminal Psychology (Çev. A. Dönmez, I. Çoklar-Başer, M. Güler), Sola Unitas.
- Carson, E. A. ve Golinelli, D. (2013). Prisoners in 2012 - Advance counts (NCJ Report No. 242467). Washington, DC: Bureau of Justice Statistics, U.S. Department of Justice, 11.03.2023, <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/p12ac.pdf>
- Ceza ve Tevkif evleri Genel Müdürlüğü (t.y.). Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri. 11.08.2023, <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/cik-istatistikleri12012021090932>
- Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü (t.y.). Genel Bilgi. 11.08.2023, <https://cte.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/cik-genel-bilgi>
- Cloninger, C. R. ve Guze, S. B. (1970). Psychiatric illness and female criminality: the role of sociopathy and hysteria in the antisocial woman. *American Journal of Psychiatry*, 127:303-311.
- Coleman, J. C. ve Hendry, L. B. (1999). *The Nature of Adolescence*. Routledge.
- Coll, C. G., Miller, J. B., Fields, J. P. ve Mathews, B. (1997). The experiences of women in prison: Implications for services and prevention. *Women & Therapy*, (20):11-28.

Corston, J. (2007). The Corston Report: A Review of Women with Particular Vulnerabilities in the Criminal Justice System. Home Office.

Council of Europe (2009). Annual Penal Statistics Space 1, 13.04.2023, [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdpc/bureau%20documents/PC-CP\(2011\)3%20E%20-%20SPACE%20I%202009.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdpc/bureau%20documents/PC-CP(2011)3%20E%20-%20SPACE%20I%202009.pdf)

Covington, S. (2003). "A woman's Journey Home: Challenges for Female Offenders" (Ed. In J. Travis, M. Waul), Prisoners Once Removed: The Impact of Incarceration and Reentry on Children, Families, and Communities, ss.67-103, The Urban Institute Press.

Çalışkan, A. (2022). Suça ilişkin makro veriler üzerinden kadın suçluluğunun analizi: Türkiye özelinde dönemsel tespitler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 71:144-167.

Çelik, N. (2019). "Kadın Tutuklu Hükümlülerin Travma Düzeyleri ve Bilişsel Çarpıtma Şekillerinin Toplum Örneklemi ile Karşılaştırılması", Yüksek Lisans Tezi, Işık Üniversitesi.

Çoban, A. İ. ve Akgün, R. (2011). Ankara kadın kapalı ceza infaz kurumunda kalan kadın hükümlülerin psikososyal durumlarının saptanması ve sosyal desteklerinin belirlenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(2):63-78.

Demirbaş, H. (2019). *Psikopatoloji ve Suç*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Demirbaş, H. (2020). "Kadın ve Suç: Birbiri ile İlişkilendirilmesi Zor İki Kavram" (Ed. Aysel Günindi Ersöz), *Destandan Güncele Doğudan Batıya Kadın Üzerine Tartışmalar*, ss.97-116, Nobel Akademik Yayıncılık.

Dızman, Z. Ş. (2019). Kadın suçluluğunun toplumsal nedenleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 90:433-441.

Dolan, M., ve Völlm, B. (2009). Antisocial personality disorder and psychopathy in women: a literature review on the reliability and validity of assessment instruments. *International Journal of Law and Psychiatry*, 32(1):2-9.

Eskiçorapçı, E. (2022). Türkiye'de kadın suçluluğunun feminist sosyal hizmet bağlamında incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 12:1-16.

European Monitoring Centre for Drugs, Drug Addiction (EMCDDA) (2004, November). 2004 annual report: The state of the drugs problem in the European Union and Norway. Lisbon: EMCDDA, 10.04.2023, <http://www.emcdda.europa.eu/publications/annual-report/2004>

Fair, H. (2009). International review of women's prisons. *Prison Services Journal*, 184:3-8.

Finkelhor, D., Hammer, H. ve Sedlak, A. (2008). Sexually Assaulted Children: National Estimates and Characteristics. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

Flowers, R. B. (1987). *Women and Criminality: The Woman as Victim, Offender, and Practitioner*. Greenwood Press.

Forouzan, E. ve Cooke, D. J. (2005). Figuring out la femme fatale: Conceptual and assessment issues concerning psychopathy in females. *Behavioral Sciences & the Law*, 23:765-778.

Ginn, S. (2013). Women prisoners. *BMJ Clinical Research*, 1-4. (346, e8318).

Glaze, L. E. (2010). *Correctional Populations in the United States, 2009*. Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics (NCJ Publication No. 23168). Washington, DC: US Department of Justice, 2010, 11.04.2023, <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/pub/pdf/cpus09.pdf>

Greenfeld, L. A. ve Snell, T. L. (1999). *Women Offenders* (NCJ Report No.175688). Washington, DC: Bureau of Justice Statistics, U.S. Department of Justice, 11.04.2023, <http://bjs.ojp.usdoj.gov/content/pub/pdf/wo.pdf>

Gueta, K. ve Chen, G. (2016). I wanted to rebel, but there they hit me even harder discourse analysis of Israeli women offenders' accounts of their pathways to substance abuse and crime. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60(7):787-807.

Güldoğan, E. (2010). "Kadınları Suça İten Psikolojik Nedenler: Adam Öldürme Suçu İşlemiş Kadınlar Örneğinde Bir İnceleme", Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi.

Güney, S. (2020). "Türkiye'de Cinayet İşlemiş Kadınların Suçlu Profili ve Temel Kişilik Özellikleri", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Harris, F., Hek, G. ve Condon, L. (2007). Health needs of prisoners in England and Wales: the implications for prison healthcare of gender, age and ethnicity. *Health & Social Care in the Community*, 15(1):56-66.

Haydaroğlu, İ. (2017). "Kadın Suçluluğunun Bölgesel Farklılığına Yönelik Bir Alan Araştırması: Mardin ve Antalya Kapalı Ceza İnfaz Kurumu Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.

Hesselbrock, M. N., Weideman, M. A. ve Reed, H. B. C. (1985). Effect of age, sex, drinking history and antisocial personality on neuropsychology of alcoholics. *Journal of Studies on Alcohol*, 46:313-320.

Hirschinger, N. B., Grisso, J. A., Wallace, D. B., McCollum, K. F., Schwarz, D. F., Sammel, M. D., . . . Anderson, E. (2003). A case-control study of female-to-female nonintimate violence in an urban area. *American Journal of Public Health*, 93(7):1098-1103.

Islam-Zwart, K. A. ve Vik, P. W. (2004). Female adjustment to incarceration as influenced by sexual assault history. *Criminal Justice and Behavior*, 31:521-541.

Israeli Prison Service (2009). Annual Report. Israeli Prison Authority.

İçli, T. ve Öğün, A., (1988). Sosyal değişme süreci içinde kadın suçluluğu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2):17-32.

Jensen, V., Barrientos, L. ve Neimand, A. (2012). "Women and Criminal Offending: Individual Level Perspectives" (Ed. V. Jensen). *Women Criminals: An Encyclopedia of People and Issues*, Volume 1.

Jordan, B. K., Federman, E. B., Burns, B. J., Schlenger, W. E., Fairbank, J. A. ve Caddell, J. M. (2002). Lifetime use of mental health and substance abuse treatment services by incarcerated women felons. *Psychiatric Services*, 53:317-325.

Kenevir, F. (2017). Hayata ve vücut dokunulmazlığına karşı işlenen suçlarda kadın suçluluğu ve dindarlık ilişkisi. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(3):781-802.

Kessler, R. C., McGonagle, K. A. ve Zhao, S. (1994). Lifetime and Twelve Month Prevalence of DSM-III-R Psychiatric Disorders in the United States - Results from the National Comorbidity Survey. *Archives of General Psychiatry*, 51:8-10.

Kıran, H. (2012). "Adam Öldürme Suçundan Ceza İnfaz Kurumunda Bulunan Kadınların Öfke Tarzları, Problem Çözme Becerileri ve Anksiyete Düzeyleri Arasındaki İlişki", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi.

Koçak, S. (2021). Adli alanda kadın suçluluğunun görünürlüğü üzerine eleştirel bir bakış. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(2):607-621.

Koons-Witt, B. ve Schram, P. J. (2003). The prevalence and nature of violent offending by females. *Journal of Criminal Justice*, 31(4):361-371.

Kruttschnitt, C., Gartner, R. ve Hussemann, J. (2008). Female violent offenders: Moral panics or more serious offenders? *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 41(1):9-35.

Lewis, C. (2006). Treating incarcerated women: gender matters. *The Psychiatric Clinics of North America*, 29(3):773-789.

Lewis, C. E. ve Bucholz, K. K. (1991). Alcoholism, antisocial behavior and family history. *British Journal of Addiction*, 86:177-194.

Lilienfeld, S. O., Van Valkenburg, C., Larntz, K. ve Akiskal, H. S. (1986). The relationship of histrionic personality disorder to antisocial personality and somatization disorders. *American Journal of Psychiatry*, 143:718-722.

MacDonald, M. (2005a). Presented at 'What Works with Women Offenders: The Gap Between Policy and Implementation: Lessons from Other Countries on Dealing with Drug Related Offenders', 10.04.2023, <http://www.uce.ac.uk/crq/moragpubs.htm>

MacDonald, M. (2005b). A Study of the Health Care Provision, Existing Drug Services and Strategies Operating in Prisons in Ten Countries from Central and Eastern Europe. HEUNI Papers, No. 23, Helsinki: The European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations.

Maden, A. (2007). England's new mental health act represents law catching up with science: A commentary on peter lepping's ethical analysis of the new mental health legislation in England and Wales. *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 2(1):1-3.

Maden, T., Swinton, M. ve Gunn, J. (1994). Psychiatric disorder in women serving a prison sentence. *The British Journal of Psychiatry*, 164(1):44-54.

MacDonald, M. (2013). Women prisoners, mental health, violence and abuse. *International Journal of Law and Psychiatry*, 36(3-4):293-303.

Messina, N. P., Burdon, W. M. ve Prendergast, M. L. (2003). Assessing the needs of women in institutional therapeutic communities. *J Offend Rehabil*, 37(2):89-106.

McIvor, G. ve Burman, M. (2011). Understanding the Drivers of Female Imprisonment in Scotland. Glasgow: Scottish Centre for Crime and Justice, 10.04.2023, <http://www.sccjr.ac.uk/documents/Report%202011%2002%20-%20Female%20imprisonment.pdf>

Miller, J. (1998). Up it up: Gender and the accomplishment of street robbery. *Criminology*, 36(1):37-66.

Moloney, K. P., van den Bergh, B. J. ve Moller, L. F. (2009). Women in prison: the central issues of gender characteristics and trauma history. *Public Health*, 123(6):426-430.

Mulder, R. T., Wells, J. E., Joyce, P. R. ve Bushnell, J. A. (1994). Antisocial women. *Journal of Personality Disorders*, 8(4):279-287.

Mullen, P. E., Briggs, S., Dalton, T. ve Burt, M. (2000). Forensic mental health services in australia. *International Journal of Law and Psychiatry*. 23(5-6):433-452.

O'Brien, M., & Yar, M. (2008). *Criminology: The Key Concepts* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203895184>

Ogloff, J. R. (2002). Identifying and accommodating the needs of mentally ill people in gaols and prisons. *Psychiatry, Psychology and Law*, 9(1):1-33.

Özbek, B. (2020). Cinayet suçu işleyen kadın hükümlülerde din algısı: Ankara kadın kapalı ceza infaz kurumu örneği. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 1:149-179.

Özer, Y. E. ve Çolak, M. (2015). Yoksulluk, dezavantajlı grup ve suç ilişkisine yönelik bir alan araştırması: İzmir kadın sığınma evleri örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(3):479-491.

Rasmussen, K., Storaester, O. ve Levander, S. (1999). Personality disorders, psychopathy and crime in a norwegian prison population. *International Journal of Law and Psychiatry*, 22:91-97.

Regier, D. A., Myers, J. K., Kramer, M., Robins, L. N., Blazer, D. C., Hough, R. L., ... Locke, B. Z. (1984). The NIMH epidemiological catchment area program: Historical context, major objectives, and study population characteristics. *Archives of General Psychiatry*, 41(10):934-941.

Reviere, R. ve Young, V. D. (2004). Aging behind bars: health care for older female inmates. *Journal of Women & Aging*, 16(1-2):55-69.

Robins, L. N., Tipp, J. ve Przybeck, T. (1991). "Antisocial Personality" (Ed. In L. N. Robins, D. A. Regier), *Psychiatric Disorders in America: The Epidemiologic Catchment Area Study*, ss.258-290, Free Press.

Salisbury, E. J. ve Van Voorhis, P. (2009). Gendered pathways: a quantitative investigation of women probationer's paths to incarceration. *Criminal Justice and Behavior*, 36(6):541-566.

Saruç, S. (2013). *Kadın Hükümlüler: "Cezaevi Yaşantısı ve Tahliye Sonrası Gereksinimler"*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Salekin, R. T., Rogers, R. ve Sewell, K. W. (1997). Construct validity of psychopathy in a female offender sample: a multitrait - multimethod evaluation. *Journal of Abnormal Psychology*, 106(4):576-585.

Salekin, R. T., Rogers, R., Ustad, K. L. ve Sewell, K. W. (1998). Psychopathy and recidivism among female inmates. *Law and Human Behavior*, 22(1):109-128.

Schwartz, J. (2008). "Comparing Women and Men Who Kill" (Ed. In M. Delisi, P. J. Conis), *Violent Offenders: Theory, Research, Public Policy, and Practice*, ss.119-140, Jones and Bartlett, Sudbury, MA.

Scott, L. J. ve Davies, K. (2002). Beyond the statistics: An examination of killing by women in three georgia counties. *Homicide Studies*, 6(4):297-324.

Shaw, J., Appleby, L. ve Baker, D. (2003). *Safer Prisons: A National Study of Prison Suicides 1999-2000 by the National Confidential Inquiry into Suicides and Homicides by People with Mental Illness*. Department of Health.

Singleton, N., Bumpstead, R., O'Brian, M., Lee, A., ve Meltzer, H. (2000). *Psychiatric Morbidity among Adults Living in Private Households, 2000*. Summary Report. The Stationary Office.

Singleton, N., Meltzer, H., Gatward, R., Coid, J. W. ve Deasy, D. (1998). *Psychiatric Morbidity Among Prisoners: Summary Report*. The Stationary Office.

Taylor, R. (2004). *Women in Prison and Children of Imprisoned Mothers: Preliminary Research Paper*. Quaker United Nations Offices.

Temurçin, K. ve Haydaroğlu, İ. (2017). Kadın suçluluğu üzerine bir araştırma: Mardin ve Antalya kapalı cezaevleri örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41:197-212.

TÜİK (2023a, 17 Mayıs). İstatistiklerle Gençlik. 10.08.2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Gençlik-2022-49670>

TÜİK (2023b, 6 Mart). İstatistiklerle Kadın, 2022. 10.08.2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Kadin-2022-49668>

TÜİK (2021, 2 Kasım). Ceza İnfaz Kurumu İstatistikleri 2020, 11.08.2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ceza-Infaz-Kurumu-Istatistikleri-2020-37202>

United Nations Office on Drugs and Crime (2004). *Substance Abuse Treatment and Care for Women: Case Studies and Lessons Learned*. Vienna: UNODC, 10.04.2023, http://www.unodc.org/pdf/report_2004-08-30_1.pdf

Warren, J. I., Burnette, M., South, S. C., Chauhan, P., Bale, R. ve Friend, R. (2002). Personality disorders and violence among female prison inmates. *Journal of the American Academy of Psychiatry & the Law*, 30(4):502-509.

Wattanaporn, K. A. ve Holtfreter, K. (2014). The impact of feminist pathways research on gender-responsive policy and practice. *Feminist Criminology*, 9(3):191-207.

Williams, B. A., Lindquist, K., Sudore, R. L., Strupp, H. M., Willmott, D. J. ve Walter, L. C. (2006). Being old and doing time: Functional impairment and adverse experiences of geriatric female prisoners. *Journal of the American Geriatrics Society*, 54(4):702-707.

Willison, J. S. (2016). Characteristics of violent crime committed by female prisoners. *Violence and Victims*, 31(3):552-570.

van den Bergh, B., Gatherer, A., Fraser, A. ve Moller, L. (2011). Imprisonment and women's health: Concerns about gender sensitivity, *Human Rights and Public Health. Bulletin of the World Health Organization*, 89(9):689-694.

Yöndem, Z. D. (2017). “Kadın Suçlularda Psikolojik Müdahaleler” (Ed. Emre Şenol-Durak, Mithat Durak), *Adli Psikolojide Psikolojik Tedavi ve Rehabilitasyon*, ss.153-182, Nobel Akademik Yayıncılık.